

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
LVIII/2

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК
ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
MATICA SERBICA
CLASSIS LITTERARUM
ARCHIVUM PHILOLOGICUM ET LINGUISTICUM

Покренут 1957. године
До XXVI књиге (1983) излазио под називом *Зборник за филологију и лингвистику*

Главни уредници:
Др Миливој Павловић (1957–1960), др Рудолф Коларић (1961–1962),
академик Павле Ивић (1963–2000), академик Александар Младеновић (2001–2009),
академик Јасмина Грковић-Мејџор (2010–)

LVIII/2

Уредништво:
Др МИЛИВОЈ АЛАНОВИЋ, Др НАДА АРСЕНИЈЕВИЋ, Др ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР,
Др ДРАГА ЗЕЦ, Др ГЕРХАРД НЕВЕКЛОВСКИ, Др СЛОБОДАН ПАВЛОВИЋ,
Др ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ, Др МАТО ПИЖУРИЦА, Др МИЛОРАД РАДОВАНОВИЋ,
Др ВЛАДИСЛАВА РУЖИЋ, Др СВЕТЛАНА М. ТОЛСТОЈ, Др ЗУЗАННА ТОПОЛИЊСКА, Др БЈОРН ХАНСЕН

Collegium redactorum:
Dr MILIVOJ ALANOVIĆ, Dr NADA ARSENIJEVIĆ, Dr JASMINA GRKOVIĆ-MAJOR,
Dr BJÖRN HANSEN, Dr GERHARD NEWEKLOWSKY, Dr SLOBODAN PAVLOVIĆ,
Dr DRAGOLJUB PETROVIĆ, Dr MATO PIŽURICA, Dr MILORAD RADOVANOVIĆ,
Dr VLADISLAVA RUŽIĆ, Dr SVETLANA M. TOLSTOJ, Dr ZUZANNA TOPOLIŃSKA, Dr DRAGA ZEC

Главни и одговорни уредник:
Академик ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР

ISSN-0352-5724 | UDK 80/81(082)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

LVIII/2

НОВИ САД
2015

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

Zuzanna Topolińska: Dwie postawy badawcze we współczesnej teorii języka	7
Орсат Лигорио: Далм.-ром. група <i>*kt</i> (из балканског латинитета X)	15
Јасмина Грковић-Мејџор: Грч. <i>πονηρός</i> у старословенском преводу Јеванђеља	25
Горан Зељић: Правописни аспект датива и локатива јединице именица женског рода на <i>-ка</i> , <i>-џа</i> , <i>-ха</i>	35
Иван Трифуњагић: Методолошки синкретизам у анализи полифункционалних жанрова	49
Марија Стефановић: О даметима експерименталних метода у опису језичке слике света: асоцијативно поље као извор података (на материјалу стимулуса <i>хлеб</i> у руском и српском језику)	65
Едита Андрић: Асоцијативно поље лексеме <i>kenyér</i> у мађарском и <i>хлеб</i> у српском језику	85
Аница Глођовић, Сандра Стефановић: Један осврт на српски глаголски префикс <i>на-</i> и енглеску глаголску партикулу <i>up</i>	109
Марина Катић, Јелисавета Шафрањ: Превођење термина електронског пословања: преводилачке технике кроз призму контрастивне анализе	125
Соња Филиповић-Ковачевић: Пренесена значења лексичких јединица с појмом плаве боје у енглеском и српском језику (когнитивнолингвистичка анализа)	149
Анжела Прохорова: Иконични садржај концепта <i>иправда</i> у руском језику и његовог еквивалента <i>истина</i> у српском	169
Драгана Дробњак, Ксенија Шуловић: <i>Душа</i> у српској, француској и шпанској фразеологији	181
Анета Тривић: Фраземи с компонентама <i>рука</i> и <i>тапо</i> као карактеризатори човека у српском и шпанском језику	191
Биљана Симић Величковић: Лексема 'око' у кинеским и српским идиомима који изражавају емоције	205
Елеонора Ковач-Рац: Језичко опредељење и двојезичност војвођанских Мађара у зависности од образовања и старосне доби	219

ХРОНИКА

Ранко Бугарски: In memoriam. Џошуа Фишман (18. VII 1926–1. III 2015)	239
--	-----

ПРИКАЗИ

Јасна Влајић-Поповић: Александар Лома. <i>Топонимија Бањске хрисовуље</i>	245
Наташа Драгин: Од језика ка стилу. Зорица Никитовић. <i>Сложенице у оригиналним српско-словенским дјелима сакралног карактера</i>	254
Гордана Штасни: Јасмина Дражић. <i>Лексичке и грамађичке колокације у српском језику</i>	258
Гордана Драгин: Драгољуб Петровић, Ивана Ћелић, Јелена Капустина. <i>Речник Куча</i>	266
Мирјана Петровић-Савић: Софија Милорадовић (прир.). <i>Обредна љракса – „речима о храни”</i>	274
Милорад Миљковић: Rosanna Benacchio. <i>Вид и категория вежливости в славянском императиве</i>	277
Марија Вучковић: Lidia Federica Mazzitelli. <i>The Expression of Predicative Possession. A Comparative Study of Belarusian and Lithuanian</i>	286

Дојчил Војводић: Vera Mitrinović. <i>Poludnie – Północ. Serbsko-polskie paralele językowe</i> . . .	292
Страхиња Степанов: Марко Јанићијевић. <i>Дискурс законских акаџа на српском и енглеском језику: развојно-ујоредни ђписџуџ</i>	307
Александра Јанић: Olga Mišeska Tomić. <i>A Grammar of Macedonian</i>	310
Олга Панић-Кавгић: Ranko Bugarski. <i>Putopis po sećanju</i>	317
Рецензенти	325
Упутство за припрему рукописа за штампу	327
Contents	333

Zuzanna Topolińska

DWIE POSTAWY BADAWCZE WE WSPÓŁCZESNEJ TEORII JĘZYKA

Tandem: słownik + gramatyka to podstawowe źródło informacji o danym kodzie językowym. Słownik to odbicie naszej konceptualizacji świata. Gramatyka to odbicie naszej percepcji relacji między elementami tego świata. W obu wypadkach impulsy wzbogacania kodu mają charakter semantyczny. W ostatnich latach coraz częściej obserwujemy tendencję do rozszerzania zakresu informacji gramatycznej w słowniku i słownikowej w gramatyce. Prowadzi to do większej koherencji obu źródeł i, tym samym, do bardziej adekwatnego opisu języka.

Słowa kluczowe: słownik, gramatyka, leksykalizowana informacja, gramatyzowana informacja.

The combination of dictionary + grammar constitutes a basic source of information on the given linguistic code. Dictionaries reflect our conceptualization of the world. Grammars reflect our perception of the relations between the elements of that world. In both cases the impulses leading to the enrichment of the code are of semantic character. As of late, dictionaries often give expanded grammatical information, and in grammars we find richer lexical information. It increases the mutual coherence of the two sources and, eo ipso, ensures a more adequate description of the language.

Key words: lexicon, grammar, lexicalized information, grammaticalized information.

0. Jak wiadomo, język jako kod semantyczny definiuje się poprzez tandem: uporządkowana seria reguł gramatycznych + zbiór leksemów. Naukowa analiza języka przynosi jako produkt dwa teksty: gramatykę i słownik. Od wieków implicytnie i eksplicytnie prowadzona jest dyskusja nad tym, jak przebiega granica między informacją, która należy do gramatyki i informacją, która należy do słownika. Stanowiska dyskutantów są znacznie zróżnicowane, jednak – ogólnie biorąc – dominuje chęć, aby informacja w obu typach tekstów była jak najbogatsza; innymi słowy: lepiej powtórzyć tę samą informację i w gramatyce i w słowniku, niż pominąć jakiś istotny fakt w jednym lub drugim tekście, lub – nie daj Boże – w obu.

Ostatnio coraz wyraźniej zarysowują się dwie linie postępowania analitycznego, obie najczęściej z teorią kognitywną w zapleczu: jedna wychodzi od analizy leksykologicznej, druga – od analizy morfo-syntaktycznej. W centrum uwagi „leksykologów” znajduje się leksem z całym swoim potencjałem derywacji semantycznej i formalnej, w centrum uwagi „gramatyków” – propozycja jako jądro odpowiednio: zdania, czy szerzej: wypowiedzenia, i wszystkie niezbywalne parametry semantyczne propozycji, oraz ich korelaty formalne. Każda z tych dwu postaw implikuje – implicytnie lub eksplicytnie – chęć wbudowania kompletnej informacji o języku odpowiednio w słownik, lub w gramatykę.

Wydaje się, że jest to sytuacja dla naszej dyscypliny korzystna, zważywszy że oba typy analizy wzajemnie się weryfikują. Jedyny – i nie mały! – problem to potrzeba uzgodnienia metajęzyka, czy – bardziej realnie – potrzeba ustalenia konkordancji mnożących się w zastraszającym tempie bliskoznacznym terminów.

W dalszym tekście chciałabym na podstawie wybranych prac reprezentatywnych dla obu typów analizy zastanowić się nad tym, co je łączy, a co dzieli, i jak przedstawiają się wzajemne korzyści tego układu. Moje przykłady i moje wnioski dotyczą przede wszystkim językoznawstwa słowiańskiego.

1. Podejście leksykologiczne to analiza samego procesu poznawczego człowieka, analiza procesu „zapisywania w języku” tego, czego uczymy się o świecie, który nas otacza, odkrywanie i utrwalanie poprzez nazwę nowych zjawisk, nowych dystynkcji, nowych „części świata” i wiążących je relacji. Rzecz prosta, początki językowego poznawania świata leżą w dalekiej i nie dostępnej dla naszych narzędzi badawczych przeszłości, jest to jednak proces, który trwa i nie skończy się dopóki będziemy chodzić po ziemi. Możemy, w związku z tym, śledzić jego współczesne mechanizmy, a niekiedy nawet na nie wpływać.

Są to w znacznej mierze znane i banalne mechanizmy, jak te, których dostarcza aparat słowotwórczy danego języka, lub procesy zapożyczania i adaptacji nowych leksemów w drodze kontaktu z innymi językami, czy wreszcie – charakterystyczne dla różnego typu slangu – świadome lub nieświadome zniekształcenia istniejących form. Ciekawsza linia, dająca lepszy wgląd w nasze procesy poznawcze, to rejestracja i analiza (semantyczna i formalna) nowych kolokacji. Jest to jedna z form badań podstawowych w pracy nad słownikiem, a ostatnio forma coraz bardziej popularna, w znacznej mierze dzięki językoznawstwu korpusowemu, które zapewnia dostęp do szerokiej bazy tekstów. Sama badałam kiedyś drogi derywacji i semantyczną motywację dróg derywacji przymiotników desubstantywnych w języku macedońskim i polskim i charakterystyczne dla tych przymiotników typy kolokacji (TOPOLIŃSKA 1984) i przekonałam się, jak znaczny jest wpływ środowiska historyczno-kulturowego na dynamikę i charakter odpowiednich procesów.

Powstanie nowego derywatu to nowa pozycja w słowniku, zarazem jednak – powiedziałabym raczej: przede wszystkim – możliwość nowej formalizacji pewnej informacji, czyli nowego rozwiązania na poziomie morfo-syntaktycznym. Por. np. polskie konstrukcje jak *skórzana kurtka ale kurtka ze skaju*, itp. – gdyby powstał przymiotnik *skajowy*, zmieniłaby się statystyka dwu typów konkurujących konstrukcji grupy imiennej. Powstawanie nowych kolokacji znaczy często powstawanie nowych wariantów semantycznych i tym samym ma dalej idące konsekwencje. Por. np. *deszczowy dzień* ‘dzień, w którym pada / napadało wiele deszczu’ wobec np. *deszczowy płaszc*, a może raczej *plaszcz deszczowy* ‘plaszcz, który chroni od deszczu’, itd.itp. – czy w słowniku powinien znaleźć się zapis ogólny: *deszczowy* ‘który ma związek z deszczem’, czy raczej skomentowane kolokacje z różnych pól semantycznych?; por. *pantofle domowe* ‘...na po domu’, i *kłopoty domowe* ‘?kłopoty rodzinne’, gdzie w grę wchodzi wieloznaczność pojęcia ‘dom’, itp.itd. Por. jeszcze warianty diatetyczne jak np. *łakomy kąsek* ‘który (Acc.) chętnie by się zjadło’, obok *łakomy chłopiec* ‘który (Nom.) ma duży apetyt’, czy *widomy błąd* ‘który (Acc.) widzimy, dostrzegamy’, obok *niewidomy człowiek* ‘który (Nom.) nie widzi’, itd.itp.

Badanie nowych kolokacji to zawsze badanie implikacji semantycznych idących od (wyrażenia w funkcji) predykatu ku jego potencjalnym argumentom. W tym sensie każda nowa kolokacja to potencjalne jądro nowej propozycji, ew. nowej morfo-syntaktycznej formalizacji danej propozycji, a nie ma zmiany formalizacji bez zmiany hierarchii komponentów semantycznych. Przychodzą na myśl liczne „składnie taksonomiczne”, tj. opisy składniowe wychodzące od minimalnych, dwukomponentowych struktur gramatycznych (por. np. ЗОЛотова 1982, a zwłaszcza 1988, por. też ЦИВЯН 1979); w moim pojęciu nie mówią one wiele o afiliacji typologicznej danego języka, raczej właśnie wskazują pole wariacji semantycznej i formalnej, czyli rozrzut możliwych kolokacji członów konstytutywnych czy to propozycji / zdania, czy grupy imiennej. Kolejna asocjacja to tzw. *pattern grammar*, która (cytuję za GÓRSKI 2008: 29) „...biorąc za punkt wyjścia [...] leksykę, za podstawowy obiekt badaw uznaje kolokacje poszczególnych leksemów. Przy tym kolokacje należy rozumieć możliwie szeroko – chodzi o typowe otoczenie leksemu, otoczenie definiowane nie tylko przez inne leksemy, ale również klasy semantyczne lub gramatyczne. Te kolokacje stanowią wzory („patterns”), które z kolei stanowią budulec zdań (por. HUNSTON – FRANCIS 2000).” Kolokacja w takim rozumieniu to w płaszczyźnie semantycznej wszelki stosunek między predykatem i argumentem, niezależnie od tego, czy w grę wchodzi predykat konstytutywnej propozycji (tj. konstytutywny dla zdania), czy predykat propozycji sformalizowanej jako transformacja zdaniowa.

Wydaje się, że leksykologiczny punkt wyjścia ma również teoria rozbudowywana przez J. D. Апресяна i in. (АПРЕСЯН et al. 2010), gdzie w centrum uwagi autorów znajdują się konstrukcje dwuskładnikowe i typy rekacji między tymi składnikami.

Warto tu wspomnieć również o takich projektach, jak słowniki „semantyczno-derywacyjne”, które prezentują paradygmaty słowotwórcze niemotywowanych leksemów z różnych klas formalno-semantycznych „porządkując” przy tym drogi derywacji semantycznej, często metaforycznej, kolejnych derywatów formalnych, a więc znów w szczególnie sposób zajmują się kolokacją. Por. np. serbski *Семантичко-дериwациони речник* (ГОРТАН-ПРЕМК et al. 2004). Przedstawiono tu paradygmaty słowotwórcze nazw części ciała ludzkiego w języku serbskim zwracając przy tym szczególną uwagę na wariację semantyczną kolejnych derywatów.

Warto wreszcie wspomnieć badania tzw. łańcuchów asocjacyjnych, które – w analizie lingwistycznej – mogą wskazywać drogi powstawania nowych kolokacji.

Starałam się zebrać w tym paragrafie przykłady na to, jak współczesna teoria leksykologiczna rzutuje na teorię struktury gramatycznej języka i jak współczesne słowniki, przede wszystkim słowniki jednojęzyczne, wchłaniają coraz bogatszą informację, jaką do niedawna skłonni bylibyśmy uważać za informację typowo gramatyczną. W dalszym tekście staram się spojrzeć na sprawę z drugiej strony i pokazać, jak gramatyka rozrasta się nie tyle kosztem, ile dzięki słownikowi, tj. dzięki postępowi w badaniach leksykologicznych. Przyjdzie mi to łatwiej, bo sama w moich badaniach znajduję się po „gramatycznej” stronie opozycji.

2. Podejście gramatyczne to analiza mechanizmów przekazywania informacji w społeczeństwie ludzkim, informacji o świecie zewnętrznym i o świecie wewnętrznym mówiącego, także o świecie wirtualnym. Informacja o świecie to

informacja o relacjach zachodzących między jego elementami, ew. o właściwościach przysługujących / przypisywanych tym elementom. Innymi słowy: informacja, której formą strukturalną jest to, co nazywamy propozycją, tj. predykat i implikowane przez niego argumenty. Propozycja musi być ułożona w czasie i przestrzeni – odpowiednia informacja albo zawiera się w niej samej, albo też musi być uzupełniona przez odpowiednie „przybudówki” temporalne i spacialne. Wreszcie – propozycja *ex definitione* jest autoryzowana, a więc obejmuje również tzw. informację modalną, która znów albo zawiera się w niej samej, albo jest dodatkowo „nadbudowana” poza jej granicami. Cała ta zhierarchizowana struktura informacyjna to, innymi słowy, semantyczna struktura zdania, czyli podstawowej jednostki struktury semantycznej tekstu. Zapis tej struktury, który od lat sprawdza się w moich analizach, to zaproponowana przez S. Karolaka (1984) formuła:

$$M \{ T \& L [p (a_1 , a_2 \dots)] \}$$

gdzie M to składnik modalny, T i L to odpowiednio składnik temporalny i spacialny, p to predykat, zaś $a_1, a_2 \dots$ to implikowane argumenty tego predykatu.

Model Karolaka to jeden z wielu proponowanych ostatnio modeli generatywnego opisu języka z semantyczną (a nie syntaktyczną) bazą generującą. Korelatem formalnym dla dwu centralnych pojęć ‘predykat’ i ‘argument’ są odpowiednio pojęcia ‘wyrażenie predykatywne’ i ‘wyrażenie argumentowe’, jednak znacznie bardziej płodna w konkretnej analizie okazuje się para ‘zdanie’ (tj. konstrukcja konstytuowana przez formę *verbum finitum*) jako produkt procesu predykcji i ‘grupa imienna’ (tj. konstrukcja konstytuowana przez formę *nomen substantivum*) jako produkt procesu nominacji. Para ta nie ma korelatów semantycznych rozumianych jako jednoznaczne funkcjonalnie składniki struktury semantycznej zdania. Dodałabym tu jeszcze pojęcie ‘zdanie złożone’, tj. konstrukcję konstytuowaną przez predykat w formie spójnika (*conjunctio*). O ile grupa imienna nazywa wydzielane przez nas fragmenty świata odpowiednio zewnętrznego i wewnętrznego, a zdanie przenosi informację o obserwowanych przez nas cechach tych fragmentów lub o relacjach między nimi, tj. odpowiednio o stanach i zdarzeniach, o tyle zdanie złożone posuwa o krok dalej naszą językową interpretację świata i informuje o toku naszej myśli, o związkach (asocjatywnych, temporalnych, kauzalnych), jakie dostrzegamy między tymi stanami i zdarzeniami. Podstawowy stosunek semantyczny, stosunek: predykat ~ argument, i odpowiednio stosunek formalny: wyrażenie predykatywne ~ wyrażenie argumentowe, łatwo może być interpretowany w terminach kolokacji, gorzej kiedy trzeba opisać zależności wzajemne i porządek hierarchiczny (i linearny) składników w ramach odpowiednich jednostek semantycznych i formalnych, tj. układy zorganizowane na zasadzie nie jednej, lecz wielu „wertykalnie” uporządkowanych dychotomii, na zasadzie „drzewa”.

Analizę i opis gramatyczny zdania (prostego), zdania złożonego, grupy imiennej najczęściej przeprowadzamy poprzez opis przysługujących im tzw. kategorii gramatycznych¹. W teorii ukierunkowanej od treści ku formie kategoria grama-

¹ Kategorie gramatyczne przysługują prymarnie, w moim pojęciu, wymienionym jednostkom syntaktycznym, a w ich obrębie mogą – nie muszą – wyrażać się zmiennością morfologiczną w odpowiednich klasach leksemów.

tyczna to taki segment odpowiedniej kategorii semantycznej (odpowiedniego pola semantycznego), który w danym języku ma wykładniki formalne ściśle skorelowane z przenoszoną informacją. Innymi słowy: istnieje paradygmat kategorialny, w którym członom semantycznym odpowiadają regularne i przewidywalne sygnały formalne. Rzecz prosta, dynamika ewolucji językowej sprawia, że obok niezgramatyzowanych kategorii semantycznych istnieją (częściowo) desemantyzowane kategorie gramatyczne. Opis gramatyczny przyjmuje formę prezentacji paradygmatów kategorialnych z uwzględnieniem wszelkich form ich wariacji semantycznej i formalnej.

W tradycyjnym opisie – który pojęcie kategorii gramatycznej wiązał odpowiednio z fleksją i słowotwórstwem, tj. ze zmiennością morfologiczną, a nie morfo-syntaktyczną – długość paradygmatów kategorialnych definiowała się poprzez zakres tej zmienności, a sam status kategorii gramatycznej – przysługującej morfologicznym klasom leksemów – bazował na fakcie posiadania paralelnych paradygmatów kategorialnych przez wszystkie elementy danej klasy. Ostatnio coraz częściej opisy gramatyczne są wzbogacane przez serie kategorialne derywowane na poziomie morfo-syntaktycznym, w tym również „krótkie serie”, ograniczone nie tylko przez typ zmienności formalnej, ale – przede wszystkim – przez znaczenie leksykalne ich członów konstytutywnych i, *ipso facto*, przez charakterystyczne dla nich kolokacje.

W systemie werbalnym owe nowe serie kategorialne przybierają najczęściej postać (a) konstrukcji z nadbudowanym formantem w postaci partykuły modalnej, lub (b) konstrukcji peryfrastycznych z tzw. czasownikiem pomocniczym lub synsemantycznym (co oznacza dwa różne stadia „ubóstwa” znaczeniowego, czy desemantyzacji) i bezokolicznikiem lub subjunktywem czasownika podstawowego. Por. np. (a) – w najbardziej wyewoluowanym pod tym względem języku macedońskim – subjunktyw z formantem *ga*, kondicjonal z formantem *ke*, czy potencjał z formantem *ou*, (b) wszelkie słowiańskie konstrukcje peryfrastyczne z ‘esse’, ‘habere’, ‘dare’, m.in. polskie ewidencjalne i admiratywne konstrukcje z ‘habere’, polskie konstrukcje z *niech* i ich ekwiwalenty w innych językach słowiańskich, polskie i serbskie konstrukcje jak *było pomyśleć wcześniej*, chorwackie regionalne konstrukcje futuralne z synsemantycznym ‘ire’ (typ: *...ako on ide govoriti što mu je na pameti..., on nije postigao ništa...*), itp.itd. O większości tych konstrukcji por. m.in. w moim wyborze artykułów pt. *Z Polski do Macedonii I* (2008).

W systemie nominalnym odnowione wykładniki stosunków przypadkowych przyjmują najczęściej postać przyimków, ew. klityk zaimkowych, wykładnikiem tzw. kategorii określoności (= charakterystyki referencjalnej) jest rodzajnik w dystrybucji komplementarnej z innymi zaimkami, czy też – w językach, które nie wykształciły rodzajnika – „samodzielne” leksemy zaimkowe – *demonstrativa*, *indefinita* i in., wykładnikami kategorii liczby są liczebniki..., przyчем formą gramatyzacji wspomnianych wykładników leksykalnych jest ich porządek linearny w ciągu imiennym (por. *Z Polski do Macedonii II*, 2009).

3. Wspomniałam na początku, że dwa opisane typy analizy lingwistycznej wzajemnie się uzupełniają i weryfikują.

Kluczowym pojęciem dla zrozumienia (i opisanie) dynamiki języka, a więc i jego ewolucji, jest proces, który określam tutaj jako derywację semantyczną, tj.

proces, który – czy to w drodze prostej asocjacji i czy w drodze tzw. interferencji kontaktowej – prowadzi do powstania nowego „znaczenia”, nowego wariantu semantycznego leksemu. Symptodem dokonanej derywacji są nowe kolokacje w opisie leksykologicznym i – tym samym – zmiana tzw. ograniczeń selekcyjnych w relacji: predykat > argument w opisie gramatycznym. Innymi słowy, derywacja semantyczna a) zmienia łączliwość semantyczną (i formalną) danego leksemu, tj. tym samym (b) wnosi nowe modyfikatory członów konstytutywnych odpowiednio zdania i grupy imiennej, a każdy nowy modyfikator to transformacja propozycji zadaptowana do odpowiedniej – gramatycznie podrzędnej – funkcji syntaktycznej czy to w predykatywnym, czy w nominującym ciągu linearnym.

Bardzo ciekawy eksperyment przeprowadził ostatnio P. Piper jako główny autor i „organizator tekstu” najnowszej serbskiej składni zdania prostego (ПИПЕР et al. 2005). Znajdujemy to dwa niezależne opisy zatytułowane odpowiednio „Од облика ка садржајима просте реченице” i „Од садржаја ка облицима просте реченице”. W pierwszej części przedmiotem opisu są kategorie formalne jak składnia grupy imiennej, składnia przypadków, składnia wyrażenia predykatywnego i w związku z tym składnia czasownika, wreszcie: zdanie proste jako zorganizowana jednostka syntaktyczna; druga część przynosi analizę i opis kategorii semantycznych, jak personalność, agentywność, modalność, posesywność, socjatywność, i in., a na zakończenie pojawiają się rozdziały pt. „Комуникативне функције просте реченице” i „Комуникативна перспектива просте реченице”. Wydaje się, że taki układ, który w pierwszej chwili sugeruje redundancję, stanowi nie tylko optymalny sposób przybliżenia perspektywy „od treści” środowisku przywykłemu w gramatyce do perspektywy „od formy”, ale też – a raczej przede wszystkim – pozwala na weryfikację poprawności i pełni procedur analitycznych i interpretacyjnych.²

Derywacja semantyczna najczęściej prowadzi do powstawania nowych wariantów znaczeniowych leksemu jako takiego, ale – jeśli jest stowarzyszona z derywacją syntaktyczną (tj. z derywacją poprzez granice tzw. części mowy) – może też tworzyć nowe warianty znaczeniowe właściwe tylko nowopowstałemu derywatowi. Granica między derywatem i formą fleksyjną leksemu zaciera się najłatwiej w systemie werbalnym, gdzie *nomina* i *adiectiva* dewerbalne nieraz albo już w momencie derywacji (na gruncie prasłowiańskim?) mają status samodzielnych leksemów, albo wtórnie się usamodzielniają.

Szczególną linię derywacji semantycznej stanowi przechodzenie pewnych zależnych form fleksyjnych/słowotwórczych do innych funkcjonalnych klas leksemów (części mowy). Przykłady takiej derywacji pokazał ostatnio M. Grochowski (2010) opisując przechodzenie form stopnia przysłówka do klasy metaoperatorów.

Powyższy krótki i z konieczności selektywny przegląd prowadzi do – banalnego skądinąd – wniosku, że procedury językowego „przyswajania świata” i procedury informowania wzajemnego o tym świecie w znacznym stopniu się nakładają i w znacznej mierze są nierozdzielne.

² *Mutatis mutandis* podobnie postąpili serbscy autorzy w tomie poświęconym systemowi dźwiękowemu tego języka (ПЕТРОВИЋ – ГУДУРИЋ 2010) – tom przynosi dwa pełne monograficzne opisy tego systemu, jeden, który wychodzi od siatki fonologicznej funkcjonalnej, drugi od substancji fonicznej; opisy te w znacznym stopniu nakładają się na siebie, ale też uzupełniają się i weryfikują.

LITERATURA CYTOWANA

- GÓRSKI, Rafał L. *Diateza nacechowana w polszczyźnie. Studium korpusowe*. Kraków: Lexis, 2008.
- GROCHOWSKI, Maciej. Metaoperatory o postaci komparatywu przysłówka (we współczesnym języku polskim). Срето Танасић (гл. ур.). *Грамаїтика и лексика у словенским језицима*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српски језик САНУ, 2010, 85–94.
- HUNSTON, Susan, Gill FRANCIS. *Pattern Grammar. A Corpus-Driven Approach to the Lexical Grammar of English*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2000.
- KAROLAK, Stanisław. Składnia wyrażen predykatywnych. *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*. Warszawa: PWN, 1984, 11–211.
- TOPOLIŃSKA, Zuzanna. Semantic Implication: Adjective > Noun. *Polish Text Linguistics. The Third Polish-Swedish Conference held at the University of Uppsala, 30 May–4 June 1983*, Uppsala, 147–155.
- TOPOLIŃSKA, Zuzanna. *Z Polski do Macedonii, Studia językoznawcze, 1 – Problemy predykcji, 2 – Problemy nominacji*. Kraków: IJP PAN, Lexis, 2008–2009.
- *
- АПРЕСЯН, Ю. Д., И. М. БОГУСЛАВСКИЙ, Л. Л. ИОМДИН, В. З. САННИКОВ. *Теоретические проблемы русского синтаксиса. Взаимодействие грамматики и словаря*. Москва: РАН, 2010.
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка, Вера Васић, Љиљана Недељков (ред.). *Семантичко-деривациони речник, св. I: Човек – делови њела*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2003.
- ЗОЛОТОВА, Г. А. *Коммуникативные аспекты русского синтаксиса*. Москва: Наука, 1982.
- ЗОЛОТОВА, Г. А. *Синтаксический словарь: репертуар элементарных единиц русского языка*. Москва: Наука, 1988.
- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб, Снежана Гудурић. *Фонолоџија српскога језика*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2010.
- ПИПЕР, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтаксис савременог српског језика. Простја реченица*. У редакцији Милке Ивић. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005.
- ЦИВЯН, Т. В. *Синтаксическая структура балканского языкового союза*. Москва: Наука, 1979.

Зузана Тополињска

ДВОЈНИ АНАЛИТИЧКИ ПРИСТУП У ЛИНГВИСТИЧКИМ ИСТРАЖИВАЊИМА

Резиме

Ауторка констатује приближавање двају класичних аналитичких поступака у новијим лингвистичким истраживањима: „лексиколошког” и „граматичког” – први има за циљ што адекватнију концептуализацију информација о свету око нас, други – усавршавање механизма помоћу којих можемо да пренесемо одговарајућу информацију нашим саговорницима односно адресатима наших текстова. Импулси који контролишу оба поступка имају семантички карактер; њихово узајамно приближавање гарантује дубљи и боље интегрисани опис одговарајућег језичког кода.

Македонска академија на науките и уметностите
Бул. Крсте Мисирков, 2, 1000 Скопје, Македонија
ical.manu@gmail.com

Орсат Лигорио

ДАЛМ.-РОМ. ГРУПА *KT*
(ИЗ БАЛКАНСКОГ ЛАТИНИТЕТА X)¹

Предлаже се да лат.-ром. ст даје далм. *kt одакле постаје што. *kīi*, *īik*, *xīi* и чак. *jīi*, *īīi*, *jūi*.

Кључне ријечи: далматски, српскохрватски, историјска фонологија.

Lat. ст yields Dalm. *kt which develops into Štokavian *kt*, *tk*, *ht* and Čakavian *jt*, *it*, *jit*.
Key Words: Dalmatian, Serbo-Croatian, Historical Phonology.

1. Увод. У реликтима аутохтоног романског језика средњовјековне Далмације, који се зове и далматоромански или далматски језик, јављају се – као што је познато – два типа одраза латинско-романске групе ст, и то сх. *kīi*, са варијантама *īik* и *xīi*, и *jīi*, са варијантом *jūi*.

Види Skok 1940: II 92; MULJAČIĆ 1962: 265–268.

На темељу ове дистинкције ROSENKRANZ 1955: 277 је подијелио далматски на двије групе: сјевернодалматски, са ст > *jt, и јужнодалматски, са ст > *kt.

С.-далм. *jt и ј.-далм. *kt потичу од ром. *çt, како пише HOLZER 2011: 20, гдје је *ç веларни или палатални фрикатив и одакле, како се чини, с.-далм. *jt, сх. *jīi* постаје путем апроксимације (и палатализације) а ј.-далм. *kt, сх. *kīi* путем оклузије (и веларизације).

Види и HOLZER 2011: 30, 156 s.v. *trajta*.

У овом чланку ја ћу показати да дистинкција између сх. *kīi* и *jīi* не потиче из дијалектологије далматског језика, сјевернодалматског и јужнодалматског, него из дијалектологије српскохрватског језика, штокавског и чакавског, и да чак. *jīi* потиче од далм. *kt, не *jt или *çt.

2. ГРАЂА.² Грађа за лат.-ром. групу ст састоји се од 15 далм.-ром. етима: AFFICTU, FLESTA, *FRICTALIA, PECTINALE, PEREXSUCTU, PLECTERE, PRAEJECTORIUM, TECTU, TRACTA, TRACTAMENTUM, TRACTARE, TRACTATA, TRAJECTORIUM, TRUCTA.

* Овај чланак резултат је рада на пројекту „Етимолошка истраживања српског језика и израда *Етимолошког речника српског језика*” (бр. 178007), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Други моји радови из балканског латинитета укључују чланке 1. LIGORIO 2006, 2. LIGORIO 2007, 3. LIGORIO – VULETIĆ 2013a, 4. LIGORIO 2013a, 5. LIGORIO – VULETIĆ 2013b, 6. LIGORIO 2013b, 7. Лигорио 2015a, 8. Лигорио 2015b, 9. LIGORIO 2016. Посљедњу тачку синтезе представља LIGORIO 2014.

¹ Захвалан сам Николи Вулетићу (Задар), Филипу Галовићу (Загреб) и Миславу Бенићу (Загреб) који су ми помогли да скупим грађу за овај рад и Н. Вулетићу и Александру Ломи (Београд), на поправкама и коментарима.

² Посебне скраћенице у овом дијелу: *етим.* – етимологија, *лит.* – литература, *йойв.* – по-тврде, *йой.* – топоним.

ТЕСТУ – Потв. топ. *Tijajī*, *Tijajīa* и *Тихай*, *Тихīa* Првић-Лука (LIGORIO – VULETIĆ 2015).⁷ Етим. LIGORIO – VULETIĆ 2015. Лит. LIGORIO – VULETIĆ 2015; СКОК 1950: I 151.

ТРАСТА – Потв. *īprājīka* ‘мрежа потегача’ Бока, Муо, Мориње, Костањца, Бијела, Улцињ (ERHSJ III 492), *īprakīa* Ластово, Мљет, Цавтат, *īprājīa* Спич, Муо, Котор, Будва, Рачишће, Раб, *īprājīa* Смоквица, Корчула, Лумбарда, Пелешац, *īprājīīa* Вела Лука, Корчула, *īprājīa* Вис, Хвар, Брач; *īprājīka* [= *īprājīka*]⁸ Прчањ, Дубровник (JE III 275); *īprājīa* Корчула (KALOGJERA i dr. 2008: 370); Блато (MILAT PANŽA 2015: 442); *īprūīa* Брусје (DULČIĆ – DULČIĆ 1985: 696); Питве (BRVIĆ 2014: 326); Милна, Ложишће (саоп. Ф. Галовић)⁹ Комижа (ČDL 1251); Бол, Нережишћа (ŠIMUNOVIĆ 2002: 968); Вис (ROKI-FORTUNATO 1997: 542); *īprājīa* Трогир (GELIĆ 1994: 275); Муртер (JURAGA 2010: 269); Вргада (JURIŠIĆ 1973: 218); Колан (OŠTARIĆ 2005: 535); Бибиње (ŠIMUNIĆ 2013: 727); Кукљница (МАРИЧИЋ КУКЉИЧАНИН 2000: 314);¹⁰ Филипјаков (саоп. Н. Вулетић); *īprājīa* Ошљак (VALČIĆ 2012: 230); Ривањ (RADULIĆ 2002: 312); Преко (саоп. Н. Вулетић); *īprājīa* Иж (MARTINOVIĆ 2005: 426); Сали (PIASEVOLI 1993: 384); Ист (SMOLJAN 2013: 348); Паг (KUSTIĆ 2002: 387); Повљана (TIĆIĆ 2009: 379); *īprājīa* Бели (VELČIĆ 2003: 492); *īprājīa* Омишаљ (MAHULJA 2006: 340); *īprājīa* [= *īprājīa*] Лабин (MILEVOJ 2006: 287). Етим. ERHSJ III 492. Лит. ERHSJ III 492; JE III 275; LIGORIO 2014: 257; REW 8841.

ТРАСТАМЕНТУ – Потв. *īprājīamēnaiī*, -ēnīa ‘чашћење’ Дубровник, Цавтат (ERHSJ III 492), *īprājīamēnaiī*, -ēnīa Брусје; *īprājīamēnaiī* град Корчула (KALOGJERA i dr. 2008: 371); *īprājīamēnaiī* Блато (MILAT PANŽA 2015: 443); *īprājīīamēnaiī* Драчевица (ČDL 1249), *īprājīīamēnaiī* Бол (1249); Селца (ŠIMUNOVIĆ 2002: 966), *īprājīīamēnaiī* Драчевица; *īprājīīamēnaiī* Милна, Ложишће (саоп. Ф. Галовић); Питве (BRVIĆ 2014: 327); *īprājīīamēnaiī* [= *īprājīīamēnaiī*] Вис (ROKI-FORTUNATO 1997: 541); *īprājīamēnaiī* Шолта (саоп. Ф. Галовић); *īprājīamēnaiī* Трогир (GELIĆ 1994: 275); *īprājīamēnaiī* Вргада (JURIŠIĆ 1973: 218); Ист (SMOLJAN 2013: 348). Етим. ERHSJ III 492. Лит. ERHSJ III 492; LIGORIO 2014: 257.

ТРАСТАРЕ – Потв. *īprājīaiī* ‘погостити’ Дубровник, Цавтат, Корчула, Сплит, град Хвар, Шибеник (ERHSJ III 492), *īprājīaiī*, *īprajīōvāiī* Хвар, Брусје; *īprajīōvāiī* Брач, град Хвар, Питве (саоп. Ф. Галовић); *īprājīaiī* град Корчула (KALOGJERA i dr. 2008: 371); *īprājīaiī* Блато (MILAT PANŽA 2015: 443); *īprajīīaiī* (се) Драчевица (ČDL 1249), *īprajīīaiī* (се) Бол (1249); Селца (ŠIMUNOVIĆ 2002: 966), *īprajīīaiī* Драчевица; *īprajīīaiī* Питве (BRVIĆ 2014: 327); Милна, Ложишће (саоп. Ф. Галовић); *īprajīīaiī* (се) Вис (ROKI-FORTUNATO 1997: 541);¹¹ *īprājīaiī* Трогир (GELIĆ 1994: 276); *īprājīīaiī* Вргада (JURIŠIĆ 1973: 218); *īprājīaiī* се Колан (OŠTARIĆ 2005: 535); *īprājīaiī* Сали (PIASEVOLI 1993: 384); Ист (SMOLJAN 2013: 348); *īprājīaiī* Паг (KUSTIĆ 2002: 387); Омишаљ (MAHULJA 2006: 340). Етим. ERHSJ III 492. Лит. ERHSJ III 492; LIGORIO 2014: 257; REW 8842.

⁷ Такође, *Tichat* (чит. *Тихай*) у латинском документу од г. 1385.

⁸ Види Лигорио 2014: 31, фсн. 38.

⁹ Теренским подаци Ф. Галовића из писм. саоп. од 02.08.2015.

¹⁰ Али *īprājīa* у писм. саоп. М. Бенића од 02.08.2015. (= Дужење под акцентом.)

¹¹ Није јасно шта значи макрон у *īprajīīaiī*, *īprajīīaiī* се.

Хвар, Брач, Ошљак, Ривањ, Преко, Лабин s.v. ТРАСТА; 7. *ѡрайѡменай*, *-ѡнѡ* Дубровник, Цавтат, град Корчула, *ѡрайѡмѡнай*, *-ѡнѡ* Блато, Брусје, Шолта, Вргада, Ист, *ѡрайѡмѡнай* Трогир s.v. ТРАСТАМЕНТУ; 8. *ѡрайѡай* Дубровник, Цавтат, Корчула, град Корчула, Сплит, град Хвар, Шибеник, *ѡрайѡай* Блато, Хвар, Брусје, Паг, Омишаљ, *ѡрайѡай* Сали, Ист, *ѡрайѡай* Колан, *ѡрайѡай* Трогир, *ѡрайѡай* Вргада s.v. ТРАСТАРЕ; 9. *ѡрайѡур* Муртер, Бибиње, *ѡрайѡур* Кукљица, Филипјаков, Преко, Иж, Сали, Ист, Повљана, Колан, Омишаљ s.v. ТРАЈЕКТОРИУ; 10. *ѡруѡа* Муо, Бока, Ријека, Каприје s.v. ТРУСТА.

Види карте на крају чланка.

4. ДОДАТАК. По мом мишљењу у грађу за далм.-ром. групу ст спада и сх. *хобѡйница* коју сам у Лигорио 2014 извео од грч. *ὀκτοπόδ*- путем далм.-ром. **oktopod*-. Али, овај се примјер ипак разликује по томе што, како мислим, показује дисимилацију **ht-t* > *h-t*.

5. ЗАКЉУЧАК. На темељу анализе из одјељка 3 слиједи да се лат.-ром. група ст у далм.-ром. реликтима одражава 1. као сх. *киѡ* (3а), са варијантом *ѡк* (3б) која од *киѡ* постаје путем метатезе и варијантом *хиѡ* (3в) која постаје од *киѡ* путем лениције; 2. као сх. *јиѡ* (3г), са варијантом *јиѡ* (3д) која од *јиѡ* постаје путем анаптикасе; 3. и као сх. *ѡ* (3ђ).

ROSENKRANZ 1955 подијелио је далматски, како видјесмо, на сјевернодалматски са одразом типа *јиѡ* и на јужнодалматски са одразом типа *киѡ*, али се из подјеле горе види да одрази типа *киѡ* у свему коинцидирају са штокавским а одрази типа *јиѡ* у свему са чакавским.

(Граница између „сјевернодалматског” и „јужнодалматског” пада на простор Пељешца и дубровачких острва и уствари је граница између чакавског и штокавског. Види карте на крају чланка.)

Ја зато не мислим да лат.-ром. ст даје с.-далм. **jt* и ј.-далм. **kt* (нити мислим да даје ром. **çt*) него мислим да ст даје далм. **kt* и на сјеверу и на југу Далмације, од чега постаје сх. *киѡ* и онда, како мислим, то *киѡ* у зависности од дијалекта постаје или што. *киѡ* или чак. *јиѡ*, а чак. *јиѡ* од *киѡ* постаје путем *хиѡ*, као што *јиѡ* од *киѡ* у том дијалекту постаје и у словенским ријечима, као нпр. у чак. *gensg лајѡа*, *нојѡа* од *лакѡа*, *нокѡа* путем *лахѡа*, *нохѡа*.^{15 16}

Види LIGORIO 2014: 29–30.

Са ст > далм. **kt* > чак. *јиѡ*, *јиѡ* пореди се:

1. чак. *јиѡ* < рт у топ. *Оруѡ*, *Оруѡ* (1455) < ABRUPTU, Првић, LIGORIO – VULETIĆ 2015.

¹⁵ BARIĆ 1937: §21 резонира управо обрнуто мислећи да је *јиѡ* у чак. *нокаѡ*, *нојѡа* и сл. настало под утицајем „staroromanske артикулације групе *kt* у некадашњим двојезичним зонама Приморја”.

¹⁶ Слиједи да се *jt* из сх. далматизама не може упоредити са *jt* из албанских романизама – *jt* је један од три типична алб. одраза лат.-ром. ст, што види OREL 2000: 116 – пошто *kt* > *jt* није, како мислим, романска него словенска промјена па *jt*, слједствено, не може бити одлика ‘албанско-далматске’ романштине. (О постанку алб. *jt* на овом мјесту нећу даље расправљати. Напомињем само то да *kt* > *jt* у албанским романизмима може бити и романска и албанска промјена, с тим да прво није вјероватно, обзиром на то да лат. ст не даје ром. *jt* источно од линије Ла Специја–Римини, а друго није сигурно, обзиром на то да није јасно шта је тачно дало и како се у албанском развило ие. **kt*.)

(Али што. *кокѿо*, -ала и *койѿо*, -ала < CAPITALE, Дубровник, ERHSJ II 67.)^{17 18}

2. чак. *јс* < х у топ. *Мајсан* < MAXIMA, Корчула, ERHSJ III 365.¹⁹

(Али што. *ликсија* < LIXIVA, Пераст, Дубровник, Цавтат, Чилипи, ERHSJ II 301; топ. *Дакса* < AD AXE, Дубровник, ERHSJ II 552; *Максан* < MAXIMA, Прчањ, ERHSJ III 365.)

3. чак. *јис*, *јиш* < ss у *рекајис* < RECESSU, Првић-Шепурина, LIGORIO 2014: 217;²⁰ топ. *Сукојишан* < SACTU CASSIANU, Сплит; ERHSJ III 365.²¹

(Али што. *рекеса* < RECESSA, Дубровник, Цавтат, ERHSJ III 125.)

4. чак. *јн* < **nn* у топ. *Дажна*, *Daina* (1781) < DOMINA, Корнати, LIGORIO 2014: 63.²²

5. чак. *јм* < **mm* у оном. *Дујам*, -*јма*, *судајма* < (SANCTU) DOMNIU, Сплит, ERHSJ I 455.²³

(Али што. *дум* < DOMINU, Дубровник, ERHSJ I 455.)²⁴

И у овим примјерима одрази типа *јс* потичу из чакавског дијалекта.

Реликти са одразом типа *ѿ* сматрају се италороманизмима, не далматороманизмима, пошто ст даје *tt* и у италијанском. Види LIGORIO 2014: 29–30. Али *Оруѿ* поред *Oriuth*, и *Сукошан* поред *Сукојишан* горе уче да одраз типа *ѿ* не мора бити искључиво италоромански него може – мада не мора – бити и далматоромански, од старијега *јѿ*.

Неупитно је да је у времену након тзв. словенско-романске симбиозе, из којег потичу далматоромански реликти, лат.-ром. ст дало далм. **tt*.

На ово указује вељотски – тај задњи трачак далматског језика који је у 19. вијеку документирао на Крку – и који од ст има *t* путем **tt* (а гемината се види по ондашњој дифтонгацији која захтијева затворен слог). Примјери: вељ. *piakno* < PECTINE, *fua*t < FACTU, *froi*t < FRUCTU,²⁵ *lua*t < LACTE, *nu*a:t < NOCTE путем **pettine*, **fattu*, **fruttu*, **latte*, **notte*.²⁶

Види BARTOLI 1906: II 369.

Коначно, ст > далм. **tt* пореди се са **tt* < рт у -*чеѿаѿѿи* < -СЕРТО, Дубровник, Мљет, Цавтат, ERHSJ I: 6. У -*чеѿаѿѿи* далм. **tt* види се по тзв. псеудо-јату, -СЕРТО > далм. *-*ketto* > сх. *-*kēt-ati* > -*čet-ati*, пошто псеудо-јат (кратки псеудо-јат) постаје само у слоговима затвореним геминатом, као што сам показао у Лигорио 20156.

Закључујем да лат.-ром. ст даје далм. **kt*, не **jt* или **čt*, одакле постаје сх. *киѿ* и онда, у зависности од дијалекта, од далм. **kt* постаје што. *киѿ* и сл. и чак. *јиѿ* и сл.

¹⁷ То јест, од **kaptale* са -*pt*-. (Као иза синкопе.)

¹⁸ Изнимка је облик *ѿојѿали* у Луштици, са -*јѿ*-.

¹⁹ Не знам иде ли овамо и *оѿѿиѿ* < AXE + -ѿѿѿ, Шибеник, Пољича, сјеверна Далмација, ERHSJ II 552, од *оѿѿиѿ* (?) поред *окѿиѿ*, *охѿиѿ*, Дубровник, и топ. *Дакса* < AD AXE, Дубровник, што види испод.

²⁰ Виња у ЈЕ III 118 погрешно изводи од *RECESSATICIU.

²¹ Варијанта *Сукошан* поред *Сукојишан* биће као *Оруѿ* поред *Oriuth*.

²² То јест, од **donna*. (Као иза синкопе и асимилације.)

²³ То јест, од **Domniu*. (Као иза асимилације.)

²⁴ То јест, од **domni*, **domni*. (Као иза синкопе.)

²⁵ Вељ. -*it*- у *froi*t није од лат.-ром. ст него од и.

²⁶ Противпримјери: 1. вељ. *guapto* '8' < осто има *pt* аналогијом према *siapto* < SEPTE, TAGLIAVINI 1931: 244; и 2. вељ. *alajte* 'peritoneum' < сх. *jeliuѿа*, не LACTE, BARTOLI: 1906: I §142.

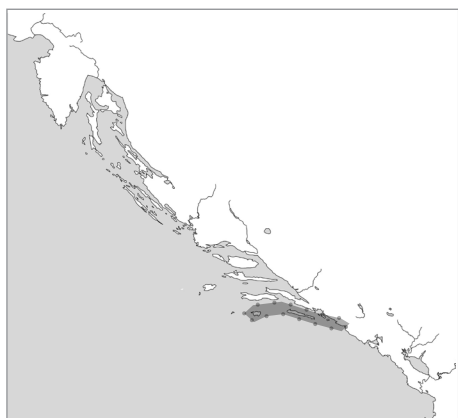
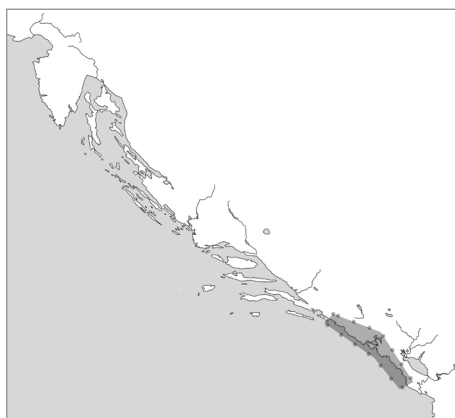
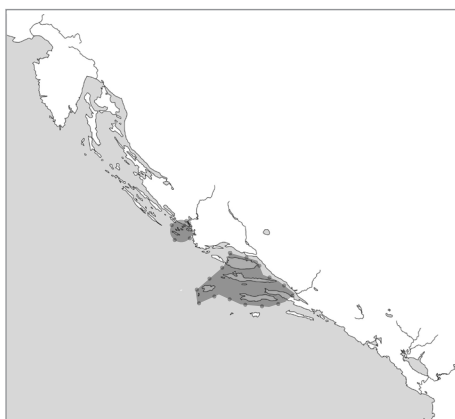
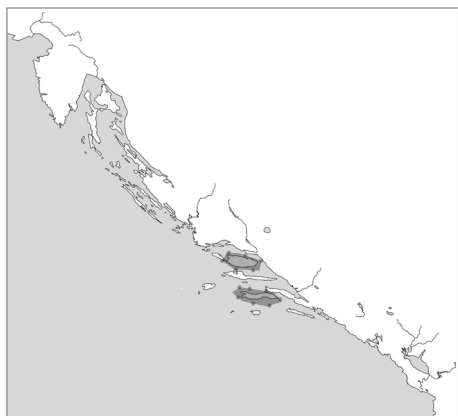
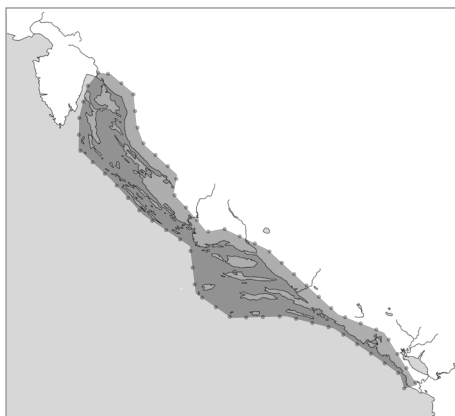
СКРАЋЕНИЦЕ

далм. — далматски	пслов. — прасловенски
далм.-ром. — далматоромански	ром. — романски
ит. — италијански	с.-далм. — сјевернодалматски
ј.-далм. — јужнодалматски	сх. — српскохрватски
лат. — латински	чак. — чакавски
лат.-ром. — латинскоромански	што. — штокавски

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ЛИГОРИО, Орсат. Сх. хоботница. Зборник *Маџице срѣске за филологију и лингвистику* 57/2 (2014): 7–11.
- ЛИГОРИО, Орсат. Сх. Планкиџ. Зборник *Маџице срѣске за филологију и лингвистику* 58/1 (2015a): 69–73. (= Из балканског латинитета 7.)
- ЛИГОРИО, Орсат. Тзв. псеудо-јат у далматској романштини и балканском латинитету. *Јужнословенски филолог* 71/3–4 (2015b), 43–72. (= Из балканског латинитета 8.)
- *
- BARIĆ, Henrik. *O uzajamnim odnosima balkanskih jezika : I. ilirsko-romanska jezička grupa*. Beograd: Državna štamparija, 1937.
- BARTOLI, M. G. *Das Dalmatische : Altromanische Sprachreste von Veglia bis Ragusa und ihre Stellung in der Apennino-Balkanischen Romania*. Bd. I–II. Wien: Holder, 1906.
- BRBIĆ, Ante. *Rječnik Pitava i Zavale*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2011.
- ČDL: Mate Hraste, Petar Šimunović. *Čakavisch-deutsches Lexikon*. I. Köln – Wien: Böhlau, 1979.
- DULČIĆ, Jure, Pere DULČIĆ. Rječnik bruškog govora. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 7, 2 (1985): 373–747.
- GEJIĆ, Duško. *Rječnik trogirskog cakavskog govora*. Trogir: Muzej grada Trogira, 1994.
- HOLZER, Georg. 2011⁽²⁾. *Glasovni razvoj hrvatskog jezika*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. (Prev. B. Štebih-Golub.).
- HOUTZAGERS, H. P. *The Čakavian Dialect of Orlec on the Island of Cres*. Amsterdam: Rodopi, 1985.
- JE: Vojmir Vinja. *Jadranske etimologije : Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku*. Sv. I–III. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1998–2004.
- JURAGA, Edo. *Rječnik govora otoka Murtera*. Murter – Šibenik: Matica hrvatska – Županijski muzej, 2010.
- JURIŠIĆ, Blaž. *Rječnik govora otoka Vrgade*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1973.
- KALOGJERA, Damir, Mirjana Svoboda, Višnja Josipović. *Rječnik govora grada Korčule*. Zagreb: Novi Liber, 2008.
- KUŠTIĆ, Nikola. *Cakavski govor grada Paga s rječnikom*. Zagreb: Društvo Pažana, 2002.
- LIGORIO, Orsat. Prirepci nekim dalmatskim etimologijama. *Dubrovnik* 4 (2006): 118–127. (= Iz balkanskog latiniteta 1.)
- LIGORIO, Orsat. Pregled razvitka dalmatskih glasova. *Dubrovnik* 4 (2007): 319–331. (= Iz balkanskog latiniteta 2.)
- LIGORIO, Orsat. Uno sguardo ai resti dalmato-romanzi in -CULU e -TULU. Nikola Vuletić (ur.). *Mare Loquens*. Zadar, 2013a, 317–321. (= Iz balkanskog latiniteta 4.)
- LIGORIO, Orsat. Nešto o akcentu dalmato-romanskih jezičnih relikata. *Croatica et Slavica Iadertina* 9 (2013b): 343–363. (= Iz balkanskog latiniteta 6.)
- LIGORIO, Orsat. *Problem leksičke stratifikacije u adrijatistici*. Doktorska disertacija. Zadar: Filozofski fakultet, 2014.
- LIGORIO, Orsat, Nikola VULETIĆ. Dopune Skokovim kornatskim etimologijama. Vladimir Skračić (ur.). *Toponimija kornatskog otočja*. Zadar, 2013a, 459–485. (= Iz balkanskog latiniteta 3.)
- LIGORIO, Orsat, Nikola VULETIĆ. Dopune *Jadranskim etimologijama* Vojmira Vinje : *Treći prilog*. *Croatica et Slavica Iadertina* 9 (2013b): 51–62. (= Iz balkanskog latiniteta 5.)
- LIGORIO, Orsat, Nikola VULETIĆ. Dalmato-romanski relikti u toponimiji šibenskog otočja. *Šibenski otoci*, 2015 (u štampi). (= Iz balkanskog latiniteta 9.)

- MAHULJA, Ivan. *Rječnik omišaljškoga govora*. Rijeka – Omišalj: Riječni nakladni zavod – Općina Omišalj, 2006.
- MARIČIĆ KUKLIČANIN, Tomislav. *Rječnik govora mjesta Kukljica na otoku Ugljanu*. Zadar: Matica hrvatska, 2000.
- MARTINOVIĆ, Žarko. *Rječnik govora otoka Iža*. Zadar: Gradska knjižnica, 2005.
- MILAT PANŽA, Petar. 2015. *Rječnik govora Blata na Korčuli*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- MILEVOJ, Marijan 2006². *Gonan po nase : Rječnik labinske čakavice*. Labin: M. Flacius.
- MULJAČIĆ, Žarko. Dalmatski elementi u mletački pisanim dubrovačkim dokumentima 14. st. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 327 (1962): 237–380.
- OREL, Vladimir E. *A Concise Historical Grammar of the Albanian Language : Reconstruction of Proto-Albanian*. Leiden – Boston – Köln: Brill, 2000.
- OŠTARIĆ, Ivo. *Rječnik kolanjskoga govora*. Zadar: Matica hrvatska, 2005.
- PIASEVOLI, Ankica. *Rječnik govora mjesta Sali*. Zadar: Matica hrvatska, 1993.
- RADULIĆ, Ladislav. *Rječnik rivanjskog govora*. Zadar: Matica hrvatska, 2002.
- REW: Meyer-Lübke, Wilhelm. *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Winter, 1935³.
- RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I–XXIII. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti u umjetnosti, 1881–1976.
- ROKI-FORTUNATO, Andro. *Lîbar vîškiga jazika*. Toronto: University of Toronto Press, 1997.
- ROSENKRANZ, Bernhard. Die Gliederung des Dalmatischen. *Zeitschrift für romanische philologie* 71 (1955): 269–79.
- SKOK, Petar. *Osnovi romanske lingvistike*. I–III. Zagreb, 1940.
- SKOK, Petar. *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima: toponomastička ispitivanja*. II. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1950.
- SMOLJAN, Ante. *Rječnik govora otoka Ista*. Zadar: Matica hrvatska, 2013.
- ŠIMUNIĆ, Božidar. *Rječnik bibinjskoga govora*. Zadar: Matica hrvatska, 2013.
- ŠIMUNOVIĆ, Petar. *Rječnik bračkih čakavskih govora*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2002.
- TAGLIAVINI, Carlo. Dalmatica, lingua. *Enciclopedia italiana* XII, 1931, 243–245.
- TIČIĆ, Ante. *Rječnik govora mjesta Povljane*. Zadar: Matica hrvatska, 2009.
- VALČIĆ, Ante. *Rječnik govora otoka Ošljaka*. Zadar: Matica hrvatska, 2012.
- VELČIĆ, Nikola. *Besedar bejske Tramuntane*. Mali Lošinj – Beli – Rijeka: Katedra čakavskog sabora Cres – Lošinj – Tramuntana – Adamić, 2003.

А. СТ > $kũ$ Б. СТ > $ũk$ В. СТ > $xũ$ Г. СТ > $jũ, uũ$ Д. СТ > $juũ$ Е. СТ > $ũ$

Orsat Ligorio

***KT IN DALMATIAN ROMANCE
(ON BALKAN LATIN X)**

S u m m a r y

It has long been supposed that Latin *ct* splits into North Dalmatian **jt* and South Dalmatian **kt*. (North Dalmatian **jt* is reflected as Serbo-Croatian *jt* and South Dalmatian **kt* as Serbo-Croatian *kt*.) In this paper I reinterpret ‘North Dalmatian’ as Čakavian and ‘South Dalmatian’ as Štokavian, since, as I show in the paper, border between ‘North Dalmatian’ and ‘South Dalmatian’ coincides with the border between Čakavian and Štokavian and since Serbo-Croatian *kt* develops into Čakavian *jt*. I conclude that Lat. *ct* yields Dalm. **kt* which develops into Štokavian *kt* and Čakavian *jt*.

Филозофски факултет у Београду
Класичне науке
Чика Љубина 18–20, 11000 Београд, Србија
orsat.ligorio@gmail.com

Јасмина Грковић-Мејџор

ГРЧ. ПОНΗΡΟΣ У СТАРОСЛОВЕНСКОМ ПРЕВОДУ ЈЕВАНЂЕЉА*

У раду се, на грађи *Маријиноџ јеванђеља*, анализира преношење грч. *πονηρός* у првом словенском преводу Новог завета. Показује се да се три семантичке реализације ове речи преносе трима старословенским лексемама: *зълъ*, *лжкавъ*, *непрѣзнь*. Док *зълъ* чува прасловенску функцију општег евалуатива, *лжкавъ* и *непрѣзнь* су књишки семантички неологизми, настали у солунској фази старословенског.

Кључне речи: историјска семантика, грчки, старословенски, грч. *πονηρός*, стсл. *зълъ*, *лжкавъ*, *непрѣзнь*.

This paper analyzes the transposition of Gr. *ponērós* in OCS *Codex Marianus* as the representative of the first Slavic translations of the Gospel text. It is shown that three contextual semantic realizations of *ponērós* are consistently rendered with three distinct OCS lexemes: *зълъ*, *лжкавъ* and *непрѣзнь*. While *зълъ* preserves its Proto-Slavic function of a general evaluative, *лжкавъ* and *непрѣзнь* are bookish semantic neologisms created in the Thessaloniki phase of OCS.

Key words: historical semantics, Greek, Old Church Slavonic, Gr. *ponērós*, OCS *зълъ*, *лжкавъ* *непрѣзнь*.

1. Увод. Византија је, у лику Солунске браће, подарила Словенима писану реч и књижевни језик који је својим изражајним могућностима постао раван класичним језицима. Подухват превођења богослужбених књига са грчког на словенски и стварања старословенског обухватао је не само изградњу синтаксе писаног језика већ и лексичку и семантичку надградњу дијалекатског система солунских Словена. У питању није био само сусрет два језика већ и сусрет две културе, словенске многобожачке и византијске хришћанске. С обзиром на релативно касну христјанизацију Словена, као и на чињеницу да су обреди и проповеди које су они потом слушали били на грчком или латинском, у време Моравске мисије словенски дијалекти нису могли имати терминологију нове религије коју су прихватили. Стога је сложени процес превођења захтевао „стилизацију” језика на лексичком нивоу: преузимање су грчке речи, фонетски и морфолошки прилагођаване словенском систему, рађали су се неологизми и структурни калкови, најочљивији на плану сложеница, а посебан, и најмање истражен пут стварања богословске терминологије јесте семантичко калкирање, којим су се изворне прасловенске лексеме обогатиле новим значењским нијансама, постајући тиме преводни еквиваленти грчких (в. ВЕРЕЩАГИН 1977). Изградња словенске хришћанске терминологије била је подухват ретко виђен у историји европских

* Ово је проширена и допуњена верзија излагања саопштеног на Шестој националној конференцији византолога, одржаној од 18. до 20. јуна 2015. у Београду. Истраживање је урађено у оквиру пројекта *Историја српског језика* (бр. 178001), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

превода Библије. Његова величина можда се најбоље открива кроз анализу на први поглед каткад невидљивих процеса семантичког калкирања.

Семантичко калкирање је процес неизбежан у контакту с новим религијским системом. И сâм грчки вокабулар се на исте начине мењао. У преводу Септуагинте он се иновирао, те су речи попут ἄγγελος, διαθήκη, τὰ ἔθνη семантички моделоване према хебрејском (McLay 2003: 146–148). Док су неке од њих потом у истом значењу ушле у Нови завет, друге – попут ἀγάπη и μετανοέω – доживљавале су даље преображаје да би означиле специфичне хришћанске појмове. Историја многих језика пуна је сличних примера.

Успешност у обликовању новог терминолошког система зависи од многих чинилаца. У случају Словена стекли су се идеални услови: Солунска браћа била су, по свему судећи, билингвална и уз то одличног теолошког образовања. Њихову умешност открива чињеница да су за основу нових термина одабирали словенске речи које су биле хомологне грчким, односно њима блиског изворног значења, засноване на истој основној семантици и истим појмовним обрасцима. Тако је, рецимо, псл. *grěxъ појмовни еквивалент грч. ἁμαρτία – обе лексеме су утемељене на појму ‘промашаја циља, скретања с правог пута’ (Грковић-Мелџор 2013: 269–271), псл. *věra је еквивалент грч. πίστις – обе речи у дохришћанским друштвима означавају ритуални савез (Грковић-Мелџор 2015), а сличан је случај и са односом псл. *kajati se и грч. μετανοέω (Грковић-Мелџор 2014).

Циљ овога излагања јесте анализа преношења грч. πονηρός у првим словенским преводима, односно њиховим најстаријим преписима из епохе канонског старословенског. Основни корпус чини текст издања *Маријиноџ јеванђеља* (Мар), које је по својим одликама вероватно најближе архетипу словенског јеванђеоског текста (Алексеев 2005: 4).

2. Грч. ΠΟΝΗΡΟΣ : СТСЛ. зълъ, лжквѣ, неприязнь. Грч. πονηρός имало је у класичном периоду широк распон семантичких реализација, у чијој основи лежи опште негативно вредновање појава, ствари и бића: ‘лош’. Као и појам ‘добар’ (уп. Katz 1964), ‘лош’ универзално није независан атрибут већ евалуатив којим се означава да нешто у негативном смислу одступа од свог прототипа (‘који није онакав какав треба да буде’). У зависности од појма за који се везује, πονηρός контекстуално може бити: ‘који доноси невољу’, ‘напоран, мучан’, ‘штетан’, ‘некористан’, ‘непријатељски’ и др., а уз именице са дистинктивним обележјем [људско +] – ‘подмукао, зао, злобан’ (GEL: 1447). У Септуагинти πονηρός задржава ова значења, одражавајући различите нијансе хебрејског оригинала (Muraoka 2009: 575–576). У хеленистичком јудаизму обично значи ‘штетан’, док се у Новом завету први пут појављује поименичени придев мушког рода: ὁ πονηρός је апсолутна антитеза божанском принципу, тј. ‘Онај који је зао (= Сатана, ђаво)’, а ова метафоризација заснива се на семантичкој реализацији ‘непријатељски, који узрокује невољу, зао’. Могуће је да се ради о табуистичком избегавању помињања Сатане (TDNT: 914).

У Мар.¹ се овај грчки придев преноси са зълъ и лжквѣ(њъ) а у поимениченој једининској форми мушког рода ὁ πονηρός са неприязнь.

¹ У обзир не узимамо почетак Јагићевог издања (Мар), који је преузет из Дечанског рукописа (Мт 1–5:23). Грчки текст дат је према NA.

2.1. Најчешћи преводни еквивалент грч. πονηρός је стсл. зълъ. Овај придев је семантички немаркиран и има функцију општег евалуатива ‘који није онакав какав треба да буде, лош’, и тек контекстуално, у споју са именицом, конкретизује своје значење. Тако је зълъ плодъ ‘бескористан, труо плод’, будући да се оцењује с аспекта употребне вредности коју има за човека:

- (1) зълъ дрѣво плоды зълъы творитъ Мт 7:17
τὸ δὲ σαπρὸν δένδρον καρποὺς πονηροὺς ποιεῖ;

зълъын рабъ је ‘лош слуга, који не обавља своју функцију како треба’, што показује пример у којем је реч о лењом слози који није умножио господарево благо:

- (2) отъвѣштавъ же гъ его рече емоу . зълъы рабе и лѣны Мт 25:26
Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ κύριος αὐτοῦ εἶπεν αὐτῷ· πονηρὲ δοῦλε καὶ ὀκνηρὲ;

зълъо нма је ‘име које је на лошем гласу’:

- (3) блаженн бждете егда възненавидатъ вы члвчн . і егда разлжѣатъ вы и поносатъ . і пронесѣтъ нма ваша ѣко зълъо Лк 6:22
μακάριοί ἐστε ὅταν μισήσωσιν ὑμᾶς οἱ ἄνθρωποι καὶ ὅταν ἀφορίσωσιν ὑμᾶς καὶ ὀνειδίσωσιν καὶ ἐκβάλωσιν τὸ ὄνομα ὑμῶν ὡς πονηρὸν.

Контекстуално условљену полисемију лексеме зълъ потврђује и то што се њоме преводе и грч. σαπρός (4), ἄτοπος (5), κακός (6), φαῦλος (7), којима се с различитих аспеката оцењује да нешто одступа од прототипа:

- (4) нѣстъ во дрѣво добро творѣ плода зълъа Лк 6:43
Οὐ γάρ ἐστιν δένδρον καλὸν ποιοῦν καρπὸν σαπρὸν;
- (5) а съ ннчѣоже зълъа сътворн Лк 23:41
οὗτος δὲ οὐδὲν ἄτοπον ἔπραξεν;
- (6) ікемонъ рече нма . что бо зълъо сътворн Мт 27:23
ὁ δὲ ἔφη· τί γάρ κακὸν ἐποίησεν;
- (7) всѣкъ же дѣлаѣан зълъа ненавиднтъ свѣта Јв 3:20
πᾶς γὰρ ὁ φαῦλα πράσων μισεῖ τὸ φῶς.

Уколико се односи на човека уопште, зълъ се односи на морални аспект личности, односно, у хришћанском контексту, то да ли живи у складу са Божијим законима, те се јавља не само као антитеза придева добръ (8) већ и праведьнъ (9):

- (8) како можете добро глати зълън сжще Мт 12:34
πῶς δύνασθε ἀγαθὰ λαλεῖν πονηροῖ ὄντες;
- (9) изнджтъ анѣлн . і отължѣатъ зълъына отъ срѣды праведьныхъ Мт 13:49
ἐξελεύσονται οἱ ἄγγελοι καὶ ἀφοριοῦσιν τοὺς πονηροὺς ἐκ μέσου τῶν δικαίων.

Грађа показује да се лексемом зълъ вреднује широк опсег појмова, и категорије [живо +] и [живо -].² Исту ситуацију налазимо и у историји словенских

² У осталим канонским споменицима јавља се у споју и са именицама корень, мѣсль, нчатѣтъкъ, смрадъ, смръеть, оумышлян и др. (в. СбР I: 558–559; СС: 241).

вернакулара: у староруском се њоме евалуирао и ‘дан’ (*и стаише денье зли: мразъ, вьялица*, СлРЯ 6: 23), у словеначком ‘јабука’ (*zlo jabolko*, PLETERŠNIK), у старосрпском ‘време’ (*зло и велиѣхъ ѡснано врѣме* СПП 306.5–6) итд., што значи да Мар. одражава прасловенску функцију овога придева.

2.2. Придевом лжакъ преводи се *пονηρός* далеко ређе, само када се оцењује морални аспект човекове личности, те је он семантички подударан са придевом зълъ када се односи на човека уопште. О датој синонимичности сведоче случајеви у којима се лжакъ и зълъ јављају у идентичном контексту:

(10) родъ лжакъ и любадѣи знаменнѣи ншетъ Мт 12:39

родъ золъ и прѣлюбодѣи . знаменнѣи ншетъ Мт 16:4

γενεὰ πονηρὰ καὶ μοιχαλὶς σημεῖον ἐπιζητεῖ.

Значење ‘лош у моралном погледу’ потврђују и примери са именицом рабъ. Док се лексемом зълъин у Мт 25:26 ‘слуга’ оцењује са становишта његове функције, придевом лжакъ у (11) оцењују се моралне особине човека који је слуга. Наиме, он је лжакъ јер не поступа у складу са хришћанским начелом да чинимо људима оно што желимо да они чине нама:³

(11) рабе лжаквы . въсь дльгъ твои отъпоустихъ тебѣ . понеже оудолн мѧ . не подобаше ли и тебѣ поднавати клеветѣ твою . ꙗко и азъ та поднавахъ Мт 18:32–33
δοῦλε πονηρέ, πᾶσαν τὴν ὀφειλὴν ἐκεῖνην ἀφ᾽ ἧκά σοι, ἐπεὶ παρεκάλεσάς με· οὐκ ἔδει καὶ σὲ ἐλεῆσαι τὸν σύνδουλόν σου, ὡς καὶ γὰρ σὲ ἠλέησα.

Поред именица које означавају [живо +], лжакъ се у Мар. јавља у вези још и са метонимијски и метафорично употребљеном именицом око:

(12) аште око твоє лжаково естъ . ꙗко азъ благъ есмъ Мт 20:15

ἢ ὁ ὀφθαλμός σου πονηρός ἐστίν ὅτι ἐγὼ ἀγαθός εἰμι.

Додајмо да се у преписима првих старословенских превода, у које спада и Псалтир, придев јавља, као превод грч. σκαμβός, и уз именицу срьдьце, такође у метафоричном смислу:⁴

(13) не приѣпе мьнѣ срьдьце лжаково СинПс 100:4

οὐκ ἐκολλήθη μοι καρδία σκαμβή 100:4.

Стсл. лжакъ контекстуално је, тиме и семантички, ограничено у односу на псл. **lokanъ*. Наиме, псл. **lokanъ* изворно је ‘савијен, вијугав’ (BEZLAJ 2: 148), на чему се базира метафорично ‘који по понашању и(ли) особинама одступа од очекиваног, од прототипа’, потврђено на југу и истоку словенске територије.⁵ Уз појмове који припадају категорији [људско -] он у словенским вернакуларима има конкретно значење: у староруском се, рецимо, јавља уз

³ Уп. „Све, дакле, што хоћете да чине вама људи, тако чините и ви њима: јер то је Закон и Пророци” Мт 7:12; „И како хоћете да вама чине људи, чините тако и ви њима” Лк 6:31 (НЗ).

⁴ У Септуагинти је срце центар човековог интелектуалног, емоционалног и религиозног живота (TDNT: 415).

⁵ На западнословенском терену предност је у овом значењу давана другим основама (в. примере у: BEZLAJ 2: 148). У ЭССЯ 16: 143 се наводи додуше стчеш. *lukavъ* али у старочешким споменицима ово није верификовано (в. VW). У њима се у овом значењу јавља основа *-lbst-* (Цейтлин 1996: 190).

именицу ‘рупа, јама’ (в лукавых живушюу норах, СлРЯ 8: 300), у српском налазимо дијалекатско *лукава риба* ‘риба која се извија те клизи из мреже’ (LR: 200) и сл. Ако се односи на човека, значење ‘физичког извијања’ метафоризује се у ‘ментално извијање’, које се, у зависности од угла посматрања, може тумачити и као негативно и као позитивно. На ово упућује струс. *лукавство* ‘умешност, домишљатост’, посебно за војну тактику (*много бо лукавство половецкое въ битвѣ*, СлРЯ 8: 299). У Вуковом *Рјечнику* латински превод придева *лукав* је вредносно неутрално *callidus* (Вук: 574), које се контекстуално може тумачити и као позитивна и као негативна одредба. Исто налазимо и под одредницом *лукав* у РСА (11: 616): „који вешто прикрива своје праве мисли и осећања с намером да превари или надмудри; који се не да лако преварити, опрезан и досетљив, препреден, превејан; довитљив, разборит, мудар”. Стога је у српској епској поезији Марко Краљевић „лукава делија” док за Турке читамо „Лукави су и проклети Турци” (ЕНП).

Приликом превођења Новог завета, Солунска браћа су као основу за термин ‘лош у моралном погледу, супротан Божијим законима и систему хришћанских вредности’ одабрала псл. **lōkanъ*. Поређење са општесловенском грађом показује да су се послужили механизмом семантичког ограничења на категорију [људско +]. На овај начин је вредносно неутрално псл. **lōkanъ* добило функцију негативног вредновања и дало књижевно стсл. *лжакъ*, чије значење више није било идентично изворном прасловенском.

2.3. Поименичено грч. ὁ πονηρός ‘Онај који је зао (= Сатана, ђаво)’ преводи се у Мар. доследно са *непријазнь*:

(14) и не въведи насъ въ напасть нѣ избави нѣ отъ неприязни Мт 6:13

καὶ μὴ εἰσενέγκης ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ῥῶσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ.

Дато значење потврђује и чињеница да се у другим рукописима изворно *сотона* замењује са *непријазнь*:

(15) снѣж же дѣштерѣ авраамѣж сжштѣ . ѣжже сѣваѣза сотона се ослѣе на десѣте лѣто Лк 13:16 (Сав. *непријазнь*).

Псл. **neprijazнь* изведено је од **prъjati* ‘волети, исказивати пријатељство, наклоност’ (ESJS 12: 714). На општесловенском плану значи ‘непријатељство’ (ЭССЯ 24: 216) и подразумева не само ‘непријатељски однос’ већ и ‘непријатељски чин’. Значење ‘непријатељски чин’ потврђено је, рецимо, у старочешком (VW) и старосрпском: *кон би билн протнка дѣровникѣ конвоодь годн непрѣзнью а нлн злодѣ волюмъ ратью ли воѣскои СПП 713.16–17, 1452.*⁶ Дата семантика резултат је образовања именице суфиксом *-знь*, који је у прасловенском градио *nomina actionis > nomina acti* (SP 1: 118).

Неспорно је да је семантика ‘Сатана, ђаво’ иновација у односу на изворно ‘непријатељство’. Она је настала семантичким калкирањем, да би се означио појам који у претхришћанској култури Словена није постојао. Поставља се питање како је и када овај термин настао. Још га је П. Ј. Шафарик сврстао у панонизме (ŠAFAŘÍK 1858: 37–38), запазивши истовремено да се

⁶ Ово значење није посебно забележено у RIAZU (VIII: 29), стога наводимо пример као илустрацију.

непрѣзѣнъ у ћирилском споменицима замењује са лжквѣн. В. Јагић пак сматра да он постоји већ у најстаријим старословенским текстовима, као и да се већ у млађим глагољским споменицима замењује супстантивизираним лжквѣн (уп. Мт 6:13: отъ непрѣзѣнн Мар., отъ лжквѣаго Асем.) (JAGIĆ 1913: 369). У савременој палеославистици преовладало је мишљење да је непрѣзѣн ‘Онај који је зао (= Сотона, ђаво)’ – моравизам. Изнео га је још Ј. Станислав (STANISLAV 1956: 256), а потом детаљније образложио А. С. Љвов, сматрајући да је реч о калку према ствн. *unhold* (Љвов 1966: 191–202). На Љвова се потом позивају и други аутори.⁷ Овај став, међутим, не поткрепљује грађа.

Иако су ствн. *unhold*, adj. ‘непријатељски’ и стсл. непрѣзѣн структурно и значењски сродни, они нису термиолошки еквиваленти. У раним старовисоконемачким преводима *Оченаџа*, на месту непрѣзѣн у Мар. јавља се *ubil* ‘зао (> Сатана)’ (за лат. *malus*), а реч је о преводима насталим у југоисточним деловима Франачке у епоси Карла Великог (HUMMER 2006: 136), одакле су и долазили први мисионари који су покрштавали моравске Словене:

- (16) нзбави нѣ отъ непрѣзѣнн Мт 6:13
 uzzet losi unsih fona ubile (*Sangaller Paternoster*, касни VIII век)⁸
 arlosi unsih fona ubile (*Weissenburger Katechismus*, рани IX век)⁹
 úzouh árlosi unsih fón ubile (*Tatian*, око 830).¹⁰

И у готском Новом завету, који је, као први германски превод овога текста, утицао на формирање германске хришћанске терминологије, налазимо *ubils*:

- (17) ak lausei uns af þamma ubilin (WULF.).

Супстантивизирано ствнем. *unholda* (< *unhold*) је ‘демон, чудовиште, вештица, ђаво’ (AW: 300), и у старовисоконемачком преводу Таџијанове *Хармоније јеванђеља* уопште се не јавља. Одговарајућу реч (*unhulpa*, *unhulpo*) налазимо у готском преводу Новог завета, али се она појављује за грч. δαίμων¹¹ (никада ὁ πονηρός), чему у старословенском одговара по правилу бѣсъ:

- (18) in fauramaþlja unhulþono usdreibþ unhulþons Мт 9:34
 о кѣнаѣн бѣсъ нзгоннтъ бѣсы
 ēn tþ ārchonti tōw daiḿoníow ēkþálllei tā daiḿónia.

Појмовни и преводни корелати у грчком, готском и старословенском тексту су: ὁ πονηρός ~ *ubils* ~ непрѣзѣн и δαίμων ~ *unhulpa*, *unhulpo* ~ бѣсъ. Реч је о два сасвим различита појма: бѣсъ / *unhulpa* је демон који запоседа човека и напада га изнутра, као што се и види у примеру (18), док је непрѣзѣн човеков спољашњи непријатељ, у хришћанству ‘Сатана’. То говори у прилог томе да непрѣзѣн ‘Сатана, ђаво’ није старословенски моравски калк већ да, по свему судећи, припада лексици првих, солунских превода. Потврда за ово

⁷ Међу њима и: Цейтлин 1977: 150; ЭССЯ 24: 216; ESJS 12: 714 (са литературом).

⁸ Пример дат према издању von STEINMEYER 1971: 29.

⁹ Пример дат према издању von STEINMEYER 1971: 45.

¹⁰ Пример дат према издању SIEVERS 1892: 56. У Таџијановој *Хармонији јеванђеља* и у осталим случајевима корелат стсл. непрѣзѣн је *ubil*.

¹¹ Списак свих места у готском Новом завету са овом лексемом в. у STREITBERG 1910: 158.

је и чињеница да се у старочешком лексема никада не среће у наведеном значењу, а у преводима с латинског појављује се за *inimicitia, odium, indignatio* и сл., никада за *malus* (**malum*) (VW). У историјским изворима језика који баштине старословенску традицију значење ‘Сатана, ђаво’ је везано за црквенословенске текстове: RJAZU има тек једну потврду, из глагољског рукописа хрватске редакције (VIII: 29), а у староруској писмености све потврде су такође из црквенословенских текстова (СлРЯ 11: 256). Стога претпостављамо да је реч о црквенословенском а не вернакуларном лексичком слоју.¹²

Зашто су Солунска браћа за грч. ὁ πονηρός ‘Онај који је зао (= Сатана, ђаво)’ одабрали управо неприязнь, а не лжавъ, које се појављује у каснијим текстовима, или зълъ? Одговор лежи у томе што ни псл. *zъlъ ни псл. *lōkavъ нису имали семантичку компоненту кључну за појам ‘зао’: ‘свест о сопственим поступцима, са жељом и намером да се уради нешто лоше’, не просто чињење лоших ствари (уп. WIERZBIŃSKA 2006: 66). Појам ‘непријатељства’ пак, и као односа према некоме и као чина усмереног да му науди – има. Ако овоме додамо да исто значење имају и σατανᾶς ‘непријатељ, противник’ и διάβολος ‘онај који жели, намерава да повреди другога, вербално (= клеветник) или физички’ (MURAOKA 2009: 149, 618), те да се у новозаветном тексту на ђавола метафорично упућује као на ‘непријатеља’ (ἐχθρός, врагъ) који сеје кукољ у пшеницу:

(19) съпашцеѣмъ же ꙗ́вкомѣ . прѣде врагѣ его . и въсѣ пѣвекѣ по срѣдѣ пшеница и отиде
Мт 13:25

ἐν δὲ τῷ καθεύδειν τοὺς ἀνθρώπους ἦλθεν αὐτοῦ ὁ ἐχθρὸς καὶ ἐπέσπειρεν
ζιζάνια ἀνὰ μέσον τοῦ σίτου καὶ ἀπῆλθεν,

јасно је да се старословенским неприязнь за ознаку „вечитог непријатеља нашег – ђавола”¹³ пренела суштина овог хришћанског појма.

Нови, богословски термин Словени су могли лако разумети, будући да се библијска представа о ђаволу као човековом спољашњем непријатељу ослањала на претхришћанско поимање „нечисте силе” (уп. рус. дјл. *неприязная сила* ‘нечиста сила’, СРНГ 21: 129), коју одликује злоћудност према људима (СМ: 383). Иако су Словени тек с примањем хришћанства развили сложени појам о ђаволу, словенска претхришћанска култура имала је представу о два ентитета: демону који улази у човека и напада га изнутра, и демону који напада човека споља (Раденковић 1997: 33–34). Како су два појма била корелати одговарајућих хришћанских (в. горе), претхришћански ‘спољашњи човек непријатељ’ постаје хришћански ‘спољашњи човек непријатељ, ђаво’, а транспозиција из једног културног кода у други подразумевала је семантичко калкирање.

¹² У словенским дијалектима данас се могу наћи континуанти псл. **neprijaznъ* везани за ђавола, али је реч о табуистичком називу ‘непријатељ’. Нпр. у словачким дијалектима се, међу стотинама назива за ђавола, среће *neprazník, nepriaznik, уз nepritel* (Зайцева 1975: 51, 285).

¹³ Из беседе патријарха Павла *О моли́тви* (<http://www.pravoslavje.nl/molitve.htm>). Уп. и „наш непријатељ ђаво не спава” (Св. Јован Посник), „док се занима духовним пословима, непријатељ ђаво не може га ранити ни поразити” (Ава Пимен Велики) и сл. (http://www.svetosavlje.org/biblioteka/DuhovnoUzdizanje/Duhovnogradina/Lat_DuhovnaGradina24.htm).

3. ЗАКЉУЧАК. Анализа превода грч. (ὁ) πονηρός још једном открива изврсно умеће Солунске браће у превођењу богослужбених књига са грчког на старословенски. Међу трима семантичким реализацијама грч. πονηρός у старословенском је направљена лексичка разлика: а) зълъ ‘лош’, општи евалуатив, који чува прасловенско значење; б) лжквѣ ‘лош у моралном погледу’, књишки семантички неологизам, настао семантичким сужавањем на категорију [људско +], што отвара пут за његову даљу метафоризацију у ‘зао’ у каснијој епоси старословенског; в) нѣпрѣязнь (‘непријатељство, непријатељско деловање’ >) ‘Сатана, ђаво’, семантички неологизам настао транспозицијом у Солунској фази старословенског. Датим лексичким разликовањем, праћеним процесом семантичког моделовања изворних прасловенских значења у случају лжквѣ и нѣпрѣязнь, први преводиоци су направили недвосмислену разлику међу наведеним појмовима, настојећи да на тај начин Словенима, чија је християнизација тек започињала, омогуће разумевање новозаветног текста и да им приближе појмовник хришћанске културе.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АЛЕКСЕЕВ, А. А. и др. *Евангелие от Матфея в славянской традиции*. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет, Филологический факультет – Синодальная библиотека Московского Патриархата – Российское библейское общество, Санкт-Петербургское отделение, 2005.
- ВЕРЕЩАГИН, Е. М. *История возникновения древнего общеславянского языка (Переводческая деятельность Кирилла и Мефодия и их учеников)*. Москва: Мартис, 1977.
- ВУК: Вук Стеф. Карацић. *Срѣски рјечник (1818)*. Дела Вука Карацића (прир. Павле Ивић). Београд: Просвета – Нолит, 1985.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. *Историјска лингвистика: когнитивно-типолошке студије*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. О преводилачком умећу Солунске браће: стел. књига са. Јованка Радић, Виктор Савић (ур.). *Свети Ђурило и Мефодије и словенско љисано наслеђе (863–2013)*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2014, 123–139.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. *Формуле с именицом вѣра у старосрѣском језику*. *Philologica Slavica Vindobonensia*, 3. A. Kretschmer, H. Mikula, G. Neweklowsky, F. Poljakov (eds.). Frankfurt/Main et al.: Peter Lang, 2015 (у штампи).
- ЕНП: Епска народна поезија. *Monumenta serbica* <<http://www.monumentaserbica.com/epp/>>.
- ЗАЙЦЕВА, Н. И. *Мифологическая лексика в чешском и словацком языках*. Диссертация. Государственный университет имени В. И. Ленина. Минск, 1975.
- ЛЬВОВ, А. С. *Очерки по лексике памятников старославянской письменности*. Москва: Наука, 1966.
- МАР.: *Codex Marianus glagoliticus* (ed. V. Jagić). Graz: Akademische Druck- U. Verlagsanstalt, 1960 (репринт).
- НЗ: *Нови завети*, Свети Архиепископски Синод Српске Православне Цркве <<http://www.pouke.org/svetopismo/index.php>>.
- РАДЕНКОВИЋ, Љубинко. Представе о ђаволу у веровањима и фолклору балканских Словена. *Зборник Маџице срѣске за славистику* 53 (1977): 15–38.
- РСА: *Речник срѣскохрвайског књижевног и народног језика*, 1–. Београд: САНУ – Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- СБР: *Старобългарски речник*, I–II (отг. ред. Дора Иванова-Минчева). София: Издателство „Валентин Троянов“, 1999–2009.
- СЛРЯ: *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, 1–. Москва: Наука, 1975–.
- СМ: *Словенска митологија. Енциклопедијски речник* (ред. Светлана М. Толстој, Љубинко Раденковић). Београд: Zepter Book World, 2001.

- СПП: Љуб. Стојановић. *Сѣаре срѣске ѿвелье и ѿисма*, I/1–2 (Зборник за историју, језик и књижевност српског народа XIX). Београд, 1929, 1934.
- СРНГ: *Словарь русских народных говоров*, 1–. Москва – Ленинград: Наука, 1965–.
- СС: *Старославянский словарь, по рукописям X–XI веков* (ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерка, Э. Благова). Москва: Русский язык, 1994.
- Цейтлин, Р. М. *Сравнительная лексикология славянских языков (X/XI–XIV/XV вв.). Проблемы и методы*. Москва: Наука, 1996.
- ЭССЯ: *Этимологический словарь славянских языков* (ред. О. Н. Трубачев), 1–. Москва: Наука, 1974–.
- *
- AW: Gerhard Köbler. *Althochdeutsches Wörterbuch* (6. Auflage), 2014. <www.mediaevum.de/wb3.htm>.
- BEZLAJ, France. *Etimološki slovar slovenskega jezika*, I–V. Ljubljana: SAZU, 1977–2007.
- ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (hl. red. Eva Havlová), 1–. Praha: Academia: Nakladatelství Československé akademie věd, 1989–.
- GEL: Henry George Liddel, Robert Scott. *A Greek-English Lexicon*. Oxford: Clarendon Press, 1985⁹.
- GELNT: *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*. A translation and adaptation of the fourth revised and augmented edition of Walter Bauer's Griechisch-Deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der übrigen urchristlichen Literatur by William F. Arndt and F. Wilbur Gingrich. Chicago – London: The University of Chicago Press, 1979².
- HUMMER, Hans J. *Politics and Power in Early Medieval Europe: Alsace and the Frankish Realm, 600–1000*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- JAGIĆ, V. *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1913.
- KATZ, Jerrold J. Semantic Theory and the Meaning of 'Good'. *The Journal of Philosophy* 61/23 (1964): 739–766.
- LR: Velimir Mihajlović, Gordana Vuković. *Srpskohrvatska leksika ribarstva*. Novi Sad: Institut za lingvistiku, 1977.
- McLAY, Timothy R. *The Use of the Septuagint in New Testament Research*. Wm. B. Eerdmans Publishing, 2003.
- MURAOKA, T. *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*. Louvain – Paris – Walpole, MA: Peeters, 2009.
- NA: Nestle – Aland. *Novum testamentum Graece*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1985²⁸ <<http://www.academic-bible.com/en/online-bibles/novum-testamentum-graece-na-28/read-the-bible-text/>>.
- PLETERŠNIK: *Pleteršnikov slovensko-nemški slovar*, elektronsko izdajo uredile M. Furlan, H. Dobrovoljc, H. Jazbec, Ljubljana, 2006. <<http://bos.zrc-sazu.si/pletersnik.html>>.
- RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIV. Zagreb: JAZU, 1880–1976.
- SIEVERS, Eduard. *Tatian: Lateinisch und altddeutsch mit ausführlichem Glossar*. Paderborn: Druck und Verlag von Ferdinand Schöningh, 1892². <http://lexicon.ff.cuni.cz/texts/ohg_sievers_tatian_about.html>.
- SP: *Słownik prasłowiański* (pod red. F. Slawskiego), 1–. Wrocław etc.: Wydawnictwo PAN, 1974–.
- STANISLAV, Ján. Slovenské slovo nepriaznik, stsl. *nepriěznъ* „diabolus”. *Slavia* XXV/2 (1956): 254–257.
- STREITBERG, Wilhelm. *Die Gotische Bibel. 2: Gotisch-griechisch-deutsches Wörterbuch, 1–3*. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1910.
- ŠAFAŘÍK, Paul Joseph. *Über den Ursprung und die Heimath des Glagolitismus*. Prag: Verlag von F. Tempsky 1858.
- TDNT: Gerhard Kittel, Gerhard Friedrich, Geoffrey William Bromiley. *Theological Dictionary of the New Testament*. Abridged edition. Grand Rapids Michigan: Eerdmans Publishing Company, 1985.
- VON STEINMEYER, Elias. *Die kleineren althochdeutschen Sprachdenkmäler*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1916.
- VW: *Vokabulár webový* [on-line]. Verze 0.4.2. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.
- WIERZBICKA, Anna. *English: Meaning and Culture*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- WULF.: Готски превод Новог завета: <<http://www.wulfila.be/>>.

Jasmina Grković-Major

GREEK *PONĒRÓS* IN OLD CHURCH SLAVONIC TRANSLATION OF THE GOSPELS

S u m m a r y

This paper deals with the transposition of Greek *ponērós* in Old Church Slavonic *Codex Marianus*, as the representative of the first, Thessaloniki translations of the Gospel text. It is shown that three contextual semantic realizations of *ponērós* are consistently rendered with three distinct Old Church Slavonic lexemes. The first one is *zъlъ* ‘which is not as it should be; bad’ – a general evaluative, which preserves its Proto-Slavic semantics. The second one is *lъkavъ*, whose original Proto-Slavic meaning was ‘sinuous, bent (physically)’ for [hum -] and metaphorically ‘sinuous > morally bad’, as well as ‘sinuous > quick-witted’ for [hum +]. In Old Church Slavonic this adjective was subjected to semantic restriction to [hum +] in the process of calquing, thus rendering *ponērós* in the Christian sense: ‘sinuous > morally bad, not living in accordance with God’s laws’. The lexeme *neprijaznъ* renders the substantivized Gr. *ho ponērós* ‘The evil one, Satan, devil’. The basis for the creation of this theological term was the Proto-Slavic semantics of *neprijaznъ* ‘hostility, hostile act’, thus the Old Church Slavonic semantic neologism *neprijaznъ* captures the essence of the notion ‘Satan’ as the ‘enemy of human kind’. The author also argues that this neologism, which is generally considered to be a Moravism and a calque of the Old High German *unhold*, was actually created in the Thessaloniki phase of Old Church Slavonic. This assumption is based on the fact that OHG *unhold* and OCS *neprijaznъ*, although semantically and derivationally close – are not textual correlates in the Gospel translation.

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија

jgrkovicns@gmail.com

Горан Зељић

ПРАВОПИСНИ АСПЕКТ ДАТИВА И ЛОКАТИВА ЈЕДНИНЕ ИМЕНИЦА ЖЕНСКОГ РОДА НА -КА, -ГА, -ХА

У раду се анализирају датив и локатив једнине именица женског рода које се завршавају на -ка, -џа и -ха. Циљ рада је анализа решења у нормативним приручницима и утврђивање њихове усклађености. Такође, биће анализирана и нека дублетна решења и оправданост њиховог останка. У анализи су обухваћени нормативни приручници почев од Матичиног правописа из 1960. године до актуелног, такође Матичиног, из 2010. године.

Кључне речи: српски језик, правопис, алтернација, датив, локатив.

This paper analyzes singular dative and locative of feminine nouns that end with -ka, -ga and -ha. The aim is to analyze the solutions that normative handbooks offer and to find out whether they are in tune with each other. Some doublet solutions and the justification of their retainment will also be analysed. The analysis covers normative handbooks starting from Matica's orthography normative handbook from 1960 to current Matica's normative handbook from 2010.

Key words: Serbian language, orthography, alternation, dative, locative.

1. Увод. Гласовне промене представљају један део граматичких знања која битно утичу на правописну норму српског књижевног језика. Понекад недовољно јасна решења у вези са њиховим вршењем или невршењем доводе и до дилема и грешака у говорној и писаној пракси. Тако у облицима датива и локатива једнине именица женског рода на -ка, -џа и -ха не постоји јединствено решење да ли у тим облицима долази до алтернације $k > \zeta$, $\bar{z} > z$, $x > c$. Уз то, код неколико у употреби честих именица са овим наставком током времена се мењала норма, а један број њих има и дублетна решења у дативу и локативу једнине (нпр. *џуски/џусци*), те губљење сугласника као последице алтернације (нпр. *ѝријовейки > ѝријовейци > ѝријовеци*) и као модел врше утицај и на друге именице које у пракси функционишу дублетно без обзира на правописну норму.

Циљ рада је анализа појединих решења у нормативним приручницима и утврђивање њихове усклађености са текућом праксом.

2. Морфофонолошки АСПЕКТ ГЛАСОВНИХ АЛТЕРНАЦИЈА $k > \zeta$, $\bar{z} > z$, $x > c$. У граматичким приручницима, још од Вукове *Писменице*¹, постоје примери именица на -ка, -џа и -ха којима се илуструје ова гласовна алтернација, а дају се и изузеци. Као морфолошки условљена алтернација, она се код ових именица по правилу илуструје фреквентним именицама *рука*, *ноџа* и *снаха*

¹ У делу *Писменице* посвећеном промени именица женског рода, Вук наводи именице *књиџа*, *јабука* и *снаха* као примере именица на -џа, -ка, -ха код којих у дативу једнине долази до промене $\bar{z}$ у z , k у ζ и x у c (1814: 24).

(Станојчић – Поповић 2008: 89), а детаљније се обрађује у два граматикума – Стевановићевој (1986: 124) и *Нормативној граматичкој* (Пипер – Клајн 2013: 35). Овде притом правимо разлику између сибиларизације као гласовне промене (дијахронија) и њених резултата у савременом језику и „њиховој морфолошкој и творбеној дистрибуцији” (Стакић 2010: 47)².

Разлог за велики број дублетних решења у вези са (не)вршењем алтернације $k > \zeta$, $\bar{z} > z$, $x > c$ у дативу и локативу једнине налазимо у већем броју различитих значењских врста ових именица. Именице на *-ка*³ су најбројније.

По правилу, у граматичким приручницима издваја се неколико група примера у којима ова алтернација у дативу и локативу једнине изостаје. Најчешће се издвајају:

а. именице са значењем женског лица вршиоца радње, имаоца занимања типа *лекарка* – датив и локатив једнине *лекарки*, с изузетком *сујруџа* – *сујруџи*;

б. етници и етноними женског рода (нпр. *Швеђанка* – *Швеђанки* у Пипер – Клајн 2013: 85 или нпр. *Беођрађанка* – *Беођрађанки*, *Босанка* – *Босанки* у Петровић – Гудурић 2010: 476).

Међутим, код других типова именица постоје различита решења, често дублетна, или са недоследно извршеном, односно неизвршеном алтернацијом. У властитим именима географских појмова Стевановић бележи сва три могућа решења – без алтернације (*Волџа* – *Волџи*), са алтернацијом (*Бања-лука* – *Бањалуци*) и дублетно (*Пожега* – *Пожеђи/Пожези*) (1986: 131).

Пошто се само значење именица не показује као довољан начин за одређивање нормативних правила у вези са (не)вршењем алтернације $k > \zeta$, $\bar{z} > z$, $x > c$, уводи се други помоћни критеријум да се она ограничи на вишесложне речи, и да се води рачуна о сугласничким групама у речима које се завршавају на *-ка*, *-џа* или *-ха*. Тако више аутора (Станојчић – Поповић 2008: 47; Клајн 2005: 63) напомиње да ће алтернација изостати у двосложним речима (али и овде опет са више изузетака попут *џуџа* – *џуџи*, *брука* – *бруци* и сл.) или у речима са сугласничким групама *зџ*, *џк*, *сх*, *чк*, *ћк*, *џк* (типа *мазџа*, *коџка*, *мачка*, *сређка*, *џејка* и сл.). Овде се сврставају и вишесложне именице „које се од неке друге речи разликују једино дотичним сугласником (какав је случај са већ наведеном именицом *чесиџијка*, која би се после извршене алтернације у одговарајућим облицима потпуно једначила с именицом *чесиџица*)” (Стевановић 1986: 131). Међутим, и овај тип је недоследан, има изузетке у дублетним формама (датив и локатив једнине *биџи* – *биџи* и др.).

3. ПРАВОПИСНИ АСПЕКТ – ТИПОЛОГИЈА ОДАБРАНИХ ПРИМЕРА. У правописним приручницима се мање-више наводе истоветна објашњења илустрована сличним или истим примерима. Тако најновији правопис на неколико страна посвећује пажњу овим именицама. Посебно је интересантна напомена да

² Стакић истиче да „то смењивање гласова у систему облика једне речи или у грађењу нових речи јесте алтернација а не промена” (2010: 13–14) и наставља да је методски „погрешно, а научно неодрживо да се у опису савременог стања језика говори о гласовним променама” (стр. 15).

³ Уп. Ћорић 1982; Вавић 1986; Клајн 2003; Петровић – Гудурић 2010.

би било „корисно да нормативна граматика и правопис сагласно сведу број двојстава, понеко и тројство” (П2010: 47).

Да бисмо испитали понуђена решења у нашим правописима⁴ (почев од П60) издвојили смо четрдесет две (42) именице, одабране по већој фреквентности у свакодневной употреби, и проверили како се у правописним приручницима оне нормирају. Такође, у анализу смо уврстили и *Нормативну граматичку* (Пипер – Клајн 2013), имајући у виду и цитирану реченицу из најновијег правописа.

Табела: Именице на -ка, -џа, -ха у нормативним приручницима.

Именица	П60	П93	П Симић и др.	П2010	Г Пипер – Клајн
вага	-ги/-зи	-ги/-зи	/	-ги	-ги
вашка	-ци	-ци/-ки	-ци	-ци/-ки	-ки/-ци
вежбанка	-ци	/	-ки	-ци	-ци
виљушка	-ци	-ци	-ци	-ци	-ци
влага	-зи	-зи	-зи	-зи	-зи
гајка	-ци	/	-ци	-ци	-ки
гугутка	-утки	-утки	-утки	-утки	-утки/-уци
гуска	-ци/-ки ⁵	-ци/-ки	-ки/-ци	-ци/-ки	-ки/-ци
даска	-ци	-ци	-ци	-ци	-ци
двојка	-ци	-ци/-ки	-ки/-ци	/	-ки/-ци
деветка	-етки	/	-етки	-етки	-етки/-еци
дршка	-ци	-ци	-ци	-ци	-ци
жега	/	/	-ги/-зи	-ги/-зи	-ги/-зи
журка	/	-ки	-ци/-ки	-ки	-ки
загонетка	-еци/-етки	-етки/-еци	-еци/-етки	-етки/-еци	-етки/-еци
залиха	-хи	-хи/-си	-хи	-хи	-хи/-си
кашика	-ци	-ци	-ци	-ци	/
квака	/	/	/	-ци	/
крушка	-ци	-ци	-ци	-ци	/
(к)ћерка	-ци/-ки	-ки/-ци	/	-ки/-ци	-ки/-ци
палачинка	-ци/-ки	-ки/-ци	/	-ки/-ци	-ки/-ци
подлога	/	-зи	-зи	-зи	/
приповетка	-етки/-еци	-еци/-етки	-еци/-етки	-еци/-етки	-еци/-етки
решетка	-етки	-етки	-етки/-еци	-етки	-етки/-еци

⁴ Два правописа изузета су из табеле, јер су њихови аутори или обрадили мали број именица на -ка, -џа и -ха или се јављају као коаутори других правописа. Тако Белић (1934) од наведених именица нормира датив и локатив јединице именица *ћријовейка* (*ћријовеци*) и *снаха* (*снаси*), а у издању из 1950. године (1950) још и *џуска* (-ки/-ци) и *даска* (-ци), док се Дешић појављује као коаутор правописа Симић и др. 1993.

⁵ У П60 (249), П93 (359) и П2010 (294) датив и локатив јединице *џуски* само у пренесеном смислу. У супротном је супстандард (Петровић – Гудурић 2010: 476).

сламка	-ци	-ци	/	-ци	-ци
слога	/	-зи	/	-зи	/
слуга	-зи/-ги	-зи/-ги	-зи/-ги	-ги/-зи	-ги/-зи
снаха	-си/-хи	-хи/-си	-си/-хи	-хи/-си	-хи/-си
странка	/	/	-ци/-ки	-ци	-ци/-ки
супруга	/	-зи	/	-зи	/
туга	/	/	/	-зи	/
ћурка	-ци	-ци/-ки	-ки	-ки	-ки/-ци
унука	-ци	-ци	/	-ци	-ки/-ци
фреска	-ки/-ци	-ци	-ци/-ки	-ци/-ки ⁶	-ки/-ци
чавка	-ци	-ци	-ки	-ци	-ки/-ци
честитка	-ци/-тки	-тки/-ци	-тки/-ци	-тки/-ци	-тки/-ци
шипка	-ци	/	-ци	-ци	-ци
шишарка	-ци	-ци	-ци/-ки	-ци	-ци
шкољка	-ци	-ци	-ци/-ки	-ци	-ци
шминка	-ки	-ки	/	-ки	-ки
штака	-ци	-ци	-ци/-ки	-ци	-ци
штипалка	-ци	-ци	/	-ци	-ци

У табели се уочавају три типа именица са облицима датива и локатива једнине. Да бисмо сврстали именицу у одговарајући тип, сматрали смо да мора имати барем четири подударана у нормативним приручницима, или мање уколико се не спомиње у другим приручницима:

1. Именице са једним решењем,

1.1. са извршеном алтернацијом,

1.2. без извршене алтернације.

2. Именице које у дативу и локативу једнине имају дублетна решења.

3. Именице код којих је у дативу и локативу једнине поред алтернације $\kappa > \imath$, $\bar{z} > z$, $x > c$ дошло и до губљења сугласника.

1. У први тип решења спадају именице са два подтипа:

1.1. са извршеном алтернацијом $\kappa > \imath$, $\bar{z} > z$, $x > c$.

У нашој табели то су именице са четири или свих пет подударана: *ве-жбанка*, *виљушка*, *влађа*, *даска*, *дршка*, *кашика*, *крушка*, *сламка*, *слога*, *су-йруга*, *шийка*, *шишарка*, *шкољка*, *штака*, *штипалка*. Именице *џајка*, *јодло-џа* и *унука* имају три подударана, али је код Пипера и Клајна именица *унука* са дублетним облицима датива и локатива једнине (2013: 86).

1.2. без извршене алтернације $\kappa > \imath$, $\bar{z} > z$, $x > c$.

У овај подтип спадају именице *журка* и *шминка*. Именица *џуџушка* је у четири приручника без алтернације $\kappa > \imath$, док је код Пипера и Клајна дата са дублетним решењима (2013: 86). И именица *реџејка* има три подударана без алтернације, али и два као дублет.

⁶ Неуједначено у тексту и у правописном речнику (стр. 46, 486). Као дублет у Пижур-ца 2013: 386.

2. Други тип јесу именице које у дативу и локативу једине имају два решења. У свим приручницима који су обухваћени нашим истраживањем број дублета је велик, што је у складу и са бројем дублета у П2010 (има их 83⁷). Од именица које смо обрадили, у свим анализираним приручницима јављају се *џуска*, *заџонейка*, *кћерка*, *йалачинка*, *йријовейка*, *слуга*, *снаха*, а већином са дублетним облицима су именице *ващка*, *двојка*, *жеџа* (у три а у осталима се не помињу). Именице *сйранка* и *ћурка* негде имају, негде немају двојака решења.

Приликом анализе дублета важно је истаћи и којем решењу је дата предност. Очекивали бисмо да се као прво решење истакне оно без алтернације, посебно код именица чије је друго решење са алтернацијом и губљењем сугласника. Међутим, само код именице *жеџа* правописи су уједначени и дају предност наставку без алтернације $\bar{z} > z$. За разлику од хрватског правописа (Вавић и др. 1996; Вавић – Могуш 2011), код именица на *-йка* после алтернације $\kappa > \psi$ обавезно је губљење сугласника *йй* (нпр. *брзомейка* – *брзомерици*).

3. Коначно, трећи тип јесу именице код којих у дативу и локативу једине поред алтернације долази и до губљења сугласника. У нашем корпусу то су именице *џуџујка* (само у ПИПЕР – КЛАЈН), *девейка* (само у ПИПЕР – КЛАЈН), *заџонейка* (у свим приручницима), *йријовейка* (у свим), *решейка* (у Симић и др. и у ПИПЕР – КЛАЈН).

Консултовали смо и решења хрватске норме. Увођење хрватског нормативног приручника оправдавамо жељом да упоредимо (нова/стара) решења са српским стандардом. Изненадила су нас притом трострука решења и њихов број, али и оправдање за њих. Тако именице које у основи имају сугласник *йй* у хрватској норми (Вавић и др.) имају дозвољена три облика⁸: *десейка*, *девейка*, *деведесейка*, *двадесейка*, *џонейка*, *йейџољейка*, *йријовијейка* и *седмољейка*. У издању из 2011. године, видели смо, нема више триплета, али се у редукцији броја решења ишло на губљење облика на *-ци* без сугласника *йй*.

⁷ У односу на 63 дублета у П93. У П2010 наведени су следећи дубети. Прво решење са алтернацијом (36): *акйовка*, *бијка*, *ващка*, *џуска*, *двојка*, *дољинка*, *душеџујка*, *жилавка*, *каћийерка*, *кокошца*, *кукумавка*, *Лика*, *љаџа*, *мазурка*, *махунарка*, *мащинка*, *омащка*, *основка*, *йиска*, *йлеменка* (грож.), *йлоска/йљоска*, *йљуска*, *йрвоишелка/йрвоишеока*, *йријовейка*, *йуцаљка*, *севдаљинка*, *симуљинка*, *сйџојинарка*, *сйџојинка*, *йравка*, *фалинка*, *хиљадарка*, *чајанка*, *чејворка*, *чещљарка*, *чещљужарка*. Прво решење без алтернације (47): *арабеска*, *брзомейка*, *бурлеска*, *врцаљка*, *џрадишца*, *џројеска*, *двиска*, *двоцевка*, *деверика*, *десейинка*, *ейџоха*, *жеџа*, *заџонейка*, *једноцевка*, *камењарка*, *коска*, *крлейка*, *кћерка* (*ћерка*), *лейџока*, *леска*, *леха*, *лиска*, *маска*, *маћеха*, *муха*, *одџонейка*, *осйриџа*, *йалачинка*, *йейџокрака*, *йецаљка*, *Пожеџа*, *појџочарка* (зоол. и бот.), *рођака*, *сицилијанка* (шах), *слуга*, *смрека*, *снаха*, *солдајеска*, *сйџока*, *йројка*, *йроска*, *цевка*, *цријанка*, *чащка*, *чесйијка*, *чејврйинка*, *чијайиљка*. Интересантно је да је у Хрватском правопису из 1996. (Вавић и др. 1996) било више триплета истих именица: *девейка* – *ейшки/-ейци/-еци*; *йријовейка* – *ейки/-еци/-ейци*; *решейка* – *-еци/-ейци/-ейки*. Ово се може тумачити тежњом за што већом разликом у односу на српскохрватски правопис (П60). У издању из 2011. (Вавић – Могуш 2011), остала су два решења (*-ейки/-ейци*), док се изгубило решење са губљењем сугласника (*-еци*).

⁸ „Многе су ријечи унесене са два, а неке чак и са три лика, особито ријечи на *-йшак*, *-дак*, *-йшац*, *-дац*. (...) Учињено је то зато да се уклоне запрјекe које су због политичких неприлика онемогућиле хрватскоме правопису да се нормално развија и стандардизира. Због тога се засад многе двострукости и трострукости могу сматрати подједнако добрима док пракса не покаже чему ће дати предност” (Вавић и др. 1996: 147–148).

4. АНАЛИЗА ПРИМЕРА. Претходна анализа и дата табела треба да покажу у којим случајевима је долазило до промене нормe у оба смера (вршење или невршење алтернације $k > \zeta$, $\bar{z} > z$, $x > c$ и евентуално губљење сугласника), те да ли је било оправдано, и у којим случајевима, сачувати дублетне облике у ова два падежа а када не. Такође се може доћи до одговора на питање да ли се с временом смањивао или се, пак, повећавао број дублета.

Промена стандарда. Решења ћемо упоредити хронолошки, почев од П60 до усклађености П2010 и *Нормативне грамаџике*. Уочили смо да норма није пратила праксу и није узела у обзир постојање преовлађујућих решења којима, уобичајено је, треба дати предност. У избору именица руководили смо се пре свега фреквентношћу примера, па су се међу одабраним именицама нашле и оне које су, наизглед, „чисте” или са становишта нормe или са становишта праксе. Под променом стандарда подразумевамо:

1. укидање алтернације (ново решење без алтернације),
 - 1.1. укидање дублетизма (преовладава решење без алтернације),
 - 1.2. увођење дублетизма (уведено ново решење без алтернације),
2. вршење алтернације (ново решење са алтернацијом),
 - 2.1. укидање дублетизма (преовладава решење са алтернацијом),
 - 2.2. увођење дублетизма (уведено ново решење са алтернацијом).

1. Укидање алтернације. Из наше табеле, имајући у виду однос Матичиних правописа и *Нормативне грамаџике*, издвојићемо неколико именица код којих је дошло до промена. Тако је код именице *џајка* дошло до промене у корист решења без алтернације (*џајка* – *џајки* у Пипер – Клајн 2013: 85).

1.1. Укидање дублетизма. Именица *ваџа* имала је дублетна решења у дативу и локативу једнине у П60 и П93 да би у П2010 и у Пипер – Клајн остао само облик без алтернације.

1.2. Увођење дублетизма. Код именице *ваџка* у П60 једини облик био је са алтернацијом, да би се са дублетним решењем јавила у П93, те у П2010 и у Пипер – Клајн. Именица *двојка* у П60 имала је алтернацију $k > \zeta$ у дативу и локативу једнине, док у осталим приручницима има дублетне облике. Код именице *ћурка*, која је у П60 имала извршену алтернацију $k > \zeta$, у П93 има дублет (алтернација прво решење), у П2010 је без алтернације, да би у Пипер – Клајн поново добила дублетне облике, сада без алтернације као првог решења. Именица *унука*, која је у свим правописним приручницима имала само облик *унуци* у дативу и локативу једнине, у Пипер – Клајн добила је и облик *унуки*.

2. Вршење алтернације. Од одабраних именица у којима је извршена алтернација, њих 22 су двосложне. Притом су то именице код којих су понуђена оба решења, било да је решење са алтернацијом прво, било друго решење. Очекивано би било да се код њих ова алтернација не врши, па би оне спадале у својеврсне изузетке. Вишесложних именица у којима је извршена алтернација барем у једном анализираном приручнику има 17.

2.1. Укидање дублетизма. Постојање два решења претпоставља да ће у пракси преовладати једно, што је често маркирано додатком „обичније него”. С друге стране, ни код једне од анализираних именица која је имала два облика није дошло до укидања једнога.

2.2. Увођење дублетизма. Именице *џуџуџка* и *деветка* добиле су у Пипер – Клајн дублетне облике у дативу и локативу једнине, јер је уведен облик са алтернацијом $k > \zeta$ и губљењем сугласника (*џуџуци*, *девеци*).

5. ЗАКЉУЧНИ КОМЕНТАР. Очекивана усклађеност између Матичиних записа, те П2010 и *Нормативне жрамајике* изостала је у неколиким примерима. Тако су П2010 и *Нормативна жрамајика* (имајући у виду само именице које смо приказали у табели) у девет случајева неусклађени, и то осам пута тако што се у *Нормативној жрамајици* уводе дублети уместо једног решења у П2010 (*жуђуика, девейка, залиха, решејика, сїранка, ћурка, унука, чавка*), а једном (*џајка*) тако што је облик без алтернатије заменио облик са алтернацијом који је дат у П2010. Усклађеност мора уважавати праксу. Ту пре свега мислимо на датив и локатив једнине именица *сїранка*. Ни у једном анализираном приручнику не наводи се о којем је значењу⁹ дате именице реч. Док ову именицу П60 и П93¹⁰ не бележе, у П2010 она је дата само са обликом у коме је извршена алтернација, и као таква одомаћила се у пракси¹¹:

У случају да бивши министар неким чудом приступи нашој *сїранци*, коментарисати га као у случају док је био министар (В. новости, 26. 1. 2014, 4). Агенција за борбу против корупције подсећа да функционер може да обавља функцију у политичкој *сїранци* (Политика, 30. 1. 2014, 7). Ако то буде сет активности које као председник буде предузимао не би ли подизао рејтинг *сїранци* коју симпатише, онда би то био мање-више скривени облик подршке *сїранци* (Политика, 31. 1. 2014, 6). У којој ће он *сїранци* бити, то је његова лична ствар (Политика, 31. 1. 2014, 6). Увек је њихов разлог била лидерска позиција у *сїранци* (Политика, 1. 2. 2014, 6). Демократској *сїранци* [би] глас дало 14, 1 одсто гласача (Блиц, 5. 12. 2013, 4). Закувава се у Демократској *сїранци* (Блиц, 21. 12. 2013, 5). Чланство у политичкој *сїранци* је слободно и добровољно (Закон 2009). Пре доношења решења *сїранци* се мора омогућити да се изјасни о чињеницама и околностима које су од значаја за доношење решења (Закон 2010). Кад има више странака, надлежност се одређује према *сїранци* према којој је захтев управљен (Закон 2010). Ако веће буде промењено, рок за подношење захтева за изузеће почиње изнова да тече од дана достављања *сїранци* те одлуке суда (Закон 2011).

Иста ситуација је и са именицом *фреска*:

Велибор Цомић није желео ни да потврди, ни да демантује да је премијер осликан на *фресци* (Политика, 30. 1. 2014, 4).¹² Облике на овој *фресци* узнемирују светлосни нагласци (Богдановић и др. 1978: 118). Они су се угледали на његова дела: св. Георгије на *фресци* је поновљена слика св. Георгија са иконостаса (Богдановић и др. 1978: 163). Он је мислио да Драгутинова спољашњост на

⁹ У пракси је ова именица најфреквентнија у значењима „политичка организација, партија” и „правн. особа која води или против које се води спор пред судом” (РСЈ: 1274).

¹⁰ У ЕК су забележена 23 примера са именицом *сїранка* у дативу и локативу једнине у којима није извршена алтернација. Сви примери су до 2010. године (септ. 2010), дакле, пре увођења облика *сїранци* у дативу и локативу једнине као једино исправног. Нпр.: Бошњачко бирачко тело је највише гласова дало *Сїранки* демократске акције (Политика, 7. 10. 2008, ЕК). Кад си мрзовољан онда не очистиш баш сваки ћошак и не кажеш свакој *сїранки* „добар дан” (Политика, 22. 11. 2007, ЕК). Међутим, у *сїранки* је покренута акција да се Лаза Костић одрекне кандидатуре у корист Милетића (Политика, 8. 3. 2001, ЕК). Свеједно о којој *сїранки* је реч, свака се бори за власт (Политика, 5. 9. 2007, ЕК).

¹¹ Само у предлошко-падежној конструкцији у + локатив (у *сїранци*) у ЕК забележено је 629 примера.

¹² У истом тексту још четири пута. Следећег дана у новом тексту са истом темом још осам пута у дативу и локативу са алтернацијом $\kappa > \psi$ (в. Политика, 31. 1. 2014, 7).

овој *фресци* одаје младића од 14 или 15 година (Ђурић 1991: 23). На једној *фресци* био је представљен ахиепископ Јоаникије III (Ђурић 1991: 41). Изразити линеаризам и оштра карактеристика физиономије на *фресци* сасвим су у складу (Радоличић 1955: 6–7). На *фресци* убруса откривен је недавно грчки запис сликара (Радоличић 1955: 7). Нови мајстор потписао се на старој туђој *фресци* (Радоличић 1955: 8). У старински компонованој *фресци* Причешћа апостола Астрада се ослања на решења XIII века (Радоличић 1955: 26). На овој *фресци* Франческа Фуринија, Лоренцо је окружен уметницима (Ди Кањо 1997: 10). Уз гурање и сударање, споро али упорно, попут свечане поворке на неком фризу или *фресци* напредује (Арсенијевић, ЕК). Први човек града чувеног по *фресци* Бели анђео, Милешеви, Дивцу додаје да су овдашњи хотелски капацитети скромни (Политика, 12. 7. 2007, ЕК). Последњих година засјао је новим сјајем и манастир Милешева, надалеко чувена по *фресци* Бели анђео (Политика, 11. 4. 2010, ЕК). Човек је *фресци*, књижи или каквом уметничком предмету приступао друкчије него данас (Калић, ЕК). Дивили смо се легендарној застави цара Душана, јединственој *фресци* Милоша Обилића (Православље, ЕК). И чини ми се да се ту опажа нешто различито од онога што постоји у великој Солжењициној *фресци* – нека додатна димензија (Киш, ЕК). Ради се о *фресци* Света тројица са Богородицом (Политикини културни додаци, 2001, ЕК).

Примера у којима није дошло до алтернације је знатно мање. Тако су у ЕК дата свега три¹³ примера:

Реконструкцијом лица је, како тврде, утврђена велика сличност са ликом представљеним на једној *фресци* (Политика, 26. 11. 2000, ЕК). Стуб од оникса, премалани краљевски грбови у Соби шапата, три руке од пиштољског метка на *фресци* Христа пантократора у Дворској капели (Политика, 28. 4. 2010, ЕК). Којима је овај безимени анђео – овековечен најупечатљивије на у свету познатој милешевској *фресци* Бели анђео – јавио вест о васкрсењу Спаситељевом (Политика, 14. 4. 2001, ЕК).

Стање у пракси може бити проверено и на друге начине. Један од њих јесте испитивање на одређеном узорку. Тако смо, за потребе овог рада, студентима Учитељског факултета у Београду дали краћи тест знања који се састојао од три реченице. Сваки задатак састојао се од реченице у којој се захтевало да студенти одређену именицу ставе у датив или локатив једнине. Одабране су три именице: именица *журка*, код које постоји неусаглашеност норме и праксе, те именице *чеситишка* и *решетика*, које имају дублетне облике датива и локатива једнине и код којих је дошло до промене норме. Узорак истраживања чинила су 124 студента са прве године учитељског и васпитачког смера.

Реченице:

Многа позната лица са естраде присуствовала су _____ чувеног певача.
(журка)

„Хвала вам на свему”, наводи се у _____ председника Николића.
(чеситка)

¹³ У односу на тридесет и четири примера са алтернацијом.

Принцези Кејт се штикла заглавила у _____ за одвод.
(решетка)

У првој реченици преовладао је облик *журки* – 119 пута (95,97%) – уз само два решења (1,61%) у складу са правописном нормом *журки*.¹⁴ Резултати су били очекивани, па се може рећи да је овде преовладала говорна пракса, иако у штампаним медијима налазимо два решења. На пример:

Марија и Џеси среле су се на једној *журки* (Курир, 1. 3. 2014, 24). Шесторо пријатеља је пре несреће било на *журки* (Курир, 23. 11. 2014, 13). Он је тужиоцу рекао да је на *журки* попио 3–4 ракије (Курир, 24. 11. 2014, 15). Милица Кон: Усликали смо једну познату личност на *журци* трансвестита (Вечерње новости, 14. 10. 2014). Бил Мареј издоминирао: глумац „тверковао” на кућној *журци* (Блиц, 16. 9. 2014). Искористио сам прилику да присуствујем *журки* ОМВ-а (Блиц, 24. 12. 2014, 15). Бројне познате званице проводиле [су] се на *журки* (Блиц, 24. 12. 2014, 15). На *журци* је било разних људи (Видолковић 2004: 162). Не, не, није му добро! Исто као код тебе на *журци* (Видолковић 2004: 225). На *журци* сам пио вино (Видолковић 2008: 109).

За облик без алтернација и губљења сугласника у локативу јединице именице *чесџиџица* у нашем истраживању одлучило се 108 испитаника (87,1%). Облик са алтернацијом и губљењем није забележен, док је са супстандардним обликом *чесџиџици* било 16 реченица (12,9%). У пракси, за именицу *чесџиџица* нашли смо потврде за облик без алтернације и губљења:

„Уверен да ћете наставити да развијате оперативну способност своје јединице /.../ честитам 6. мај – Дан јединице и крсну славу”, навео је он у *чесџиџици* објављеној на сајту Министарства одбране (Тањуг, 5. 5. 2015). Николић је у *чесџиџици* навео да су „историјска и традиционална веза у стварању и изградњи модерне српске државе и њене Војске потврда нових вредности (Б92, 22. 4. 2015). „Мир Божији, Христос се роди”, наводи се у *чесџиџици* премијера Ивице Дачића (В. новости, 5. 1. 2014). „Желим вам пуно успеха у раду”, навео је Дачић у *чесџиџици* коју преноси владина Канцеларија за сарадњу с медијима (Б92, 16. 10. 2013).

Други облик – уведен по аналогiji са именицама код којих долазило до алтернације $\kappa > \psi$ и губљења сугласника типа *џријовеџка* (*џријовеџи*) – облик *чесџиџици* у дативу и локативу јединице хомониман је са дативом и локативом јединице именице *чесџиџица*, па је тешко очекивати да ће заживети у пракси¹⁵.

Сличне резултате добили смо и код именице *решеџка*. Одговор *решеџки* дало је, очекивано, највише испитаника – 110 (88,71%), док су се за облик са алтернацијом $\kappa > \psi$ и губљењем сугласника (*решеџи*) одлучила само два испитаника (1,61%). Супстандардни облик *решеџици* као одговор дало је 12 испитаника (9,68%). Ова именица у дативу и локативу јединице у Матичиним правописима имала је само облик *решеџки*, док је у Симић и др. и у Пипер – Клајн дата и друга могућност *решеџи* са алтернацијом $\kappa > \psi$ и губљењем

¹⁴ На три листића (2,42%) нисмо могли да утврдимо шта је писало.

¹⁵ Јавља се „хомофонски и хомографски конфликт с одговарајућим обликом именице *чесџиџица*” (Петровић – Гудурић 2010: 477).

сугласника. У пракси, нашли смо само примере у којима није дошло до алтернације $\kappa > \zeta$ и губљења сугласника:

Принцези Кејт се штикла заглавила у *решейки* за одвод (Блиц, 17. 3. 2013). У симплексној *решейки* $\{q, n\}$ сваки фактор добија $n+1$ ниво (Иванов и др. 2012: 602). Очигледно је да светлост на дифракционој *решейки* доживљава прилично слабљење (Бабић 2003: 3).

На основу забележених примера¹⁶ не може се са сигурношћу тврдити да се облик *решечи* не појављује у пракси. Међутим, наше истраживање је показало да говорници дају недвосмислену предност облику без гласовних алтернација.

Питање оправданости промене норме не поставља се уколико су ново-установљена решења у складу са праксом која поштује граматичка правила (в. Ковачевић 2014: 24–25). Ипак, накнадно увођење дублетних решења код именица чији су облици датива и локатива једнине већ заживели у пракси само у једном облику није добро, као у случају именице *решейка*.

Као пример именице код које се норма коси са праксом навели смо именицу *журка*, код које је у говорној пракси дошло и до алтернације $\kappa > \zeta$ (*журци*), што је регистровано само у Симић и др. (и то као прво од два решења) и што је такође потврђено нашим испитивањем.

Коначно, у анализираним приручницима изостала је именица *џуџа* и облици датива и локатива једнине *џуџи*¹⁷, која се у говорној и писаној пракси понекад јавља у облику *џуџи*¹⁸, аналогно са именицама типа *дуџа*.

Прихватање решења која су оправдана текућом праксом и ненарушавањем фонетских правила неопходна су ако та пракса показује да ова морфо-фонолошка промена функционише у дублетном облику – са алтернацијом *-ки/-ци*, *-џи/-зи*, *-хи/-си* или без алтернације, тј. *-ки*, *-џи*, *-хи*. Потребно је зато с времена на време уносити у правописну норму и корекције, које су оправдане и неопходне ако се показало да су у писаним текстовима више пута засведочене. Уколико су решења која срећемо у пракси у складу са, у нашем случају, фонетским правилима која се ослањају на начело да гласовном променом не сме бити угрожено значење речи, неопходно је норму кориговати, што очекујемо, на пример, у случају именице *журка*. Укинуо би се на тај начин и велики број старих и новоуведених дублета које смо овде споменули, посебно у случају именица типа *чесићийка*.

¹⁶ Нема их у ЕК.

¹⁷ Уплашен да неће моћи да избегне, а да га већ овде, у Печују не покрсте, у љутој *џуџи* својој позва, у себи, тихо, у помоћ, креног свеца свога, Св. Мрату (Црњански 1988: 54). Говорење о *џуџи* има једну такву страну (Памук 2012: 89). Ово схватање дало је *џуџи* трајан значај (Памук 2012: 90).

¹⁸ Нећу да им кварим уживање у *џуџи* (Ненадић 1979: 265). Додуше, сад су је мало заборабили, пошто је нису баш тако скоро радили, као лекције о љубави, *џуџи* и срећи (НИН, 30. 5. 2002, ЕК). После тога – у мојим је рукама командна слушалица, и лет – у леденој, последњој *џуџи* (Замјатин, ЕК). Музика и светлост кафића Парк као да се ругају његовој укоченој *џуџи* (Данас, 30. 3. 2004, ЕК). Прича увек актуелна, од када је света и века је о добру и злу, о светлу и тами, радости и *џуџи* (Политикин магазин, 2001, ЕК). Духовитост и комичност су у добраној мери изостали, уступајући место дечијој *џуџи* (Политика, 22. 10. 2007, ЕК).

Дублети у суштини нису „штетни” у нормирању јер се тако пракси нуде могућа решења с циљем да евентуално неко од њих преовлада. Током времена број дублета је варирао у зависности од обима правописног речника. Тако је П60 (са најобимнијим речником) имао 93 дублета у дативу и локативу једнине именица женског рода на *-ка*, *-џа* и *-ха*. У П93 било је 63, а у П2010. године 83 дублета. Велики број именица које у ова два падежа имају дублетне наставке јесу мање фреквентне именице, или су дијалекатски маркиране (нпр. у П60 *дриска*, *дугоношка*, *жличарка*, *кљака*, *краљичарка*, *мека*¹⁹, *мериновка*, *наузначарка*, *омаха*, *ииска*, *ирабука*, *чисменка*, *џиурека* итд.). Међутим, одржавање дублетизма или рестандардизовање које уводи нове дублете у неким случајевима често доводи до аналогича²⁰ које спадају у супстандард или стварања нових решења, такође супстандардних (нпр. са чувањем гласа *иј* у *бијџи*²¹).

ИЗВОРИ

- БАБИЋ, Ранко. Варијабилни дифракциони дистрибутор светлости. *ТЕЛФОР* 2003, Београд, 2003.
- БОГДАНОВИЋ, Димитрије, Војислав Ј. Ђурић, Дејан Медаковић. *Хиландар*. Београд: БИГЗ, 1978.
- ВИДОЛКОВИЋ, Марко. *Канџе*. Београд: Самиздат Б92, 2004.
- ВИДОЛКОВИЋ, Марко. *Плес сийних демона*. Београд: Самиздат Б92, 2008.
- ДИ КАЉО, Габријела. *Мајсџори умејносџи* – *Микеланђело*. Београд: Комуна, 1997.
- ДНЕВНИ ЛИСТ *Блиц*, 5. 12. 2013, стр. 4; 21. 12. 2013, стр. 5 и 24. 12. 2014, стр. 15 (штампана издања); 17. 3. 2013. и 16. 9. 2014 (електронска издања). <<http://www.blic.rs/Zabava/Vesti/372670/Princezi-Kejt-se-stikla-zaglavila-u-resetki-za-odvod>>; <<http://www.blic.rs/Zabava/Vesti/495615/Bil-Marej-izdominirao-Glumac-tverkovao-na-kucnoj-zurci>>.
- ДНЕВНИ ЛИСТ *Вечерње новости* од: 26. 1. 2014, стр. 4 (штампано издање) и 14. 10. 2014. и 5. 1. 2014. (електронска издања). <<http://www.novosti.rs/vesti/scena.147.html%3A514760-Milica-Kon-Uslikali-smo-jednu-poznatu-licnost-na-zurci-transvestita>>; <<http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:471795-Dacic-cestitao-Bozic-patrijarhu-Irineju-i-verniciima>>.
- ДНЕВНИ ЛИСТ *Курир* од 1. 3. 2014, стр. 24; 23. 11. 2014, стр. 13; 24. 11. 2014, стр. 15.
- ДНЕВНИ ЛИСТ *Политика* од 23. 1. 2014, стр. 4 и 7; 31. 1. 2014, стр. 6; 1. 2. 2014, стр. 6; 18. 12. 2014, стр. 34.
- ЂУРИЋ, Војислав Ј. *Сойоһани*. Београд: Просвета, 1991.
- ЗАКОН 2009: Закон о политичким странкама, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 36, 2009.
- ЗАКОН 2010: Закон о општем управном поступку, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 30, 2010.
- ЗАКОН 2011: Закон о парничном поступку, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 72, 2011.
- ИВАНОВ, Светлана, Љубица Иванић, Драгослав Гусковић, Срба Младеновић. Оптимизација режима старења легура на алуминијумској основи. *Хемијска индустрија*, бр. 66 (4), 601–607, 2012.
- ЕК: КОРПУС САВРЕМЕНОГ СРПСКОГ ЛЕЗИКА, Београд: Математички факултет. <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs>>.
- НЕНАДИЋ, Добрило. *Доройеј*. Београд: Рад – Народна књига – БИГЗ, 1979.

¹⁹ У значењу „мамац”.

²⁰ О значају аналогича в. Милановић 2012.

²¹ Видели смо да се у хрватском правопису (ВАВИЋ i др. 1996; ВАВИЋ – МОГУЋ 2011) као једно од решења предлаже и *иријовейџи*, али и код именица на *-џак/-дак*, нпр. *наијџи* (ВАВИЋ i др. 1996: 282; ВАВИЋ – МОГУЋ 2011: 263).

- Новинска агенција *Танјуг*, 5. 5. 2015. < <http://www.tanjug.rs/full-view.aspx?izb=177263>>.
- ПАМУК, Орхан. *Истџанбул – усјомене и ѓрад*. Београд: Геопоетика, 2012.
- РАДОЈЧИЋ, Светозар. *Мајсџори сџпароѓ срџскоѓ сликарсџива*. Београд: Српска академија наука, 1955.
- ТЕЛЕВИЗИЈА *Б92*, 16. 10. 2013; 22. 4. 2015.
- <http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2013&mm=10&dd=16&nav_id=766209>;
- <http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2015&mm=04&dd=22&nav_category=11&nav_id=983607>.
- ЦРЊАНСКИ, Милош. *Сеобе*. Београд: Просвета, 1988.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БЕЛИЋ, Александар. *Правоиис срџскохрвајскоѓ језика*. Београд: Геца Кон, 1932.
- БЕЛИЋ, Александар. *Правоиис срџскохрвајскоѓ књижевноѓ језика*. Београд: Просвета, 1950.
- КАРАЦИЋ, Вук. *Писменица сербскоѓа језика*. Беч, 1814.
- КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом срџском језику*. Београд – Нови Сад: Завод за уѓбенике – Матица српска – Институт за српски језик, 2003.
- КЛАЈН, Иван. *Грамајџика срџскоѓ језика*. Београд: Завод за уѓбенике и наставна средства, 2005.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. Може ли се реџи: Ја ћу да дођем?. *Језик данас* (2014): 10–29.
- МИЛАНОВИЋ, Александар. Значај аналогије у настави српског језика. *Књижевност и језик* LIX/1–2 (2012): 107–118.
- П60: *Правоиис срџскохрвајскоѓ – хрвајскосрџскоѓ књижевноѓ језика*. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1960.
- П93: Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица. *Правоиис срџскоѓа језика*. Нови Сад: Матица српска, 1993.
- П2010: Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица. *Правоиис срџскоѓа језика*. Нови Сад: Матица српска, 2010.
- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб, Снежана Гудурић. *Фонолоѓија срџскоѓ језика*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик – Београдска књиѓа – Матица српска, 2010.
- ПИЖУРИЦА, Мато. *Крајџки ѓравоиис срџскоѓ језика Мајџице срџске. Даница* (2013): 374–445.
- ПИПЕР, Предраг, Иван КЛАЈН. *Нормајџивна ѓрамајџика срџскоѓ језика*. Нови Сад: Матица српска, 2013.
- РСЈ: *Речник срџскоѓа језика* (ур. Мирослав Николић). Нови Сад: Матица српска, 2007.
- СИМИЋ, Радоје, Живојин Станојчић, Божо Ћорић, Милош Ковачевић. *Правоиис срџскоѓа језика са речником*. Београд – Никшић: Штампa – Унирекс, 1993.
- СТАКИЋ, Милан. *Морфо(но)лошке џеме*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност, 2010.
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин, Љубомир Поповић. *Грамајџика срџскоѓ језика за ѓимназије и средње школе*. Београд: Завод за уѓбенике, 2008.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Грамајџика срџскоѓ језика*. Београд: Научна књиѓа, 1986.
- ЋОРИЋ, Божо. *Моѓиони суфџиси у срџскохрвајском језику*. Београд: Филолошки факултет, 1982.
- *
- БАВИЋ, Stjepan. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti – ČGP – Delo – Globus, 1986.
- БАВИЋ, Stjepan, Božidar FINKA, Milan MOGUŠ. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Školska knjiga, 1996.
- БАВИЋ, Stjepan, Milan MOGUŠ. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Školska knjiga, 2011.

Goran Zeljić

ORTHOGRAPHIC ASPECT OF SINGULAR DATIVE AND LOCATIVE
OF FEMININE NOUNS ENDING WITH -KA, -GA AND -HA

S u m m a r y

In the paper, we analyze Serbian cases dative and locative of the feminine nouns in singular ending in *-ka*, *-ga* and *-ha*, with the aim of checking the solutions given in the normative reference literature and to determine if they are in accordance with one another. The research included normative reference literature starting from Matica's orthography handbook from 1960, up to the current one from 2010, edited and published by Matica. There were forty-two (42) nouns chosen, according to frequency and everyday use. At the beginning, there were three types of nouns distinguished with the case forms of dative and locative singular: 1) nouns with one solution (with the completed alternation of the type *drška* – *dršci* or without it, as in *žurka* – *žurki*), 2) nouns with doublet solutions in dative and locative singular (of the type *(k)ćerka* – *(k)ćerki/(k)ćerci*) and 3) nouns which change after the completed alternation $k > c$, $g > z$, $h > c$ by losing the consonant (of the type *pripovetka* – *pripoveci*). The analysis has shown that there is no unique solution concerning the fact whether there is or there is not the alternation $k > c$, $g > z$, $h > s$, and this leads to dilemmas and frequent errors in spoken and written language. It must be stressed that over time, the norm of several frequently used nouns with these suffixes has changed, and this has led to doublet solutions. In conclusion, the author stresses that it is necessary to adjust the solutions, which are justifiable by the current practice, without breaking phonetic rules. Nevertheless, it is utterly significant that the practice shows that these solutions can function either in a single form or as a doublet.

Универзитет у Београду

Учитељски факултет

Катедра за српски језик и књижевност, методику српског језика и књижевности

Краљице Наталије 43, 11000 Београд, Србија

goran.zeljic@uf.bg.ac.rs

Иван Трифуњагић

МЕТОДОЛОШКИ СИНКРЕТИЗАМ У АНАЛИЗИ ПОЛИФУНКЦИОНАЛНИХ ЖАНРОВА

У раду се напре даје преглед релевантних оријентација за анализу жанра и њихових теоријско-методолошких поставки, а након тога се разматра могућност примене синтетичких интерпретативних модела код жанрова сложене дискурсне функционалности који не испољавају структурну прототипичност. На основу методолошке синтезе праксе секвенцијалних модела и на кохеренцији засноване теорије реторичке структуре настоји се утврдити однос између ауторских интенција и структурне уређености прагматичких категорија комуникацијског циља жанра новинске књижевне критике.

Кључне речи: дискурсне функције жанра, текстуална секвенца (покрет), реторички однос, ауторска интенција, кохеренција.

This paper provides an overview of relevant orientations for the analysis of genre and their theoretical and methodological principles, and then discusses the possibility of applying synthetic interpretative models in genres of complex discourse functionality that do not exhibit structural prototypicality. Based on the methodological synthesis of sequential models practice and coherence based rhetorical structure theories, the paper aims to determine the relation between authorial intent on the one hand, and the structural arrangement of pragmatic communication objective categories of journalistic literary criticism genre.

Keywords: discourse genre functions, text sequence (movement), rhetorical relation, authorial intent, coherence.

1. ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТУПИ АНАЛИЗИ ЖАНРА. Колико се концептуализацијом жанрова у савременим истраживањима дискурса актуелизује питање релевантности методе можда највише одражава распон критеријумских одлика на основу којих су теоријско-методолошки приступи изградили своје специфичне и препознатљиве поставке: од сличности у лексичко-граматичким средствима/изборима и схематским структурама *сиднејске школе* [Sydney School], формиране на основама *системске функционалне лингвистике* [SFL] Мајкла Халидеја (HALLIDAY 1994), коју представљају аутори Џим Мартин и Франсес Кристи (MARTIN et al. 1987; CHRISTIE – MARTIN 1997; EGGINS – MARTIN 1997), преко реторичких форми *нове реторике* [The New Rhetoric] (FREEDMAN – MEDWAY 1994; COE et al. 2002), које су, будући примарно повезиване са реторичким ситуацијама, фаворизовале динамички аспект жанра, па све до контекстуализације жанра као својине дискурсне заједнице, што је, опет, за последицу имало да се формалне одлике текстова ставе у други план, те да се жанрови дефинишу на основу комуникацијске сврхе (енглески за посебне намене, ЕПН [English for Specific Purposes, ESP]). Жанровска истраживања своју педагошку поставку дугују Свејлсовом раду (SWALES 1990), али је „потпуни”, седмофазни аналитички модел био доступан тек код Бхатие (BHATIA 1993). Међутим, већ и овакав летимичан увид у теоријско-методолошке приступе наводи на закључак да „жанр као концепт не усмерава пажњу

само према стабилности и организацији засебних типова, већ и према интеракцији између типова и интеракцији између ствараоца и конзумента текстова” (SOLIN 2011: 121), што, на крају, расправу ипак може одвести у правцу процене валидности критеријума за класификацију и утврђивање стабилности жанрова, а не ка питањима која су у вези са компатибилношћу методе и врсте дискурса који се анализира, што је, опет, у директној вези са жанровским теоријским поставкама актуелних *школа*.

1.1. КОНЦЕПТУАЛНЕ АНАЛОГИЈЕ РЕГИСТРА И ЖАНРА. Уколико се задржимо само на кључним радовима за поменуте оријентације (SWALES 1990; BHATIA 1993; FREEDMAN – MEDWAY 1994; HALLIDAY 1994; CHRISTIE – MARTIN 1997), уочава се да су дискурсне/жанровске карактеристике лексичко-граматичког нивоа и структурне карактеристике биле предмет проучавања и сиднејске школе и ЕПН приступа. Ослањајући се на Халидејева пионирска истраживања, сиднејска школа баштини праксу анализе дискурса која се ослања на концепт *реџистра* из чије је перспективе фокус на општепрожимајућим језичким карактеристикама репрезентативних текстова изведених из одређених врста, тј. концепт регистра функционално повезује те карактеристике са ситуационим контекстом (‘контекстуалне димензије’ – *начин* [mode], *усмерење* [tenor], *област* [field] (EGGINS – MARTIN 1997)), што је омогућило да се анализа дискурса може заснивати на узорку текстуалних одломака, али и указало на разлике у односу на жанровски концепт код којег се поменуте језичке карактеристике користе да би се структурирали комплетни текстови (методолошка предетерминисаност корпуса). Бхатиа (1993) је, с друге стране, према традицији ЕПН која фаворизује екстерне текстуалне факторе у свом седмофазном моделу анализе жанра предвидео ‘етапу’ која обухвата три нивоа лингвистичке анализе – анализу лексичко-граматичких карактеристика, анализу текстуалних образаца или текстуализацију и структурну интерпретацију жанровских текстова. У светлу таквих различитих концептуалних наглашавања, становиште сиднејске школе да лексичко-граматички ниво текста представља ресурсе за остваривање његовог контекстуалног значења последица је премисе да жанрови као искази рефлектују различите сврхе (EGGINS – MARTIN 1997), што, као што видимо, ипак није толико далеко од теоријског приступа ЕПН да жанрови свој идентитет изграђују према својој комуникативној функционалности (SWALES 1990).

1.1.1. ПРОБЛЕМ ДЕТЕРМИНАЦИЈЕ ДИСКУРСНИХ ФУНКЦИЈА. Док се питање корпусне детерминације код анализе лексичко-граматичких карактеристика разрешава на основу тога која се метода примењује („један текст за детаљну анализу, неколико текстова за експлоративно испитивање, велики статистички узорак за испитивање неколико карактеристика” (NIELSEN 1997: 211)), код испитивања жанровских комуникацијских циљева (дискурсне функције) не постоји у толикој мери јасно утврђен корпус који би био релевантан за сваку изабрану методу. У свом прегледу актуелних школа Солин (SOLIN 2011) бележи да су се Ферклафове критике (FAIRCLOUGH 2003: 71) на рачун представника ЕПН оријентације, када је у питању класификација жанрова на основу критеријума комуникацијских сврха, највише односиле на то што се „фокусирањем на њих истичу жанрови са детерминисаним структурама”, те да

„идеји сврхе треба дати мање централно место у жанровским дефиницијама” (SOLIN 2011: 128). Штавише, и Свејлс је, по њој, проблематизовао статус комуникацијске сврхе у дефинисању жанрова (ASKENAVE – SWALES 2001) када је „предложио задржавање појма комуникацијске сврхе, али као оног што се може успоставити само након опсежног истраживања (као дугорочни исход истраживања), а не у почетној фази идентификације жанра” (SOLIN 2011: 129).

1.2. СЕКВЕНЦИЈАЛНИ МОДЕЛИ. Проблем статичке перспективе у жанровским разматрањима нарочито се изражава када се узме у обзир чињеница да су се Свејлс (1990) и заступници његове методе (DUDLEY-EVANS 1994)¹ користили реторичким синтагамама – *йокрејџима* или *кораџима*, на којима почива реализација неке (жанровски специфичне) текстуалне макрофункције² – у истраживањима микрожанрова (уводници академских чланака и одељак дискусије представљају институционализоване дискурсне облике), па се стога питање детерминације комуникативне сврхе појављује и као проблем дискурсне организације на нижим нивоима, будући да поменути покрети такође имају прагматичку значењску вредност до чијег се структурног и функционалног еквивалента не мора долазити на основу унутрашњих текстуалних обележја. Али ова методолошка предетерминација није значајна само због семантике глобалних категорија поменутих микрожанрова, већ и стога што је утицала на избор интерпретативних модела када је у питању тип структурног уређивања текстова.

Наиме, Свејлсов модел ‘створите истраживачки простор’ (СИП) [*Create a Research Space, CARS*] спецификује *ејџаје* (композиција) реализације комуникацијског циља (SWALES 1990: 141) на следећи начин: ПОКРЕТ 1. *усџо-сџављање обласџи*; ПОКРЕТ 2. *оснивање уџочиџџа (ниџе)*; ПОКРЕТ 3. *зайоседање уџочиџџа (ниџе)*, с тим што је сваки од наведених покрета реализован преко корака и њихових варијанти (корак 1а, корак 1б, корак 2...) који се састоје од реченица.

Код Дадли-Еванса (DUDLEY-EVANS 1994: 219–228) главни део дискусије (евалуација) анализиран је као *серија* циклуса који комбинују два или више идентификованих покрета: 1. *информациони йокрејџ*; 2. *навођење резулџаџа*; 3. *налаз*; 4. *(не)очекивани исход*; 5. *йозивање на йрејходно исџираживање*; 6. *обџаџњење*; 7. *йџврдња*; 8. *оџраничење*; 9. *йрејорука*, при чему се у кључне покрете циклуса сврставају *навођење резулџаџа* или *налаз* или *йџврдња* који су праћени освртом на *йрејходно исџираживање*, а у зависности од тога шта је од наведених покрета у фокусу, одабирају се реторичке варијанте евалуације (налаза или тврдњи) или потврђивања (претходних истраживања).

Солин (SOLIN 2011: 126) наводи примере и других жанрова који су били анализирани са становишта реторичког покрета: *судски извешџаџи* (ВНАТІА

¹ Свејлсова истраживања односе се на академске чланке из еколошке области, јер они, по њему, адекватно приказује бројне карактеристике *уводника* истраживачких радова; Дадли-Евансова анализа за предмет има структуру централних делова (евалуација) одељка *дискусије* истраживачког чланка.

² „Покрети се налазе на макронивоу из два разлога: формалног, пошто су представљени као низ микројединица; и функционалног, зато што приказују функционално јединство на том нивоу” (НЕУВОЕСК 2009: 40).

1993), *йословна йрейиска* (LOUHIALA-SALMINEN 1997) и *личне изјаве* (SAMRAJ – MONK 2008), али је свим наведеним жанровским испитивањима заједничко то што су се користили *секвенцијални модели* (*композициони, циклусни, циклични* типови уређивања текстуалних секвенци/покрета).

1.2.1. МАКРОСТРУКТУРЕ. Теоријско-методолошки приступ ЕПН да се жанровски комуникативни циљ деконструише на текстуалне секвенце (и под-секвенце) које ће представљати спецификоване функције, односно етапе у његовом остваривању (сукцесија покрета: *усйосйављање обласйи, оснивање уйочищйи, зайоседање уйочищйи*), у основи је близак Ван Дејковим концептима *микро-* и *макросйрукйуре* и *суйерсйрукйуре* (VAN DIJK 1980: 110–112) према којима текстуалне пропозиције са нижих кохерентних нивоа изграђују оне на вишим, тј. оне које су носиоци глобалне значењске вредности. Овде је битно напоменути да Ван Дејк (1980: 129) својим *йрансформационим йправилима* омогућава да под специфичним условима одређене глобалне категорије буду уклоњене или да измене места, што, опет, по њему, не искључује опште схематско правило по којем се одвија уређивање макроструктура. Свејлс, с друге стране, претпоставља да се секвенцијално уређивање може одвијати на неколико начина, па тако приказује варијанту цикличног у односу на композитни тип комбиновања покрета и корака из текста који је кориштен у његовој ‘покрет-корак’ анализи (SWALES 1990: 159). Заправо, претпостављајући семантику *садржаја* семантици функционалног односа Ван Дејк је тематском спецификацијом (или конвенционализацијом) условио *линеарно* позиционирање макроструктуре³ у оквиру суперструктуре (жанр, микрожанр), па су на тај начин афирмисане ‘секвенцијалне (мета)категорије оквира текста’ (*увод и закључак*) и ‘тела текста’ (*йроблем, решење, евалуација*) којима су еквивалентни претходно анализирани микрожанрови, а у зависности од типа дискурса и њихови подтипови. Када је о *уводу* реч, то су *йозадина йриче, време и месйо, йлавни учесници, акйуелно сйање сйвари, йтема, ойщйи йлан*, док *закључак* може садржати следеће секвенце: *закључивање у ужем смислу, крај (йриче), резиме, одлуке за будуће йисање или деловање*, што више одговара Свејлсовим *йокрейшима* и *корацима* (TRIFUNJAGIĆ 2015).

Јасно је већ да код овакве врсте интерпретације функционално кохерентних структура когнитивни аспект има пресудан значај, јер „сваки покрет служи карактеристичној комуникативној интенцији која је увек подређена општој комуникативној сврси жанра” (NIELSEN 1997: 211), али се исто тако не може занемарити чињеница да је ‘покрет-корак’ анализа методолошки условљена прототипичношћу структуре, односно да су садржај и форма конвенцијама регулисани жанровски елементи. У том смислу, индикативно је Свејлсово запажање да је комуникацијска сврха привилегована особина жанра, те да су аспекти форме, структуре и очекивања аудиторијума пресудни за одређивање обима одређеног жанра (присуство категорија), као и за то колико је пример неког текста прототипичан (SWALES 1990: 52). У својој сту-

³ „Ови делови (текста) могу се заснивати на ‘садржају’, то јест на темама које треба експлицирати у смислу семантичких макроструктура или на основу схематске природе“ (VAN DIJK 1980: 189).

дији (1980), разматрајући прототипичност суперструктура Ван Дејк (1980: 116–121) представља схематске структуре за неколико дискурских типова:

Табела 1: Схематске структуре дискурских типова према Ван Дејку.

Дискурсни тип			
<i>нараџив</i>	<i>арџументџив</i>	<i>научни рад</i>	<i>информџив</i> (новински чланак)
1. оквир	(облигационо)	1. увод: „дискусија о претходним теоријама“	1. лид: има функцију увода и/или резимеа
2. заплет	1. премиса	или „опис проблема-тичних чињеница не објашњава се тим теоријама“	2. позадина или кратка историја
3. разрешење	2. закључак		3. експликација
4. процена	(факултативно)		4. евалуација
5. завршетак или поука	у оквиру премисе: оквир, факта, аргумент, оправдање, позадина	2. закључак	

1.3. Реторички аспект дискурснофункционалне детерминације. Утврђујући структуре оних дискурских типова који испољавају обрасце схематског уређивања прагматичких категорија Ван Дејков се приступ приближава сиднејској школи која следствено реторичкој традицији заступа мишљење да се текстуална типологија (нпр. наративи, аргументативи, персуасиви, експланатори...) може сматрати валидном основом за одређивање конститутивних жанровских елемената и да ови као такви стога представљају жанровску ознаку првог реда. И стога се управо Мартинов (1997) термин ‘елементарни жанр’ односи на могућност (облигаторно, факултативно) да неки текст испољава неко основно жанровско својство, што, међутим, сада постаје и критеријум за квалификацију жанрова јер се елементарна жанровска карактеристика, према оваквој оријентацији, узима формулом генезе жанра. С тим у вези и јесу поменуте анализе жанрова које на основу корелације између ентитета секвенцијалних модела (покрети, макроструктуре, кохерентне имплицитне пропозиције од прагматичког значаја) као унутартекстуалног обележја и жанровске комуникативне сврховитости (дискурсне функције, ДФ) као екстерног текстуалног аспекта настоје утврдити модалитете жанровских структура. На основу тога, уколико би текстови одређеног типа испољавали *информџивно*, односно *арџументџивно* елементарно жанровско обележје, структурна компонента жанровског дискурса била би детерминисана реторичким ентитетима који одговарају комуникативним интенцијама обавештавања и аргументног убеђивања (SANDERS – SPOOREN 1999). Тако су и анализе жанровске структуре *џисма за џрикуџвање средсџива* (ВНАП 1998; УРТОН 2002) показале да једино *џредсџивавање разлога* и/или *одређивање акредџива организације* и *џражење одзива* јесу текстуалне секвенце од кључног значаја за жанровску класификацију код персуасивних текстова, док је преосталих пет (*џридобџвање пажње*, *давање џодсџицаја*, *убаџивање референце*, *изражавање захвалности*, *закључак са изражавањем задовољсџива*) факултативног карактера и да стога нису релевантне. С друге стране, код *енџклопедџске одреднице* (BERZLÁNOVICH – REDEKER 2008), која према типу представља информационо оријентисан експозиторан текста, примарно су заступљени покрети *назив објекџа* и *дефинисање објекџа*, а

секундарно *ојшћии ојис* и *дејћални ојис*, што су секвенце дескриптивног елементарног својства. Међутим, приступ проблему функционалног уређивања и идентификације текстуалних структура на горенаведени начин неизоставно покреће и питање *кохеренције*, односно *реторичког односна* жанровских елемената од дискурсног (прагматичког) значаја.

1.3.1. КОНЦЕПТИ ТЕКСТУАЛНЕ КОХЕРЕНТНОСТИ И ИНТЕНЦИОНАЛНОСТИ. Ако текстуална структура као целина претпоставља односе између својих делова, што поред знања самог реципијента представља још један услов за досезање коначног смисла текста, али и његове прихваћености у дискурсној заједници, онда се уочава да је сама метода идентификовања текстуалних секвенци према критеријуму припадности елементарним жанровима довољна за објашњење текстова оних жанрова чије се дискурсне функције могу детерминисати на основу иманентних пропозиционалних садржаја (когнитивни процес),⁴ али не и оних у којима су у потпуности заступљени жанровски варијетети. У анализи дискурса одређеног жанра из тих је разлога од кључног значаја концепт текстуалне *кохерентности* (DE BEAUGRANDE – DRESSLER 1981; DE BEAUGRANDE 1995) који се у лингвистици текста одређује као оно што слушаца или читалаца препознаје у језичкој поруци и што је неопходно за њену интерпретацију, дакле субјективног је карактера, а коначно нам омогућава да на основу релација у тексту докучимо прави смисао текста као целине.⁵

Други значајан текстуални концепт у анализи жанровски различитих текстова јесте *интентивност* (DE BEAUGRANDE – DRESSLER 1981; DE BEAUGRANDE 1995), која се за разлику од *кохерентности* не односи толико на текст колико на намеру писца који ствара од стране читаоца прихватљив текст (*прихвалљивост*, DE BEAUGRANDE – DRESSLER 1981), те се питање реторичких средстава и стратегија којима се овај служи (кохерентна повезаност дискурса) у остварењу својих, али и дискурсно препознатљивих комуникацијских циљева (*дискурсне заједнице*, SWALES 1990), такође намеће као нужно.

1.3.2. ЖАНРОВСКА ПРАГМАТИЧКА МАТРИЦА. Избор реторичких средстава и његова подређеност личним ауторским интенцијама које су регулисане жанровским концептом утврђеним у традицији сиднејске школе и према оријентацији ЕПН приступа остају необјашњени јер се интерпретативна метода секвенцијалних модела (*композициони*, *циклусни*, *циклични*) заснива на схематској уређености покрета, односно макроструктура, за чију је прагматичку функционалност исходиште тематско јединство (семантика садржине), али која регулише и њихов структурни међуоднос, па се питање личних

⁴ „Аналитичари су све више били свесни опасности од поједностављеног посматрања текстуалних блокова у смислу њихове монофункционалности и игнорисања пишчевих комплексних циљева и ‘личних интенција’ (ВНАТИА 1999)” (HYLAND 2002: 116).

⁵ *Кохеренција* као текстуални стандард или концепт семантичког односа између текстуалних пропозиција омогућава ‘континуитет смисла’ текста (или пасуса) који се сматра резултатом когнитивног процеса (DE BEAUGRANDE – DRESSLER 1981); Хојбек (HEUBOECK 2009: 39) разликује два типа кохерентности: *локалну кохерентност* која је семантичка и на основу које се комбинују одвојени делови текста у веће целине што им даје општи смисао, што је блиско Ван Дејковим макропропозицијама и Свејлсовим покретима, и *глобалну кохерентност* која омогућава прагматичко значење које се приписује само тексту као целини и стога се може интерпретирати као комуникацијски циљ (ЕПН).

ауторских интенција не поставља толико код жанровских текстова са прототипичном структуром колико код оних који испољавају *прагматичку мајричност*. Јер, колико год личне интенције утичу на одступања од прототипичне структуре, оне се код институционализованих и конвенционализованих жанрова (*уводници и дискусије исцртајивачких чланака, судски извештаји, пословна преписка, писма за прикупиљање средстава, енциклопедијске одреднице, личне изјаве...*) крећу у оквирима схематског распоређивања структурних ентитета. Претпоставља се, међутим, да код оних жанрова код којих није регистрована планска структурна компонента, али се комуникациска сврха, односно циљ жанра и даље сматра прагматичком константом, постоји простор за испољавање ауторских интенција ширег спектра, како на плану уређивања дискурсне функционалности жанра, тако и у оквиру самих категорија од прагматичког значаја на које се декомонује комуникациски циљ.⁶ Стога се и даље поставља питање како објаснити повезаност комуникативних интенција и дискурсних структура које испољавају динамизам у погледу могућности сопственог уређивања.

1.4. КОХЕРЕНЦИЈСКИ МОДЕЛ (*ТЕОРИЈА РЕТОРИЧКЕ СТРУКТУРЕ*). За могуће решење проблема адекватне анализе дискурсних структура варијабилне конфигурације предложен је методолошки приступ *теорије реторичке структуре* (TRS) [*Rhetorical Structure Theory*] (MANN – THOMPSON 1988) који почива на концепту *кохерентности* схваћеној у смислу *реторичких* или *кохерентних* односа који постоје између дискурсних сегмената (основни елементи повезаног дискурса чији су минимални изрази клаузе). *Реторички однос* се према TRC дефинише идентификовањем успостављене релације између два распона текста, који представљају непрекинуте линеарне интервале текста који се не преклапају, а означени су апстрактним ентитетима *нуклеус* (Н) и/или *сателит* (С), при чему се сама дефиниција реторичког односа даје на основу дистинкција Н – С и ‘принципа нуклеарности’:

ТРС се бави организацијом текста путем односа који постоје између текстуалних делова. Такав приступ објашњава кохерентност постулирајући хијерархијску, повезану структуру текстова, у којима сваки део текста има улогу, тј. функцију коју обавља, у односу на друге делове у тексту. Објашњавање појма кохерентности текста кроз текстуалне односе широко је прихваћено, а односи су стога у литератури названи кохерентни односи, дискурсни односи или коњуктивни односи (TABOADA – MANN 2006: 425).

Овде треба нагласити да се TRC показала продуктивним методолошко-интерпретативним моделом ‘везаног дискурса’ на основу 32 реторичка односа *тематског* и *презентационог* *типа*, као и мултинуклеусних односа, на основу којих се семантички детерминишу кохеренцијске релације у тексту.⁷

⁶ Према Хојбеку (2009), комуникациски циљ жанра логички се деконструише на основу не дискурсне функције путем функционалних елемената, који заправо представљају *логичке макројединице* и као такве обично се појављују у виду хомогених сегмената/пасуса са обједињеним значењем (*велики блокови* за грађење структуре текста).

⁷ За идентификацију реторичких односа могла се користити и шира, али и краћа таксономија, од 78 (CARLSON – MARCU 2001), односно 24 реторичка односа (MANN – THOMPSON 1988), али сматрамо да се због релевантности саме анализе треба служити актуелном таксономијом од 32 релације (MANN 2005).

1.5. ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКА СИНТЕЗА. Тек када је у обзир узета ауторска *инијенција*, а прагматика *жанра* утврђена на основу удела елементарних жанровских карактеристика, што је уједно послужило установљавану дискурсних функција, те повезаност жанровског *комуникацијског циља* и у конкретном тексту еквивалентних му макропропозиција које су регистроване на основу *секвенцијалног модела*, и напослетку ТРС која установљава *кохеренцијски модел*, на располагању је теоријско-методолошки оквир таквог интерпретативног капацитета који омогућава анализу текстова варијабилне жанровске структуре, или другачије речено жанра у употреби, што може бити препрека за прецизну детерминацију.

2. ПОСТАВКЕ ЗА АНАЛИЗУ ЖАНРА НОВИНСКЕ КЊИЖЕВНЕ КРИТИКЕ. Анализа жанра која би се заснивала на горепредстављеном теоријско-методолошком моделу у овом огледу биће урађена на *новинској књижевној кријици*, жанру којег одликује висок степен флексибилности када је у питању уређивање текстуалних структура. Од овакве се претпоставке пошло на основу типолошких карактеристика које су разматране са становишта теорије књижевности и контекста медија у претходним истраживањима (TRIFUNJAGIĆ 2015), када је установљено да дискурс таквог типа испољава жанровска обележја *весџи* и *коменџара*, те да је стога његова комуникацијска сврха детерминисана дискурсним функцијама *информисања* (формална и садржинска факта о књижевном делу), *шумачењем значења* (интерпретација), *значаја књижевног дела* (вредносни суд) и *ауџорейрезенџовања кријичара* (коментар у ужем смислу).⁸ Када се поред тога у обзир узму и личне интенције аутора приказа у погледу могућности трансформације прагматичке матрице *информација-инијерџреџација-евалуација*, основано се да закључити да текстови овог жанра испољавају хетерогени принцип комбиновања макроструктурних ентитета (дискурсних функција). Стога би примена методе ТРС омогућила да се текстуалне пропозиције од дискурсног значаја које су регистроване на основу *секвенцијалног модела*, односно са становишта макропропозиционалног прагматичког аспекта, априори не доводе у везу са структурним обрасцима већ са прагматичком матрицом жанра *информација-инијерџреџација-евалуација* која је дискурснофункционално облигаторна али је са реторичког становишта факултативна. С тим у вези и *инијенционалносџ*, као концепт на основу којег се у оквирима актуелног жанра интерпретирају ауторске реторичке стратегије, мора бити размотрена.

Попут кохерентности, која може бити *локална* и *глобална*, и интенционалност је у новинској књижевној критици двојно детерминисана: као жанровска, односно глобална, која одговара *коменџару* као жанровском комуникацијском циљу јер се у оквирима дискурсне заједнице даје према интенцијама аутора

⁸ На основу теорије о макроструктурама (VAN DIJK 1980) текстуалне секвенце најпре се семантички интерпретирају у односу на прагматику актуелног жанра, а затим се, према традицији сиднејске школе, детерминише њихов елементарни жанровски статус: *факџа* – *информација*, *вредносни суд* – *аргументација*. Ове глобалне категорије из перспективе ЕПН постају дискурсне функције – *информисање*, *значај књижевног дела*... што представља аргумент за тезу да је жанр новинске књижевне критике заправо „реторички хибрид”, будући да, према могућностима прагматичке матрице, ниједан елементарни жанр не превладава неки други.

критике, тј. сваки критичар може давати онакво *значење* књижевном делу какво му жели дати и може то значење *тумачи*ти на себи својствен начин. Исто тако, давање позитивног или негативног критичког суда, односно процењивање *значаја књижевног дела* може бити мотивисано различитим, литерарним или изванлитерарним критеријумима чије избор такође зависи од критичара, те се на основу тога интенционалност одређује као *рејторичка* у домену текстуалних структура. Таква се интенционалност утврђује на основу текстуалног материјала и реторичких односа где је присутна *кохеренција локалног тита*, тј. овај домен интенције актуелан је и на нивоима комбиновања експлицитних пропозиција текста и на нивоима кохерентних структура, што је све мотивисано реторичким *ефектима* које аутора критике настоји остварити.

2.1. ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ ПРИМЕНЕ СИНТЕТИЧКОГ МОДЕЛА. Приказ дискурснофункционалних сегмената на оним нивоима текстуалне кохеренције који рефлектују прагматичку матрицу жанра двоструки је истраживачки изазов. Најпре у тексту треба интерпретирати имплицитне (у много мањем обиму експлицитне) пропозиције са глобалном значењском вредношћу за актуелни жанровски дискурс, а затим идентификовати тип кохерентног, односно реторичког односа који се успоставља међу њима, што понекад није једноставно пошто маркиране имплицитне пропозиције често имају дискурсно полифункционалан карактер. Ова напомена је од значаја јер *секвенцијални модели*, будући да деле методолошку праксу *теорије о макроструктурама*, претпостављају да се глобалне категорије, односно пропозиције од прагматичког значаја налазе на највишим кохеренцијским нивоима. Примена методе ТРС показује, међутим, да се поменуте пропозиције могу налазити и на нижим нивоима кохеренције, чиме је заправо омогућена дискурсна полифункционалност, односно то да имплицитна пропозиција има семантички потенцијал да одрази две или више дискурсних функција (ДФ). С друге стране, у исто се време уочава ауторска намера којом се трансформише прагматичка матрица жанра *информација-интерпретација-евалуација*, што се сматра и тумачи ауторским реторичким стратегијама, али узима и као основа за тезу о *жанровској варијацији рејторичког тита*. Коначно, модус примене ТРС омогућује семантичко/прагматичку инверзију код које се значењске пропозиције текста из жанровске перспективе интерпретирају дискурсним функцијама са матричком мотивацијом, а у домену текстуалне структуре апстрактним ентитетима – *нуклеусом (Н)* и *сателитом (С)*. Из тих је разлога ова интерпретативна симултаност предочена и као аргумент за тезу о *дуалној функцији рејторичке структуре* која омогућава увид у линеарну (тематску) прогресију и кохеренцију текстова.⁹

2.2. АНАЛИЗА ТЕКСТА. Текст новинске књижевне критике који ће бити анализиран на основу синкретичког интерпретативног модела објављен је

⁹ Теоријско-методолошки проблеми интерпретативних модела (секвенцијални и кохеренцијски модел) код анализе дискурсно полифункционалних жанрова у које спада и новинска књижевна критика разматрани су оквиру докторске дисертације *Рејторичка структура дискурса новинске књижевне критике у српском језику* (TRIFUNJAGIĆ 2015), те су и одређења и матричка мотивација дискурсних функција књижевнокритичких приказа у овом раду узета на основу већ урађених, ширих разматрања типолошких карактеристика облика књижевне критике (приказа и есеја), која су обухватила 46 текстова у истраживачком корпусу и 9 студија случаја.

у дневном листу „Данас” 22.11.2013. године под насловом „Рафали и сновиђења” ауторке Софије Живковић и представља књижевнокритички приказ романа *Помрачење у њеј слика* Андрије Матића (Лево крило, 2013):

Слика 1: Експлицитне пропозиције и дискурсне функције (текстуалне секвенце) текста новинске књижевне критике „Рафали и сновиђења”.

дискурсна функција	распон текста
ауторепрезент.	1) <i>Naša gradska kultura je nekonzistentna</i>, 2) <i>tradicija fragmentarna</i>, 3) <i>a ruralizacija i banalizacija jake</i>. 4) <i>Mogu se javiti puritanci i akteri filozofije palanke</i> 5) <i>i strašno se iščudavati kako je neko mogao da seosku idilu nazove „idiotizam seoskog života“</i>, 6) <i>ali Marks je imao svoje razloge...</i> 7) <i>Grad kao ideologija i kao filozofski sistem izgradio je svoju skalu vrednosti, navika, reakcija, svoj modus vivendi</i>. 8) <i>Gradska proza je posebna dimenzija uživanja, kao intertekstualnost</i>. 9) Beograd, s punim pravom, ima svoju prozu; 10) dosta je da pomenemo samo Pavićeve Zapise na konjskom čebetu, gde pisac deo svoje bogate imaginacije poklanja mnogim poznatim beogradskim ulicama. 11) Sa drugim gradovima je to rede. 12) Gradovi koji su imali tu karmičku sreću da se, igrom slučaja, tamo rode Bora Stanović ili živi Stevan Sremac, ostaće zanavek zapečaćeni tim knjigama. 13) Teško je opravdati takav balast/amanet. 14) Kragujevac nije grad potčinjen mitu, 15) poput Niša ili Kruševca, 16) nije grad koji može podržati roman o Konstantinu Velikom ili gde se može guslati o pričešćivanju vojske pred Kosovski boj, ili plesti slične legende, 17) ali jeste grad mnogih početaka, važnih za ovdašnju nacionalnu kulturu.
информисање	18) Roman <i>Pomračenje</i> у pet slika akredituje istoriju ovog grada. 19) Premda ima materijala i u epohi prestonice, i u predratnoj epohi, 20) Andrija Matić započinje priču od opštepoznatog 21. oktobra 1941, kada je streljano više stotina Kragujevčana, 21) potom prelazi preko godina 1953, 1975, 1993, 2010, čime grad, i čitaoca, provodi kroz više raznolikih etapa. 22) Bilo je filmova, i poezije (ne samo Desankine Krvave bajke već i stihova drugih domaćih i stranih autora), i svedočenja preživelih, o 21. oktobru 1941, 23) ali ovde imamo širi uvid u istoriju, gde je 21. oktobar samo jedna od pet celina romana. 24) Iako građu iznosi mimetički, pravolinijski, 25) pokazuje moderan senzibilitet, 26) nema romantičarskog uznošenja niti pak neke jače ideološke pozicije, 27) a građa je izučavana iz mnogih izvora, čiji spisak autor daje na kraju knjige. 28) Kao što se Aleksandar Gatalica zahvalio novinarima ratne Politike za pomoć u pisanju i razumevanju Velikog rata, 29) Andrija Matić se oslonio na novinare Svetlosti, kragujevačkog nedeljnika koji od pre par godina više ne izlazi. 30) Autor dijalozima upotpunjuje i oživljava naraciju. 31) Vrlo je važno istaći da Matić preispituje i odnose koji su granični, psihologiju unutrašnjih sukoba, 32) fokus stavlja na neprilagođene, na drugačije i društveno žigosane. 33) Svaka različitost je opasna po društvo: 34) urušava kolotečinu i unapred pripremljeni scenario.
тумачење значења	35) Причу коју је почео са страдањем професора кragујевачке гимназије, наставио са робљем његовог сина и годинама после изласка из затвора, заокружује конфликтom базираним на queer моменту који његова унука, такође професор те исте гимназије, доживљава са учеником. 36) Може се рећи да nailazimo на нulti завршетак, 37) да нема решења нити расплета, 38) no нама прилежним читаоцима је све јасно и целовито...
информисање	39) Овај роман ће читати и они који препознају одређена места у роману, и којима она нешто значе, 40) али и они који су „са стране“. 41) Пред читаоцем се отвара документ једног града, различитих времена, једно сvedoчење о туробним временима, 42) али никакo не и туробна књига. 43) Роман је увек најбољи туристички водич.
тумачење значења	
значај књ. дела	

Реторичка стратегија ауторке књижевнокритичког приказа заснована је на четири хијерархијска нивоа текстуалне организације на којима су идентификоване дискурснофункционалне кохерентне структуре. Највиши ниво текста образује реторички однос (РО) *припрема* у коме је распон текста 1–17 у реторичкој улози сателита (С), а остатак текста, имплицитна пропозиција (ИП) 18–43, реторички нуклеус (Н). Ауторска интенција да путем уводних делова текста читаоца начини спремнијим и заинтересованијим за читање даљег садржаја приказа мотивисала је презентациони РО *припрема*, при чему су све три имплицитне пропозиције, текстуални распони 1–8, 9–13 и 14–17 обједињени у ДФ *ауторепрезентовање* (афирмација знања које ауторка приказа поседује из књижевности, историје, социологије...), што представља дискурсно монофункционалну текстуалну секвенцу (ИП 1–17), али чију реторичку структуру такође образују РО на нижим нивоима кохеренције текста: тематски РО *елaborација* у коме је ИП 1–8 реторички Н, а С кохерентна структура 9–17 (градска проза као тема постављена у Н симплификује се навођењем градова за које су биле везане теме и писци из српске књижевности), коју образује мултинуклеусни РО *здружени* (ИП 9–13 и ИП 14–17 обједињени су у својој реторичкој улози елаборирања).

Реторички Н (ИП 18–43) у РО *припрема* дискурсно је полифункционална секвенца чију структуру образују РО на 3 хијерархијска поднивоа. На првом поднивоу налазе се ИП 18–36 (Н) и ИП 37–43 (С) у презентационом РО *резиме*, али док је С семантички у функцији закључка текста, а прагматички има илокуциону вредност евалуације (позитиван критички суд: ДФ *значаја књижевног дела*), реторички Н сложена је кохерентна структура дискурсно полифункционалног карактера са ДФ *информисање* и ДФ *шумаћење значења*. Ову ИП на вишем нивоу такође образује презентациони РО *резиме*, али је овде реторички закључак изведен (С; ИП 35–38) у односу на садржај експониран у текстном распону 18–34 (Н). Обе ове ИП које чине РО *резиме* дискурсно су полифункционалне јер се у првој ИП ауторском интенцијом најпре наводе структурне појединости романа (пет тематских целиана), износе садржаји којима започиње радња романа (21. октобар 1941, када је стрељано више стотина Крагујевчана) и наводе друге историјске координате града важне за фабулу романа (1953, 1975, 1993, 2010), док се у другој ИП сумира временски опсег радње романа који је претходно детаљније дат, што све одговара ДФ *информисање* (реторички Н). Затим се *шумаћи значење* (ДФ; реторички С) представљених факата (начин изношења грађе као и њено порекло; функција дијалога и могуће друштвене импликације настале на основу социјалне типологије личности; „нулти завршетак” романа) које је мотивисало тематски РО *интерпретација* на нижим структурним нивоима обе ИП.

3. ЗАКЉУЧНО РАЗМАТРАЊЕ. Дискурснофункционална сложеност комуникацијског циља новинског књижевнокритичког приказа „Рафали и сновиђења” условила је маркирање кохерентних структура у тексту према глобалним категоријама дискурса (ДФ информисање, тумачење значења, значај књижевних дела, ауторепрезентовање), што је био методолошки услов да се жанровским концептом региструје прагматичка матрица информисање-интерпретација-евалуација. Међутим, да се теоријско-методолошки избор свео само на праксу секвенцијалних модела не би било могуће утврдити жанровску варијацију реџоричког ииша јер се секвенцијални модели заснивају на схематском распореду семантичко/прагматичких ентитета ѿкреиша или макросџрукџура међу којима се успостављају тематски односи, док је за поменућу варијацију релевантно да се релације између текстуалних пропозиција са прагматичким значењем идентификују на основу семантике кохерентних односа која је мотивисана ауџорским маџричким џрансформацијама. Из ових је разлога кохеренцијски модел (ТРС) био неопходан при регистровању оних нивоа кохеренције на којима текстуалне секвенце остварују дискурсну (поли)функционалност, као и реторичких односа на којима почивају књижевнокритичке стратегије. С друге стране, ТРС ипак установљава апстрактни методолошки концепт уколико се интерпретација текстуалних структура не доводе у везу са прагматичком матрицом информисање-интерпретација-евалуација која је у функцији остваривања конкретних комуникацијских циљева (вест и коментар), али је по логици дискурсне продукције повезана са ауџорским начелом (жанровска реторичка варијација) које у текстовима новинске књижевне критике представља контекстуални фактор првог реда.

Коначно, применом секвенцијалног и кохеренцијског модела и на комуникацијској сврси заснованог жанровског концепта омогућава се такав приступ текстуалним структурама којим се доводе у питање оне аналитичке праксе којима појам ‘чистог жанра’ или комуникацијска монофункционалност представља теоријско-методолошку премису, па се стога и теза о прототипичности жанрова, како у погледу актуелизације дискурсних функција, тако и по питању могућности њиховог уређења може изнова преиспитивати.

ЕЛЕКТРОНСКИ ИЗВОРИ

- CARLSON, Lynn, Daniel MARCU. *Discourse Tagging Reference Manual*. <<http://www.isi.edu/~marcu/discourse/tagging-ref-manual.pdf>> 23.03.2014.
- MANN, William. *Relation Definitions*. <<http://www.sfu.ca/rst/01intro/definitions.html>> 21.04.2014.
- ŽIVKOVIĆ, Sofija. *Rafali i snovidjenja*. <http://www.danas.rs/dodaci/nedelja/knjiga_danas/rafali_i_snovidjenja.54.html?news_id=271640> 15.08.2015.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- BERZLÁNOVICH, Ildikó, Markus EGG, Gisela REDEKER. Coherence Structure and Lexical Cohesion in Expository and Persuasive Texts. *Proceedings of the Workshop on Constraints in Discourse III* (2008): 19–26.

- BHATIA, Vijay K. *Analysing Genre: Language Use in Professional Settings*. London: Longman, 1993.
- BHATIA, Vijay K. Generic Patterns in Fundraising Discourse. *New Directions for Philanthropic Fundraising* 22 (1998): 95–110.
- CHRISTIE, Frances, James R. MARTIN (eds.). *Genre and Institutions. Social Processes in the Workplace and School*. London: Cassell, 1997.
- COE, Richard, Lorelei LINGARD, Tatiana TESLENKO (eds.). *The Rhetoric and Ideology of Genre*. New Jersey: Hampton Press, 2002.
- DE BEAUGRANDE, Robert A, Wolfgang U. DRESSLER. *Introduction to Text Linguistics*. London: Longman, 1981.
- DE BEAUGRANDE, Robert A. Text Linguistics. *Handbook of Pragmatics*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1995, 536–544.
- DUDLEY-EVANS, Tony. Genre Analysis: An Approach to Text Analysis for ESP. Malcolm Coulthard (ed.). *Advances in Written Text Analysis*. London – New York: Routledge, 1994, 219–228.
- EGGINS, Suzanne, James R. MARTIN. Genres and Registers of Discourse. Teun A. van Dijk (ed.) *Discourse as Structure and Process*. London: Sage, 1997, 230–256.
- FAIRCLOUGH, Norman. *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London: Routledge, 2003.
- FREEDMAN, Aviva, Peter MEDWAY (eds.). *Genre and the New Rhetoric*. London: Taylor – Francis, 1994.
- HALLIDAY, Michael A.K. *Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold, 1994.
- HEUBOECK, Alois. Some Aspects of Coherence, Genre and Rhetorical Structure – and Their Integration in a Generic Model of Text. *Language Studies Working Papers* 1 (2009): 35–45.
- HYLAND, Ken. Genre: Language, Context, and Literacy. *Annual Review of Applied Linguistics* 22 (2002): 113–135.
- LOUHIALA-SALMINEN, Leena. Investigating the Genre of a Business Fax: A Finnish Case Study. *Journal of Business Communication* 34 (1997): 316–333.
- MANN, William. C., Sandra A. THOMPSON. Rhetorical Structure Theory: Toward a Functional Theory of Text Organization. *Text* 8 (3) (1988): 243–281.
- MARTIN, James R. *Analysing Genre: Functional Parameters*. Frances Christie, James R. Martin (eds.). *Genre and Institutions: Social Processes in the Workplace and School*. London: Cassell, 1997, 3–39.
- NIELSEN, Martin. Genre Analysis – Step by Step. *Hermes* 19 (1997): 207–239.
- SAMRAJ, Betty, Lenore MONK. The Statement of Purpose in Graduate Program Applications: Genre Structure and Disciplinary Variation. *English for Specific Purposes* 27 (2008): 193–211.
- SANDERS, Ted, Wilbert SPOOREN. Communicative Intentions and Coherence Relations. Wolfram Bublitz, Uta Lenk, Eija Ventola (eds.). *Coherence in Spoken and Written Discourse: How to Create It and How to Describe It*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1999, 235–250.
- SOLIN, Anna. Genre. Jan Zienkowski, Jan-Ola Östman, Jef Verschueren (eds.) *Discursive Pragmatics*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2011, 119–134.
- SWALES, John M. *Genre analysis: English in Academic and Research Settings*. Cambridge University Press, 1990.
- TABOADA, Maite, William C. MANN. Rhetorical Structure Theory: Looking Back and Moving Ahead. *Discourse Studies* 8 (3) (2006): 423–459.
- TRIFUŃAČIĆ, Ivan. *Retorička struktura diskursa novinske književne kritike*. Doktorska disertacija. Novi Sad, Filozofski fakultet, 2015.
- UPTON, Thomas A. Understanding Direct Mail Letters as a Genre. *International Journal of Corpus Linguistics* 7 (1) (2002): 65–85.
- VAN DIJK, Teun A. *Macrostructures: An Interdisciplinary Study of Global Structures in Discourse, Interaction, and Cognition*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 1980.

Ivan Trifunjagić

METHODOLOGICAL SYNCRETISM
IN THE ANALYSIS OF POLYFUNCTIONAL GENRES

S u m m a r y

Based on the approach of current genre analysis orientations (Sydney School, The New Rhetoric, English for Specific Purposes) and their theoretical and methodological principles (macrostructures, movements, steps, communication goal, discourse functions) the paper examines the possibility of applying the syncretic interpretative model that would include the practice of rhetorical structure theory (rhetorical relations between abstract text entities of the nucleus and/or satellite), since sequential models provide insight into the linear structure of the text and as such are more favorable for the analysis of the genres that exhibit structural prototypicality than for the analysis of polyfunctional discourses that possess a pragmatic matrix and therefore are not subject to conventionalism and institutionalism of genre forms. A journalistic literary criticism discourse has been taken as an example of a genre text that would serve for this type of analysis. With regard to communication purposes, it fulfills the functions of a news item and comment, which was a starting point to categorize its coherent structures of discourse (pragmatic) interest (discourse functions: information, interpretation of meaning, significance of a literary work, self-representation), but it also served as the basis for determining the pragmatic information-interpretation-evaluation matrix of a journalistic literary critical review subject to the transformations initiated by authorial intent. Finally, by using the syncretic method consisting of a combination of a sequential and coherent model, an access to a linear progression and coherent structure of the text has been granted, on the basis of which conclusions on the genre variation of the rhetorical type have been drawn, which was eventually offered as an argument for the thesis on a dual function of a rhetorical text structure.

Народно позориште „Тоша Јовановић” (уредник)
Трг слободе 7, 23000 Зрењанин
neobicnik@gmail.com

Марија Стефановић

О ДОМЕТИМА ЕКСПЕРИМЕНТАЛНИХ МЕТОДА
У ОПИСУ ЈЕЗИЧКЕ СЛИКЕ СВЕТА:
АСОЦИЈАТИВНО ПОЉЕ КАО ИЗВОР ПОДАТАКА
(на материјалу стимулуса *ХЛЕБ* у руском и српском језику)*

У семантичким истраживањима, посебно у оним која имају циљ да дају што потпунији опис јединица, што укључује и податке добијене од савремених говорника, примењују се експериментални методи. Анкета се користи чешће и више од асоцијативних експеримената, који се углавном везују за руску когнитивну семантику и психолингвистику. Сматрамо да је занемаривање асоцијативног метода непродуктивно, посебно због могућности да се употребом овог метода избегну недостаци уочени приликом коришћења анкете. Поредићи постојеће дефиниције хлеба у литератури и лексикографским изворима са подацима добијеним асоцијативним експериментом са говорницима руског и српског језика показујемо адекватност овог материјала за опис језичке слике света и дајемо нову, психолингвистичку дефиницију хлеба за оба језика.

Кључне речи: експериментални методи, анкета, асоцијативно поље, етнолингвистика, психолингвистичка дефиниција, хлеб

Questionnaires and associative tests are two of the methods that are used in order to obtain data from native speakers in semantic and ethnolinguistic research. In this paper we argue that associative tests, conducted with a sufficient number of speakers, result in more reliable data in comparison with the data from questionnaires, since there is no influence on the subjects during the testing. Furthermore, associative tests provide significantly more details regarding possible points of view that are necessary for the description of an object, which is shown in our comparison of a dictionary definition and ethnographic data for *bread* in Russian and Serbian with data from dictionaries of associations, where the stimuli are words *hleb* (bread in Russian and in Serbian). Using the material obtained in an associative experiment, we posit a psycholinguistic definition for bread in both languages.

Key words: questionnaire, associative test, ethnolinguistics, psycholinguistic definition, bread.

1. Увод. Савремена семантичка истраживања усмерена су према добијању што потпунијег описа оног што је именовано лексемом: у једним се то назива концептом,¹ у другим стереотипом,² у трећим – фрагментом језичке

* Рад је настао у оквиру пројекта *Језици и културе у времену и простору* (бр. 178002), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Један аспект анализе асоцијативних поља изложен је у виду усменог саопштења на међународној конференцији *Сусрет култура*, одржаној 30. новембра 2013. на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду.

¹ Концепт се у највећем броју русистичких радова посматра као ментална јединица релативно уређене унутрашње структуре која садржи комплексне податке о предмету или појави рефлектоване у свести.

² У истраживањима и описима у оквиру актуелног међународног пројекта ЕУРОЈОС, која се са циљем описа језичке слике света Словена и њихових европских суседа спроводе под руководством академика ПАН Жежија Бартмињског, оснивача лублинске школе етнолингвистике,

сlike света.³ За сва ова истраживања заједничко полазиште је схватање да је језик пре свега средство за комуникацију, те да његови корисници активно учествују у његовом обликовању и развоју. Давање важне улоге говорницима језика довело је до тога да се креирају такви методи за добијање информација који би требало да обезбеде истовремено и велики степен објективности истраживања, и довољну количину података који се касније укрштају са другим изворима у тежњи да се створи комплетан опис јединице. Међу методима који се користе за добијање информација од савременика издвајају се асоцијативни експеримент и анкета, и они се у неким истраживањима користе независно једно од другог, а у неким се комбинују.

Иако је до сада настао велики број когнитивистичких радова заснованих на подацима добијеним различитим врстама испитивања говорника, и даље се поставља питање њиховог значаја за доношење општијих закључака о предмету или појави који се описују,⁴ као и питање колико су поуздани и објективни резултати анализе, с обзиром на то да сам истраживач врши „превођење” сировог материјала у целине које, опет само по свом језичком осећају, систематизује и анализира.

На пример, у оквиру тзв. когнитивно-семантичког правца у руској лингвоконцептологији⁵ сматра се да је задатак истраживача да утврди комплетан инвентар средстава којима се концепт вербализује,⁶ а потом да сачини његов модел. Међутим, у многим радовима насталим под утицајем ове школе примећује се тежња да се, са једне стране, врши потпуна квантификација свих сакупљених података до нивоа промила (укључујући сваки забележени случај употребе лексеме – номинатора концепта у обухваћеном корпусу, као и свих појединачних асоцијација), како би се постигао што виши ниво егзактности описа, а с друге стране предлаже се категоријална структура концепта до које се не долази на транспарентан начин, односно превођење квантитативних података у квалитативно нове јединице препушта се процени аутора истраживања.⁷

Представници пољске етнолингвистике такође користе експерименталне методе за опис ЈСС и давање когнитивне дефиниције појмова. То су затворени

без обзира на сачувану методологију описа, уместо раније коришћеног термина *сїтереоїїий* прелази се на употребу термина *концеїїїй*.

³ Језичка слика света (ЈСС), према Ј. Бартмињском (2011: 46), јесте вербализовани комплекс знања и судова о свету који се може реконструисати након анализе различитог језичког материјала. Више о ЈСС (укључујући библиографију претежно полонистичких и русистичких радова) в. у Бартмињски 2011: 41–69; 429–447.

⁴ Овде пре свега мислимо на очекивану и документовану појаву утицаја тренутних друштвених и животних околности на одговоре испитаника. Ана Вјежбицка, на пример, пише: „Али, шта ако су одговори испитаника различити, и разлике се чине непомирљивим? Неке од разлика могу се објаснити као дијалекатске. Многе друге, међутим, очигледно су резултат индивидуалног животног искуства” (WIERZBIŃSKA 1985: 211, 212). Овде и даље превод је наш.

⁵ Опис концепата у овом кључу дају у бројним радовима Ј. Стерњин, А. Бабушкин, С. Воркачов, В. Карасик, Г. Слишкин, М. Пименова и др. (в., нпр. серију зборника радова *Язык и национальное сознание* која се издаје у Вороњежу уз активну сарадњу лингвиста из других научних центара).

⁶ Анализирају се лексеме, синтагме, паремије, текстови и асоцијативна поља.

⁷ В., на пример, предложене анализе структуре концепата *русский язык* и *признание* (Попова – Стернин 2007: 218–296).

и отворени тип анкета са мањим бројем изворних говорника. Најчешће их је 100, и представници су студентске популације.⁸ Од њих се тражи да својим речима дефинишу појам, или да експлицитно издвоје оно што сматрају његовом суштином. Међутим, формулација захтева на који испитаници треба да одговоре може знатно да утиче на добијене резултате:⁹ у зависности од тога који маркер стереотипности се користи, могу се добити различити одговори.¹⁰

Још један проблем уочен је током рада на анализама анкета: наиме, поставља се питање како испитаници могу одредити, условно речено, само једну суштину нечега уколико се ради о комплекснијим појмовима,¹¹ а потом и како истраживач да сачини хијерархију овако добијених података (различитих „суштина”) у случајевима када их се приликом анкетирања појави више, без прибегавања механичком распоређивању по опадајућим вредностима.¹² Уколико се, пак, користи анкета у којој испитаници на предложеној скали изражавају свој став о некој појави или предмету, што свакако олакшава квантификацију, подаци се добијају само у односу на ограничени, циљани аспект, то јест на релативно мали број унапред предвиђених елемената или аспеката јединице која се описује. Без обзира на врсту анкете која се користи за добијања података, међутим, примећен је проблем одређивања квантитивног прага за укључивање неке особине издвојене у процесу анкетирања као довољно релевантне да би ушла у когнитивну дефиницију.¹³

Ана Вјежбицка, чији утицај на представнике полске етнолингвистике је веома изражен, такође говори о употреби експерименталног метода у семантици, али га сматра само контролним и истиче да он треба да служи за проверу решења које у моделирању лексичке структуре на основу своје интуиције и етнолингвистичких података предлага истраживач (WIERZBIŃSKA 1985: 211).

Дакле, иако представници различитих праваца у лингвистици и различитих школа сматрају да је знање просечног говорника језика важан извор

⁸ Истраживачи углавном истичу равноправну заступљеност полова и наука које изучавају испитаници: друштвено-хуманистичке са једне, и природне и техничке науке, са друге стране.

⁹ Током рада на пројекту ЕУРОЈОС сви истраживачи имали су задатак да спроведу анкету чији је основни део било питање шта за испитанике представља *суштину* X-а, или шта је за њих *јрави* X, при чему се имплицитно разумевало да ће се за оба питања добити подударни резултати које ће бити могуће касније поредити. Показало се да је избор формулације још компликованији због потребе да се анкета преведе на различите језике на адекватан начин, а установљено је да овако постављена питања нису подједнако прихватљива у свим језицима, посебно не за различите појмове.

¹⁰ На пример, у опису стереотипа *женщина* (Стефановић 2012: 93–124) разликују се резултати добијени анализом текстова са маркерима *јрави* (*настоящий*), *сваки* (*весь, всякий*) и *типичан* (*типичный*).

¹¹ Приликом обраде анкете, спроведене са циљем да се опише концепт *рад* у српском језику, приметили смо да испитаници не само указују на различите важне аспекте *рада*, већ најчешће говоре о *јослу*, што представља други концепт (в. Стефановић 2014).

¹² Овакав поступак не би могао да се сматра потпуно објективним и због немогућности да се избегне утицај истраживача на систематизацију неопходно различитих вербализација којима испитаници одговарају на захтев у анкети.

¹³ Бартмињски (2011: 67) говори о томе да вредности за најизражајније особине могу варирати у распону од 20 до 50%, што имплицира још већи процентуални распон који може да се очекује за мање изражене особине.

података за опис лексема у оквиру семантичког система и концепата у оквиру когнитивног система, бројна питања у вези са његовим прикупљањем и систематизовањем остају отворена. Она се, уопштено говорећи, тичу односа између субјективног и објективног, али и испитаника и истраживача, и то на два нивоа: субјективни одговори испитаника (укључујући индивидуалне асоцијације и идиосинкратичне појаве употребе лексема – номинатора у језику) треба да допринесу објективном опису садржаја лингвистичке јединице, а субјективни критеријуми истраживача за избор кључних елемената њене структуре треба да се потврде као објективни тако што ће бити провериви и другим изворима потврђени.

2. Асоцијативни експерименти. За разлику од већине истраживачких школа и праваца који експерименталном методу дају споредну улогу, чини се да је развој психолингвистике у последње две деценије, посебно у оквиру московске психолингвистичке школе која делује у оквиру Института за руски језик Руске академије наука,¹⁴ довео до померања схватања о његовом значају за откривање знања којима располаже културнојезичка заједница. Подаци добијени на основу асоцијативног тестирања великог броја испитаника¹⁵ међу следбеницима ове школе сматрају се довољним за доношење закључака о садржају језичке свести савремених говорника.¹⁶

Језичка свест посматра се у оквиру лингвоконцептологије као део когнитивне свести који управља механизмима говорне активности,¹⁷ али и као укупност смислова који имају језички израз, што податке добијене анализом асоцијативно-вербалне мреже (АВМ)¹⁸ или, што је у истраживачкој пракси чешћи случај, индивидуалних асоцијативних поља (АП), чини употребљивим за семантичка, етнолингвистичка и друга језичка испитивања. Ово је могуће због чињенице да је унутрашњи садржај јединица које се описују настао на сличан начин, у процесу учења и употребе језика у друштву, када се у процесу концептуализације и комуникације стварају везе између смислова, концепата и лексема, тј. свака од ових јединица представља продукт ранијих активности индивидуалних говорника језика, као и целокупне заједнице.

¹⁴ Најистакнутији представници ове школе су Ј. Н. Караулов, Ј. Ф. Тарасов, Н. В. Уфимцева и Т. Н. Ушакова.

¹⁵ Довољан број испитаника за добијање асоцијативног поља чија анализа се може сматрати валидном је, према Караулову (1993: 247; 1999: 85), пет стотина.

¹⁶ Коришћење података из асоцијативних речника који су резултат масовних асоцијативних експеримената у српској лингвистици интензивирало се након појаве двају томова *Асоцијативног речника српског језика* (АРСЈ) П. Пипера, Р. Драгићевић и М. Стефановић, који су и аутори већег броја радова посвећених и асоцијативним експериментима, и анализи појединих АП.

¹⁷ Значење је производ језичке свести, а концепт – когнитивне. Ово разликовање допушта да се поред концепти и значење као менталне јединице (в. Стернин – Попова 2007: 41–50, 92). У психолингвистици језичка свест посматра се и као способност да се језик учи и користи као средство комуникације (в. Ушакова 2004).

¹⁸ АВМ чине међусобно повезана асоцијативна поља (АП). АП су резултат асоцијативног експеримента са великим бројем учесника – носилаца језика који на вербални стимулус одговарају једном речју. О начину добијања АП и АВМ у оквиру пројеката израде асоцијативних речника у руском, српском и другим словенским језицима в. поговор Караулова у РАС, а такође Черкасова 2004; Драгићевић 2005; Драгићевић – Стефановић 2013.

Асоцијативно поље сматра се материјалним репрезентом једног фрагмента језичке свести – вербализованог концепта који је назван стимулусом, а његов садржај расут је у АВМ, при чему је највећи део присутан у самом АП и може се реконструисати на основу забележених реакција. Реакције на стимулус посматрају се као елементи истог концепта који указују на његове различите аспекте, или као елементи другог концепта са којим је концепт назван стимулусом повезан.¹⁹ На пример, у АРСЈ реакције на стимулус *йлайиййи су новац 118*,²⁰ *рачун 61*, *куйиййи 54*, *даййи 46*, *дуџ 23*, *йродавница 14* итд., а на стимулус *Београд – град 109*, *главни град 72*, *џужва 38*, *Калемеџдан 25* итд.

Питања која се тичу валидности података добијених асоцијативним експериментима за даља семантичка истраживања углавном се односе на већ поменућу могућност да се као реакција на стимулус појаве појмови повезани са индивидуалним искуством испитаника. Ово се решава са једне стране тако што се спроводе масовна анкетавања са више стотина учесника, а са друге стране тако што се приликом анализе у обзир узимају и малофреквентне реакције, чак и појединачне.²¹

Ана Вјежбицка такође говори о потреби да се знања појединца укључе у семантичке описе, указујући на то да варирање у степену познавања садржине концепта (што би се, ако се прихвати теза да је концепт отелотворен у АВМ, изједначило са садржином АП) није бесконачно нити непредвидиво,²² а да су разлике само у обиму познавања свих елемената које у њега улазе:

„Према томе, максимум садржаја концепата *крава*, *кромйир* или било којих других мора бити интерпретиран не као максимум потенцијалног индивидуалног знања или индивидуалних асоцијација повезаних са датим субјектом, већ као максимум идеја које људи у говорној заједници виде као заједнички стереотип (на основу њиховог животног искуства у тој заједници)” (WIERZBIŃSKA 1985: 215).

Друга врста проблема у вези са употребом АП у истраживањима која претендују да дају потпуније описе јединица тиче се повезаности реакција

¹⁹ Веза између стимулуса и реакције у АВМ може се посматрати као узрочно-последична, временска, просторна или ситуативна повезаност. Наравно, постоје и различите друге везе које се могу испитати, посебно оне које се тичу лексичког система: синонимске, хипо- и хиперонимске, антонимске итд. – о врстама оваквих веза в. ДРАГИЋЕВИЋ 2005: 60.

²⁰ Цифра након реакције указује на број испитаника који је на тај начин реаговао. Уколико се цифра не појављује, реч је о реакцији која је забележена само једном.

²¹ Мора се скренути пажња на то да је важно анализирати и овакве реакције, јер је могућа вербализација истог садржаја употребом различитих лексема (синонима, на пример). Наравно, у масовним асоцијативним експериментима, посебно када се испитује млађа популација, постоје случајеви где је очигледно да испитаник не жели да да релевантне одговоре (на пример, у целој анкети понавља се иста реакција на све стимулусе), или када након анализе истраживач не може на логичан и предвидив начин да повеже реакцију са стимулусом. У првој наведеној ситуацији одговори се једноставно елиминишу из анализе, а у другом се могу издвојити у посебну групу. Наше искуство у истраживањима АП указује да је таквих случајева веома мало, најчешће до 2%.

²² И аутори Асоцијативног тезауруса руског језика говоре о релативној ограничениости успостављања нових веза унутар засићене асоцијативно-вербалне мреже (в. УФИМЦЕВА 2004: 192).

са тренутним друштвеним околностима у моменту анкетирања.²³ Могућност да се он превазиђе лежи у њиховом препознавању, идентификовању и издвајању у посебну групу, и оне се, у зависности од циља истраживања, даље у раду користе или не користе.

Посебно питање и овде је начин анализе АП, као и начин на који га истраживач представља. Сматрамо да чисто механичко превођење броја реакција у модел поља где би у језгру биле оне најбројније (што се у појединим истраживањима чини) није прихватљиво из више разлога, пре свега због тога што врста речи стимулуса, као и његов граматички облик, утичу на реакције. Осим тога, само моделовање АП није довољно, нити се на тај начин добијају нова сазнања о објекту истраживања. За то је потребно дати нову дефиницију која мора имати своју структуру.

Уколико се подаци из АП користе у семантичким истраживањима, посебно оним усмереним на добијање података за опис језичке слике света, чини се да је најпродуктивније трагати за аспектима концепта, то јест за начинима на које објект или појаву виде носиоци и корисници језика, или за тачкама гледишта са којих га је могуће описати. Стерњин и Рудакова (2011: 75) пишу: „Аспект концептуализације је целина коју чине когнитивне одлике које, заједно узете, концептуализују предмет или појаву са једне тачке гледишта.” Аспекте концепта Бартмињски (2011: 105) назива фасетама, и указује на то да њихов избор и распоред у оквиру когнитивне дефиниције зависи од типа објекта који се описује, као и да треба да одражава језичку свест и уређује илустративни материјал. Уколико се ради, на пример, о концепту везаном за употребни предмет, садржај у фасетама одговараће уобичајеним питањима која могу да се поставе о њему: шта је то, чему служи, како се користи, како изгледа, од чега је направљен итд. Ово је потпуно у складу и са захтевима које психолингвисти, поборници употребе асоцијативних експеримената за опис концепта, постављају за формулисање тзв. психолингвистичког значења. Оно је, према Стерњину и Поповој (2007: 97 и даље),

„уређено јединство свих семантичких компоненти које су реално повезане са датим звучањем у свести носилаца језика. То је онај скуп семантичких компоненти који у свести носилаца језика актуализују дату изоловану реч као јединство *свих* семантичких одлика које га чине – мање и више истакнутих, оних које припадају језгру и периферији” (истакла М. С.).

С обзиром на то да се очекује да материјал валидних АП даје довољно података да би се открила садржина концепта, сматрамо да је најцелисходније формирати дефиницију тако да она у себе укључи и све експлицитно присутне фасете, и све детаље са њима повезане. На овај начин добија се списак елемената концепта који је неопходно шири од лексикографске дефиниције, и вероватно шири од когнитивне, која, према Бартмињском, треба да

²³ У овакве околности улази, на пример, актуелност тзв. прецедентних текстова – назива филмова, романа, песама, политичких слогана итд. у којима се налази реч – стимулус у анкети, па се као реакција, на пример, на стимулус *маћ* у асоцијативном речнику руског језика добије реакција *Горький*, а у асоцијативном речнику српског језика на стимулус *Тийшо* као најбројнија појави се реакција *и ја* (у време анкетирања репризирала се телевизијска серија настала према истоименом филму).

садржи све особине које су се усталиле у језичкој слици предмета (2011: 100), јер ће садржати и неке (још) неустаљене особине или својства. Осим тога, у овом случају истраживач успоставља дистанцу између себе и материјала тако што, са једне стране, нема практично никакав утицај на садржај АП, а са друге стране у резултате укључује све забележене релевантне реакције.²⁴

3. Циљеви истраживања. Овај рад има више циљева: први је да покажемо у којој мери се подаци добијени асоцијативним експериментом²⁵ могу употребити као поуздан извор података о садржају концепта код савремених носилаца језика поређењем са подацима добијеним из извора који се уобичајено користе за опис ЈСС (лексикографских и етнографских). Други циљ је да покажемо који елементи у материјалу указују на разлике условљене културом двају народа а трећи да, користећи принципе постављања психолингвистичке дефиниције, сачинимо одговарајуће дефиниције за *хлеб* у руском и српском језику.

Као илустративни пример изабрали смо лексему *хлеб* јер су стимулуси у оба језика речи са истом етимологијом,²⁶ и именују у принципу исти објекат који је у култури руског и српског народа присутан од најстаријег доба²⁷ до данас. Очекује се да се у АП покажу различити аспекти са којих се хлеб може посматрати, а да разлике које се појављују у садржају АП могу да се припишу културном утицају.

4. АНАЛИЗА МАТЕРИЈАЛА

4.1. Речничке дефиниције.²⁸ Анализа речничких дефиниција најчешћи је први корак који се предузима у истраживању ЈСС. У оба језика лексема *хлеб* је полисемантична: у Великом речнику руског језика С. А. Кузнецова (*Большой толковый словарь русского языка* – БТС) даје се чак седам значења, од којих се прва два односе на хлеб као храну и подударују се са првим значењем датим у *Речнику српскохрватскога књижевног језика Матице српске* (даље – РСМ): (1) *‘пищевой продукт, выпекаемый из муки’*,²⁹ (2) *‘тесто, приготовливаемое для выпечки’*,³⁰ (5) разг. *‘пища, пропитание’*,³¹ (6) разг. *‘средства к существованию’*,³² (7) *‘о самом важном, необходимом для существования кого, чего-л.’*.

²⁴ О изузецима в. фусноту бр. 20 у овом раду.

²⁵ Овде ћемо говорити само о подацима асоцијативних експеримената који су ушли у основу асоцијативних речника руског и српског језика. Ови подаци су упоредиви за дате језике пошто се ради о валидним АП, која су добијена анкетирањем популације са истом структуром.

²⁶ Сматра се да је она позајмљеница из германских језика (ФАСМЕР 1987: 241–242).

²⁷ О овоме сведоче бројни фразеологизми и паремије, који ће бити предмет истраживања у нашем другом раду.

²⁸ У овом делу бавићемо се само дефиницијама, не и примерима – илустрацијама од којих већина спада у фразеолошки и паремиолошки фонд.

²⁹ Употребљава се само у једнини. Множински облик *хлебы* користи се у значењу *‘такой продукт в виде изделия какой-л. определенной формы’*.

³⁰ Употребљава се обично у множини.

³¹ У овом значењу облик множине гласи *хлебá*, не *хлебы*.

³² Употребљава се само у једнини.

Треће и четврто значење односе се на житарице од којих се добија хлеб: (3) *'зерно, из којег се припрема мука, идућа на печење таквог производа'*³³ и (4) *'зерновине (рожь, пшеница и т.п.) на корню'*³⁴.

Ова два значења не појављују се у РМС, у којем је хлеб је представљен као полисемантична лексема са три значења. Основно значење је *'људска храна од брашна мешаној с водом, ускислој и ђеченој на ватри'* (1.а), а оно укључује и *'засебан део ње хране разне величине и облика у коме се ђече'* (1.б). Друго наведено је значење *'нар. храна уойцџије'*, а треће – *'основна средства за животи, зарада, служба, посао и сл.'*, што је извор за многе фразеологизме у српском језику.

Дакле, у репрезентативним речницима оба језика указује се на храну као кровни концепт (или, у лексичко-семантичком систему – хипероним) за хлеб, на његов основни састојак (брашно) и на део процеса израде хлеба (печење), при чему се у српском језику даје и податак да ферментација претходи печењу. У оба речника говори се о томе да хлеб може бити различитог облика. Значења 3 и 4 у БТС упућују и на два стадијума која се тичу биљка релевантних за добијање хлеба: у једној фази развијају се на њиви (4), а њихово зрно намењено је за израду брашна (3).

Оцена је имплицитно присутна: метафором добијена значења (3) у РМС и (6) и (7) у БТС говоре о великој важности хлеба за говорнике руског и српског језика, као и о томе да се он позитивно вреднује у посматраним језичко-културним заједницама, јер се у формулисању уз суперлатив (р. *самое важное*) користе и лексеме које имају позитивну конотацију (с. *животи, храна, зарада, р. необходимое для существования*).

На основу ових података, можемо рећи да се у формулацији психолингвистичке дефиниције на материјалу АП предвиђа издвајање фасета које указују на то да је хлеб храна, на то од чега се прави, како се прави, какав му је облик, а очекује се и присуство оцене.

4.2. КОГНИТИВНА ДЕФИНИЦИЈА. У семантичкој литератури већ постоји когнитивистичка дефиниција хлеба, коју је дала Ана Вјежбицка (WIERZBICKA 2006: 262),³⁵ и за коју каже да, иако није комплетна нити савршена, јесте психолошки реалнија него речничка:³⁶

хлеб
врста ствари коју људи једу
многи људи једу је сваког дана
кад људи не једу дуго времена, могу да осећају нешто лоше
људи често једу ову врсту ствари због тога

људи је једу овако:

³³ Употребљава се само у једнини.

³⁴ Употребљава се обично у множини.

³⁵ А. Вјежбицка даје ову дефиницију за енглески језик, а преводилац на пољски језик указује на то да се она може односити и на пољски. Ми бисмо додали – и на српски. Вјежбицка у тексту раније (2006: 260) указује на разлику у опсегу значења француске речи *rain* и енглеске речи *bread*. Даље у раду (на стр. 262) ауторка анализира лексикографска значења како су дата у речницима енглеског језика.

³⁶ Форматирање дефиниције је исто као што је дато у преводу којим смо се служили.

једу је рукама, не нечим другим
 кад је једу, једу истовремено нешто друго
 не једу је целу истовремено

људи праве ствари те врсте
 јер желе да је људи могу јести

ПОРЕКЛО:

на неким местима из земље израстају неке ствари
 јер су људи нешто урадили на тим местима
 јер хоће да људи могу да једу ту врсту ствари
 људи раде неке ствари с тим стварима
 нешто се ради с неким деловима тих ствари због тога
 људи раде нешто с тим стварима близу ватре.

Према Вјежбицкој, чак и они који не знају шта је хлеб, на основу предложеног описа могу то да схвате, и да га разликују, на пример, од колача, који се не једу да би се задовољила глад, или од ћуфти које се праве од меса (*ibidem*).

За разлику од „објективних” података који се могу извући из речничких значења за руску и српску лексему *хлеб* које смо дали више, у овој дефиницији уочавамо податке у вези са начином на које се хлеб користи, тј. у првом делу фокус је, за разлику од наведених речничких значења, померен са процеса добијања хлеба и његовог изгледа на основну функцију (да се утоли глад), а затим на начин његовог коришћења (једе се руком, уз неку другу храну, и не једе се цео одједном). Из података које даје Вјежбицка може се закључити нешто и о величини хлеба: пошто се не једе цео одједном, релативно је велик, и релативно лако се може делити на мање комаде.

Други део дефиниције („Порекло”) могао би се односити на било коју врсту гајене биљне хране која се термички обрађује пре јела.

Вјежбицка у својој дефиницији даје податке које сматра најрелевантнијим за опис хлеба: он се концептуализује као ствар, врста хране настала од посебно узгајаних биљака, а детаљи који хлеб издвајају од осталих врста хране везани су за начин његове употребе и термичку обраду.

4.3. ХЛЕБ У СЛОВЕНСКОЈ ТРАДИЦИЈИ. Према Светлани Михајловној Толстој, аутору одреднице етнолингвистичког речника *Славянские древности* (даље – СД) посвећене хлебу, он у традиционалној словенској култури представља „највишу животну вредност, ‘дар од Бога’, основни животни ресурс, симбол богатства, благодати, здравља и плодности; [он је и] свакодневна и обредна реалија, понашање према којој је у највишем степену ритуализовано и подлеже мноштву правила и забрана; објекат поштовања и сакрализације; средство општења људи међу собом и живих с умрлима; магијско средство” (СД: 412).

А. Л. Топорков (2001: 562), аутор исте одреднице у енциклопедијском речнику *Словенска митологија* (даље – СМ), указује на то да је хлеб један од најпозитивније обојених симбола јер представља прототипичну храну и симбол живота. У оба речника истиче се значај хлеба у ритуалима: „Ни један обред није се обављао без учешћа хлеба. У ритуалној функцији користио

се и обичан хлеб, али и посебан обредни хлеб” (СД: 416).³⁷ Најважнија ритуална функција хлеба је у обредима социјализације, што се изражава кроз дељење и заједничко једење хлеба, приликом угошћавања, даровања, жртвовања хлеба, размене хлеба³⁸. Ова улога хлеба, као и посебни његови облици и састав у зависности од намене, сачувани су и данас, и присутни су у животима савременика у Русији и Србији у најзначајнијим традиционалним обредима.

У хришћанској традицији, коју су примили Руси и Срби, хлеб такође представља неизоставни део бројних обреда и симбол је бескрвне жртве.

Хлеб и со, као вербални и предметни комплекс, у обе културе симбол су гостољубивости, слоге, благостања, сакралности и чистоте (СД: 434). Међутим, аутори одреднице (Е. Л. Березович и К. В. Пјанкова) истичу да код јужних Словена хлеб и со могу такође означавати и храну сиромашних, наводећи бугарски израз *ям хляб и сол* са значењем „бити сиромашан”.³⁹

Судећи према овим подацима, у АП требало би очекивати реакције које указују на непосредну или посредну везу хлеба са традицијом, било упућивањем на неке од наведених обреда или ритуала приликом којих се користи, било упућивањем на посебне његове врсте и састав, а очекивано је и указивање на везу са сољу. Позитивно обележавање хлеба у традицији требало би такође да се рефлектује на садржај АП, али не би требало да изненади ни појава негативног, пошто је уобичајено да се хлеб једе са неком другом храном (в. више когнитивну дефиницију Вјежбицке), а ако друге хране нема – хлеб се сматра храном сиромашних и због тога се може маркирати негативно.

4.4. МАТЕРИЈАЛ ИЗ АСОЦИЈАТИВНИХ ПОЉА. Анализирали смо валидна асоцијативна поља за стимулус *хлеб* у руском и српском језику, дата у РАС и АРСЈ.⁴⁰ За израду овог АП у руском језику анкетирано је 526 испитаника,

³⁷ Разлике између обичног и обредног хлеба тичу се састава, облика, величине хлеба, броја хлебова који се користе, а разликује се и начин на који се са њим опходи (дели се, ломи, сече, заједно једе, оставља на одређено место итд.). У овом речнику налазе се и одреднице посвећене хлебу са посебним функцијама (*Булочка, Каравай, Печенье фигурное, Пирог, Хлеб пасхальный, Хлеб поминальный, Хлеб рождественский, Хлеб свадебный*).

³⁸ Аутори као примере наводе кумовање, братимљење, српски обред славе (СД: 418).

³⁹ Има и руских изрека које указују на то да је, нпр. живот на хлебу и квасу – живот сиромашних.

⁴⁰ *Хлеб (р):* насущный 58, черствый 37, черный 30, свежий 28, белый 23, мягкий, ржаной 22, вкусный 21, булка, соль 14, всему голова 12, теплый 10, есть 9, горячий, масло 7, богатство, вкусно, голова, душистый, жизнь, пища, поле 6, каравай, молоко 5, батон, буханка, еда, магазин, пшеничный 4, запах, и соль, имя существительное, круглый, кусок 3, вода, да соль, золото, и вода, купить, кушать, народу, наше богатство, печь, пшеница, сдобный, труд 2, амбар, ароматный, балалайка, белый за 25 копеек, береги, берегите, беречь, бутерброд, в ведре, в магазине, в тарелке, величина, вещь уникальная, вкус, вкусное, война, всегда, всему голова! голод, горький, густой, для коров, дорог нам, дорогой, драгоценность, единый, жевать, жена, жесткий, жрать, запах хлеба, зерно, злак; золото, наган; и зрелище, испечь, камень, колосья, корка, корочка, крошки, круг, кухня, лаваш, легкие, лететь, мама, мир, на поле, на столе, на ужин, народам, настоящий, науки, наш, не хочу, неурожай, нож, общий, овцы, озимый, орловский, осень, подовый, песок, плохой, продукт, продукт питания, промокашка, промышленность, пышный, работа, равнодушно, радость, резать, рожь, русский, с мукой,

од којих 3 нису одговорили на стимулус. Укупан број различитих реакција је 144, а од тог броја 43 су реакције са фреквенцијом 1, тј. само један испитаник реаговао је на дати начин. У српском АП од укупно 800 анкетираних 52 није одговорило на стимулус, укупно је 215 различитих реакција, а са фреквенцијом 1 је 141. Реакције су дате у облику у којем су представљене у АП.

С обзиром на велику сличност у садржају руских и српских асоцијативних поља, због боље прегледности представљамо их у табелама. У табеле нису укључене реакције које се тичу облика стимулуса. У руском АП налазимо 3 реакције на врсту речи (*имя существительное*), а у српском 11 реакција представља синониме (*крух 8, хлебац 2, крушац*). Из руског АП није распоређено 6 реакција,⁴¹ а из српског 18.⁴² Иако је за неке од ових реакција могуће дати објашњење, она нису једнозначна, па их не узимамо у обзир. У руском АП оне чине 1,14%, а у српском 2,4%.

Прва табела садржи реакције које се тичу хлеба као објекта који људи производе и користе за храну, а друга упућује на хлеб као део културе. Бројеви на крају група представљају укупан број реакција који се на њих односи и њихово процентуално учешће у односу на број реакција у АП. Распоред подгрупа унутар група условљен је бројем добијених реакција.

4.4.1. ХЛЕБ КАО ОБЈЕКАТ. Хлеб се може посматрати као храна, као посебан производ људске делатности са својим особеностима, али и као роба. Све ове тачке гледишта изражене су у табели 1.

свет, святањя, сирот, ситный, созрел, сок, соломка, стол, сухарь, сухой, сытость, тепло, хлебоборб, хороший, Христос, чай, черный ржаной, черный, мягкий, с хрустящей корочкой; экономить, яд 1;

Хлеб (с): храна 117, бели 46, брашно, јело 34, црни 33, глад 24, живот 22, насушни 19, жито 16, со 14, пекара, пшеница 13, вода 12, бео 9, доручак, крух 8, млеко 7, бело, наш насушни, потреба, векна, вино 6, мирис, пециво, раж, ручак, врућ 5, јутро, месо, намирница, основно, погача, сусам, тесто, вруће 4, главно, кора, мотика, мрва, неопходно, нож, оброк, опстанак, преживљавање, путер, ражани, сто, житарице 3, 20 дин., Ц маркет, црно, дијета, гоји, хлебац, и со, и вино, игра, интегрални, камен, кифла, куповина, меко, молитва, мрвице, неопходан, неопходност, обичај, основна намирница, пензионер, полубели, породица, сендвич, светиња, зрно 2, 93, бајати, бака, баница, белина, без њега се не може, Бог, борба, црква, црн, Црна Гора, црни витаминизирани, добар, домаћи, душа, егзистенција, гибаница, гладан, гладан сам, гладна, гладно, глава, гојазност, гојим, гојити, град, и млеко, и музика, игре, има, исти, Исус, једном, јефтин, јефтиноћа, јело да, кајмак, калорије, класје, кора леба, корак, корице, крцкав, крцкаво, крушац, кукуруз, лале, леп, лепо, ломљен, ЛТО, маргарин, масно, мекоћа, менза, месити, мирис хлеба, много, мњам, мода, мрвица, нада, најпотребније, народни, навика, не једем, не волим, непотребно, нешто неопходно, њива, огњиште, округло, основ, основа, основа свега, основна храна, основно јело, Панчево, парадајз, парче, Пит, плата, почетак, полуцрни, поштовање, потребан, превентива, преживети, преживљавати, приоритетно, продавница, просјак, ратар, ражени, рерна, рупе, са сувим грождјем, само то и имамо, сељак, сир, сирће, сиромаштво, сиротиња, ситост, скроб, скупо, скупоћа, смањи, снага, сол, спас, Србија, средина, стандард, стомак, сваки дан, свакодневница, свакодневно, свеж, тестенина, топао, топлина, тостер, традиција, трава, трбух, треба, три динара, тврд, устајање рано, ужитак, вечера, векна хлеба, велики, вести, Војводина, залагај, зелени, житарица, жуто 1.

⁴¹ Легкие, летется, науки, промокашка, свет, равнодушно.

⁴² 93, борба, глава, град, и музика, има, исти, једном, корак, ЛТО, много, Пит, плата, почетак, превентива, вести, зелени, жуто.

Табела 1: Хлеб као објекат.

		РАС	АРСЈ
ХЛЕБ КАО ХРАНА:	Хлеб као намирница:	есть 9, пища 6, еда 4, кушать 2, жевать, жрать, на ужин, продукт питания 25	храна 117, јело 34, доручак 8, ручак 5, намирница 4, оброк 3, основна намирница 2, залогај, јело да, ос- новна храна, основно јело, стомак, тестенина, трбух, вечера 180
		голод, сытость 2	глад 24, гладан, гладан сам, гладна, гладно, ситост 29
	Намирнице које се користе уз хлеб или праве са хлебом:	масло 7, молоко 5, бутерброд, вода, и вода 2, песок, сок, чай 21	вода 12, млеко 7, месо 4, путер 3, сендвич 2, и млеко, кајмак, марга- рин, масно, парадајз, сир, сирће 35
	Место где се хлеб једе или обично налази:	кухня, в тарелке, на столе, стол 4	сто 3, менза 4
	Припрема за конзумирање хлеба:	резать, нож 2	нож 3, ломљен, тостер 5
	Укупно:	54 (10,32%)	264 (35,29%)
ХЛЕБ КАО ПРОИЗ- ВОД:	Опис векне преко чула: ⁴³	черствый 37, свежий 28, мягкий 22, сухой, жесткий величина вкусный 21, вкусно 6, вкус, вкусное теплый 10, горячий 7, тепло душистый 6, запах 3, аро- матный, запах хлеба 148	меко 2, бајати, свеж, тврд, крцкав, крцкаво, мекоћа велики мњам, ужитак врућ 5, вруће 4, топао, топлина, мирис 5, мирис хлеба леп, лепо 30
	Према саставу / врсти брашна:	черный 30, белый 23, ржаной 22, пшеничный 4, черный ржаной 80	бели 46, црни 33, бео 9, бело 6, ража- ни 3, црно, интегрални, полубели 2, белина, црн, црни, црни витамини- зирани, полуцрни, ражени 109
	Према начину израде и облику:	булка 14, каравай 5, батон, буханка 4, круглый 3, сдоб- ный 2, круг, лаваш, орлов- ский, подовый, пышный, русский, ситный, сухарь 40 настоящий 1	векна 6, пециво 5, погача, сусам 4, кифла 2, баница, векна хлеба, домаћи, гибаница, народни, округло, са сувим грождјем 28
	Делови векне:	кусок 3, корка, корочка, кро- шки; черный, мягкий, с хрустящей корочкой, ⁴⁴ 7	кора, мрва 3, мрвице 2, кора леба, корице, мрвица, парче, рупе, сре- дина 14
	Процес доби- јања брашна (биљке, њиве, произвођачи, житнице):	поле 6, пшеница 2, амбар, зерно, злак, колосья, на поле, неурожај, озимый, осень, рожь, созрел, соломка 19 труд 2, работа, хлебороб 4	жито 16, пшеница 13, раж 5, жи- тарице 3, зрно 2, класје, кукуруз, њива, трава, житарица 44 ратар, сељак 2 Војводина, Лале, Панчево 3

⁴³ У истом реду, једне поред других, дате су руске и српске реакције које се односе на једно чуло.

⁴⁴ Тачком са запетом одваја се реакција једног испитаника.

	Процес добијања хлеба:	печь 2, испечь, с мукой	4	брашно 34, тесто 4, месити, рерна, скроб	41
	Уобичајено време прављења или куповања хлеба:			јутро 4, устајање рано	5
	Особа која прави или купује хлеб:	мама, жена	2	пензионер	2
Укупно:			305 (58,31%)		278 (37,16%)
ХЛЕБ КАО РОБА:		магазин 4, купить 2, белый за 25 копеек, в магазине, продукт, промышленность	10	пекара 13, Ц маркет, куповина, 20 дин. 2, јефтин, јефтиноћа, продавница, три динара, скуп, скупоћа	25
	Могућа употреба хлеба као сточне хране:	в ведре, для коров, овцы	3		
Укупно:			13 (2,48%)		25 (3,34%)
Укупно за групу:			372 (71,12%)		567 (75,80%)

Хлеб као објекат у руском и у српском АП посматра процентуално врло сличан број испитаника (у руском – 71,12%, у српском – 75,80%).

Полазећи од речничких дефиниција, а оне о хлебу говоре као о људској храни која се прави од брашна, има специфичан облик и пече се, најпре смо издвојили реакције које указују на то да је хлеб храна. Руски и српски материјал готово да се подудара и у детаљима. Посматрање хлеба као намирнице изазвало је реакције које се тичу радњи уобичајених за храну (једење, жвакање), назива оброка итд., а у оквиру ове подгрупе запажамо указивање на основну функцију хлеба и хране уопште: утолити глад. Интересантна је појава реакција у српском АП које говоре о последицама претеране употребе хлеба (гојазност) и њиховом спречавању (дијета, смањи, не једем).⁴⁵ Оваквих реакција нема у руском АП, и ово је једина већа разлика међу њима.

На то да се хлеб обично једе са неком другом храном показују и реакције из АП издвојене у посебну подгрупу (Намирнице које се користе уз хлеб или праве са хлебом). Хлеб се понекад додатно припрема за јело (сече се, пече у тостеру и сл.), на шта указују реакције из подгрупе Припрема за конзумирање хлеба.

Место где се хлеб једе или обично налази издвојили смо као последњу подгрупу која се односи на хлеб као храну.

Највећи број реакција у којима се говори о хлебу као објекту односи се на оне које говоре о конкретном предмету са својственим физичким карактеристикама. Најфреквентније реакције у оба АП присутне су управо у подгрупи ХЛЕБ КАО ПРОИЗВОД. У њој налазимо податке који омогућују детаљан опис хлеба, укључујући његов уобичајени изглед, боју, мирис, укус, текстуру, температуру. Дају се називи за делове хлеба (корица, средина, мрве), као и за посебне врсте које се израђују од различитих врста брашна или са другим

⁴⁵ Реакцију *мода* укључили смо у ову групу јер је сматрамо коментаром на захтеве модерног друштва у вези са одбацивањем хлеба у исхрани.

додацима. Испитаници дају податке о процесу добијања хлеба (мешење, печење), о времену када се обично израђује (ујутро), али и о процесу добијања брашна као основне сировине, укључујући навођење територија где се уобичајено гаје житарице и указивање на напоран рад ратара. У ову групу укључили смо и реакције које говоре о томе ко обично хлеб припрема или, у савременим условима, купује и доноси кући.

Иако се садржаји руског и српског АП углавном преклапају, највеће разлике су у томе што се у руском АП као најбројније јављају реакције које говоре о црном (ражаном) хлебу, а у српском о белом (пшеничном), што је условљено разликама у култури и претежној употреби хлеба од наведених врста брашна у свакодневном животу.

На потребу издвајања у посебну групу реакција оних које се односе на ХЛЕБ КАО РОБУ указује чињеница да испитаници говоре о индустријској производњи, о његовој цени, о месту где се набавља, као и о употреби хлеба као сточне хране. Ови подаци јасно сведоче о томе да се у савременом друштву за свакодневну употребу користи индустријски направљен хлеб, према којем често не постоји онакав степен поштовања какво је забележено у етнографским изворима.

4.4.2. ХЛЕБ КАО ДЕО КУЛТУРЕ. На основу етнографских података очекује се указивање на везу хлеба са обредима и традицијом, што и проналазимо у оба АП. Овде примећујемо већи степен разликовања у детаљима – елементима подгрупа у руском и српском АП, што је разумљиво, и биће објашњено у анализи садржаја АП.

У реакције груписане према чињеници да упућују на значај хлеба за културу укључили смо и оцену, пошто је она непосредно везана за искуства језичко-културне заједнице.

Табела 2: Хлеб као део културе.

ХЛЕБ КАО ДЕО КУЛТУРЕ:	Прецедентни текстови:	насушний 58, Христос, каменъ всему голова 12,⁴⁶ голова 6, всему голова! густой⁴⁷ горький⁴⁸, золото, наган⁴⁹, сирот⁵⁰, народу 2, народам⁵¹ и зрелище⁵² 87	насушни 19, наш насушни 6, камен, молитва 2, Бог, црква, душа, Исус мотика 3⁵³ игра 2, игре 39
-----------------------------	--------------------------	--	---

⁴⁶ Руска пословица гласи *хлеб всему голова*.

⁴⁷ Пословица *густые хлеба в поле – будет и на столе хлеба вволю*.

⁴⁸ Роман Валерија Замислова „Горький хлеб”.

⁴⁹ Филм Самвела Гаспарова „Хлеб, золото, наган”.

⁵⁰ Новела Јанка Брила „Сиротский хлеб”.

⁵¹ Честа парола у совјетском периоду.

⁵² Изрека *хлеба и зрелищ* одговара српском *хлеба и игара*.

⁵³ Српска изрека *ћражи хлеб без мойнике*.

	Употреба хлеба у традиционалним обредима и ритуалима:	соль 14, и соль 3, да соль 2 19	со 14, вино 6, и со, и вино 2, сол 25
	Хлеб и традиција народа:	балалайка, война, мир наш, общий святиња 5	обичај 2, породица 2, бака, поштовање, Србија, традиција, огњиште, Црна Гора светиња 2 12
	Неопходност хлеба:	жизнь 6, всегда 7	живот 22, потреба 6, основно 4, главно, неопходно, опстанак, преживљавање 3, неопходан, неопходност 2, без њега се не може, егзистенција, навика, најпотребније, нешто неопходно, основ, основа, основа свега, потребан, преживети, преживљавати, приоритетно, сваки дан, свакодневица, свакодневно, треба непотребно 65
Укупно:		118 (22,56%)	141 (18,85%)
Оцена:	Позитивна оцена:	богатство 6, золото, наше богатство 2, береги, берегите, беречь, дорог нам, дорогой, драгоценность, радость, экономить вещь уникальная, единый хороший 21	стандард нада, само то и имамо, снага, спас добар 6
	Негативна оцена:	не хочу, плохой, яд 3	просјак, сиромаштво, сиротиња не волим 4
Укупно:		24 (4,58%)	10 (1,33%)
Укупно за групу:		143 (27,14%)	151 (20,18%)

Прецедентни текстови су посебна група која повезује хлеб са културом у оба народа, па тако и у посматраним АП. Хлеб као важан део хришћанске културе у руском и српском АП присутан је пре свега као лексема која се појављује унутар молитве и изреке (*насущный / насушни, камень / камен*), што потврђују и друге реакције које експлицитно о томе говоре (*Исус, Христос, црква, моли́тва*). Реакције условљене пословицама и изрекама у руском и српском народу у којима је кључна лексема *хлеб* такође су присутне у овој групи (в. фусноте 46, 47, 52 и 53), а у руском АП појављују се и реакције повезане са насловима уметничких дела, чега нема у српском.

Хлеб и со као предмети који се користе у традиционалним ритуалима условили су и појаву већег броја реакција које садрже лексему *соль / со* у оба АП. У српском АП издваја се и повезивање хлеба са вином, што такође може да се посматра као указивање на везу са хришћанским обредима.

Најпроблематичније је издвајање посебне групе која се тиче „чисте” традиције. Наиме, реакције у руском АП *балалайка, война и мир*, као и *наш и общий* могу се можда и другачије тумачити, али их обједињује концепт

заједништва, који је типичан за руску културу. Српске реакције су експлицитније и не захтевају посебно објашњење.

Највећа разлика у садржају АП присутна је у подгрупи коју смо назвали неопходност хлеба, пошто је готово десет пута више српских испитаника указало на то да је хлеб неизоставни део свакодневице српског народа. Не може се порећи ни важност хлеба за Русе, јер се као реакција појављује лексема *жизнь*.

У оба народа хлеб се оцењује углавном позитивно. У АП готово да не постоје експлицитно изражене оцене (бележимо само 3 реакције: *хороший, плохой, добар*), па смо у ову групу укључили лексеме са изразито позитивном или негативном конотацијом. Знатно већи број позитивних оцена присутан је у руском АП. Интересантно је да се код Руса хлеб посматра као богатство, а код Срба не увек, мада се појављују и реакције са позитивном конотацијом *сѣас, нада, снага*. Реакцију *само їшо и имамо* можемо сматрати резигнираном изјавом јер се у српској култури, као што је и у етнографском материјалу забележено, хлеб посматра као храна сиромаша, посебно када се осим њега нема ништа друго. О овоме говоре и реакције обележене као група са негативном оценом (*їросїяк, сиройїиња, сиромаш*).

5. ЗАКЉУЧАК. Пошто је један од циљева овог рада било утврђивање у којој мери се асоцијативни експерименти могу употребити као поуздан извор података о садржини концепта за опис елемената језичке слике света, одговор добијамо поређењем материјала из АП са информацијама из лексикографских дефиниција. Оне првенствено говоре о хлебу као објекту.

Асоцијативна поља дала су, као што је и очекивано, знатно богатији материјал када су у питању детаљи. Потврђено је да је хлеб храна, да се прави од различитих врста брашна, да има одређен облик и да се пече. Многобројне реакције испитаника тичу се конкретних својстава хлеба као објекта са укусом, мирисом, бојом, текстуром, топлотом, а говори се чак и о карактеристичном звуку који се производи док се он једе. На основу реакција из АП може се реконструисати процес израде хлеба⁵⁴ и његов пут од њиве до стола.

У односу на когнитивну дефиницију Ане Вјежбицке, подаци из АП углавном понављају елементе у вези са свакодневним конзумирањем хлеба у циљу утољавања глади, о потреби да се дели (уситни) пре употребе и да се једе истовремено са нечим другим, као и о процесу добијања хлеба (брашна) од специјално гајених биљака. У АП нема указивања на једење хлеба руком.

Оно што није било присутно у речничким дефиницијама односи се на промене у савременом животу заједнице, где се хлеб за свакодневну употребу углавном купује, и представља релативно јефтину робу. Ово доводи и до, са традиционалне тачке гледишта, скрнављења хлеба, што се види и из реакција које говоре о хлебу као храни за стоку.

У дефиницијама није било указивања на снажну везу хлеба са културом и традицијом, која, показало се, постоји у језичкој свести савремених говорника: више од четвртине реакција у руском, и петина реакција у српском

⁵⁴ У реакцијама једино нема указивања на процес ферментације.

АП односи се на овај аспект хлеба. Подаци из етнографских извора понављају се у оба АП и потврђују да је хлеб жив елемент хришћанске и народне традиције, и да се поштује (и у руском, и у српском АП постоје реакције *святыня* и *свѣтъиња*).

Други циљ нашег истраживања био је да покажемо који елементи у материјалу могу да се сматрају последицом разлика у култури, и то је паралелним представљањем садржаја АП постало очигледно. Већ смо указали на разлику у преферирању хлеба од ражи у руској и хлеба од пшенице у српској култури. Она је била условљена пре свега разликом у поднебљу у којем живе Руси и Срби, а сада је ствар навике.

Трећи циљ био је покушај давања нове дефиниције на основу материјала добијеног асоцијативним експериментима. У когнитивној лингвистици прихваћен је термин психолингвистичка дефиниција, и она требало би да укључи све аспекте који се појављују у АП. Као што смо показали, разлике у садржају АП за руске и српске говорнике су минималне, па се може поставити заједничка дефиниција, која се разликује само у детаљима.

Уколико бисмо користили већину података које дају испитаници, дефиниција би могла да гласи овако: Хлеб је основна храна којом се утољава глад. Хлеб се обично једе уз неку другу храну и уз сваки оброк,⁵⁵ на местима уобичајеним за јело. Пре јела може се исећи ножем или изломити, а може се и додатно препећи у тостеру. Хлеб је углавном округао, велик, има пријатан мирис и укус, може се јести кад је топао и свеж, али и када је бајат. Има крцкаву кору и меку средину. Мрви се и у себи има рупе. Постоје различите врсте хлеба, које имају посебне називе у зависности од облика и састојака. Основни састојак је брашно од различитих житарица (најчешће ражи и пшенице⁵⁶), а могу му се додати и други састојци (суво грожђе, сусам). Од брашна се прави тесто, оно се меси и пече у рерни. Обично се хлеб прави ујутро.

Биљке од којих се прави хлеб узгајају се на њивама, највише у житородним пределима, и гаје их ратари. Сеју се углавном у јесен (озиме су). Могуће је и да не роде добро. Зрно од којег се прави брашно налази се у класу биљке, кад сазри сакупља се, а након жетве остаје слама.

Хлеб се обично купује у продавницама које могу бити специјализоване (пекаре) или не. Углавном се сматра да је јефтин, али за неког може бити и скуп. Може се користити не само за исхрану људи, већ и животиња.

Хлеб се у обе културе поштује и сматра светим, јер је део важних хришћанских и народних обреда, у којима се користи са сољу или вином. У српској култури он је важан и неопходан за опстанак, јер се употребљава свакодневно, и посматра се као извор снаге. Истовремено може бити и симбол сиромаштва, уколико је он једино што се има.

Дакле, видимо да индивидуална искуства говорника, сакупљена током асоцијативног експеримента и материјализована кроз довољан број реакција на дати стимулус, омогућују стварање веома детаљне слике о објекту, укључујући различите аспекте са којег га говорници посматрају. Предност овог истраживачког метода у односу на анкету је избегавање било каквог утицаја

⁵⁵ Додатак за српску дефиницију: уколико се једе превише, изазива гојазност па је потребно (или модерно) држати дијету.

⁵⁶ Редослед се разликује за српску и руску дефиницију.

на испитанике, који је неминован у процесу формулисања питања за анкету и „превођења” резултата у углавном предетерминисане моделе. Због тога је и могуће добијање података који се раније нису уочавали, или се нису сматрали довољно релевантним да буду укључени у лексикографске дефиниције, а могу бити важни за утврђивање веза међу концептима у једној култури, или између истих концепата у различитим културама. Свакако, и сама природа објекта који се проучава као концепт – део језичке слике света може утицати на квалитет података добијених експериментом: логично је очекивати више детаља када се ради о конкретном предмету него када је реч о апстрактном појму, али сматрамо да истраживачи не би требало да занемаре вредност резултата асоцијативних експеримената, и то не само као контролног метода, већ као једног од корисних извора података о знањима и ставовима чланова језичко-културне заједнице.

ИЗВОРИ

- APCJ: *Асоцијативни речник српског језика. I део: од стимулуса ка реакцији*. Предраг Пипер, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић. Београд: Београдска књига – Службени лист СЦГ – Филолошки факултет, 2005.
- БТС: *Большой толковый словарь русского языка*. Сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов. Санкт-Петербург: Норинт, 2000.
- РАС: *Русский ассоциативный словарь. В 2 т. Т. I. От стимула к реакции*. Ю. Н. Караулов, Г. А. Черкасова, Н. В. Уфимцева, Ю. А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов. Москва: ООО „Издательство Астрель”, 2002.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1976.
- СД: Н. И. Толстой (ред.). *Славянские древности. Этнолингвистический словарь. Т. 5*. Москва: Международные отношения, 2012.
- СМ: Светлана М. Толстој, Љубинко Раденковић (ур.). *Словенска митологија. Енциклопедијски речник*. Београд: Zepher Book World, 2001.
- ФАСМЕР, Макс. *Этимологический словарь русского языка. В четырех томах. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. Издание второе, стереотипное. Том 4*. Москва: Прогресс, 1987.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БАРТМИЊСКИ, Жежи. *Језик – слика – свей*. Београд: SlovoSlavia, 2011.
- ДРАГИЋЕВИЋ, РАЈНА. Вербалне асоцијације у семантичким истраживањима. *Асоцијативни речник српског језика. I део: од стимулуса ка реакцији*. Предраг Пипер, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић. Београд: Београдска књига – Службени лист СЦГ – Филолошки факултет, 2005, 56–80.
- ДРАГИЋЕВИЋ, РАЈНА, МАРИЈА СТЕФАНОВИЋ. О славјанској асоцијативној лексикографији. М. И. Чернышева (ред.). *Славјанска лексикографија*. Москва: Издательский центр „Азбуковник”, 2013, 390–404.
- КАРАУЛОВ, ЈУ. Н. *Ассоциативная грамматика русского языка*. Москва: Русский язык, 1993.
- КАРАУЛОВ, ЈУ. Н. *Активная грамматика и ассоциативно-вербальная сеть*. Москва: ИРЯ РАН, 1999.
- ПОПОВА, З. Д., И. А. СТЕРНИН. *Когнитивная лингвистика*. Москва: АСТ: Восток – Запад, 2007.
- СТЕРНИН, И. А., А. В. РУДАКОВА. *Психолингвистическое значение слова и его описание. Теоретические проблемы*. Lambert Academic Publishing, 2011.

- СТЕФАНОВИЋ, Марија. *Језичка слика њородице у руском и српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2012.
- СТЕФАНОВИЋ, Марија. О анкети отвореног типа као извору за опис концепата: *рад*. Снежана Гудурић, Марија Стефановић (ур.). *Језици и културе у времену и њпросјору 3. Тематски зборник*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2014, 115–125.
- УШАКОВА, Т. Н. Понятие языкового сознания и структура рече-мысле-языковой системы. Н. В. Уфимцева (ред.). *Языковое сознание: теоретические и прикладные аспекты*. Москва – Барнаул: Издательство Алтайского университета, 2004, 6–17.
- ЧЕРКАСОВА, Г. А. Русский ассоциативный тезаурус: компьютерная версия. Н. В. Уфимцева (ред.). *Языковое сознание: теоретические и прикладные аспекты*. Москва – Барнаул: Издательство Алтайского университета, 2004, 240–256.

*

- WIERZBICKA, Anna. *Lexicography and Conceptual Analysis*. Ann Arbor: Karoma Publishers, Inc., 1985.
- WIERZBICKA, Anna. Rodzaje kulturowe i rodzaje naturalne – *chleb i woda*. Anna Wierzbicka. *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2006, 259–265.

Мария Стефанович

ОБ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫХ МЕТОДАХ В ОПИСАНИИ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА:
АССОЦИАТИВНОЕ ПОЛЕ В КАЧЕСТВЕ ИСТОЧНИКА
(НА МАТЕРИАЛЕ СТИМУЛА *ХЛЕБ* В РУССКОМ И В СЕРБСКОМ ЯЗЫКАХ)

Резюме

Материалы, полученные в результате анализа открытых и закрытых анкет, а также путем массовых ассоциативных экспериментов с носителями языка, в семантических исследованиях применяются чаще всего только в качестве контроля, так как существует сомнение в возможности использования данных, которые непосредственно связаны с личным опытом человека, в исследованиях, ориентированных на объективное описание фрагментов картины мира. В данной статье показано, что анализ материала, представленного в полноценных ассоциативных полях, приводит к более объективным результатам: в отличие от анкеты, в которой исследователь, задавая вопросы в определенной форме, неизбежно влияет на содержание материала, в массовом ассоциативном эксперименте такого влияния нет.

В настоящей работе сравниваются данные, полученные путем анализа лексикографической и когнитивной дефиниций слова *хлеб* в русском и сербском языках, а также этнографические данные, касающиеся хлеба в русской и сербской культурах, с материалом полноценных ассоциативных полей (АП), представленным в ассоциативных словарях. Анализ показал, что в АП обоих языков указывается не только на все аспекты хлеба, о которых упоминается в словарях и энциклопедиях культуры, но и даются многочисленные детали о них и новые элементы, полезные для более подробного описания хлеба и способов его концептуализации.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за славистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
mstefanovic@ff.uns.ac.rs

Едита Андрић

АСОЦИЈАТИВНО ПОЉЕ ЛЕКСЕМЕ *KENYÉR* У МАЂАРСКОМ И ХЛЕБ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

Предмет овог рада јесте контрастивна анализа асоцијативног поља лексема које у мађарском и српском језику означавају основну животну намирницу. Основу за истраживање чине асоцијативни речници ова два језика. Резултати су компарирани са корпусом добијеним на основу пилот-истраживања. Дати су одговори на питања да ли се и у којој мери асоцијативно поље речи *kenyér* разликује код испитаника у матици и у Војводини, те да ли и у којој мери српски језик и култура утичу на евентуалне разлике.

Кључне речи: ментални лексикон, асоцијативно поље, стимулус, реакција, *kenyér*, хлеб, мађарски језик, српски језик.

The topic of this paper is the contrastive analysis of the associative field of lexemes that signify staple food in Hungarian and Serbian. The research basis are associative dictionaries in both languages. The results are compared to the corpus compiled as a result of a pilot-research project. The respondents answered the questions if and to what extent the associative field of the lexeme *kenyér* varies among different speakers of Hungarian in Hungary and Vojvodina, and if and to what extent the Serbian language and culture affect possible variations.

Key words: mental lexicon, associative field, stimulus, reaction/response, *kenyér*, *hleb*, Hungarian language, Serbian language.

1. Увод. Анализа менталног лексикона, релативно нова грана психолингвистичких и неуроллингвистичких истраживања, у свету се систематски изучава од средине XIX века, иако су се аналогима различити истраживачи бавили знатно раније, још у античко доба. С друге стране, вербалним асоцијацијама психолози почињу да се озбиљније посвећују тек почетком XX века.¹

На нашем простору пак ова област лингвистике дошла је у фокус интересовања истраживача сразмерно недавно, пре деценију, деценију и по, у чему су се нарочито истакли Предраг Пипер, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић и поједини други аутори. Изучавање вербалних асоцијација српског језика се највише ослања на руску школу, што је разумљиво из два разлога: с једне стране, постоје опсежна истраживања у руском језику, па самим тим и богата литература, а, са друге, српски и руски генеолошки припадају истој групи језика, те се и ментални лексикони у ова два језика у великој мери поклапају.²

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Језици и културе у времену и простору* (бр. 178002), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Више о развоју ове дисциплине, како у светским тако и у нашим оквирима, в. у Драгићевић 2005б.

² Имајући ово у виду, не чуди да се међу наведеним именима налази чак двоје домаћих русиста.

У мађарској лингвистици, изузев два истраживања, BALLÓ 1983 и JAGUSZTINNE ŪLVÁRI 1985,³ све до почетка новог миленијума није било озбиљнијег рада на ову тему. За разлику од домаћих, мађарски аутори су претежно окренути западној литератури (нпр. CLARK 1970; DACONTA – OBRST – SMITH 2003; DEESE 1965; FORREST 1977; KENT – ROSANOFF 1910; NELSON – MC EVOY – SCHREIBER 1998; POSTMAN – KEPPEL 1970; VOSSEN 1998), али се користе и руским изворима (нпр. КАРАУЛОВ и др. 1994–1998; ЛЕОНТЬЕВА 1978). Најистакнутији лингвисти који се данас баве претежно овом облашћу заправо су професори са универзитета у Будимпешти и Веспрему, при чему су им главна интересовања психолингвистика, двојезичност и перцепција говора. Тако нпр. Гоши и Ковач – у својим истраживањима посвећеним популацији школске деце и старијих особа – указују на чињеницу да се асоцијативни метод може успешно применити и у анализи менталног лексикона. При томе су закључили да се на тај начин активирају и активни и пасивни делови лексикона, чиме се потврђује хипотеза да што је приступ лексикону бржи то се више речи може призвати код асоцијација. Тиме они објашњавају чињеницу да старији људи у начелу имају више реакција и користе дуже речи (GÓSY – KOVÁCS 2001). У једном свом самосталном раду Марија Гоши пак долази до закључка да су код деце и старих особа чешћи безуспешни покушаји приступа лексикону него што је то случај код млађе и средње генерације. Овде се разлике међу генерацијама не завршавају: наиме, најмлађи и најстарији се често воде стратегијом фонетског склопа стимулуса или користе крај речи као подстицај код давања одговора, па је за њих карактеристично да не користе основне облике речи, већ им додају наставке (GÓSY 2000).

Жолт Ленђел у монографији посвећеној менталном лексикону и асоцијативним истраживањима даје теоријске оквире ове теме, приказујући резултате до којих је дошао помоћу упитника методом везаних асоцијација. Осим тога, он даје и приказ база података који постоје за мађарски језик, моделе како се резултати тих асоцијативних речника могу употребити у лингвистичке (теоретска лингвистика, општа психолингвистика, развојна психолингвистика, социолингвистика, историја језика, педагошка лингвистика, афазиологија, форензичка лингвистика, двојезичност) али и нелингвистичке сврхе (маркетинг, туризам, педагогија, испитивање јавног мњења). Ленђел пружа одговор и на питање шта асоцијације откривају о менталном лексикону, који је с једне стране индивидуална а с друге стране колективна појава. Коначно, бави се и лексичко-семантичким структурама реакција на поједине стимулусе (фонетским склопом, граматиком, семантиком) али и интердисциплинарним лингвистичким гранама (прагматичким, социолингвистичким, социо-културолошким питањима), наглашавајући да се асоцијативна веза међу речима може објаснити помоћу теорије атомских мехурића и теорије паучине (LENGYEL 2012).

Као што сви језици упркос разликама поседују и универзалне особине, тако и ментални лексикон има универзалне и специфичне карактеристике везане за типолошке особености језика. Ментални лексикон зависи од многобројних чинилаца и баш због тога тешко га је објективно сагледати па и

³ Ова два рада су базе података које су настале на основу упитника.

у целости обухватити. Он зависи од структурног и семантичког потенцијала самог језика, али и од когнитивних и прагматичких момената, те се константно мења у зависности од сазнајних и друштвених промена. Један од начина сагледавања и проучавања организације менталног лексикона јесте и анализа слободних асоцијација, до којих се долази помоћу опсежних упитника. Резултати добијени на тај начин публикују се у облику асоцијативних речника, који се могу користити у различитим теоретским и примењеним лингвистичким истраживањима. Они не само да пружају веома корисна сазнања о једном конкретном језику већ су изузетно значајни у компаративним и контрастивним истраживањима два или више језика, јер „висок степен сличности у асоцијацијама указује на културолошке, социолошке и политичке везе народа и њихово заједничко искуство. Сличности и разлике сведоче или оповргавају универзалност људског менталног склопа” (Драгићевић 2005а: 57).

Посебно је значајно вршити оваква истраживања код билингвалних особа, а нарочито у мултиетничким срединама, каква је Војводина, где се појединци осим језика друштвене заједнице, односно државе, служе и својим мањинским, матерњим језиком. Интересантно је упоредити асоцијативна поља у хомогеним и хетерогеним језичким заједницама.

Психолингвисти који су се бавили двојезичношћу имају два става у односу на организацију менталног лексикона билингвалних особа. Наиме, неки тврде да се код њих речи складиште у јединствен лексикон, односно да постоје заједничке семантичке категорије које се затим деле и повезују са лексичким јединицама у једном и у другом језику (CARAMAZZA – BRONES 1980; DURGUNOGLU – ROEDIGER 1987; KOLERS 1966), док други сматрају да се лексички фонд складишти за сваки језик засебно (TAYLOR 1971; GERARD – SCARBOROUGH 1989; TULVING – COLOTLA 1970). Присутно је, међутим, и мишљење по којем постоје чак три различита складишта: док једно садржи концептуалне и искуствене информације, друга су два везана за посебне језике (PARADIS 1980).

Јудит Наврачич, такође мађарски лингвиста, помоћу асоцијативних тестова већ дуги нх година испитује функционисање менталног лексикона код билингвалних особа. На основу својих истраживања она тврди да двојезичне особе имају заједничку семантичку репрезентацију појмова али са два одвојена лексичка система складиштена у јединствени, заједнички лексикон. При томе, уређеност менталног лексикона зависи од нивоа језичке компетенције појединца, од типова лексема, од стратегија учења језика, од учесталости коришћења језика, али и од узраста у којем се усваја други језик. Особе које су у раном узрасту постале билингвалне користе углавном процедуралну меморију за граматичку композицију, док се за исте те граматичке функције у каснијем узрасту људи ослањају више на декларативну меморију. Наврачичева тврди да парадигматски односи везују најчвршће ускладиштене информације, али и да њихов однос зависи од узраста усвајања језика, при чему је најприсутнији код деце. Код старијих билингвалних особа пак има више реакција синтагматског карактера, што указује на чињеницу да се код њих активира декларативна меморија. Она закључује и да је код избалансираних билингвалних особа активација менталног лексикона идентична оној код монолингвалних (NAVRACSICS 2007).

2. Циљ РАДА. С обзиром на то да асоцијације доприносе разумевању начина како су лексеме повезане у менталном лексикону, на примеру једне лексеме анализиран је сегмент функционисања менталног лексикона мађарског и српског језика, и то тако што је примењено контрастивно поређење једне именице у мађарском и њеног еквивалента у српском. До сада је било сличних радова, али су предмет изучавања били генетски сродни језици као што су словенски (српски, руски, македонски, украјински, белоруски итд.) или језици индоевропског порекла, али не и два генетски удаљена језика, један словенски а други угро-фински.

Питање је на којим нивоима су репрезентације различитих језика заједничке, односно на којим нивоима се оне везују за поједине језике. Претпоставка је да ће се, уколико лексема и њен преводни еквивалент имају пуно заједничких семантичких обележја, реакције на њих као стимулусе поклапати у већој мери.

Одабрани појам је конкретан у оба језика, а лексеме које га означавају спадају у категорију именица, најфреквентнију врсту речи. И именица *kenyér* и именица *хлеб* се убрајају у основну лексику поменутих језика. На њиховом примеру истражено је у коликој мери се културолошка и социјална, па самим тим и когнитивна и прагматичка искуства у ова два језика огледају у функционисању менталног лексикона. Будући да се ради о генетски и типолошки несродним језицима, пошло се од претпоставке да ће се то одразити и на асоцијативна поља која су предмет нашег истраживања.

За анализу су послужиле одреднице у асоцијативним речницима мађарског (LENGYEL 2008) и српског језика (ПИПЕР – ДРАГИЋЕВИЋ – СТЕФАНОВИЋ 2005). Оба издања резултат су истраживања спроведених почетком прошле деценије помоћу упитника, методом дискретних слободних асоцијација. У Мађарској је популација била нешто млађа, испитивана су деца узраста између 10 и 14 година (укупно 1100), док је у Србији тестове испуњавало 800 особа старости од 18 до 25 година. С обзиром на то да се ради о предмету опште употребне вредности са којим се испитаници срећу свакодневно, ова разлика не би требало да произведе већа одступања, иако се асоцијације често разликују у зависности од њиховог узраста. Испитаници у оба случаја живе у хомогеним националним срединама и могу се сматрати монолингвалним.

Друго истраживање је и по обиму и по садржају краће, извршено је на много мањем узорку у Војводини, где су тестиране особе биле билингвалне. Реч је о 215 мађарских средњошколаца и студената из Новог Сада, који су забележили своју прву реакцију на именицу *kenyér*. Направљено је поређење резултата из мађарског окружења са резултатима добијеним од Мађара у Војводини.

3. ЗНАЧЕЊЕ СТИМУЛУСА. У менталном лексикону су повезане речи које су формално и семантички блиске. Постоје две најважније теорије о повезаности речи у лексикону, и то *теорија ајџомских мехурића* (по њој се компоненте речи понављају у разним лексемама) и *теорија њаучине* (по којој се речи као целине повезују).⁴ Везе међу лексемама у менталном лексикону могу бити

⁴ *Theory of small worlds и network approach* (VOSSEN 1998).

различите (координацијске, колокацијске, хипонимске, хиперономске, антонимске, синонимске, узрочно-последичне, ситуационе).

Асоцијације говорника најчешће у први план избацују основна значења појма. Мање фреквентне асоцијације откривају и остала њихова значења. Сфера ванјезичког реалног искуства утиче на сферу асоцијативног, менталног искуства а „преко те асоцијативне, менталне, когнитивне сфере ванјезичко искуство се уплиће у језик, а пре свега у семантику” (Драгићевић 2005 а: 73).

Пре но што погледамо која значења имају две истраживане лексеме, интересантно је напоменути да, иако се ради о речима из основног фонда које свакодневно користимо, етимолошки речници оба језика сведоче да се ради о позајмљеницама. Мађарски етимолози се слажу да је *kenyér* највероватније угро-финског порекла и да потиче из старопермијског језика (Esz. 2006; BÁRCZI 1991). Изворно значење је ‘врста каше, врста хране од крупице’. Према подацима за српски (српско-хрватски), реч *хлеб* је прасловенска позајмљеница из готског, уз напомену да је могуће да је у питању и посредна позајмљеница из трећег извора (Скок 1971: 673–674)⁵.

Наводимо значења наведених лексема преузета из енциклопедијских речника мађарског и српског језика:

kenyér **н 1.** значајна људска храна, замешена од житарица са водом и сољу од ускислог теста, печена у фуруни / мањи или већи комад, кришка, парче хлеба; **2.** материјална средства потребна за егзистенцију, зарада; **3.** *изр.* навика, својство, занат; **4.** род хлебног жита (MÉKSz);

хлеб 1. а. људска храна од брашна, мешеног с водом, ускислог и печеног на ватри **б.** засебан део те хране разне величине и облика у коме се пече; **2.** *нар.* храна уопште; **3.** основна средства за живот, зарада, служба, посао и сл. (РСМ);

хлеб 1. једна од основних животних намирница која се добија печењем теста умешеног од пшеничног (ређе кукурузног, раженог и сл.) брашна са водом, уз додаток квасца и соли, крух; засебан део, комад те хране разне величине и облика зависног од суда у коме се пече; **2.** животне намирнице, јело, храна уопште; **3.** оно чиме се неко издржава, основна средства за живот, зарада, посао, служба (РСЈ).

Основно значење у оба језика је, како видимо, исто, чак се и комад те исте намирнице наводи у сва три извора као подзначење. Међутим, оно што се у мађарској одредници налази као друго значење, у српској представља треће (зарада, средства за живот). Оно чега у мађарском речнику нема пак јесте друго значење у српском, односно значење лексеме *хлеб* за било коју храну, за храну уопште. У мађарском једнотомнику као треће значење стоји шта све хлеб обележава у изразима, а то је најчешће нешто што је изузетно вредно, некаква навика, традиција, или занимање.⁶ Као четврто значење у мађарском се наводи још и род хлебног жита, летина. Сва наведена семантика има утицаја на реакције које се јављају на стимулус *kenyér* / *hleb* и већина

⁵ Постоји претпоставка да је и у германском реч *hlaiba* првобитно означавала бесквасни хлеб, насупрот оном умешеном квасцем: *braua*. По тим наводима германски назив за бесквасни се у словенским језицима одомаћио у значењу ‘хлеб са квасцем’, а за онај где недостаје квасац употребљавала се реч *крухъ*, да би се касније значење *хлеба* проширило на обе врсте (ПСК).

⁶ Контрастивна анализа фразеологије са одредницом *kenyér* / *хлеб* тема је за себе.

је везана за прво значење, за значај, својства, квалитет ове основне животне намирнице, како код Мађара тако и код Срба.

4. Асоцијативно поље лексеме *KENYÉR*. Асоцијативно поље чине све речи као одговори на стимулус. То је најшири, најопштији лексички скуп. Реакције могу бити исте за већи број испитаника али и крајње индивидуалне, односно појединачне. Парадигматски део асоцијативног поља чине кохерентнији, ужи парадигматски скупови (семантичко поље, лексичко-семантичка група по критеријумима припадности истој групи речи, тематска група речи), али и несистемска лексика (субјективне асоцијације, идиосинкретични одговори са учесталošћу 1) (ДРАГИЋЕВИЋ 2005а: 60).

У мађарском асоцијативном речнику је на стимулус *kenyér* одговарало 1078 испитаника. У доњој табели се могу видети реакције по учесталости. У првој колони дат је тачан број, у другој процентуални однос, а у трећој колони реакција са преводом на српски језик у загради⁷, иза којих следи ознака категорије речи у коју спада реакција. Као што се види, најмање је речи са највећом фреквенцијом. Најчешћа је реакција са 200 понављања, односно 18,6% одговора је именица која означава хипероним појма. У мађарском језику је укупно забележено 1036 реакција на стимулус (постоје и 42 омисије, што значи да испитаници нису реаговали), од чега 21 реакција има учесталост у процентима изнад 1%, док је 157 испод тог процента. Појединачних одговора има 95.

Табела 1: Реакције на стимулус *kenyér*⁸.

број понављања	у процентима	Реакције на стимулус <i>kenyér</i>
200	18,6% (1)	<i>étel</i> (храна) N
78	7,2% (1)	<i>vaj</i> (путер) N
48	4,5% (1)	<i>zsemle/zsömlé</i> (земичка) N
45	4,2% (1)	<i>ennivaló</i> (јело) N
41	3,8% (2)	<i>búza</i> (пшеница) N, <i>kaja</i> (клопа) N
32	3,0% (1)	<i>liszt</i> (брашно) N
31	2,9% (1)	<i>kifli</i> (кифла) N
24	2,2% (1)	<i>bor</i> (вино) N
18	1,7% (2)	<i>élelem</i> (намирница) N, <i>enni</i> (јести) Inf
15	1,4% (1)	<i>evés</i> (једење) N
14	1,3% (2)	<i>barna/barnakenyér</i> (црни/црни хлеб) Adj, <i>víz</i> (вода) N
13	1,2% (2)	<i>fehér</i> (бели) Adj, <i>finom</i> (укусан) Adj

⁷ Преводе мађарских реакција на српски језик даје аутор овог рада.

⁸ Легенда: N – именица, Nm – именица са присвојним личним наставком у првом лицу једине, Na/e именица са присвојним личним наставком у трећем лицу једине, Nt – именица у акузативу, Nr – именица са локативним наставком *ra/re*, Npl – именица у множини, Ndem – именица у деминутиву, eN – именица енглеског порекла, Adj – придев, Neg – негација, Num – број, Inf – инфинитив, Part – глаголски придев, Pron – заменица, Adv – прилог, V – глагол, Vpers – глагол са личним наставком, Vmod – модални глагол, Emoc – реакција која изражава личне емоције, однос према стимулусу, Fon – реакција чији је фонетски склоп сличан стимулусу, Re – реалија, S – синтагма, реченица.

12	1,1% (4)	<i>kés</i> (нож) N, <i>pénz</i> (новац) N, <i>szelet</i> (кришка) N, <i>tej</i> (млеко) N
11	1,0% (1)	<i>élesztő</i> (квасац) N
10	0,9% (2)	<i>pék</i> (пекар) N, <i>puha</i> (мек) Adj
8	0,7% (3)	<i>befőtt</i> (компот) N, <i>élelmiszer</i> (намирница) N, <i>gabona</i> (житарица) N
7	0,6% (4)	<i>élet</i> (живот) N, <i>friss</i> (свеж) Adj, <i>morzsa</i> (мрва) N, <i>pékség</i> (пекара) N
6	0,6% (2)	<i>kemény</i> (тврд) Adj, <i>reggeli</i> (јутарњи/доручак) Adj/N
5	0,5% (6)	<i>cipó</i> (циповка) N, <i>éhes</i> (гладан) Adj, <i>héja</i> (кора од) Na/e, <i>szalámi</i> (салама) N, <i>száraz</i> (сув) Adj, <i>szendvics</i> (сендвич) N
4	0,4% (12)	<i>ebéd</i> (ручак) N, <i>falat</i> (залогај) N, <i>kalács</i> (колач) N, <i>meleg</i> (врућ) Adj, <i>penész</i> (плесан) N, <i>roz</i> s (раж) N, <i>sütő</i> (перна/који пече) N/Part, <i>szeletelt</i> (нарезан/резао је) Part/Vpers, <i>szénhidrát</i> (угљени хидрати) N, <i>táplálék</i> (храна) N, <i>test</i> (тело) N, <i>vág</i> (сече) V
3	0,3% (9)	<i>éhség</i> (глад) N, <i>hizlal</i> (гоји) V, <i>kerek</i> (округао) Adj, <i>pékárú</i> (пециво) N, <i>pirítós</i> (тост) Adj/N, <i>sárga</i> (жут) Adj, <i>süti</i> (колач) Ndem, <i>zsemlem</i> (моја земичка) Nm, <i>zsír</i> (маст) N
2	0,2% (24)	<i>1 kg</i> Num + N, <i>bolt</i> (продавница) N, <i>darab</i> (комад) N, <i>drága</i> (скуп) Adj, <i>én</i> (ја) Pron, <i>esszük</i> (једемо га) Vpers, <i>fal</i> u (село) N, <i>felvágott</i> (сухомеснати производ/нарезак) N, <i>ka</i> Re, <i>kell</i> (треба) Mod, <i>le</i> (доле) Pref, <i>magos</i> (са семенкама) Adj, <i>munka</i> (рад) N, <i>nagy</i> (велик) Adj, <i>pince</i> (подрум) N, <i>pirító</i> (тостер) N/Part, <i>süt</i> (пече) V, <i>sütés</i> (печење) N, <i>szegény</i> (сиротиња) Adj, <i>tartó</i> (држач/кутија за одлагање) N/Part, <i>tészta</i> (тесто) N, <i>útravaló</i> (храна за уз пут) N, <i>venni</i> (купити) Inf, <i>zab</i> (зоб) N
1	0,1% (95)	<i>élelmiszer</i> , <i>evés</i> (намирница, једење) N, N, 8. Num, <i>ad</i> (даје) V, <i>adás</i> (давање) N, <i>apa</i> (отац) N, <i>árpa</i> (јечам) N, <i>Aug/20</i> (20. август) Re, <i>B vitamin</i> (витамин Б) Adj+N, <i>baj</i> (проблем) N, <i>béle</i> (средина од) Na/e, <i>börtön</i> (затвор) N, <i>bread</i> eN, <i>CBA</i> (ланац продавница у Мађарској) Re, <i>cimkés</i> (са етикетом/декларацијом) Adj, <i>deka</i> N, <i>dió</i> (орах) N, <i>édes</i> (сладак) Adj, <i>éhség</i> (глад) N, <i>elég</i> (довољно) Adv, <i>elemózsia</i> (јело) N, <i>ellenőrző</i> (контролни) N, <i>étek</i> (јело) N, <i>evő</i> (који једе) Part, <i>fánk</i> (крофна) N, <i>fekete</i> (црн) Adj, <i>fény</i> (светлост, сјај) N, <i>firka</i> (графит) N, <i>fontos</i> (важно) Adj, <i>gazdag</i> (богат) Adj, <i>gép</i> (машина) N, <i>gondolat</i> (мисао) N, <i>gyár</i> (фабрика) N, <i>gyerek</i> (дете) N, <i>gyomor</i> (желудац) N, <i>haja</i> (кора од) Na/e, <i>ham</i> m (њам) Емос, <i>héj</i> (кора) N, <i>hosszú</i> (дугачак) Adj, <i>hús</i> (месо) N, <i>ígér</i> (обаћава) V, <i>illat</i> (мирис) N, <i>István</i> (Стефан) N, <i>jó</i> (добар) Adj, <i>kajás</i> (који воли да клопа) Adj, <i>kel</i> (надолази, устаје) V, <i>keményítő</i> (скроб) N, <i>kenhető</i> (који се може мазати) Part, <i>kenyér</i> (хлеб) N, <i>kenyér sütés</i> (печење хлеба) N + N, <i>kenyeret</i> (хлеб у акузативу) Nt, <i>kolbász</i> (кобасице) N, <i>kukac</i> (црв) N, <i>kukorica</i> (кукуруз) N, <i>küpalakú</i> (који има облик купе) Adj, <i>lángos</i> (мекика) N, <i>lekvár</i> (пекмез) N, <i>megélhetés</i> (преживљавање) N, <i>méz</i> (мед) N, <i>nem éhes</i> (није гладан) Neg + Adj, <i>nincs</i> (нема) NegV, <i>nyél</i> (дршка) N, <i>olcsó</i> (јефтин) Adj, <i>péksütemény</i> (пециво) N, <i>pina</i> (вулг. пичка) N, <i>pizza</i> (пица) N, <i>pohár</i> (чаша) N, <i>puszt</i> a (празан/пустара) Adj/N, <i>rágni</i> (жвакати) Inf, <i>régi</i> (стари) Adj, <i>riz</i> s (пиринач) N, <i>romlott</i> (покварен) Part, <i>sajt</i> (сир) N, <i>só</i> (со) N, <i>sonka</i> (шунка) N, <i>szárad</i> (суши се) V, <i>szegénység</i> (сиромаштво, оскудица) N, <i>szeletelés</i> (резање) N, <i>szükség</i> (потреба) N, <i>tenyér</i> (длан) Fon, <i>tésztaféle</i> (тестенина) N, <i>tízórai</i> (ужина) N, <i>törés</i> (ломљење) N, <i>tűnjél már</i> (губи се) Емос, <i>tyúk</i> (кокошка) N, <i>vacsora</i> (вечера) N, <i>vágni</i> (сећи) Inf, <i>vágó</i> (који сече) N/Part, <i>van</i> (има) V, <i>vásárlás</i> (куповина) N, <i>vásárló</i> (купац) N, <i>vég</i> (крај, окрајак) N, <i>vegni</i> (векна) N, <i>víziló</i> (нилски коњ) N, <i>zsiros</i> (мастан) Adj, <i>-re</i> (на хлеб) Nr.

Као што је већ установљено од стране оних који се баве проучавањем асоцијација, најчешћа је реакција на стимулус именице такође именица, што се види и у нашем материјалу: од 1036 реакција 80,51% су именице. Другу групу по учесталости чине придеви 10,11%, док су остале категорије речи скоро занемарљиве. У доњој табели је дат преглед броја реакција бројчано и у процентима, али је наведен и број појединачних лексема као одговора. Интересантно је да међу 1036 реакција има само 179 различитих лексема које се понављају; тако, на пример, свега 120 именица има укупно 868 поврда, док се 30 различитих придева среће 109 пута.

Табела 2: Реакције на стимулус *kenyér* сврстане према категорији речи.

категорије речи	укупан број реакција		број појединачних лексема	
	у бројкама	у процентима	у бројкама	у процентима
именице	868	80,51%	120	67,03%
придеви	109	10,11%	30	16,75%
глаголи	18	1,66%	10	5,58%
инфинитиви	20	1,85%	3	1,67%
партиципи	7	0,64%	4	2,23%
бројеви	3	0,27%	2	1,11%
реалије	4	0,37%	3	1,67%
прилози	1	0,09%	1	0,55%
остало	6	0,55%	6	3,35%
XX	42	3,89%	—	—
укупно	1078	99,96%	179	99,96%

Речи се углавном налазе у основном облику. Именице су у номинативу једнине, док у занемарљивом проценту поседују и присвојни лични наставак за треће лице једнине: *héja/haja* (кора од), *béle* (средина од). Само је један пример са локативним наставком *kenyérre* (на хлеб).⁹ У мађарском језику не постоји категорија граматичког рода, те су придеви у корпусу сви у једном, основном облику. Глаголи су такође у основном облику (речничка основа, тј. треће лице једнине презенте субјекатске промене), осим једног примера где се глагол налази у првом лицу множине објекатске промене: *esszük* (једемо га). Инфинитив смо издвојили у посебну категорију будући да он у мађарском језику никако не може да се сврста у глаголе, већ је унутар система именских речи. Тако, за разлику од српског језика, глаголи у речницима не стоје у овом облику, већ, као што смо горе поменули, у трећем лицу једнине презенте субјекатске промене.

Прилог се јавља само једном и то у основном облику, а релативно су чести и партиципи, поготово што је глаголски придев садашњи понекад хомониман са глаголском именицом и само се из контекста може установити да ли се ради о именици или партиципу. Постоје две врсте у корпусу, једна је глаголски придев садашњи: *evő* (који једе), *kenhető* (који се може

⁹ Локативном наставку у значењу сублатива *-ra/re* у српском одговара акузатив са предлогом *на*.

мазати), а друга глаголски придев прошли: *romlott* (покварен), *szeletelt* (нарезан).

У групу осталих спадају неспецифични, идиосинкретични одговори, синтаксеме, заменица и префикс: *B vitamin* (витамин Б), *hamm* (њам),¹⁰ *tenyér* (длан),¹¹ *tűnjél már* (губи се), *én* (ја), *le* (доле).

5. Асоцијативно поље лексеме *ХЛЕБ*. Према српском асоцијативном речнику на стимулус *хлеб* одговарало је 747 испитаника. Подаци према учесталости се могу видети у Табели 3. У српском је најчешћа реакција, баш као и у мађарском, хипероним појма, *храна*, са 117 понављања, односно 14,6% одговора. У овом језику је укупно забележено 178 реакција на стимулус, од чега 16 реакција има учесталост у процентима изнад 1% , док је 198 испод тог процента. Појединачних одговора има 140.

Табела 3: Реакције на стимулус *хлеб*.

број понављања	у процентима	Реакције на стимулус <i>хлеб</i>
117	14,6% (1)	<i>храна</i> N
46	5,7% (1)	<i>бели</i> Adj
34	4,2% (2)	<i>брашно</i> N, <i>јело</i> N
33	4,1% (1)	<i>црни</i> Adj
24	3,0% (1)	<i>џлад</i> N
22	2,7% (1)	<i>живој</i> N
19	2,3% (1)	<i>насушни</i> Adj
16	2,0% (1)	<i>жићо</i> N
14	1,7% (1)	<i>со</i> N
13	1,6% (2)	<i>џекара</i> N, <i>џшеница</i> N
12	1,5% (1)	<i>вода</i> N
9	1,1% (1)	<i>бео</i> Adj
8	1,0% (2)	<i>доручак</i> N, <i>крух</i> N
7	0,8% (1)	<i>млеко</i> N
6	0,7% (5)	<i>бело</i> Adj, <i>наш насушни</i> Pron + Adj, <i>џошреба</i> N, <i>векна</i> N, <i>вино</i> N
5	0,6% (5)	<i>мирис</i> N, <i>џециво</i> N, <i>раж</i> N, <i>ручак</i> N, <i>врућ</i> Adj
4	0,5% (8)	<i>јуџиро</i> N, <i>месо</i> N, <i>намирница</i> N, <i>основно</i> Adj, <i>џоџача</i> N, <i>сусам</i> N, <i>џшесџо</i> N, <i>вруће</i> Adj
3	0,3% (13)	<i>џлавно</i> Adj, <i>кора</i> N, <i>моџика</i> N, <i>мрва</i> N, <i>неоџходно</i> Adj, <i>нож</i> N, <i>оброк</i> N, <i>оџшанак</i> N, <i>џреживљавање</i> N, <i>џуштер</i> N, <i>ражани</i> Adj, <i>сџо</i> N, <i>жиџарице</i> Npl
2	0,2% (26)	<i>20 дин</i> Num + N, <i>Ц маркеџ</i> N, <i>црно</i> Adj, <i>дијеџа</i> N, <i>џоџи</i> V, <i>хлебац</i> N, <i>и со</i> + N, <i>и вино</i> + N, <i>иџра</i> N, <i>инџеџрални</i> Adj, <i>камен</i> N, <i>кифла</i> N, <i>куџовина</i> N, <i>меко</i> Adj, <i>молиџва</i> N, <i>мрвице</i> Npl, <i>неоџходан</i> Adj, <i>неоџходноџ</i> N, <i>обичај</i> N, <i>основна намирница</i> Adj + N, <i>џензионер</i> N, <i>џолубели</i> Adj, <i>џородица</i> N, <i>сендвич</i> N, <i>свеџиња</i> N, <i>зрно</i> N

¹⁰ Емоционална реакција.

¹¹ Ради се о реакцији која је по облику слична стимулусу: *kenyér – tenyér*.

1	0,1% (140)	93 Num, <i>бајајћи</i> Adj, <i>бака</i> N, <i>баница</i> N, <i>белина</i> N, <i>без њеџа се не може</i> S, <i>Боџ</i> N, <i>борба</i> N, <i>црква</i> N, <i>црн</i> Adj, <i>Црна Гора</i> N, <i>црни виџамини-зирани</i> Adj + Adj, <i>добар</i> Adj, <i>домаћи</i> Adj, <i>дуџа</i> N, <i>еџисџениџа</i> N, <i>џибаница</i> N, <i>џладан</i> Adj, <i>џладан сам</i> S, <i>џладна</i> Adj, <i>џладно</i> Adj, <i>џлава</i> N, <i>џоџазносџ</i> N, <i>џоџим</i> V, <i>џоџиџи</i> Inf, <i>џрад</i> N, <i>и млеко</i> + N, <i>и муџика</i> + N, <i>иџре</i> NPl, <i>има</i> V, <i>исџи</i> Adj, <i>Исус</i> N, <i>јеџиџин</i> Adj, <i>једном</i> Adv, <i>јеџиџиноџа</i> N, <i>јело да</i> N, <i>каџмак</i> N, <i>калорије</i> Npl, <i>класје</i> N, <i>кора хлеба</i> N + Ngen, <i>корак</i> N, <i>кориџе</i> Ndem, <i>крџкав</i> Adj, <i>крџкаво</i> Adj, <i>круџаџ</i> N, <i>кукуруз</i> N, <i>лале</i> NPl, <i>леџ</i> Adj, <i>леџо</i> Adj/Adv, <i>ломџен</i> Adj, <i>ЛТО</i> , <i>марџарин</i> N, <i>масно</i> Adj/Adv, <i>мекоџа</i> N, <i>менџа</i> N, <i>месџиџи</i> Inf, <i>мирис хлеба</i> N + Ngen, <i>мноџо</i> Adv, <i>мџам</i> Emos, <i>мода</i> N, <i>мрџиџа</i> Ndem, <i>нада</i> N, <i>наџоџребниџе</i> Adjsuperl, <i>народни</i> Adj, <i>навиџа</i> N, <i>не једем</i> V, <i>не волим џо</i> и <i>имамо</i> S, <i>сеџак</i> N, <i>сир</i> N, <i>сирџе</i> N, <i>сиромашџиво</i> N, <i>сиро-иџиџа</i> N, <i>сиџосџ</i> N, <i>скроб</i> N, <i>скуџо</i> Adj/Adv, <i>скуџоџа</i> N, <i>смаџи</i> V, <i>снаџа</i> N, <i>сол</i> N, <i>сџас</i> N, <i>Србиџа</i> N, <i>среџина</i> N, <i>сџандард</i> N, <i>сџомак</i> N, <i>сваџи дан</i> Adv, <i>свакоднеџиџа</i> N, <i>свакодневно</i> Adv, <i>свеџ</i> Adj, <i>џе-сџениџа</i> N, <i>џоџао</i> Adj, <i>џоџлина</i> N, <i>џосџер</i> N, <i>џраџиџиџа</i> N, <i>џрава</i> N, <i>џрбуџ</i> N, <i>џреба</i> Vmod, <i>џри динара</i> Num + Ngen, <i>џврд</i> Adj, <i>уџиџа-јање рано</i> N + Adv, <i>уџиџак</i> N, <i>вечеџа</i> N, <i>веџна хлеба</i> N + Ngen, <i>ве-лиџи</i> Adj, <i>веџи</i> N, <i>Воџводина</i> N, <i>залоџаџ</i> N, <i>зеџени</i> Adj, <i>џиџиџариџа</i> N, <i>џуџо</i> Adj
---	------------	---

Реакције су претежно лексичке, али постоје и синтагматске. Ако посматрамо категорију речи у које их убрајамо, поново се запажа да су именице заступљене у највећој мери (70, 94%), док за њима следе придеви, са чак 23,96%. Осим тога, има 12 глагола, што износи 1,60%, док се остале врсте речи јављају у много мањем броју. У асоцијативном пољу налази се само 214 лексема које се не понављају, од чега су 133 именице а 50 придеви.

Табела 4: Реакције на стимулус *хлеб* сврстане према категорији речи.

категорије речи	укупан број реакција		број појединачних лексема	
	у бројкама	у процентима	у бројкама	у процентима
именице	530	70,94%	133	62,14%
придеви	179	23,96%	50	23,36%
глаголи	12	1,60%	11	5,14%
бројеви	4	0,53%	3	1,40%
прилози	5	0,66%	5	2,33%
синтагме, реченице	13	1,74%	7	3,27%
остало	5	0,66%	5	2,33%
укупно	747	100%	214	99,97%

Када се ради о лематизованим одговорима, реакције су мотивисане обликом стимулуса. Именице су углавном у номинативу једнине, али постоје и оне које су у множини: *калорије, корице, иџре, рује, жишарице*. Јавља се и деминутивни облик, док је у једном случају забележена и атрибутивна синтагма у инструменталу *са сувим жрожћем*, што заправо представља експлицитно граматикализован облик будући да заједно са стимулусом чини синтаксему.

Иако су у српском придеви граматички зависни од именица у погледу рода, у корпусу постоје случајеви да осим облика мушког рода неодређеног вида, испитаници реагују придевом у женском или средњем роду, па понекад и одређеним видом. Глагола има укупно 12, и углавном се јављају у личном облику, било трећем лицу презента (*џоји*) било првом лицу (*џојим, не једем, не волим*). Као и у мађарском корпусу, и овде се јавља модални глагол *йреба*. Један глагол смо нашли чак и у императиву другог лица једнине: *смањи*.

Постоје и реакције по моделу двеју речи у којима се јавља граматикализовани стимулус уз неку другу именицу: *мирис хлеба, кора хлеба, векна хлеба, основа свеџа*,¹² али су присутне и реакције по моделу потенцијалних реченица као начина индивидуалне дефиниције појма: *основна намирница, основна храна, основно јело, нешто неопходно*.

Међу идиосинкретичним одговорима се јављају и когнитивно мотивисане реакције у облику реченице: *без њеџа се не може, не једем, не волим, само то и имамо, усћајање рано*.

6. Асоцијативно поље лексеме *KENYÉR* у Војводини. Као што смо већ рекли у уводу, у Новом Саду је спроведено својеврсно пилот-истраживање са средњошколцима и студентима. У анкети је учествовало укупно 215 младих. То су билингвалне особе, чији је матерњи језик мађарски, док је српски језик друштвене средине. Истраживали смо да ли се асоцијативно поље новосадских Мађара разликује од њихових вршњака у матици, односно да ли српски језик и култура утичу и на асоцијативне токове. На први поглед уочљиво је да има много више индивидуалних реакција, чак 37,67% (наспрам 9,16% у Мађарској и 18,74% код Срба). Интересантан је податак да је број придева повећан науштрб именица, те скоро достиже проценат придева који се јављају код српских испитаника (21,39% наспрам 23,96%). Оно што донекле изненађује јесте чињеница да су најфреквентније именице које означавају основни састојак од којег се меси хлеб, па се тако *liszt* (брашно) јавља 12 пута, што износи 5,5% укупних реакција, *búza* (пшеница) бележи 9 понављања (4,1%), док је *étel* као један од хиперонима тек на трећем месту са 8 понављања.

¹² Пре свега су то конструкције са посесивним генитивом. Морамо напоменути да и у мађарском корпусу имамо именице са присвојним личним наставком (*héja/haja, béle*) што би био граматички еквивалент овим примерима.

Табела 5: Реакција на стимулус *kenyér* у Војводини.

број по-нављања	у процен- тима	Реакције на стимулус <i>kenyér</i>
12	5,5% (1)	<i>liszt</i> (брашно) N
9	4,1% (2)	<i>búza</i> (пшеница) N, <i>fehér</i> (бели) Adj
8	3,7% (1)	<i>étel</i> (јело) N
7	3,2% (2)	<i>barna</i> (црни) Adj, <i>pékség</i> (пекара) N
6	2,7% (1)	<i>tészta</i> (тесто) N
5	2,3% (2)	<i>puha</i> (мек) Adj, <i>szendvics</i> (сендвич) N
4	1,8% (6)	<i>élesztő</i> (квасац) N, <i>friss</i> (свеж) Adj, <i>kemence</i> (фуруна) N, <i>malom</i> (млин) N, <i>meleg</i> (врѹћ) Adj, <i>víz</i> (вода) N
3	1,3% (4)	<i>ebéd</i> (ручак) N, <i>pék</i> (пекар) N, <i>reggeli</i> (доручак) N, <i>só</i> (со) N
2	0,9% (15)	<i>bolt</i> (продавница) N, <i>csillag</i> (звезда) N, <i>diéta</i> (дијета) N, <i>hég(a)</i> (кора) N, <i>kemény</i> (тврд) Adj, <i>kenyérmorzsa</i> (мрва хлеба) N, <i>kés</i> (нож) N, <i>létszükséglet</i> (основна потреба) N, <i>molnár</i> (млинар) N, <i>(pék)lapát</i> (лопата) N, <i>pénzkeresés</i> (зарађивање за хлеб) N, <i>ropogós</i> (крцкав) Adj, <i>sült</i> (печен) Part, <i>száraz</i> (сив) Adj, <i>templom</i> (црква) N
1	0,4% (81)	<i>alapvető</i> (основно) Adj, <i>ár</i> (цена) N, <i>arany</i> (злато) N/Adj, <i>az ára meghatározó a társadalomra nézve</i> (цена му је од значаја за друштво) S, <i>aratás</i> (жетва) N, <i>bárány</i> (јагње) N, <i>bél</i> (средина) N, <i>bőjt</i> (пост) N, <i>búzakalász</i> (пшенични клас) N, <i>csomagolás</i> (паковање) N, <i>egészség</i> (здравље) N, <i>egyik alapfeltétele az életnek</i> (један од основних услова за живот) S, <i>éhség</i> (глад) N, <i>eladás</i> (продаја) N, <i>élelem</i> (намирница) N, <i>elemőzsia</i> (храна) N, <i>élet</i> (живот) N, <i>ember</i> (човек) N, <i>enni</i> (јести) Inf, <i>ennivaló</i> (храна) N, <i>étkezés</i> (исхрана) N, <i>evés</i> (једење) N, <i>félfehér</i> (полубели) Adj, <i>felvágott</i> (сухомеснати производ, нарезак) N, <i>finom</i> (укусан) Adj, <i>gabona</i> (житарица) N, <i>gombák</i> (гљивице) Npl, <i>gömb</i> (кугла) N, <i>gőzölög</i> (пуши се) V, <i>gulyás</i> (гулаш) N, <i>gyúrás</i> (мешење) N, <i>gyúrható</i> (може се месити) Part, <i>hajnal</i> (зора) N, <i>illatos</i> (мирисан) Adj, <i>Jézus</i> (Исус) N, <i>kalács</i> (колач) N, <i>karéj</i> (кришка) N, <i>kell</i> (треба) Vmod, <i>kenyérszelet</i> (кришка хлеба) N, <i>kenyértartó</i> (кутија за хлеб) N, <i>kifli</i> (кифла) N, <i>kolbász</i> (кобасица) N, <i>korán kelés</i> (рано устајање) Adv + N, <i>kövér</i> (дебео, гојазан) Adj, <i>Krisztus teste</i> (Христово тело) N + N, <i>lángos</i> (мекика) N, <i>lekvár</i> (пекмез) N, <i>létalakító</i> (који ствара услове за живот, егзистенцијалан) Part, <i>mag</i> (коштица, семенка) N, <i>magos</i> (са семенкама) Adj, <i>margarin</i> (маргарин) N, <i>megélhetés</i> (егзистенција) N, <i>megosztás</i> (подела) N, <i>mezőgazdaság</i> (пољопривреда) N, <i>mindennapi</i> (свакодневни) Adj, <i>mindennapok</i> (свакодневница) Npl, <i>munka</i> (рад) N, <i>napi betevő</i> (свакодневни оброк) Adj + N, <i>nő</i> (жена) N, <i>ostya</i> (хостија) N, <i>örlés</i> (млевење) N, <i>őröl</i> (меље) V, <i>pénz</i> (новац) N, <i>perec</i> (переча) N, <i>pirítós</i> (тост) N, <i>sajt</i> (сир) N, <i>sör</i> (пиво) N, <i>sütés</i> (печење) N, <i>sütő</i> (перна/који пече) N/Part, <i>szalámi</i> (салама) N, <i>szántóföld</i> (њива) N, <i>szelet</i> (парче, кришка) N, <i>szeletelhető</i> (који се може резати) Adj, <i>szomjúság</i> (жеђ) N, <i>táplálék</i> (храна) N, <i>tej</i> (млеко), <i>teljes kiőrlésű</i> (интегрални) Adj, <i>újkenyér</i> (хлеб од нове пшенице) N, <i>vacsora</i> (вечера) N, <i>vaj</i> (путер) N, <i>vegni</i> (векна) N

Расподела реакција на стимулус на основу врсте речи у које их убрајамо дата је у Табели 6.

Табела 6: Реакције на стимулус *kenyér* у Војводини, сврстане према категорији речи.

категорије речи	укупан број реакција		број појединачних лексема	
	у бројкама	у процентима	у бројкама	у процентима
именице	158	73,48%	86	74,13%
придеви	46	21,39%	19	16,37%
глаголи	3	1,39%	3	2,58%
инфинитиви	1	0,46%	1	0,86%
партиципи	2	0,93%	2	1,72%
реченице, синтагме	5	2,32%	5	4,31%
укупно	215	99,97%	116	99,97%

Из Табеле 7 види се проценат најзаступљенијих категорија речи у које спадају мађарске реакције у Мађарској и у Војводини. Можемо закључити да се именице у Војводини јављају у броју мањем за 7%, док придева има више за 11,28%. Проценат глагола се разликује за 0,27% у корист испитаника у матици, док је облик инфинитива чешћи за 1,39%. Насупрот овоме, партицип је нешто заступљенији у билингвалној средини, и то за 0,29%. Интересантно је да преовлађују глаголски придеви садашњи са потенцијалним значењем: *gyúrható* (који се може месити), *szeletelhető* (који се може резати), *kenhető* (који се може намазати).

Међутим, знатнија је разлика у категорији *остало*, где Војвођани користе више различитих решења за 1,04%. Из табеле се не види које врсте реакција потпадају у ову категорију. Док су у корпусу из Мађарске у овој категорији најзаступљеније лематизоване форме (реалије, заменице, прилози, бројеви, емоционалне реакције и пароними), у Војводини су то углавном синтаксеме и реченице *Krisztus teste* (Христово тело), *az ára meghatározó a társadalomra nézve* (цена му је од значаја за друштво), *egyik alapfeltétele az életnek* (један од основних услова за живот).

Табела 7: Упоредна табела реакција по категоријама речи у Републици Мађарској и у АП Војводини.

категорије речи	проценат укупних реакција		проценат појединачних реакција	
	у Мађарској	у Војводини	у Мађарској	у Војводини
именице	80,51%	73,48%	67,03%	74,13%
придеви	10,11%	21,39%	16,75%	16,37%
глаголи	1,66%	1,39%	5,58%	2,58%
инфинитиви	1,85%	0,46%	1,67%	0,86%
партиципи	0,64%	0,93%	2,23%	1,72%
остало	1,28%	2,32%	6,68%	4,31%

7. СЕМАНТИКА РЕАКЦИЈА. Реакције испитаника указују на повезаност речи у менталном лексикону. Та веза се успоставља на основу семантичке и формалне блискости. Најфреквентније асоцијације анкетираних на површину подижу основна значења стимулуса, а реакције које се јављају у мањој мери упућују на нека секундарна, изведена значења. Евентуално се могу јавити ситуативне и субјективне реакције на основу личног искуства. Осим

тога, конкретне речи које спадају у основну лексику имају већу употребну вредност, чешће се користе, па им се тако и семантичко поље шири. Код култура, па самим тим и језика у контакту, може доћи до повезивања ван-језичког, реалног искуства, што се може одразити и на асоцијативно поље самих речи које представљају еквиваленте у тим језицима.

Хлеб је основна животна намирница, како код Срба тако и код Мађара, те је природно да и једни и други реагују на овај стимулус у његовом основном значењу, које смо навели на почетку овога рада, а главна асоцијативна веза између стимулуса и реакције јесте хиперонимска. У мађарском оваква реакција покрива 30,24% укупног асоцијативног поља лексеме *kenyér*, док у српском за реч *хлеб* тај проценат износи 21,55%. Од придева, који у мађарском чине 10,11% а у српском 23,96%, значење реакције је најчешће повезано са бојом и значајем, али и квалитетом ове намирнице. Без хране нема ни живота, те јело представља сâм живот за људе са овог поднебља. У табелама које следе дајемо преглед најосновнијих значења реакција, односно асоцијативне везе које постоје између стимулуса и реакције. Неке од њих се могу сврстати у више категорија, као нпр. именица *со*, која може да буде састојак хлеба, додатак који се конзумира уз хлеб, али и део културолошког концепта.

7.1. Именице. Именице су у асоцијативном пољу лексеме *kenyér* у мађарском заступљене са 86 реакција, од тога 120 различитих. Код војвођанских Мађара (В) налазимо 86 именица које се јављају 158 пута. У српском је укупно 530 именица међу асоцијацијама на стимулус *хлеб*, међу којима је 133 различитих лексема.

Табела 8: Подела именица на основу асоцијативне везе стимулуса и реакције.

асоцијативна веза	јез	подаци ¹³	реакције ¹⁴
хиперонимска веза	М	326 (12 различитих, укупно 30,24%)	étel 200, ennivaló 45, kaja 41, élelem 18, élelmiszer 9, táplálék 4, pékárú 3, tészta 2, elemőzsia, éték, péksütemény, tízórai 1
	С	161 (5 различитих, укупно 21,55%)	храна 117, јело 35, намирница 4, тесто 4, тестенина 1
	В	18 (6 различитих, укупно 8,37%)	étel 8, tészta 6, élelem, elemőzsia, ennivaló, táplálék 1
координацијска веза	М	109 (14 различитих, укупно 10,11%)	zsemle 48, kifli 31, cipó, szendvics 5, kalács 4, piritós, süti, zsemlem 3, kenyér 2, bread, fánk, lángos, pizza, vekni 1
	С	32 (10 различитих, укупно 4,28%)	крух 8, векна 6, пециво 5, погача 4, хлебац, кифла, сендвич 2, гибаница, баница, крушац 1
	В	13 (9 различитих, укупно 6,04%)	szendvics 5, kalács, kifli, lángos, ostya, peres, piritós, újkenyér, vekni 1

¹³ Прва бројка означава колико пута се појављују речи у одређеном значењу. У загради стоји број различитих појединачних лексема, а проценат означава учешће одређеног броја именица у укупном корпусу реакција. Тако, рецимо, именица које означавају хипероним појма у мађарском укупно има 326 (од тога 12 различитих, остале се понављају), при чему оне у асоцијативном пољу чине 30,24%.

¹⁴ Иза реакција следи фреквенција појављивања. У овој табели се не даје превод мађарских лексема, будући да се могу проверити у Табели 1 и Табели 5.

састојак		М	123 (15 различитих, укупно 11,41%)	búza 41, liszt 32, víz 14, élesztő 11, gabona 8, rozs, szénhidrát 4, zab 2, árpa, keményítő, kukorica, rizs, só, dió, B vitamin 1
		С	105 (12 различитих, укупно 14,05%)	брашно 34, жито 16, со 14, пшеница 13, вода 12, раж 5, сусам 4, житарице 3, класје, кукуруз, житарица, скроб 1
		В	36 (9 различитих, укупно 16,74%)	liszt 12, búza 9, élesztő, víz 4, só 3, búzакалаш, gabona, gombák, mag 1
холонимска веза		М	34 (9 различитих, укупно 3,15%)	szelet 12, morzsa 7, héja 5, falat 4, darab 2, béle, haja, héj, vég 1
		С	15 (10 различитих, укупно 2%)	кора, мрва 3, мрвице 2, корице, кора хлеба, мрвица, парче, рупе, средина, залогaj 1
		В	8 (6 различитих, укупно 3,72%)	hég(a), kenyérmorzsa 2, bél, karéj, kenyérszelet, szelet 1
својство		М	1 (0,09%)	illat 1
		С	11 (6 различитих, укупно 1,47%)	мирис 5, камен 2, белина, мекоћа, душа, топлина 1
		В	3 (2 различита, укупно 1,39%)	csillag 2, gömb
објекат/роба		М	3 (сви различити, укупно 0,27%)	pénz, vásárlás, vásárló 1
		С	2 (0,26%)	куповина 2,
ситуационе везе	средство/додатак	М	138 (13 различитих, укупно 12,80%)	vaj 78, bor 24, tej 12, befőtt 8, szalámi 5, zsír 3, felvágott 2, hús, kolbász, lekvár, méz, sajt, sonka 1
		С	31 (11 различитих, укупно 4,14%)	млеко 8, вино 7, месо 4, путер 3, и со 2, сол, и музика, кајмак, маргарин, парадајз, сир, сирће 1
		В	10 (сви различити, укупно 4,65%)	felvágott, gulyás, kolbász, lekvár, margarin, sajt, sör, szalámi, tej, vaj 1
	објекат	М	24 (8 различитих, укупно 2,22%)	kés 12, sütő 4, pirító, tartó 2, gép, nyél, pohár, vágó 1
		С	5 (3 различитих, укупно 0,40%)	нож 3, перна, тостер 1
		В	10 (5 различитих, укупно 4,65%)	kemence 4, kés, (pék)lapát 2, kenyértartó, sütő 1
	социјалне прилике	М	6 (5 различитих, укупно 0,55%)	szegény 2, megélhetés, szegénység, szükség, éhinség 1
		С	10 (9 различитих, укупно 1,33%)	пензионер 2, јефтиноћа, нада, плата, просјак, сиромаштво, сиротиња, скупоћа, стандард 1
		В	7 (сви различити, укупно 3,25%)	ár, éhség, létszükséglet, megélhetés, mindennapok, pénz, pénzkeresés 1
	порекло	М	12 (3 различитих, укупно 1,11%)	pék 10, gyár, apa 1
		С	3 (сви различити, укупно 0,40%)	њива, ратар, сељак 1
		В	5 (сви различити, укупно 2,32%)	mezőgazdaság, molnár, nő, pék, szántó föld 1

	место	М	19 (7 различитих, укупно 1,76%)	pékség 10, bolt, falu, pince 2, börtön, CBA, puszta 1
		С	23 (9 различитих, укупно 3,07%)	пекара 13, сто 3, Ц маркет, продавница, менза, огњиште, град, трава, Србија 1
		В	6 (3 различитих, укупно 2,79%)	malom 4, bolt, pékség 1
	време	М	11 (3 различитих, укупно 1,02%)	reggeli 6, ebéd 4, vacsora 1
		С	23 (7 различитих, укупно 3,07%)	доручак 8, ручак 5, јутро 4, оброк 3, почетак, свакодневица, вечера 1
		В	4 (сви различити, укупно 1,86%)	ebéd, hajnal, reggeli, vacsora 1
узрочно-последична веза / намена		М	33 (6 различитих, укупно 3,06%)	evés 15, élet 7, test, éhség 4, munka 2, gyomor 1
		С	71 (19 различитих, укупно 9,50%)	глад 24, живот 22, потреба 6, опстанак 3, неопходност, обичај 2, гојазност, калорије, навика, основ, основа, ситост, ужитак, снага, спас, стомак, традиција, трбух 1
		В	15 (13 различитих, укупно 6,97%)	diéta, pénzkeresés 2, létszükséglet, egészség, éhség, eladás, élet, ember, étkezés, evés, mindennapok, munka, szomjúság 1
деривациона веза		М	7 (6 различитих, укупно 0,64%)	sütés 2, evés, kenyérsütés, szeletelés, törés, vásárlás 1
		В	5 (сви различити, укупно 2,32%)	aratás, csomagolás, gyúrás, örlés, sütés 1
идиоматске реакције		М	3 (сви различити, укупно 0,27%)	ellenőrző, tenyér, törés 1
		С	17 (9 различитих, укупно 2,27%)	мотика, преживљавање 3, молитва, игра, светиња, зрно 2, борба, егзистенција, игре 1
		В	5 (сви различити, укупно 2,32%)	arany, bárány, élet, megosztás, újkenyér 1
културолошке везе		М	4 (сви различити, укупно 0,37%)	adás, gyerek, Aug/20, István 1
		С	8 (7 различитих, укупно 1,07%)	породица 2, бака, црква, Бог, Исус, огњиште, поштовање 1
		В	5 (4 различитих, укупно 2,32%)	templom 2, böjt, Jézus, Krisztus teste,
неутврђено		М	5 (сви различити, укупно 0,46%)	baj, fény, firka, gondolat, víziló 1
		С	8 (сви различити, укупно 1,07%)	Црна Гора, Панчево, Пит, лале, корак, ЛТО, мода, вести 1

Као што је већ речено, најфреквентнија је хиперонимска веза, затим по учесталости следе реакције које означавају састојке од којих се хлеб меси (М 11,41% / С 14,05% / В 16,74%), за чим следе координацијска и синонимска асоцијативна веза (нису раздвојене у табели јер су синонимске малобројне: М 10,11% / С 4,28% / В 6,04%).

Ситуационе асоцијативне везе су подељене у више подгрупа (са укупном учесталашћу: М 19,46% / С 12,15%) / 19,52%). Има знатан број именица

са значењем средства, односно речи које именују прилоге са којима се хлеб обично конзумира. Ови подаци могу послужити за даљу анализу. Тако се, на пример, именица *vaj/йуиер* у мађарском језику јавља 78 пута, у српском само 3, а у Војводини једном, док се у овом значењу у српском *хлеб* најчешће повезује са *млеком* (8 понављања), које је у мађарском на трећем месту по учесталости. Заједничке намирнице које се још једу, односно пију уз *хлеб*, јесу *вино* и *месо*. Присутне су реакције које означавају објекте повезане са спремањем или чувањем хлеба, затим именице које указују на социјалне прилике, на порекло састојака или готовог производа, на место где се набавља и троши, на време конзумирања.

Ту су реакције које су у узрочно-последичној асоцијативној вези са стимулусом, лексеме које означавају намену ове животне намирнице (М 3,06% / С 9,50 / В 6,95%). Релативно су фреквентне и холонимске асоцијативне везе међу стимулусом и реакцијом (М 3,15% / С 2% / В 3,72%), а у много мањем броју су присутне именице које изражавају својство стимулуса (између осталог облик, боју, конзистенцију, као на пример *камен* који упућује на тврдоћу, *душа* на мекоћу, *csillag* и *gömb* на облик итд.) У занемарљивом проценту се јављају и именице које асоцирају на *хлеб* као робу. У мађарском језику је присутна и деривациона асоцијативна веза, претежно репрезентована глаголским именицама које означавају радње везане за *хлеб*, затим следе идиоматске реакције и, на крају, оне за које нисмо могли да установимо асоцијативну везу.

У групи културолошких асоцијативних веза посебно треба поменути именице које означавају везу хлеба са религијом. Будући да и Мађари и Срби припадају хришћанској вери, без обзира на то што су представници две гране исте религије (већина Мађара су католици а Срба православци), и једни и други верују у Сина Господњег, Исуса Христа. Христос је увео причешће на Тајној вечери, где је хлеб постао симбол његовог тела, а вино његове крви. Хлеб и дан-данас у свим хришћанским религијама представља тело Христово, које се у облику хостије прима приликом причешћа. Због ове симболике постоји обичај код оба народа да се сваки хлеб пре начињања три пута прекрсти. Уз причест се служи и вино, што симболизује крв, тако *хлеб* и *вино* заправо означавају тело и крв. Због тога се у српском корпусу *вино* самостално јавља шест пута, а са везником *и* још два пута. Религиозни, хришћански моменат код асоцијација у Мађарској је присутан више посредно, иако је именица *bor* (вино) забележена чак 24, а *test* (тело) четири пута. Посредну, скривену везу са хришћанством чине асоцијације *István* (Стефан), где се мисли на Св. Стефана, првог крунисаног мађарског краља, који је увео хришћанство, као и *Aug/20* (20. август), национални празник посвећен Св. Стефану, када је уједно и празник хлеба код Мађара. У војвођанској средини је овај културолошки моменат непосреднији, експлицитнији, што може бити утицај већинске културе: *Jézus* (Исус), *Krisztus teste* (тело Христово), *templom* (црква), *böjt* (пост). Истина, ове именице се јављају као идиосинкретички одговори, исто као у српском корпусу: *Боџ*, *црква*, *Исус*, *молишва* и *свеишња*.

На то да је хлеб културолошки концепт у српској култури указују именице као што су *живош* (22), *неошходносш* (2), *ошсшанак* (3), мада је он много израженији код реакција у категорији придева. Хлеб је, дакле, и симбол

живота. У мађарском се та неопходност, насушна потреба огледа највише код именице *élet* (живот), која се јавља 7 пута, али су као појединачни одговори присутне још и лексеме *megélhetés* (егзистенција), *szükség* (потреба), *létszükséglet* (животна потреба). Док код неких народа на западу хлеб представља богатство, благостање, лагодан живот, код Мађара и Срба је он, уколико се јавља самостално, више симбол тегобног живота, налазимо га чешће у контексту оскудице, немаштине, што се огледа и у фразеологији са одредницом *kenyér/hлеб*.

Поред хлеба, друга по значају од намирница на нашем поднебљу, која заправо спада у зачине, јесте *со*. Често се јавља са хлебом као ознака за основну људску храну. Она, међутим, није само састојак који се додаје хлебу, већ симболизује и гостопримство, гостољубивост, пријатељство. Гости се дочекују хлебом/погачом и сољу, тај обичај је присутнији код Срба, што се види и код реакција: у мађарском корпусу се јавља само једном а у српском самостално 14, а са везником *и* (што подразумева присуство стимулуса) још два пута.¹⁵

7.2. ПРИДЕВИ. Придева у асоцијативном пољу именице *kenyér* има укупно 109, од тога 30 различитих, а у Војводини 16 придева има укупно 46 потврда. Код именице *хлеб* међу асоцијацијама има 50 различитих придева, који се понављају укупно 179 пута.

Табела 9: Подела придева на основу асоцијативне везе стимулуса и реакције.

асоцијативна веза		јез.	подаци	реакције
визуелне особине	боја	М	31 (5 различитих, укупно 2,87%)	barna/barnakenyér 14, fehér 13, sárga 3, fekete 1
		С	102 (10 различитих, укупно 13,65%)	бели 46/бео 9/бело 6; црни 33/црно 2/црн 1; полубели 2, полуцрни, зелени, жуто 1
		В	17 (3 различита, укупно 7,19%)	barna 7, fehér 9, félfehér 1
	облик/изглед	М	7 (4 различита, укупно 0,64%)	kerek 3, nagy 2, hosszú, kúpalakú 1
		С	5 (сви различити, укупно 0,66%)	исти, леп, лепо, округло, велики 1
квалитет		М	28 (6 различитих, укупно 2,59%)	finom 13, friss 7, száraz 5, jó, régi, zsiros 1
		С	7 (сви различити, укупно 0,93%)	бајати, добар, крцкав, крцкаво, ломљен, свеж, домаћи 1
		В	9 (4 различита, укупно 4,18%)	friss 4, ropogós, száraz 2, finom 1
тактилне особине		М	21 (3 различита, укупно 1,94%)	puha 10, kemény 6, meleg 4, édes 1
		С	13 (5 различитих, укупно 1,74%)	врућ 5, вруће 4, меко 2, топао, тврд 1
		В	11 (3 различита, укупно)	kemény 2, meleg 4, puha 5

¹⁵ Ова тема ће бити посебно обрађена у оквиру рада који се бави фразеологијом.

значај		М	1 (укупно 0,09%)	fontos 1
		С	42 (11 различитих, укупно 5,62%)	насушни 19; наш насушни 6, основно 4, главно, неопходно 3, неопходан 2, најпотребнији, нешто неопходно, потребан, приоритетно, непотребно 1
		В	3 (сви различити, укупно 1,39%)	alapvető, mindennapi, létalakító 1
ситуацио-на веза	прилози/ додаци	М	3 (2 различита, укупно 1,39%)	magos 2, címkes 1
		С	8 (5 различитих, укупно 3,72%)	ражани 3, интегрални 2, масно, ражени, витаминизирани 1
		В	2 (сви различити, укупно 0,93%)	magos, teljes kiőrlésű 1
	цена	М	3 (2 различита, укупно 0,27%)	drága 2, olcsó 1
		С	2 (сви различити, укупно 0,26%)	јефтин, скупо 1
узрочно-последична веза		М	10 (5 различитих, укупно 0,92%)	éhes 5, szegény 2, gazdag, kajás, nem éhes 1
		С	3 (укупно 0,40%)	гладан, гладна, гладно 1
		В	1 (укупно 0,46%)	kövér 1

Уочљиво је да се највише придева односи на боју хлеба. У мађарском језику 28,44% свих наведених придева везано је управо за тај податак (од тога 45,16% за означавање смеђег – у мађарском је неправилно рећи *fekete kenyér* (црни хлеб), иако имамо један пример у корпусу – а 41,93% за бели), док у српском тај проценат износи чак 56,98% (од тога 59,80% за бели хлеб, а 35,29% за црни). Из ових података се јасно види да Мађари код асоцијација малу предност дају црном, а Срби пак, у готово двоструком броју, белом хлебу. То би се могло анализирати с разних аспеката (нпр. животни стандард становништва, просперитет, тежње ка здравој исхрани итд.).¹⁶ Испитаници и у једном и у другом језику, истина у веома малом броју, реагују и *жуијом* бојом. У српском налазимо још и придеве *јолубели* и *јолуцрни*. Ова врста хлеба у Мађарској не постоји, већ се дефинише другим карактеристикама (нпр. интегрални, од целог зрна житарица итд.). Интересантно је да се као дослован превод јавља у војвођанској варијанти језика: *félfehér*, што је, са великом вероватноћом можемо рећи, утицај српског језика.

Друга група најфреквентнијих придева у мађарском се односи на квалитет и на тактилне особине стимулуса (20 + 28, укупно 44,03%, код ових других су у питању термички доживљаји или конзистенција намирнице), а у српском на значај ове намирнице (23,46%).

У српском на другом месту по учесталости долазе придеви који су усмерени на значај хлеба у свакодневном животу, на симболику која изражава преку потребу, неопходност. Има укупно 11 таквих примера, који се понављају 42 пута. Придев *насушни* и синтагма *наш насушни* се у корпусу

¹⁶ Поменимо само чињеницу да фразем *бићи на белом хлебу* у српском значи живети лагодним животом.

јављају укупно 25 пута. У мађарском је *насушни хлеб* ‘свакодневни’ и у материјалу из Мађарске га уопште нема, ту се једино налази придев *fontos* (важан, значајан) са фреквенцијом 1. Евидентно је да се под утицајем другачијег менталног искуства код Војвођана у већој мери јавља значај, неопходност ове животне намирнице, постоје три придева са овим значењем који се јављају само једном.

7.3. Глаголи. Глаголи као реакције су у колокацијској асоцијативној вези са стимулусом. Они могу бити активни и упућују на радњу субјекта усмерену на стимулус као објекат. Примери за мађарски језик: *ad* (даје), *esszük* (једемо га), *ígér* (обећава), *süt* (пече), *vág* (сече), а у српском: *не једем*, *смањм*. У мађарском корпусу присутан је и егзистенцијални глагол: *van* (има), *nincs* (нема), као и модални *kell* (треба), чији се еквивалент јавља и у српском асоцијативном пољу. Глаголи са каузативним значењем су такође заступљени у оба језика: *hizlal* (гоји), *žoji*, *žojim*. У мађарском материјалу се осим наведених налазе још и медијални глаголи *kel* (надолази), *szárad* (суши се). У војвођанском корпусу су само три глагола, један је идентичан са модалним у поменутом два асоцијативна поља, други је активни глагол, чија радња је усмерена на прераду састојака потребних за хлеб: *őröl* (меље), а трећи је медијални глагол који се односи на визуелни ефекат, али који је у вези и са тактилном, тачније термичком особином хлеба: *gőzölög* (пуши се).

7.4. Инфинитив.¹⁷ Инфинитив се у српском по правилу јавља као идео-синкретичка реакција, има их свега четири: *žojiti*, *месити*, *преживети*, *преживљавати*. У мађарском корпусу, с друге стране, његово је присуство израженије. Укупно их је четири, од тога се само један понавља чак 18 пута: *enni* (јести), а остали имају фреквенцију 2: *rágni* (жвакати), *vágni* (сећи), *venni* (купити). У војвођанском асоцијативном пољу је присутан само најфреквентнији, *enni* (јести), и то са учесталошћу 1.

7.5. Прилог. У мађарском асоцијативном пољу налазимо само један пример, а реч је о прилогу за меру *elég* (довољно), док их у српском корпусу има четири. Два су временска: *једном*, *свакодневно*, и један за меру: *много*.

8. Закључак. Мада се ради о испитаницима чији су језици и генетски и типолошки различити, очекивана претпоставка да повезаност у њиховом менталном лексикону другачије функционише, и да ће се то одразити и на асоцијативна поља лексема, није потврђена, будући да мађарски и српски народ, иако врло различитог порекла и културног, традиционалног, верског наслеђа, већ више од једног миленијума живе један поред другог, те су стога кроз дуги временски период, бар што се тиче овог сегмента живота, стицали врло слична изванјезичка искуства. Нарочито се то односи на Мађаре у Војводини, који су свој начин живота и несвесно прилагођавали друштвеној средини у којој живе. Друга претпоставка – да ће лексема и њен еквивалент у другом језику, уколико имају пуно заједничких карактеристика, изазвати

¹⁷ Инфинитив се издваја у посебну категорију, јер у мађарском језику он, како смо видели, спада у именске речи, пошто претежно има именичке карактеристике. Стога га не можемо укључити у глаголе.

веома сличне реакције – показала се тачном. Пошто су за стимулус истраживања одабране лексеме које код оба ентитета представљају основну животну намирницу, ванјезичко реално искуство везано за ову врсту хране је и у једном и другом случају скоро идентично.

Други циљ овог истраживања се донекле показао оправданим. Наиме, разлике између асоцијативног поља речи *kenyér* у Мађарској и у Војводини указују на извесне тенденције разилажења. Прва чињеница која се чини релевантном јесте да у војвођанском корпусу има пуно више придева, и да се у већем броју јављају синтагматски одговори на стимулус, али су заступљеније и идиосинкретичке реакције.

Пошто број испитаника, на основу чијих одговора су настали паралелни корпуси у три средине – мађарски у Републици Мађарској, српски у Србији и мађарски у Војводини – није ни приближно исти, из упоредне табеле изузети су идеосинкретички одговори који могу дати релевантне показатеље само ако су сви елементи истраживања идентични. Из истог разлога подаци су навођени у процентима а не бројчано.

Табела 10: Упоредни подаци асоцијативног поља лексема *kenyér* и *hleb*.

категорија речи	укупан број реакција			број појединачних лексема		
	мађарски	В/м	српски	мађарски	В/м	српски
именице	80,51%	73,48%	70,94%	67,03%	74,13%	62,14%
придеви	10,11%	21,39%	23,96%	16,75%	16,37%	23,36%
глаголи	1,66%	1,39%	1,60%	5,58%	2,58%	5,14%
бројеви	0,27%	-	0,53%	1,11%	-	1,40%
прилози	0,09%	-	0,66%	0,55%	-	2,33%

Оно што одмах пада у очи јесте приближан проценат заступљености именица код појединачних јављања (у мађарском 67,03% , а у српском 62,14%). Именица ипак има око 10% више у мађарском, док су придеви доста бројнији у српском (10,11% наспрам 23,96%). Овоме треба додати већ поменути чињеницу да се војвођански мађарски подаци приближавају српском у овом погледу (разлика је тек нешто виша од 2%). Не треба заборавити, међутим, да су у српском речнику посебно назначене реакције у различитим граматичким родовима, а као засебни одговори су евидентирани и придеви који се налазе у одређеном и неодређеном виду. Отуд је можда већи број различитих лексема, што ипак не утиче на фреквенцију јављања придева у целини. Поменути подаци намећу потребу да се уради више сличних упоредних истраживања да би се могао извести неки поузданији закључак.

Заједничко је да се јављају још глаголи, бројеви и прилози, ови последњи истина у занемарљивом броју, поготово у мађарском језику (учесталост јављања 1). Подела по категоријама речи разликује се тако што у мађарском има реакција које спадају у партиципе, а фреквентнији је и инфинитив. Треба још напоменути да у Војводини има чак 37,67% више појединачних реакција него што је то случај у Мађарској.

Што се асоцијативних веза између стимулуса и реакције тиче, и ту постоје поклапања, али и делимична одступања. Наиме, у оба језика су

најфреквентније хиперонимске везе, затим следе именице које означавају састојке од којих се меси хлеб, а доста су фреквентне и оне које именују неку другу намирницу која се обично конзумира уз хлеб. Међутим, српски испитаници већи акценат стављају на узрочно-последичне асоцијативне везе, што се огледа и код именица и код придева. Посебно се истиче значај хлеба као основног предуслова за преживљавање. Код мађарских асоцијација које спадају међу придеве подједнако су заступљене оне које указују на квалитет, на визуелне и на тактилне особине хлеба, док се најзаступљенији придеви у српском асоцијативном пољу лексеме односе на боју као ознаку врсте хлеба. Ту долази до изражаја и утицај реалног искуства у ова два језика јер, на пример, у мађарском не постоји назив за полубели и полуцрни хлеб, те се такве реакције и не јављају у корпусу. На основу наведених података могу се извести и други закључци, на пример шта Мађари и Срби радо једу као прилог уз хлеб, коју врсту хлеба преферирају, уз који оброк највише троше хлеб, где га обично набављају итд.

На основу свега изнетог можемо генерално закључити да код култура које су у контакту долази до повезивања изванјезичког искуства, што се одражава на дате језике, без обзира на то што су они и генетски и типолошки различити, а самим тим и на асоцијативна поља еквивалентних речи у језицима.

ИЗВОРИ

ПИПЕР, Предраг, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић. *Асоцијативни речник српскога језика. I део: од стимулуса ка реакцији*. Београд: Београдска књига – Службени лист СЦГ – Филолошки факултет у Београду, 2005.

*

LENGYEL, Zsolt. *Magyar asszociációs normák enciklopédiája I*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2008.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. Вербалне асоцијације у семантичким истраживањима. Предраг Пипер, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић. *Асоцијативни речник српскога језика. I део: од стимулуса ка реакцији*. Београд: Београдска књига – Службени лист СЦГ – Филолошки факултет у Београду, 2005а, 56–80.

ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. Селективна библиографија радова о асоцијацијама, асоцијативној методи и асоцијативним речницима. Предраг Пипер, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић. *Асоцијативни речник српскога језика. I део: од стимулуса ка реакцији*. Београд: Београдска књига – Службени лист СЦГ – Филолошки факултет у Београду, 2005б, 81–94.

КАРАУЛОВ, Ю. Н., А СОРОКИН, Е. Ф. ТАРАСОВ, Н. В. УФИМЦЕВА, Г. А. ЧЕРЕКАСОВА. *Ассоциативный тезаурус современного русского языка*. Москва: Помовский и партнеры – ИРЯ РАН, 1994–1998.

ЛЕОНТЬЕВА, А. А. *Словарь ассоциативных норм русского языка*. Москва: Московский Университет, 1978.

ПСК: *Појмовник српске културе. Хлеб*. Етнографски институт САНУ. Београд. <<http://etno-institut.co.rs/cir/pojmovnik/h/hleb.php>> 09.02.2015.

РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*. Књ. 5. Нови Сад: Матица српска, 1973.

РСЈ: *Речник српскога језика*. (ред. и ур. Мирослав Николић). Нови Сад: Матица српска, 2007.

СТЕФАНОВИЋ, Марија. Од асоцијативног речника према асоцијативној граматичи. *Асоцијативни речник српскога језика*. Предраг Пипер, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић. *Асоцијативни речник српскога језика. I део: од стимулуса ка реакцији*. Београд: Београдска књига – Службени лист СЦГ – Филолошки факултет у Београду, 2005, 23–55.

*

- BALLÓ, Larisza. *Magyar verbális asszociációk 1*. Szeged: Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, 1983.
- CARAMAZZA, Alfonso, Isabel BRONES. Semantic Classification by Bilinguals. *Canadian Journal of Psychology* 34 (1980): 77–81.
- CLARK, H. Clark. Word Associations and Linguistic Theory. J. Lyons (ed.). *New Horizons in Linguistics*. Harmondsworth: Penguin, 1970.
- DACONTA, C. Michael, Leo J. OBRST, Kevin T. SMITH, T. *Semantic Web*. Indiana: Wiley Publishing, 2003.
- DEESE, James. *The Structure of Associations in Language and Thought*. Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1965.
- DURGUNOGLU, A.Y., H. L. ROEDIGER. Test Differences in Accessing Bilingual Memory. *Journal of Memory and Language* 26 (1987): 377–391.
- ESZ: *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete* (ur. Zaicz Gábor). Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2006.
- FORREST, D. The First Experiments on Word Association. *Bulletin of the British Psychological Society* 30 (1977): 40–42.
- GERARD, D. Linda, Don L. SCARBOROUGH. Language-specific Lexical Access of Homographs by Bilinguals. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition* 15 (1989): 305–315.
- GÓSY, Mária. Az életkor hatása a mentális lexikon működésére. *Magyar Nyelvőr* 2000/4 (2000): 410–423. <<http://nyelvor.c3.hu/period/1244/124402.htm>> 24.08.2015.
- GÓSY Mária, Magdolna KOVÁCS. A mentális lexikon a szóasszociációk tükrében. *Magyar Nyelvőr* 2001/3 (2001): 330–354. <<http://nyelvor.c3.hu/period/1253/>> 24.08.2015.
- JAGUSZTINNÉ ÚJVÁRI, Klára. *Magyar verbális asszociációk 2*. Szeged: Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, 1985.
- KENT, Grace Helen, A. J. ROSANOFF. A Study of Association in Insanity. *American Journal of Insanity* 67 (1910): 37–96.
- KOLERS, A. Paul. Reading and Talking Bilingually. *American Journal of Psychology* 79 (1966): 357–376.
- LENGYEL, Zsolt. *Szóról szóra*. Budapest: Gondolat Kiadói Kör, 2012.
- MÉKSz: *Magyar értelmező kéziszótár* (ur. Pusztai Ferenc). Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003.
- NAVRACSCS, Judit. A korai és a késői kétnyelvű mentális lexikon rendezettségének összehasonlítása. *Magyar Nyelvőr* 3 (2012): 324–335. <<http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1303/130306.pdf>> 24.08.2015.
- NELSON, L. Douglas, Cathy L. McEVoy, Thomas A. SCHREIBER. *The University of South Florida Word Association, Rhyme and Word Fragment Norms*. Tampa: Department of Psychology, University of South Florida, 1998.
- PARADIS, Michel. The Language Switch in Bilinguals: Psycholinguistic and Neurolinguistic Perspectives. P. H. Nelde (ed.). *Languages in Contact and Conflict*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1980, 501–506.
- POSTMAN, Leo, Geoffrey KEPPEL. *Norms of Word Association*. New York: Academic Press, 1970.
- SKOK, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 1. Zagreb: JAZU, 1971.
- TAYLOR, Insup. How Are Words from Two Languages Organized in Bilinguals Memory? *Canadian Journal of Psychology* Vol 25/3 (1971): 228–240.
- TULVING, Endel, Victor A. COLOTLA. Free Recall of Trilingual Lists. *Cognitive Psychology* 1 (1970): 86–98.
- VOSSSEN, Piek (ed.) *EuroWordNet: A Multilingual Database with Lexical Semantic Network*. Dodrecht: Kluwer, 1998. <<http://vossen.info/docs/2002/rfla.pdf>> 21.05.2013.

Andrić Edita

ASSOCIATIVE FIELD OF THE HUNGARIAN LEXEME *KENYÉR*
AND THE SERBIAN LEXEME *HLEB*

S u m m a r y

Using the lexeme denoting bread in two genealogically and typologically distant languages this paper compares the domain of the mental lexicon in such languages. Nouns *kenyér* and *hleb* represent a part of the basic lexicon in Hungarian and Serbian respectively. The analysis uses terms from Hungarian and Serbian associative dictionaries respectfully, which resulted from surveys conducted among monolingual speakers in ethnically homogenous communities. The next step was a small-scale survey including bilingual speakers in Vojvodina. The goal was to cross-compare the data obtained from strictly Hungarian communities with those obtained from Vojvodinian Hungarians.

The results could not confirm the starting hypothesis that language differences would affect the speakers' mental lexicon together with the associative fields of the lexeme(s) denoting bread. The reasons for that lie in the fact that Hungarian and Serbian people, despite their distant origin and cultural heritage, have been living together for more than a thousand years during which time they have shared common extra-linguistic knowledge and experience.

As for the second premise of this study, it proved to be justified and quite grounded. The distinctions that were recorded in the associative field of the lexeme *kenyér* among Hungarian speakers in Hungary and in Vojvodina show that the corpus from Vojvodina contained more adjectives. The language responses to the stimuli were more syntagmatic and quite a large number of idiosyncratic responses were noted. Typically, the nouns were the most frequent response to the stimuli in all three corpora, followed by adjectives, verbs, infinitives and adverbs.

The stimulus-response associative relations show certain partial discrepancies. The hyperonym relations in both languages are by far the most frequent ones, followed by nouns denoting ingredients necessary for baking bread. Quite frequent are the nouns denoting some other food that is usually consumed with bread.

Serbian speakers focus on associative relations of cause and effect, which is particularly evident in nouns and adjectives. Bread is seen as staple for survival. Associations in Hungarian concerning adjectives are those indicating bread quality, its visual and tactile features, while adjectives denoting colour as a type of bread are the most frequent in the Serbian associative field.

The given results may be cultural indicators of the following: what is commonly eaten with bread, what type of bread is preferred or where is bread typically bought by Hungarians and Serbs. Overall, we can say that cultures in contact tend to share extra-linguistic experiences which affect the languages in contact together with the associative fields of equivalent lexemes in the given languages.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за хунгарологију
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
andrice@sbb.rs

Аница Глођовић
Сандра Стефановић

ЈЕДАН ОСВРТ НА СРПСКИ ГЛАГОЛСКИ ПРЕФИКС *НА-* И ЕНГЛЕСКУ ГЛАГОЛСКУ ПАРТИКУЛУ *UP*

Следећи потребу за систематским проучавањем префикса у српском језику, овај рад се бави проучавањем утицаја глаголског префикса *на-* на глаголски вид као и семантичким и аспектуалним интерпретацијама различитих форми насталих комбинацијом са овим префиксом. Циљ рада је да, након утврђивања морфосинтаксичке, семантичке и дистрибутивне разлике између лексичких и суперлексичких префикса, дефинише утицај лексичког префикса *на-* на перфективне и имперфективне глаголе, као и да идентификује својства суперлексичког префикса *на-*. Спровођењем контрастивне анализе такође ће се испитати и сличност семантичких и аспектуалних функција српског префикса *на-* и енглеске резултативне партикуле *up*.

Кључне речи: префиксација, лексички префикс, суперлексички префикс, глаголски вид, енглеска партикула.

Due to the need for a systematic study of Serbian prefixes, this paper investigates the properties of the verbal prefix *na-* regarding both its aspectual effect and its impact on the semantic interpretation of different *na-*-prefixed forms. Recognizing the general distinctions between lexical and superlexical Slavic prefixes, this research aims at defining the role of the lexical *na-* attached to both perfective and imperfective stems and identifying the conditioned (stacking of) superlexical *na-*. This paper also targets the similarity between the Serbian verbal prefix *na-* and the English resultative particle *up* in terms of their lexical and aspectual functions.

Key words: prefixation, lexical prefix, superlexical prefix, aspect, English particle.

1. Увод. Извођење нових глаголских лексема од глагола у српском језику обухвата неколико процеса, од којих неки утичу и на глаголски вид и на тип глаголске ситуације. Такви морфолошки процеси првенствено обухватају префиксацију, суфиксацију и комбинацију префиксације и суфиксације. При томе, изведене лексеме разликују се од основних „с обзиром на вид, начин вршења глаголске радње или и једно и друго” (Вавић 1988: 459).¹ Тема овог рада је преглед својстава глаголског префикса *на-* у погледу његовог утицаја на глаголски вид и семантичку интерпретацију различитих префиксираних форми. Циљ рада је да, након утврђивања разлике између лексичких и суперлексичких префикса, дефинише утицај лексичког префикса *на-* на перфективне и имперфективне основе (*на-доћи*, *на-говорити*, *на-ручити*), као и да да преглед својстава суперлексичког префикса *на-* и појаве нагомилавања префикса (*на-иштовати се*, *на-раштовати се*, *на-дограђивати*, *на-испичати се*).

¹ Клајн (2003: 324) пише да се суфиксима за промену вида не граде нове глаголске лексеме, већ само лексеме које се разликују „по граматичком обележју аспектуалности”. Он тврди „да видски суфикси спадају у флексију глагола, дакле творба речи можда не би ни морала да се бави њима” (2003: 325).

Ово истраживање такође испитује и сличност префикса *на-* са енглеском резултативном партикулом *up* у погледу њихових лексичких и аспектуалних функција.

1.1. И. Клајн примећује да, као и у многим другим индоевропским језицима (нпр. грчком, латинском, немачком), и у српском глаголи представљају ону врсту речи у којој префикси налазе најширу и најразноврснију примену (2002: 245). Т. Маретић је набројао шеснаест „приједлога” који се „с глаголима вежу у сложенице”, а то су *до, из, на, над, о(б), од, њо, њод, њре, њри, њро, раз, с(а), у, уз* и *за*. (1899: 382). Белић у свему следи Т. Маретића (1949: 295–296), док М. Стевановић наводи истих шеснаест префикса, описује поједина њихова значења и наводи доста примера, али *њред-* и *мимо-* уопште не помиње (1981: 452–468). У граматичи Е. Барић и других број глаголских префикса повећан је на деветнаест, додавањем *мимо-* и *њред-*, а уз то и раздвајањем *су-* од *с-* (1979: 297–303). Код С. Бабића број глаголских префикса достигао је двадесет седам: *о-* и *об-* су раздвојени, додати су *ја-*, *нај-*, *јројју-* и *сујројј-*, као и страни префикси *де-*, *дис-* и *ре-* (1988).

Пре издавања Клајнових дела о творби речи (2002; 2003) посебних студија о глаголским префиксима није било много. Поред више значајних радова И. Грицкат (1966–1967; 1967), пажњу заслужују пре свега радови: М. Стевановића о русизмима типа *замаскирајти* (1952), М. Ивић у раду посвећеном више другим словенским језицима него српскохрватском (1982), А. Терзића о глаголима на *јона-* у руском и српском (1997) и Д. Кликовац о значењу префикса *раз-* (1998). Аутори дају више или мање подврста значења, исте глаголске примере тумаче на различите начине, једни су склони уопштавању, а други финим дистинкцијама, итд. Сви се слажу у једном: бројне су модификације које префикс доноси основном глаголу. И П. Новаков (2005: 61) примећује да се префиксацијом не одређује само глаголски вид, већ се и модификује значење глагола. О посебном значају који префикси имају за глаголе сведоче појаве карактеристичне само за ту врсту речи: утицај префикса на глаголски вид, на глаголски род, на значење, као и депрефиксација (депревербација).

1.2. Наредни одељак овог рада прецизира начин на који ће се глаголски вид и тип глаголске ситуације посматрати у овом раду. Трећи одељак најпре дефинише оправданост и значај опште дистинкције лексичких и суперлексичких префикса; у наставку се износи преглед својстава лексичког префикса *на-* с обзиром на његов утицај на глаголски вид и тип глаголске ситуације као и сличност са енглеском партикулом *up*; последњи део трећег одељка бави се својствима суперлексичког префикса *на-* и његовим доприносом гомилању префикса. Закључне напомене сумирају резултате истраживања и дају смернице за нека могућа детаљнија и шира испитивања.

С обзиром на то да ово истраживање обухвата и поређење српског префикса *на-* са енглеском адвербијалном партикулом *up*, као језички узорак за испитивање послужила су дела савремене британске књижевности и њихови преводи на српски језик – шест романа Џулијана Барнса објављених у периоду од 1986. до 2008. године: *Before she met me*, *Talking it over*, *A history of the world in 10 ½ chapters*, *Love, etc.*, *Arthur & George*, *Nothing to be frightened of*

(корпус преузет из докторске дисертације А. Глођовић (2014)). Корпус обухвата активне и пасивне конструкције са фразним глаголима са партикулом *up* као и фразне глаголе идиоматске природе, али без модалних и повратних конструкција. Пре него што представимо резултате истраживања, неопходно је и образложити ознаке глагола типа *let down*₁, *let down*₂, *let down*₃ и слично. Наиме, у корпус су увршћени и исти фразни глаголи, али са различитим значењима, у различитим видским формама или са различитим преводима на српски језик и они су, као што је наведено, обележени различитом индексном нумеричком ознаком. Корпус бележи 102 примера финитних глаголских облика са партикулом *up* (од чега су у 53 случаја у питању различити лексички глаголи) који за свој преводни еквивалент имају глаголе са префиксом *на-*² (око 68,1% фразних глагола са партикулом *up* из укупног корпуса за свој преводни еквивалент у српском имају глаголе са префиксима), али је као допуна за облике и значења глагола са префиксом *на-* послужио и инвентар глагола садржан у следећим речницима: *Речник српскохрватскога књижевнога језика* (РМС), *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (РСАНУ), *Речник српскога језика* (РСЈ) и *Образложни речник српскога језика* (ОРСЈ).

2. Глаголски вид и тип глаголске ситуације. Глаголски вид је граматичка категорија која се у српском језику испољава већ на морфолошко-лексичком нивоу док се у енглеском испољава искључиво на синтаксичко-семантичком нивоу. Суштина Риђановићеве и Комријевог реинтерпретације традиционалног схватања глаголског вида која ће се користити у овом раду јесте у томе да се дихотомија имперфективност (несвршеност) / перфективност (свршеност) прототипски заснива на обележјима названима структура / целина, односно да је главна карактеристика на основу које се могу разграничити видске опозиције у српском језику дељивост / недељивост глаголске ситуације (RIBANOVIĆ 1976: 83; COMRIE 1976). На тај начин се и у енглеском и у српском језику може претпоставити да перфективни вид подразумева тотивност (целину) ситуације, а имперфективност нетотивност (структуру) те се тако ствара основа за поређење глаголских система два суштински различита језика.

Што се тиче типа глаголске ситуације (*Aktionsart*), он се односи на лексикализацију семантичких видских дистинкција која се остварује деривационом морфологијом (COMRIE 1976: 7). У овој студији поћи ће се од Вендлерове поделе глагола на активности (*activities*), стања (*states*), остварења (*accomplishments*) и достигнућа (*achievements*) (VENDLER 1967) проширеном за класу семелфактивних глагола.

² Преводни еквиваленти фразних глагола са поменутом адвербијалном партикулом нису искључиво финитни глаголски облици, већ се неки од њих испољавају и као фразеолошки изрази (*clear up* – *исцртајти на чистица*, *give up* – *дићи руке*, *score up* – *изаћи у сусрећ*), копулативни аналитички предикати (*come up* – *бићи њу*, *lock up* – *бићи у зајвору*), декомпоновани предикати (*meet up* – *имаћи сасијанак*), прилози (*end up* – *најослејку, на крају*) и слично, дакле као изрази који нису подложни анализи приписивања одређеним категоријама глаголског вида и типа глаголске ситуације. Услед ограниченог простора у овој студији ове преводне форме нису представљене.

3. ПРЕФИКС *НА-*. У традиционалној лингвистичкој литератури о српском језику лексички допринос префикса углавном је објашњаван везом значења префикса са значењем њихових хомофоних парњака (предлога) где је таква повезаност очигледна. На пример, префикс *на-* у глаголу *на-слађаји* значењски је повезан са предлогом *на*. Међутим, студијама о грађењу речи у српском језику и даље недостаје систематски опис овакве повезаности.

И. Клајн идентификује три врсте префикса *на-*, а на основу његовог семантичког и видског утицаја на глагол за који се везује. Најпре, префикс *на-* јавља се са значењем идентичним са просторним значењем предлога *на*, као у примерима *навући*, *наштаћи*, *насадији*, *набији*, *набоси*, *нан(и)јеи*, *набацаји*, *наређаји*, *нанизаји*, *нал(и)јеи*, *напирђаји*, *напшварии*, *накалемии*, *намазаји*, *намојаји* (КЛАЈН 2002: 237) и то са многим подзначањима (*наићи*, *нагазији*, *налеј(ј)еи*, *набасаји*, *напирјаји*, *написаји*, *нашкрабаји*, *нажврљаји*, *нацрјаји*, *насликаји*, *нашминкаји*, *налицаји*, *накинђурији*, *наврв(ј)еи*, *надр(и)еи*, *нажрнуји*, *нахруји*) (КЛАЈН 2002: 237). Друга група глагола са префиксом *на-* означава „започету или само мањим делом остварену радњу (*начеи*, *начуи*, *назреи*, *нажриси*, *нагњечии*, *нарушии*, *напоменуи*, *назначии*, *наслуи*) и сл.” (КЛАЈН 2002: 237). У оквиру ове класе, И. Клајн разликује глаголе који означавају радњу остварену у приличној мери (*набраји*, *накуи*, *нагомилаји*, *напшбирчији*, *напјећи*, *нас(ј)ећи*, *нам(и)јесии*, *надробии*, *нахвајаји*, *напљачкаји*, *накраси*, *надобијаји*, *напричаји*, *намучии се*, *напшии се*, *нагоји се*, *намножи се*, *накоји се*, *наскијаји се*, *напжраји се* и сл.) и глаголе који означавају јачу сативност у смислу „до миле воље”, „крајњих граница” (*напшаваји се*, *нажив(ј)еи*, *најеси се*, *наждераји се*, *насисии се*, *напши се*, *науживаји се*, *нагледаји се*, *наслуцаји*, *накраси се*, *напљачкаји се*, *нарадији се*, *начекаји се*, *находаји се*, *нагладоваји се*, *наболоваји се*, *напшоваји се*, *надаваји се*, *надимии се*). Трећу класу глагола са префиком *на-* чине они глаголи код којих префикс *на-* обавља само функцију перфективизације (*наквасии*, *нахрании*, *напшии*, *научии*, *набубаји*, *наоцирији*, *напшии*, *напшжјаји* и сл.).

3.1. Пре него што се позабавимо даљим карактеристикама префикса *на-*, неопходно је јасно дефинисати разлику између лексичких и суперлексичких префикса. У литератури о префиксацији наилазимо на различите поделе глаголских префикса. Најпре се у радовима прегенеративних словенских лингвиста помиње, на пример, подела руских глаголских префикса на квалификаторе и модификаторе (ISAČENKO 1960), заснована на лексичком доприносу префикса глаголској основи по којој квалификатори, за разлику од модификатора, уносе семантичку измену.

Најзаступљенија дистинкција словенских префикса настала на основу њиховог семантичког и синтаксичког понашања разликује две групе префикса: интерне и екстерне префиксе у радовима о бугарском језику (DI SCIULLO – SLABAKOVA 2005) и о руском и чешком језику (GENRKE 2008) или лексичке и суперлексичке префиксе у радовима о руском језику (ROMANOVA 2004; RAMCHAND 2004; SVENONIUS 2004a; TOLSKAYA 2007), српском језику (MILIĆEVIĆ 2004) и пољском језику (JABŁOŃSKA 2004).

У овом раду користићемо термине лексички и суперлексички префикси (који су већ примењени у анализи префикса *из-* у српском језику (Милићевић 2004)). Ради илустрације, поменућемо ставове неких аутора о дефинисању и начину разликовању лексичких и суперлексичких префикса.

К. Смит тврди да лексички префикси, осим што перфективизују глагол, преносе и лексичка значења, док суперлексички префикси доприносе стварању „узаног фокуса на један део ситуације, обично на завршни или средишњи део” (SMITH 1997: 242). О. Бабко-Малаја (БАВКО-МАЛАЈА 1999), која је и увела термине лексички и суперлексички префикси, наводи тестове који могу послужити у дијагностици суперлексичких префикса (суперлексички префикси имају систематска значења, не дозвољавају секундарну имперфективизацију, имају квантификаторску улогу, могу да се вежу за лексичке префиксе и везују се за имперфективне основе (БАВКО-МАЛАЈА 1999). П. Свенонијус уочава „сличност суперлексичких префикса са прилозима или помоћним глаголима у томе што имају аспектуална или квантификацијска значења” наглашавајући да значења суперлексичких префикса нису ни спацијална ни идиоматска (SVENONIUS 2004b: 205, 229). Сличне ставове заступа и Е. Романова (ROMANOVA 2004: 275). Пишући о префиксу *из-* у српском језику Н. Милићевић тврди да лексички префикси мењају лексичка својства глаголских основа у погледу структуре њихових аргумената и на овај начин модификују тип ситуације глаголског израза. За разлику од лексичких, суперлексички префикси не мењају лексичка својства глагола већ су чисти перфективизатори (Милићевић 2004: 286). С. Татевосов сматра да се, за разлику од суперлексичких префикса који „неизоставно изражавају, на пример, започињање процеса (*зајевати*) или указују да је процес тренутно ограничен и да му је трајање релативно кратко (*јојисати*), семантички допринос лексичког префикса тешко може свести на једноставну и непроменљиву (истоврсну) значењску компоненту” (ТАТЕВОСОВ 2007: 424). Осим већ поменутих својстава, И. Толскаја примећује да се суперлексички префикси углавном везују за имперфективне или ателичне основе (ако глагол има обе) (ТОЛСКАЈА 2007: 346). У свом истраживању префикса као перфективизатора, Љ. Шарић, између осталог, тврди да се суперлексички глаголи могу додати већ префиксираним облицима, за разлику од лексичких префикса (ŠARIĆ 2011: 12). Користећи наведену дијагностику за разликовање лексичких и суперлексичких префикса, најпре ћемо се позабавити лексичким, а затим и суперлексичким префиксом *на-*.

3.2. Узимајући у обзир категорију глаголског вида, запажамо следеће обрасце творбе приликом грађења глагола са лексичким префиксом *на-*:

- (а) *на-* + перфективни глагол: *на-дати* (се), *на-дићи*, *на-доћи*, *на-јасити*, *на-јрснути*, *на-јусити*, *на-рећи*, *на-сесити*, *на-скочити*, *на-ставити* (се);
- (б) *на-* + имперфективни глагол: *на-бираити* (се), *на-вући*, *на-зађаити*, *на-зоворити*, *на-жрадити*, *на-јахати*, *на-мирисати*, *на-рушити*;
- (в) *на-* + везана основа: *на-бочити*, *на-жабаити*, *на-нећи*, *на-прежнути* (се), *на-рицаити*, *на-редити*, *на-срнути*, *на-суити*, *на-херити*, *на-чеити*, *на-чулити*;
- (г) *на-* + позајмљеница: *на-електрисаити*, *на-хеклаити*, *на-цминкаити* (се), *на-ццимоваити*.

Осим ових структура, у корпусу запажамо и имперфективизоване префиксалне глаголе као што су *налейљивајџи*, *наслеђивајџи* и *нађомилавајџи* који садрже префикс *на-*, али представљају део глаголских низова *лејџијџи* – *на-лејџијџи* – *налейљ-ивајџи*, *следијџи* – *на-следијџи* – *наслеђ-ивајџи* и *џрадијџи* – *на-џрадијџи* – *наџрађ-ивајџи*. Наиме, последњи чланови ових низова јесу имперфективни, али настали су суфиксацијом глагола са префиксом (секундарна имперфективизација)³. Дакле, префикс *на-* уопште не учествује у творби ових имперфективних изведеница и нема никаквог утицаја на њу. Он је додао своју семантику на основни глагол (*лејџијџи* – *на-лејџијџи*, *следијџи* – *на-следијџи*, *џрадијџи* – *на-џрадијџи*) и тај глагол сада гради нови глагол помоћу суфикса (*налейљ-ивајџи*, *наслеђ-ивајџи*, *наџрађ-ивајџи*). С обзиром на то да префикс *на-* у оваквим случајевима не учествује у промени глаголског вида јер је он ту своју улогу остварио у градњи поменутих перфективних облика (*на-лејџијџи*, *на-следијџи*, *на-џрадијџи*), примери овог типа немају места у нашој анализи (нису настали префиксацијом).

Дакле, префикс *на-* може се комбиновати и са перфективним и имперфективним глаголима, а у наставку видећемо какав утицај овај префикс може имати на глаголски вид глагола на које се везује.

3.2.1. Литература и наше истраживање извршено на поменутом ограниченом узорку показују да додавање префикса *на-* на лексичке глаголе може утицати на глаголски вид. Користећи дијагностичке тестове за утврђивање перфективности / имперфективности (фазни глаголи, прави презент, временске клаузе) долазимо до следећих примера:

- (1) а) Почела је да вади (нешто).
б) *Почела је да навади (нешто).
- (2) а) Младен управо сада зида.
б) *Младен управо сада назида.
- (3) а) *Када бројимо (нешто), вратићемо се у канцеларију.
б) Када набројимо (нешто), вратићемо се у канцеларију.

У наведеним примерима, глаголи с лексичким префиксом *на-* (*на-вадијџи*, *на-зидајџи*, *на-бројајџи*) – за разлику од основних глагола (*вадијџи*, *зидајџи*, *бројајџи*) – не граде граматичне реченице уз фазне глаголе (пример (1б)) и у правом презенту (пример (2б)), а јављају се у временској клаузи (пример (3б)). Дакле, ови тестови показују да су поменути глаголи с лексичким префиксом *на-* перфективни, а основни глаголи имперфективни.

Префиксација се може повезати и са типом глаголске ситуације. Глаголи на које се додаје лексички префикс *на-* већином су активности, уз извештај број стања и достигнућа. Након префиксације активности постају остварења или достигнућа, што показују следећи тестови:

³ Још је и Белић приметио да „словенски језици имају способност да од сваког перфективног глагола граде имперфективни; тада се добијају имперфективизовани или итеративни, учестали по значењу глаголи” (1998: 262). Љ. Шарић истиче да је „секундарна имперфективизација допуштена када је значењски допринос префикса значајнији од промене вида” (2011: 10).

- (4) а) Колико дуго су они хватали (нешто)?
 б) *За колико дуго су они хватали (нешто)?
 в) Они су хватали (нешто) неколико сати / *за неколико сати.
 г) ?За колико дуго су они хватали (нешто)?
 д) За колико дуго су они нахватили (нешто)?
 ђ) *Колико дуго су они нахватили (нешто)?
 е) Они су нахватили (нешто) за неколико сати / *неколико сати.

Примери (4а), (4б) и (4в) показују да је основни глагол *хватай* активност. Пример (4г) могућ је само у значењу уобичајене ситуације, при чему се време односи на трајање једне реализације у оквиру ситуације која се понављала. Лексички префикс *на-* уводи компоненту ограничености радње овом глаголу активности, односно постављања и достизања циља након извесног трајања радње те се глагол *на-хватай* у дијагностичким тестовима ((4д), (4ђ) и (4е)) понаша као глагол остварења. Дакле, након додавања лексичког префикса *на-*, активности најчешће постају остварења (*на-бујај*, *на-врачај*, *на-врбовај*, *на-џоний*, *на-дрхјај*, *на-ђубриј*, *на-жврљај*, *на-ковај*, *на-низај*, *на-њихај*). Глаголи стања, с друге стране, након додавања лексичког префикса *на-* означавају тренутне ситуације (постају достигнућа и у том случају прилошка одредба означава период до почетка реализације ситуације као, на пример, *на-дуриј се*, *на-љутиј се* што илуструју следећи тестови.

- (5) а) Љутила се *за десет минута / десет минута.
 б) Наљутила се за десет минута / *десет минута.

На основу наведеног може се закључити да лексички префикс *на-* мења обележје [-циљ] глагола активности и стања у обележје [+циљ] утицајући тако на промену типа глаголске ситуације.

Достигнућа, међутим, након додавања лексичког префикса *на-* не мењају релевантна дистинктивна обележја, дакле остају достигнућа, а стичу само нека од додатних семантичких обележја (*на-враћ*, *на-да* (се), *на-ди*, *на-до*, *на-јрсну*, *на-јуси*, *на-сеси*, *на-скочи*, *на-сћа* (се)):

- (6) а) *Колико дуго је он скочио?
 б) За колико дуго је он скочио?
 в) *Колико дуго је он наскочио?
 г) За колико дуго је он наскочио?

У примерима (6б) и (6г) питање *за колико дуго* се односи на време протекло пре тренутка реализације саме ситуације.

Дакле, анализа корпуса показује да лексички префикс *на-* мења обележје [-циљ] основног глагола у обележје [+циљ] или наглашава теличност глагола који већ садрже дистинктивно обележје [+циљ] понашајући се, дакле, као маркер теличности.

Проучавање утицаја префиксације на промену глаголског вида и типа глаголске ситуације доводи и до закључка о односу између ове две категорије у српском језику. Наиме, запажено је да се глаголи који поседују лексичка својства активности и стања јављају само у имперфективном, а остварења, достигнућа и семелфактивни глаголи само у перфективном виду. Стога имперфективност има обележје [-циљ], а перфективност има обележје [+циљ]. Док имперфективност увек има обележје [+трајање], перфективност може имати и обележје [+трајање]; такође, док перфективност увек има обележје [-стативност], а имперфективност може имати и обележје [-стативност]. Дакле, можемо закључити да је трајање важна одлика имперфективности, али не и дистинктивна у односу на перфективност, као и да је стативност важна одлика перфективности, али не и дистинктивна у односу на имперфективност. На основу овога закључујемо да у српском језику обележје циљ блокира представљање ситуације као структуре (имперфективност), док ателичност глаголске ситуације омогућава да се ситуација представи као структура (перфективност) те се на овај начин лексичко обележје циљ може повезати с глаголским видом.

Дакле, глаголски префикс *на-* маркира обележје теличности; пошто је у српском језику телична ситуација представљена у перфективном виду, тиме је овај префикс и маркер перфективног глаголског вида. Када говоримо о овој врсти маркирања свакако треба поновити и то да су у глаголском систему српског језика тип глаголске ситуације и глаголски вид одређени већ на лексичком нивоу тј. морфолошки, те је поменуто маркирање префиксом *на-* коначно детерминисано већ у лексикону.

3.2.2. Паралеле између германских партикула и словенских префикса у погледу њихових лексичких и видских функција већ су и раније уочене (SPENCER – ZARETSKAYA 1998; DIMITROVA-VULCHANOVA 1999; LINDVALL 2001; VITKOVA 2004; ROJINA 2004; SVENONIUS 2004b и други).

Енглеске адвербијалне партикуле већински припадају инвентару препозиција и имају суштински спацијална значења:

(7)	a)	give up	up the tree	
	b)	drop out	out the window	
	v)	goof around	around the fountain	(SVENONIUS 2004b: 213)
	г)	fall in	in the house	

Ово важи и за лексичке префиксе у српском језику: они имају спацијална значења и у комбинацији са глаголима могу постизати сличан ефекат, као на пример *на-вејати* / *на* крову или *на-ћисати* / *на* папиру. Такође, енглеске адвербијалне партикуле (као и српски лексички префикси у примерима *на-бавићи*, *на-бираћи* (*се*), *на-говорићи*, *на-годићи*, *на-дираћи*, *на-значићи*, *на-ћи*, *на-ћасићи*, *на-санкаћи* (*се*), *на-сесићи*, *на-следићи*, *на-словићи*, *на-стижавићи*, *на-ћрескаћи* *се*, *на-ћрнићи*) лако формирају идиоматске комбинације⁴

⁴ Мада и препозиције могу имати идиосинкратичка значења у контексту са појединим именицама (*on call*, *on time*, *in luck*, *at last*, *off base*, *under the weather* и слично).

чије је значење у неким случајевима прилично транспарентно (на пример, када партикула *up* приписује лексичком глаголу значење повећања и побољшања (*blow up, churn up, go up, grow up, heat up, light up, pile up, save up, speed up, tune up, warm up*)), а у неким не (на пример, када партикула *up* уноси значење потпуног извршења радње (*add up, clean up, clear up, cover up, end up, fill up, finish up, hang up, lighten up, shut up, suck up, sum up, tear up, type up, use up, wake up, wash up, write up*)).

Сличност глагола са префиксом *на-* и фразних глагола са партикулом *up* уочава се и у њиховој преводној еквиваленцији: *набрекнути* – *swell up, puff up*; *наградити* – *build up*; *надимати* – *blow up*; *надићи* – *get up*; *надувати* – *blow up*; *накицати* – *dress up*; *накљукати* – *stuff up*; *накрцати* – *load up*; *наложити* – *heat up*; *намоћати* – *wind up*; *намрвити* – *crush up*; *напуни* – *fill up*; *најусити* – *give up*; *нареза* – *slice up, cut up*; *нацејати* – *tear up, crop up*; *нашминкати* – *make up* и слично.

Различита су значења које партикула *up* додаје значењима лексичких глагола. Осим основног (и предлошког) значења који ова партикула носи (*up* – горе као у примерима *climb up_{1,2}, come up₁, draw up₂, dig up₃, go up₁, hold up₁, inch up, jump up, mark up, pick up₄, pull up₁, rear up, roll up, stick up, throw up₁*) запажено је и значење потпуног извршења радње (*add up, cover up₁, end up₂, fill up_{1,2}, give up_{3,5}, hang up, make up₂, open up₂, scrumple up, slop up, suck up, tear up, wind up₁, write up₁*) као и нека друга значења која се могу повезати са својством теличности као кључном особином типа глаголске ситуације међу којима ћемо поменути и значења дешавања и стварања (*cook up, come up₂, dream up, make up₃, think up_{1,2}, throw up₂, turn up₄*), сакупљања и заједништва (*crinkle up, join up, make up₄, meet up, pick up₉, sign up₁, stack up*), причвршћивања и ограничавања (*bind up, clew up, clog up, ease up, zip up₁*). Поменићемо и значења прекида и оштећивања (*blow up₁, break up₁, mess up₁, mix up, wind up₂*), припремања и почетка (*fire up, open up₁, pick up₆, tense up*), одбијања и предаје (*sell up, throw up₃*), приближавања (*barrel up, creep up₂*), одвајања (*chor up, cut up₂*), откривање (*own up, pick up₃*) и остала значења.

На основу припадности одређеном типу глаголске ситуације, лексички глаголи са којима се комбинује партикула *up* већином су активности, а у мањем броју достигнућа, семелфактивни глаголи, остварења и стања. Ако су основни глаголи активности, партикула *up* им мења обележје [-циљ] у обележје [+циљ]. Да погледамо то на примеру остварења *wind up*. У дијагностичким тестовима глагол *wind* из примера (8) понаша се као глагол активности:

- (8) а) (For) How long did they wind something?
 б) They wind something for fifteen minutes.
 в) If they stop winding, they did wind.

Додавање партикуле *up* на овај глагол активности (*моћати*) уводи компоненту ограничености радње, односно постављања и достизања циља након извесног трајања радње те се глагол *wind up* (*на-моћати*) у дијагностичким тестовима понаша као глагол остварења:

- (9) а) How long did it take them to wind something up?
 б) They wound something up in 10 minutes.
 в) If they stop winding, they did not wind something up.

Дакле, у већини случајева партикула *up* мења обележје [-циљ] глагола активности у обележје [+циљ] формирајући глаголе остварења као у примерима *blow up*₂, *build up*, *climb up*_{1,2}, *creep up*₂, *dig up*, *draw*₂, *make up*₁, *mix up*, *up*, *run up*, *think up*_{1,2}, *wind up*, *write up*₁) или глаголе достигнућа (*blow up*₁, *dig up*₃, *give up*₃, *go up*_{1,2}, *make up*₄, *meet up*, *pick up*₃, *suck up*, *sweep up*, *throw up*₁).

У комбинацијама са теличним глаголима остварења и достигнућа, партикула *up* служи да нагласи инхерентну теличност глагола или да скрене пажњу на ефектност саме радње. Додавање партикуле *up* на глаголе остварења (*bottle*, *clew*, *clog*, *gather*) само интензивира њихову теличну природу, док комбинација са глаголима достигнућа (*add*, *bind*, *clam*, *come*, *cover*, *crinkle*, *fill*, *fire*, *join*, *lock*, *mark*, *mess*, *sign*, *slice*, *stick*, *tense*) наглашава потпуно окончање тренутне ситуације. Дакле, партикула *up* мења ателичност глагола активности у теличност градећи тако достигнућа и остварења или задржава већ постојећу теличност глагола те тако, као и префикс *на-*, функционише као маркер теличности.

Партикула *up* маркира теличност износећи само присуство циља као део лексичког значења; међутим, глаголски вид је тај који тврди да је циљ достигнут (са перфективним или перфекатским видом) или означава да су ситуације у току и да су несвршене не износећи ништа о достизању циља (са имперфективним видом). Примери фразних глагола са партикулом *up* у свим глаголским видовима (перфективном, перфекатском и имперфективном) негирају традиционални став да партикуле маркирају перфективни вид. Та чињеница ипак не указује на директну повезаност функција партикуле *up* и категорије глаголског вида. Ово тврдимо на основу могућности глагола са овом партикулом да се комбинују са глаголским перифразама са наглашеним почетним (пример (10)), средишњим (пример (11)) или завршним (пример (12)) сегментима ситуације, чиме они маркирају ингресивни, трајни и терминативни тип глаголске ситуације, али не и глаголски вид.

- (10) Graham is starting to pick up some practical ideas.
 (11) Gilian continued marking up the newspaper every morning.
 (12) He has stopped pulling up the onions in Grandpa's garden. (Глођовић 2014: 100)

Наведени подаци наводе на закључак да партикула *up* само маркира теличност глаголске ситуације док директни утицај ове партикуле на категорију глаголског вида није забележен.

Дакле, сличност између партикуле *up* и лексичког префикса *на-* огледа се у томе што оба маркирају обележје теличности. Када говоримо о овој врсти маркирања, свакако треба рећи и то да је у глаголском систему српског језика тип глаголске ситуације (као и глаголски вид) одређен већ на лексичком нивоу тј. морфолошки, те је маркирање теличности префиксима коначно детерминисано већ у лексикону, док је у енглеском језику поменуто маркирање теличности адвербијалним партикулама ограничено специфичним

синтаксичким модификацијама (тип глаголске ситуације није коначно одређен на лексичком нивоу).

3.3. Што се суперлексичког префикса *на-* тиче, услед недостатка просто-ра у овом раду, навешћемо само запажања која могу послужити као смернице за даља истраживања на овом пољу. Већ смо нагласили да се суперлексички префикси фонолошки не разликују од лексичких префикса, али за разлику од њих имају темпорална или квантификацијска значења, не дозвољавају секундарну имперфективизацију, могу се везати за лексичке префиксе и везују се за имперфективне основе (сем уколико није у питању ткз. гомилање префикса). Погледајмо како се ова својства испољавају код суперлексичког префикса *на-*.

Запазили смо да суперлексички префикс *на-* захтева најчешће кумулативне или сатуративне интерпретације (дакле има функцију квантификације), али иначе је семантички празан, те се глаголи са суперлексичким префиксима често називају и глаголима са семантички празним префиксима (ГЕНРКЕ 2008) или чистим средствима перфективизације (RAMCHAND 2004). Док кумулативни префикс *на-* колективизује (*на-брајити*, *на-џлодајити*, *на-џнојити*, *на-џребити*, *на-џуљити*, *на-знојити* се, *на-ложити*, *на-млејити*, *на-џочити*, *на-учити*, *на-хранијити* (се), *на-чудити* се, *на-чујити*, *на-џијејити*) сатуративно *на-* служи као функција мере, односно засићења и најчешће гради повратне глаголе (*на-веслајити* (се), *на-џлодовајити* (се), *на-џујити* се, *на-дремајити* се, *на-живејити* се, *на-иџрајити* (се), *на-јаукајити* се, *на-јестити* се, *на-ленчаријити*, *на-љубијити* се, *на-месијити*, *на-џеџачијити* се, *на-џлакајити* се, *на-џљачкајити*, *на-џрајити* (се), *на-џричајити* се, *на-џујовајити* се, *на-радијити* се, *на-рајџовајити* се, *на-сунчајити* се, *на-секирајити* се, *на-сијавити* се, *на-џуџовајити* се, *на-уживајити* се, *на-хвалијити* се, *на-чекајити* се, *на-чуцајити* се, *на-чеџљити* (се), *на-чијити* се, *на-џејити* се). Закључујемо да суперлексички префикс *на-* додаје систематске, односно предвидљиве промене глаголској основи, али никако идиосинкратичке као што је то случај код лексичког префикса *на-*. Дакле, у складу са Клајновом поделом глагола са префиксом *на-* (2002: 237), суперлексичко *на-* би формирало глаголе друге и треће, а лексичко *на-* глаголе прве групе.

За разлику од лексичких, суперлексички префикси не мењају лексичка својства глагола, али су свакако маркери теличности (а тиме посредно и перфективности). Наиме, додавање суперлексичког префикса *на-* на ателичне глаголе уводи инхерентну завршну тачку самој глаголској ситуацији, на пример, радњи ложења (*на-ложити*), а тиме и перфективизује глагол. Примери показују да додавањем суперлексичког префикса *на-* од активности углавном настају остварења (*на-брајити*, *на-џребити*, *на-млејити*, *на-чекајити*, *на-рајџовајити* се, *на-чујити*) претварајући ателичне у теличне ситуације.

Глаголи настали додавањем суперлексичког префикса *на-* не допуштају секундарну имперфективизацију: *на-џлодајити* – **наџлођ-ивајити*, *на-џујити* се – **наџуј-авајити* се, *на-џочити* – **наџоч-ивајити*, *на-чијити* – **начиј-авајити*, *на-чудити* се – **начуђ-авајити* се и слично. Према томе, док секундарна имперфективизација неутралише теличну функцију лексичког префикса *на-*, та опасност не постоји за суперлексичко *на-*, потврђујући тиме његову неприкосновену теличну улогу.

Још једна од особина суперлексичких префикса јесте да могу да се вежу за лексичке префиксе, односно да се додају већ лексички префиксираним глаголима или да се додају на већ суперлексички префиксиран глагол. Гомилање префикса (*prefix stacking*) представља сложену лингвистичку појаву коју карактеришу специфична морфофонолошка, морфосинтаксичка и семантичка својства те ћемо се овим феноменом у нашем раду позабавити само појавно. Џ. Рамшанд, Е. Романова и П. Свенонијус (RAMCHAND 2004; ROMANOVA 2004; SVENONIUS 2004a) признају само форме са два префикса и предлажу једноставно правило за ове глаголе: „када се два префикса комбинују, лексички префикс је увек онај са унутрашње стране” (ROMANOVA 2006: 62), претпостављајући да лексички префикс има спацијално значење, док се суперлексички префикс односи на унутрашњу темпоралну структуру ситуације.

Запазили смо да се суперлексички префикс *на-* може комбиновати са лексички већ префиксираним глаголима, али само након што су они секундарно имперфективизовани: *на-издавајћи (се)*, *на-издржавајћи (се)*, *на-излеђивајћи*, *на-измишљајћи (се)*, *на-исцртавајћи (се)* (што се може илустровати низовима типа *дајћи – из-дајћи – изд-авајћи – на-издавајћи (се)*, *држајћи – из-држајћи – издрж-авајћи – на-издржавајћи (се)* и слично). У овим примерима суперлексички префикс *на-* понаша се као маркер теличности, односно перфективности. У корпусу смо запазили и два примера имперфективних глагола у којима се појављује суперлексички префикс *на-* и лексички префикс *до-* (*надограђивајћи* и *надозиђивајћи*); међутим, ови глаголи настали су имперфективизацијом префиксираних перфективних глагола *надоградијћи* и *надозидијћи*, односно суфиксацијом која се одиграла након префиксације и суперлексичким префиксом *на-* и лексичким префиксом *до-* (*градијћи – до-градијћи – на-доградијћи – надограђ-ивајћи*, *зидијћи – до-зидијћи – на-дозидијћи – надозиђ-ивајћи*); у оваквим тумачењима суперлексички префикс *на-* не учествује у грађењу имперфективних изведеница (то јест, нема никаквог утицаја на њихов глаголски вид).

Такође, суперлексички префикс *на-* може се додавати на неки други суперлексички префикс (*на-* + перфективни префиксирани глагол): *на-избичевајћи*, *на-избраздајћи*, *на-избројајћи*, *на-изделијћи*, *на-исцричајћи*, *на-исцодвлачијћи*, *на-окренујћи* и у овим примерима суперлексички префикс *на-* не мења већ постојећу теличност, односно перфективност изведеница.

Закључујемо да се суперлексички префикс *на-* може комбиновати и са перфективним и имперфективним глаголима. Овде треба напоменути да се суперлексички префикс *на-* додаје само на имперфективне глаголе који су настали секундарном имперфективизацијом лексички већ префиксираних глагола. Од оваквих имперфективних префиксираних глагола суперлексички префикс *на-* гради перфективне глаголе док не мења глаголски вид перфективних префиксираних глагола, те стога функционише као маркер перфективности.

Овај резиме о суперлексичком префиксу *на-* представља само илустрацију окружења или један од образаца у којима се појављује суперлексичко *на-*. Занимљиво би било детаљније истражити нека запажања, као на пример, да ли кумулативно *на-* увек захтева да објекат глагола са којим се комбинује буде у множини или градивна именица, каква је дистрибуција суперлек-

сичких префикса у српском језику (на пример, дистрибутивно *йо-* може се везивати за кумулативно *на-*, али обрнут редослед није могућ), да ли се сатуративно и кумулативно *на-* могу међусобно комбиновати и тако даље. У овом раду смо се само осврнули на најфреквентније утицаје суперлексичког префикса *на-* (кумулација и сатурација), на могућност комбиновања са перфективним, односно имперфективним основама, као и његов утицај на ателичност, односно теличност те тиме установили неке сличности са енглеском партикулом *up*.

4. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ. Овај рад је за циљ имао проучавање утицаја лексичког и суперлексичког префикса *на-* на аспектуалне интерпретације новонасталих форми као и сличности овог префикса са енглеском партикулом *up*.

Закључили смо да лексички префикс *на-* маркира обележје теличности, а с обзиром на то да се глаголи у српском језику који поседују лексичка својства [-циљ] јављају само у имперфективном, а глаголи са својством [+циљ] само у перфективном виду, закључујемо да је лексички префикс *на-* тиме и (посредно) маркер перфективног глаголског вида.

Такође смо запазили да је сличност лексичког префикса *на-* и енглеске партикуле *up* у томе што већински припадају инвентару препозиција, имају суштински спацијална значења и лако формирају идиоматске комбинације. Наше истраживање је показало да и маркирање теличности представља заједнички именитељ енглеске партикуле *up* и лексичког префикса *на-*, с тим што је, за разлику од српског језика, у енглеском језику поменуто маркирање теличности адвербијалним партикулама ограничено специфичним синтаксичким модификацијама (тип глаголске ситуације није коначно одређен на лексичком нивоу).

За разлику од лексичког, суперлексички префикс *на-* не мења лексичка својства глагола (само доприноси темпоралним и квантификацијским значењима). Закључили смо и да је овај префикс маркер теличности а тиме посредно и перфективности; наиме, од имперфективних глагола (и то само оних насталих секундарном имперфективизацијом лексички већ префиксираних облика) суперлексички префикс *на-* гради перфективне глаголе док не мења глаголски вид перфективних префиксираних глагола.

Овај прилог представља само један поглед на префикс *на-*. Међутим, да би се осветлили сви аспекти утицаја овог префикса, неопходно је спровести и детаљно истраживање његових семантичко-синтаксичких реализација и то на разноврснијем корпусу, јер овај префикс представља живо средство у грађењу речи те је тек свеобухватним истраживачким процедурама могуће утврдити његову праву вредност.

ИЗВОРИ

ОРСЈ: Мирослав Николић. *Обраћени речник српскога језика*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2000.

РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVIII. Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српск(охрватск)и језик, 1959–.

РСЈ: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2011.

*

CCDPV: *Collins COBUILD Dictionary of Phrasal Verbs* (ed. Sinclair John). London – Glasgow: Collins, 1990.

CCPVD: *Collins COBUILD Phrasal Verbs Dictionary*. London and Glasgow: HarperCollins Publishers, 2006.

LED: *Longman English Dictionary*. <<http://www.ldoceonline.com>> мај–август, 2015.

OPV: *Oxford Phrasal Verbs Dictionary* (ed. McIntosh Colin). Oxford: Oxford University Press, 2010.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Белић, Александар. *Савремени српскохрватски књижевни језик, II део. Наука о грађењу речи*. Београд: Научна књига, 1949.

Белић, Александар. *Општи лингвистика. О језичкој природи и језичком развијању, књига I и II*. Нови Сад: Будућност, 1998.

Глобовић, Аница. *Функција адвербијалних јартикула у енглеским фразним глаголима и њихови српски преводни еквиваленти*. Докторска дисертација. Универзитет у Крагујевцу, 2014.

Грицкат, Ирена. Префиксација као средство граматичке (чисте) перфективизације (начелна разматрања и савремена српскохрватска грађа). *Јужнословенски филолог* XXVII/1–2 (1966–1967): 195–221.

Грицкат, Ирена. Шта даје за проучавање глаголске семантике чиста (граматичка) перфективизација путем префиксације. *Наш језик* XVI/3 (1967): 119–126.

Ивић, Милка. О неким принципима глаголске префиксације у словенским језицима. *Јужнословенски филолог* XXXVIII (1982): 51–61.

Исаченко, А. В. *Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким*, 2. Братислава: Изд. Словацкой Академии наук, 1960.

Клајн, Иван. *Творба речи у савременом српском језику, први део*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002.

Клајн, Иван. *Творба речи у савременом српском језику, други део*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003.

Кликовац, Душка. О значењу српског глаголског префикса *раз-* (когнитивнолингвистички приступ). *Наш језик* XXXII/3–4 (1998): 153–167.

Стевановић, Михаило. Замаскирати, закамouflирати. *Наш језик* III/9–10 (1952): 303–308.

Стевановић, Михаило. *Савремени српскохрватски језик I*. Београд: Научна књига, 1981.

Терзић, Александар. Структурно-семантичке карактеристике глагола са префиксалном групом *јона-* у руском и српском језику. *Научни сасијанак слависти* у *Вукове дане књига* 26/2 (1997): 309–320.

*

BAVIĆ, Stjepan. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: JAZU – Globus, 1988.

BAVKO-MALAYA, Olga. *Zero Morphology: A Study of Aspect, Argument Structure and Case*. Doctoral Dissertation. The State University of New Jersey, New Brunswick, New Jersey, 1999.

BARIĆ, Eugenija et al. *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Zavod za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku, 1979.

COMRIE, Bernard. *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976.

DIMITROVA-VULCHANOVA, Mila. *Verb Semantics. Diathesis and Aspect*. München: Lincom Europa, 1999.

DI SCIULLO, Anna Maria, Roumyana SLABAKOVA. Quantification and Aspect. de Angeliek van Hout, Henriëtte de Swart, Henk Verkuyll (eds.). *Perspectives on Aspect*. Kluwer, Dordrecht, 2005, 61–80.

GEHRKE, Berit. Goals and Sources are Aspectually Equal: Evidence from Czech and Russian Prefixes. *Lingua* 118/11 (2008): 1664–1689.

JABLONSKA, Patricja. When the Prefixes Meet the Suffixes. Peter Svenonius (ed.). *Special Issue on Slavic Prefixes*. Nordlyd 32/2. Tromsø: CASTL, 2004, 363–401.

- LINDVALL, Ann. Swedish Particle Verbs in Comparison with Polish Aspect Marking. Holmer Arthur, Jan Svantesson, Åke Viberg (eds.). *Proceedings of the 18th Scandinavian Conference of Linguistics*. Lund, Department of Linguistics, 2001.
- MARETIĆ, Tomo. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Knjižara L. Hartmana, 1899.
- MILIĆEVIĆ, Nataša. The Lexical and Superlexical Verbal Prefix *iz-* and Its Role in the Stacking of Prefixes. Peter Svenonius (ed.). *Special Issue on Slavic Prefixes. Nordlyd 32/2*. Tromsø: CASTL, 2004, 279–300.
- NOVAKOV, Predrag. *Glagolski vid i tip glagolske situacije u engleskom i srpskom jeziku*. Novi Sad: Futura publikacije, 2005.
- RAMCHAND, Gillian. Time and the Event: The Semantics of Russian Prefixes. Peter Svenonius (ed.). *Special Issue on Slavic Prefixes. Nordlyd 32/2*. Tromsø: CASTL, 2004, 305–343.
- RIDANOVIC, Midhat. *A Synchronic Study of Verbal Aspect in English and Serbocroatian*. Cambridge, Massachusetts: Slavica Publishers, 1976.
- ROJINA, Nina. *English Particles, Russian Prefixes, and Prepositional Phrases*. Master's thesis. University of Tromsø, 2004.
- ROMANOVA, Eugenia. Superlexical vs. Lexical Prefixes. Peter Svenonius (ed.). *Special Issue on Slavic Prefixes. Nordlyd 32/2*. Tromsø: CASTL, 2004, 255–278.
- ROMANOVA, Eugenia. Constructing Perfectivity in Russian. Ph.D. dissertation. University of Tromsø, 2006.
- SMITH, Carlota. *The Parameter of Aspect*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1997.
- SPENCER, Andrew, Marina ZARETSKAYA. Verb Prefixation in Russian as Lexical Subordination. *Linguistics* 36 (1998): 1–39.
- SVENONIUS, Peter. Slavic Prefixes and Morphology: An Introduction to the Nordlyd volume. Peter Svenonius (ed.). *Special Issue on Slavic Prefixes. Nordlyd 32/2*. Tromsø: CASTL, 2004a, 177–204.
- SVENONIUS, Peter. Slavic Prefixes Inside and Outside VP. Peter Svenonius (ed.). *Special Issue on Slavic Prefixes. Nordlyd 32/2*. Tromsø: CASTL, 2004b, 205–253.
- ŠARIĆ, Ljiljana. Prefiksi kao sredstvo perfektivizacije: semantički prazne jedinice? *Fluminensia* 23/2 (2011): 7–20.
- TATEVOSOV, Sergei. Intermediate Prefixes in Russian. Andrei Antonenko, Bethin Christina, Baylin John (eds.). *Formal Approaches to Slavic Linguistics*. University of Michigan Press, Ann Arbor, 2007, 423–442.
- TOLSKAYA, Inna. Unifying Prepositions and Prefixes in Russian: Conceptual Structure Versus Syntax. *Nordlyd 34 /2* (2007): 345–370.
- VENDLER, Zeno. *Linguistics in Philosophy*. Ithaca: Cornell University Press, 1967.
- VITKOVA, Polya. *The Interaction of English Particles, Bulgarian Prefixes, and Telicity*. Master's thesis. Universitetet i Tromsø, 2004.

Anica Glodović
Sandra Stefanović

SOME ISSUES ON THE SERBIAN VERBAL PREFIX *NA-* AND ENGLISH ADVERBIAL PARTICLE *UP*

S u m m a r y

The paper seeks to offer an insight into the impact that the Serbian prefix *na-* can have on the aspectual and aktionsart structure of the verbs it combines with. Recognizing the general distinction between lexical and superlexical Slavic prefixes, this research aims at defining the role of the lexical and superlexical *na-* attached to both perfective and imperfective stems (*na-doći, na-govoriti, na-rušiti*).

It has been concluded that the lexical prefix *na-* has a telicizing effect (i.e. the effect of evoking an intrinsic endpoint) on the event expressed by the verb. In the Serbian tense system aspect and aktionsart categories are determined on the morphological level so by marking telic aktionsart the Serbian prefix *na-* indirectly marks perfective aspect.

Then the contrastive analysis has been conducted in order to check the presupposed linguistic similarity between the Serbian prefix *na-* and the English particle *up*. Both the lexical prefix and the particle have core spatial meanings, readily form idiomatic combinations and are both drawn from the prepositional inventory. The analogy between the particle *up* and its equivalent Serbian lexical prefix *na-* lies in their telic nature. The particle *up* marks telic aktionsart (but not perfective aspect) and that quality is liable to change on the phrase and clause level.

Unlike the lexical one, the superlexical prefix *na-* tends to convey temporal and quantificational meanings (most frequently cumulation and saturation) rather than spatial or idiosyncratic ones. It also marks telicity (and indirectly perfectivity). The superlexical *na-* selects both perfective and imperfective stems changing imperfectives into perfectives but not affecting the aspect of the perfective verbs. It can attach to already lexically prefixed verbs (but only after secondary imperfectivization) and superlexically prefixed verbs.

This study only partially addresses the complex issue of the Serbian prefix *na-* (including its similarity to the English particle *up*) and its impact on the aspectual and aktionsart structure of verbs. This linguistic field offers a wide variety of research possibilities and some of the mentioned theoretical implications are yet to be subjected to close scrutiny.

Универзитет у Крагујевцу
Природно-математички факултет
Катедра за општеобразовне предмете
Радоса Домановића 12, 34 000 Крагујевац, Србија
glodjovicanica@yahoo.com

Универзитет у Крагујевцу
Факултет инжењерских наука
Сестре Јањић 6, 34 000 Крагујевац, Србија
sandra_stef@yahoo.com

Марина Катић
Јелисавета Шафрањ

ПРЕВОЂЕЊЕ ТЕРМИНА ЕЛЕКТРОНСКОГ ПОСЛОВАЊА: ПРЕВОДИЛАЧКЕ ТЕХНИКЕ КРОЗ ПРИЗМУ КОНТРАСТИВНЕ АНАЛИЗЕ

У раду су представљене технике које се примењују у превођењу са енглеског на српски језик у домену 'интернетске лингвистике', коју су значајно обележили термини електронског пословања. Истраживање се базира на контрастивној анализи енглеског извора и српског еквивалента, у циљу утврђивања сличности и разлика на лексичком и структурном нивоу. Материјал је узет из различитих извора (електронски речници доступни на интернету и превод стручне литературе из поменуте области), како би корпус био што веродостојнији. Аутори указују на чињеницу да се еквиваленција постиже комбиновањем различитих преводачких техника.

Кључне речи: електронско пословање, преводачке технике, контрастивна анализа, еквиваленција.

This paper presents translation techniques from English into Serbian employed in 'Internet linguistics', significantly marked by e-business terms. The survey is based on an English-Serbian contrastive analysis, aiming to establish the similarities and differences between languages on the lexical and structural levels. The collected material is excerpted from various sources (electronic dictionaries available online and translations of professional literature in the field) in order to make the corpus as valid as possible. The authors point to the fact that equivalence is established by combining different translation techniques.

Keywords: e-business terms, translation techniques, contrastive analysis, equivalence.

1. Увод. Феномен интернета, који је обележио другу половину XX века и прве две декаде новог миленијума, пружио је лингвистима прилику да се баве разноврсним истраживањима не би ли открили шта се заправо дешава у једној тако великој и богатој бази података која почива на компјутерској терминологији. Присуство енглеског језика у овој сфери довело је до појаве назива као што су *нејтлиш* и *веблиш* (енгл. Netlish and Weblish), што несумњиво сведочи о његовој доминацији у односу на остале језике света (KRISTAL 2012: 12). Нову област Кристал (KRISTAL 2012: 11) је назвао *интернетском лингвистиком*, сматрајући да је увелико распрострањени назив *компјутерски посредована комуникација* преширок, с обзиром да поврх језика укључује и друге видове комуникације као што су музика, фотографије, цртежи и видео снимци. С друге стране, пошто су се појавили и други уређаји попут мобилног телефона који почивају на компјутерској обради података, није чудо што су се неки лингвисти определили за назив *електронски посредоване комуникације*, који је по Кристалу (2012: 11–12) и даље преширок јер чини разлику између језика и осталих облика комуникације нејасном. Другим речима, он не види сличности између лингвистике, односно говорног и писаног језика и нпр. 'језика слике'. Сходно томе, заступајући мишљење да

језик и комуникација нису синоними, а желећи да обједини све језичке појаве информационог доба, Кристал даље истиче да његов предлог у погледу одабира назива у потпуности покрива све гране лингвистике. Напомиње да, иако је интернетска лингвистика још у повоју, „možemo anticipirati studije sintakse i morfologije interneta kao sredstva prenošenja informacija (fonoloških, grafoloških, multimedijalnih), te semantike, diskursa, pragmatike, sociolingvistike, psiholingvistike itd.” (KRISTAL 2012: 13). Наглашавајући чињеницу да интернет неће никада нестати, Кристал (2012: 165) закључује да изазови иновативних технологија представљају добру подлогу за развој теоријске и примењене интернетске лингвистике.

Нема сумње да област *електронског пословања* (енгл. electronic business), која подразумева вођење послова путем интернета, из лингвистичког угла спада у област интернетске лингвистике, јер у пракси примењује компјутер и мобилни телефон. У овај шири концепт пословних трансакција и размене информација укључена је и *електронска трговина* (енгл. electronic commerce), која као најсложенији механизам информационих технологија користи везе на глобалном нивоу. Нова област донела је собом и нову терминологију, која почива на речима и изразима англосаксонског порекла, с обзиром на то да се Сједињене Америчке Државе и Уједињено Краљевство сматрају колевком компјутера и информационих технологија.

Овај рад је инспирисан појавом бројних онлајн речника, који поред компјутерске терминологије покривају и веома специфичну област електронског пословања. Међутим, највећи подстицај био је превод трећег издања књиге *Information Technology for Management: Transforming Business in the Digital Economy* (TURBAN et al. 2003). На крају књиге налазе се речник и индекс термина, који знатно олакшавају разумевање нових појмова. Поменути речници и наведена књига о дигиталној економији послужили су као корпус за даља истраживања, а разноликост извора допринела је стварању реалне слике о упливу нових појмова. Лингвисти и стручњаци из ове области суочили су се са питањем прецизног превода нових речи и израза. У ту сврху примењене су различите технике превођења. У настојању да се сачува језички идентитет српског језика, енглески термини из ове области за које је било могуће пронаћи одговарајуће еквиваленте нашли су своје место у српској лексици. С друге стране, због интернационализације и транспарентности често су коришћени термини англосаксонског порекла, односно англицизми, а не нови изрази.

Широк опсег уско специфичних термина електронског пословања, коме до сада с аспекта лингвистичких истраживања није поклањана посебна пажња, био је главни мотив за писање овог рада. Његов главни циљ је да истакне да само правилним одабиром преводилачких техника можемо допринети уобличавању стручног вокабулара, који се последњих неколико деценија развија под снажним утицајем енглеског језика. У раду је коришћена метода контрастивне анализе.

2. О англицизмима. С обзиром на значајну заступљеност речи страног порекла у нашем језику, на тему англицизама, који су добили статус по-

зајмљеница¹, написани су многи научни радови, књиге и приручници (ŠEVIĆ 1996; VASIĆ et al. 2001; PRČIĆ 2005; FILIPOVIĆ 2005; PANIĆ-KAVGIĆ 2006; BUGARSKI 2007, 2009; NOVAČKOV 2008; SILOŠKI 2012 и др.). У погледу реаговања српског језика на страни утицај Прћић (2005: 215) пише следеће:

„Najočigledniji znak da je neka pozajmljenica integrisana u sistem bilo kog jezika-primaoca, pa tako i srpskog, jeste to da je njen pisani oblik formiran upravo u skladu sa pravopisnim konvencijama tog jezika. Ovo podrazumeva, kako je i ranije pomenuto, da je pozajmljenica prethodno bila podvrgnuta fonološkoj i gramatičkoj adaptaciji, pošto se pisani oblik temelji na domaćem izgovorenom (i gramatičkom) obliku”.

Истраживања англицизама вршена су у различитим правцима, од њихове класификације и адаптације до оправданости употребе. Покушавајући да открије мотиве појаве англицизама у српском економском регистру, Силашки (2012: 20) истиче да

„čak i kad postoji odgovarajuća reč na srpskom jeziku koja je već duže vreme u upotrebi i ustalila se kao termin u oblasti ekonomije i poslovanja, ide se korak dalje – uvodi se anglicizam kao naknadna замена за već postojeći srpski termin, što ukazuje na sledeće: u odnosu na jezičke razloge, vanjezički razlozi korišćenja anglicizama imaju prevagu”.

Из овог запажања може се наслутити да англицизми у суштини одражавају нашу жељу да се ослободимо сваког вида културолошке и технолошке изолације, пратимо дешавања и промене на светској сцени и тако будемо у складу са друштвеним и политичким трендовима.

У домену истраживања англицизама у области информационих технологија, треба поменути рад С. Филиповић (2005), који се, између осталог, бави и графолошком рецепцијом англицизама ради утврђивања општег степена интегрисаности у систем српског језика. Филиповић закључује да се англицизми из компјутерског регистра, као релативно нова појава у српском језику, још увек доживљавају као стране речи. Упркос томе што им је фонолошки облик адаптиран и нема варијације, њихов графолошки облик је најчешће потпуно неадаптиран (FILIPOVIĆ 2005: 93). Другим речима, иако постоје многи речници и приручници као помоћ при писању англицизама, многи аутори стручних и научних текстова их се не придржавају. Бавећи се проблематиком писања англицизама, Прћић (2005: 45) наглашава да је „погрешно pisati anglicizme u engleskom originalu, kako u tekstovima na latinici (kojoj je engleski original prilično blizak), tako i u tekstovima na cirilici (kojoj engleski original uopšte nije blizak)”.

С аспекта лексике, област електронског пословања на неки начин обједињује англицизме из компјутерског и економског регистра, али у једном новом, „дигиталном” руху о коме није било много речи у српским лингвистичким круговима.

¹ Ранко Бугарски у свом делу *Стране речи данас: њојам, ујојшреба, сјавови – О лексичким њојамљеницама* (1996: 19) за стране речи предлаже термин *њојамљенице* као најприкладнији, а за речи које су се одомаћиле нуди термин *домаће речи сјраној њорекла*.

3. ПРЕВОДИЛАЧКЕ ТЕХНИКЕ, ПОСТУПЦИ, МЕТОДЕ И СТРАТЕГИЈЕ. Студије о превођењу као самосталној дисциплини почеле су да се развијају тек у другој половини прошлог века. Овом тематиком бавили су се и наши лингвисти (IVIR 1985; SIBINović 1990; JOVANOVIĆ 2001; ХЛЕБЕЦ 2009). Хлебец (2009: 7–18) је изнео дефиниције основних појмова, истакавши да је *преводачка техника* „начин на који се део изворне поруке замењује у преводној поруци”, *преводачки метод* сматра „начином провере преводачког поступка (повратни превод)”, док под *преводачким постојанством* подразумева „назив који обухвата и преводачке технике и преводачке методе”. Сходно томе, преводачка техника се поистовећује са преводачким поступком. Међутим, у дефиницији преводачке технике не помиње се појам еквиваленције, премда једна реч – *замењује* – упућује на појам *једнаковредности*². Према нашем мишљењу, дефиниција би могла да гласи: *преводачка техника је начин којим се остварује еквиваленција између изворног и циљног језика на семантичком (лексичком) и морфосинтаксичком (структурном) нивоу*. Такође, може се уочити да се Хлебец не бави стратегијама, што је разумљиво, будући да се оне односе на шири појам, који подразумева глобални приступ целом тексту или пак неком његовом сегменту (BEL 1998: 188). Дела осталих аутора углавном су посвећена врстама превођења (стручно и књижевно), или се баве проблемима у превођењу новијих језичких појава, али нема озбиљнијег покушаја систематизације и категоризације терминологије. У термиолошком погледу влада неуједначеност, када су у питању појмови који се често користе. На пример, за енглеске називе *SL – Source Language* и *TL – Target Language* Ивир (1985) уводи термине *изворни језик* и *језик-циљ*, Јовановић (2001) се држи *изворног језика* и *циљног језика*, Сибиновић (2009) се служи терминима *изворник* и *језик превода*, док Хлебец (2009) такође користи термине *изворник* и *језик превода*, али их повремено замењује терминима *оригинал* и *превод*, *циљни језик* и *превод* или *језик циљ* и *превод*. Ђорђевић (2002) уводи и неке нове термине као што су *језик А* и *језик Б*, или *примарни језик* и *циљни језик*, а за *TL – Target Language* користи сасвим адекватан термин *преводни еквивалент*. Упркос разноликости терминологије у нашој стручној литератури, приступ преводачким техникама је веома студиозан и доследан (IVIR 1985; JOVANOVIĆ 2001; ХЛЕБЕЦ 2009). У нашем раду коришћене су само неке од понуђених техника, односно оне које су биле применљиве у терминологији електронског пословања. У даљем тексту следи њихов кратак опис.

Када је реч о превођењу стручних термина, важно је поменути *доследно дослован превод* (нпр. *одлука* < енгл. *decision*). Ова преводачка техника се заснива на „примарном значењу” (ХЛЕБЕЦ 2009: 16), чиме се ставља до знања да се преводи прво значење неке речи или фразе, онако како је дато у неком општем или стручном речнику. Веома је корисна када је реч о стручној терминологији, јер има за циљ да пренесе тачан смисао неке речи или фразе, па осим назива реч-за-реч носи још и назив смисао-за-смисао. С друге стране, преводачка техника *калкирање* (нпр. *одрживи развој* < енгл. *sustainable development*) производи језичке иновације, како на лексичком

² Термин преузет из IVIR 1985: 85.

тако и на структурном нивоу. Може се објаснити као „спој две речи које се користе као устаљен назив за један стручни појам” (ХЛЕБЕЦ 2009: 24). Када су у питању потпуно нове речи или фразе које се раније нису користиле у датом значењу, реч је о *преведеницама*, али ако се као калк користи постојећа реч у промењеном значењу ради се о *семантичком калку* (ХЛЕБЕЦ 2009: 24). Највећи број калкова припада преведеницама (нпр. *глобални приступ* < енгл. global approach), док су семантички калкови (нпр. *радионица* – у значењу организовани курс под надзором стручњака < енгл. workshop) знатно ређи и нема их у примерима из корпуса. Преводилачка техника *експанзија* или *додавање* (нпр. *споразум између две земље* < енгл. bilateral agreement) подразумева додавање елемената у циљном језику, ради појашњења значења. Њене поткатегорије су *експанзија* – *хипосемантизација*³, укључујући *ремоодификацију* (нпр. *дозвољено прекорачење* < енгл. overdraft), која подразумева да допунски лексички материјал претходи „хипосемантизованом” елементу, као и *ипосемодификацију* (нпр. *налог по тржишној цени* < енгл. market order), која подразумева да допунски лексички материјал следи „хипосемантизованом” елементу и *експанзија* – *парафразирање* (нпр. *оцена усаглашености коју врши трећа страна* < енгл. third-party conformity assessment). Супротно овој техници, *одузимање* (нпр. *берзански извештај* < енгл. stock exchange account) се примењује када се број елемената неке фразе у циљном језику смањује да би се постигла природност изражавања. Обе технике се примењују из стилских разлога. *Транспозиција* или *померање*, како Катфорд назива ову преводилачку технику, користи се, између осталог, у ситуацијама када у циљном језику не постоје идентичне граматичке структуре као у изворном језику (NEWMARK 1988: 85). Веома је важна када се ради о структурама именица + именица, које је потребно прилагодити нормама српског језика. Најчешће наилазимо на три начина превођења структура именица + именица: а) превођење предлошком конструкцијом (нпр. *веза с интернетом* < енгл. Internet connection); б) превођење придевом (нпр. *тржишна вредност* < енгл. market value); и в) превођење морфолошком заменом (нпр. *овлашћења заједнице* < енгл. community powers). *Адаптација* (нпр. *транспарентност* < енгл. transparency) се односи на прилагођавање енглеских термина нормама српског језика. За скраћивање вишечланих међународних назива користе се акроними (нпр. *EFTA* < енгл. EFTA), *скраћивање* – *одбацивање делова речи* (нпр. *лејлиница* < енгл. plane од airplane) подразумева елиминисање почетка, средине или краја речи, док *скраћенице* узимају најпрепознатљивија слова неке речи (нпр. *kg* < енгл. kilogram), или само почетно слово (нпр. *e-пошта* < енгл. e-mail). *Транскрипција* или *фонолошко превођење* (нпр. *чојер* < енгл. chopper) практично се своди на преписивање изговора оригинала. Ивир (1985: 93) истиче да „о фонолошком преводу govorimo onda kad se glasovni izraz prenosi u drugi jezik zajedno sa semantičkim sadržajem, ali se nužno modificira u skladu sa zahtjevima i mogućnostima fonološkog sustava toga drugog jezika”. Ова техника је посебно важна у писменом превођењу када је реч о различитим писмима, као у случају енглеског и српског. У даљем тексту (одељак 5) следи детаљнији приказ поменутих техника са примерима из корпуса.

³ Термин преузет из PRČIĆ 2005: 172.

О овој значајној теми писали су многи страни лингвисти (NIDA 1964; KRINGS 1986; NEWMARK 1988; SEGUINOT 1989; JÄÄSKELÄINEN 1990; LOESCHER 1991; BEL 1998; COEN 1998 и други). Најда (NIDA 1964: 241–245) је преводачке поступке сврстао у техничке и организационе. У техничке убраја анализу изворног и циљног језика, проучавање оригиналног текста пре превођења и откривање семантичких и синтаксичких апроксимација. По његовом виђењу, под организационим поступцима подразумевају се сва преиспитивања, која се врше контрастирањем са постојећим преводима истог текста, ради провере тачности. У те активности спада и провера комуникативног ефекта путем проучавања реакције читалачке публике на дати превод (NIDA 1964: 246–247).

Две деценије касније направљена је разлика између метода и поступака. Њумарк (NEWMARK 1988: 81) напомиње да се преводне методе односе на цео текст, а поступци на реченицу и ниже јединице (NEWMARK 1988: 47). Средином осамдесетих година двадесетог века теоретичари почињу да се баве стратегијама. Крингс (KRINGS 1986: 18) своди преводачку стратегију на свесне планове за решавање конкретних преводачких проблема у оквиру конкретних преводачких задатака, док Сегвино (SEGUINOT) сматра да постоје најмање три глобалне стратегије: (I) превођење без застоја; (II) непосредно исправљање површинских грешака; (III) исправљање стилских грешака у фази ревизије (SEGUINOT, према BEL 1998: 188). Лешер (LOESCHER 1991: 8) гледа на преводачку стратегију као на свестан поступак за решавање проблема приликом превођења текста или неког његовог сегмента. Као што је наведено у овој дефиницији, појам свести игра значајну улогу у превођењу, јер утиче на избор преводачке стратегије. У том смислу, Коен (COEN 1998: 4) тврди да захваљујући елементу свести уочавамо разлику између стратегије и преводачког процеса без тактике. С друге стране, Бел (BEL 1998: 188) дели стратегије на глобалне (оне које се баве целим текстовима) и локалне (оне које се баве текстуалним сегментима), тврдећи да ова разлика произлази из разних врста преводачких проблема. Сврставајући стратегије у две категорије: оне које се тичу квалитета текста и оне које се односе на сам процес превођења, Јаскеланин (JÄÄSKELÄINEN 1990: 15) тврди да стратегије у вези са процесом представљају скуп (лабаво формулисаних) правила и принципа које преводац користи да би остварио циљеве дефинисане преводном ситуацијом на најефикаснији начин.

Кратак осврт на историјат теорије превођења јасно говори о томе да се без преводачких техника, метода и стратегија не може ни замислити процес превођења, јер управо од њиховог правилног избора у великој мери зависи квалитет превода. Међутим, потребно је осврнути се и на културолошке обрасце, јер „kulturološka komponenta predstavlja bitan element u višeslojnom procesu prevodenja, onu neophodnu glazuru koja prevod ne čini samo činjenično, već i komunikativno vernim u što je moguće većoj meri” (NOVAKOV 2013: 23). Наиме, пре одабира одговарајуће технике превођења важно је утврдити да ли у изворном језику има елемената културе којих нема у циљном језику, који је ниво заједничке подлоге од које се полази и да ли она уопште постоји, коме се термини упућују, каква је њихова намена и тематика.

4. ТЕРМИНИ ЕЛЕКТРОНСКОГ ПОСЛОВАЊА НА ЕНГЛЕСКОМ И СРПСКОМ: ЕКВИВАЛЕНЦИЈЕ ИЛИ КОРЕСПОНДЕНЦИЈЕ? Превођење термина и израза из домена електронског пословања је интердисциплинарна област, односно, осим знања из информационалних технологија, неопходно је и познавање права, економије, социологије, лингвистике итд. Економија је потребна да би се разумела разноликост тржишта и финансијских операција које обликују пословно окружење, социологија да бисмо разумели понашање потрошача и организација које су конкурентне у новој економији, а лингвистика да би се нашла одговарајућа језичка решења.

Једно од питања које је највише заокупљало преводиоце у области електронског пословања јесте верност превода оригиналу. Реч је о успостављању односа *једнаковредности* међу изражајним средствима изворног и циљног језика, што се постиже путем *еквиваленција* и *кореспонденција*. У контрастивним проучавањима, ова два назива се помињу као начини утврђивања компарабилности. Ђорђевић (2002: 63) уочава да су се теоретичари нашли пред дилемом да ли у контрастивној анализи треба да се траже кореспонденти или преводни еквиваленти, односно да ли анализа треба да буде формално или семантички оријентисана. У суштини, еквиваленције се успостављају између два текста према семантичком критеријуму, а кореспонденције између језичких јединица, тј. речи, синтагми и синтаксичких форми, како према граматичком тако и према семантичком критеријуму. Имајући у виду чињеницу да језик функционише као спој форме и значења може се слободно рећи да су кореспонденције и еквиваленције блиско повезане. „Прожимање двају основних појмова контрастивне лингвистике – еквиваленције и кореспонденције – указује и на прожимање и јединство семантичког и синтаксичког у језику” (Ђорђевић, према Станковић 2013: 383). Расправе о еквиваленцији су, посебно у структурализму, достигле свој врхунац шездесетих и седамдесетих година прошлог века, а почивале су на претпоставци да изворни текст и превод деле исту вредност. Сматрало се да управо једнаковредност издваја превод од осталих текстова. По том концепту, теорије о превођењу су биле исцрпне анализе о различитим врстама еквиваленције. Најда (Nida 1964: 159) прави разлику између формалне и динамичке или функционалне еквиваленције, дајући предност динамичкој. Док се формална еквиваленција фокусира на саму поруку у погледу форме и садржаја, динамичка се базира на принципу еквивалентног ефекта, са циљем да однос између примаоца и поруке буде суштински исти као онај који је постојао између оригиналног пошиљаоца поруке и саме поруке. Колер (KOLLER 1979: 187–191) дефинише пет типова еквиваленције: денотативну, конотативну, текстуалну, прагматичку и формалну. Међутим, осамдесетих година принцип еквиваленције почиње да губи на значају. Снел-Хорнби (SNELL-HORNBY 1988: 22), на пример, напушта ову идеју, сматрајући да илузија симетрије међу језицима која једва да се назире из магловите приближности даје погрешну слику о проблемима превођења. С друге стране, Пим (Pym 2014) образлаже да принцип еквиваленције заслужује много већу пажњу од оне коју му указују модерне теорије превођења. Он истиче да се природна еквиваленција између језика и култура подразумева пре самог чина превођења. Због тога узима природну еквиваленцију за полазну тачку свог концепта теорије превођења (2014: 6).

Приликом превођења термина из области електронског пословања, преводиоци су били суочени с низом семантичких, социо-културних и граматичких разлика између изворног и циљног језика. У наставку рада биће расветљене заступљене технике превођења, са циљем успостављања еквиваленција између изворника и превода.

5. ТЕХНИКЕ ПРЕВОЂЕЊА КРОЗ ПРИЗМУ КОНТРАСТИВНЕ АНАЛИЗЕ ЕНГЛЕСКИХ ИЗВОРА И ПРЕВОДНИХ ЕКВИВАЛЕНАТА. Корпус за наше истраживање састављен је од седам изабраних стручних речника електронског пословања, доступних на интернету, у које спадају: *Međunarodni internet rečnik – MIR* (скраћеница: P1), *Englesko-srpski rečnik ekonomije, finansija, prava i evrointegracija* (скраћеница: P2), *Englesko-srpski rečnik tehničkih termina u evropskim direktivama novog pristupa i globalnog pristupa* (скраћеница: P3), *e-Poslovanje <> Rečnik pojmova – Lugram* (скраћеница: P4), *Rečnik internet pojmova – Osnove – YU Trend* (скраћеница: P5), *Mali rečnik internet pojmova* (скраћеница: P6), *ACPI: Rečnik komunikacionih tehnologija – KomBib* (скраћеница: P7), као и од целокупног текста стручне књиге *Informaciona tehnologija za menadžment – transformisanje poslovanja u digitalnu ekonomiju* (TURBAN et al. 2003, скраћеница: TMB 8), што чини осам независних делова корпуса. Број термилолошких јединица у наведеним речницима износи: P1 – 223; P2 – 40.000; P3 – 230; P4 – 72; P5 – 290; P6 – 26; P7 – 270. Коришћење различитих извора допринело је да корпус буде довољно репрезентативан и опсежан за анализу. У анализи се наводе само илустративни примери, који су у раду табеларно приказани. Циљ истраживања је да представи најзаступљеније преводилачке технике, као и да укаже на неопходност њиховог комбиновања у појединим преводним ситуацијама, како би се постигла неопходна преводна еквиваленција. У раду је примењена контрастивна анализа. Од неколико модела примењених у контрастирању (в. ĐORĐEVIĆ 2002: 72–73) определили смо се за *сџрукџурални модел* из следећих разлога. Овај метод се сматра најприкладнијим моделом за анализу до нивоа клаузе, а наше истраживање обухвата лексеме, синтагме и клаузе. Друго, њиме се пореде непосредни конституенти одређене категорије два језика, односно њихове површинске структуре, које су важне за контрастивна проучавања овог типа.

5.1. ПРЕВОДИЛАЧКЕ ТЕХНИКЕ КОЈИМА СЕ ДОБИЈАЈУ ОДГОВАРАЈУЋИ СРПСКИ НАЗИВИ. Покушавајући да отворе пут локализацији, односно пружи подршку локалним језицима у сфери информационих технологија, многи преводиоци се залажу за изналажење успешних еквивалента на матерњем језику, избегавајући позајмљивање страних речи кад год је то могуће. Ова идеја се може применити само уколико је степен изражајности циљног језика на довољно високом нивоу у датом домену. У ту групу техника спадају: доследно дослован превод, калкирање, експанзија или додавање, укључујући експанзију – хипосемантизацију и експанзију – парафразирање, одузимање и трансформација, подразумевајући све три врсте превођења структура именица + именица (табела 1.6).

5.1.1 ДОСЛЕДНО ДОСЛОВАН ПРЕВОД (ЕНГЛ. WORD-FOR-WORD TRANSLATION). Већина преведених термина из области електронског пословања настала је као

резултат технике доследно дословног превода, чија примена директно зависи од изражајних могућности циљног језика. „Иако је дословно превођење озлоглашено, и о њему се обично говори кад долази до погрешака, има много случајева када је оно не само оправдано него и пожељно” (ХЛЕБЕЦ 2009: 19). У суштини, циљ ове технике је да се искористи подударност два језичка система и тиме пренесе прави смисао. Посебно је корисна за превођење стручне литературе, јер обезбеђује лакше и брже понирање у материју. За јединицу превођења узима се реч, уз напомену да се као о јединици превођења води рачуна и о синтагми, о сложеници, односно о колокацији (ХЛЕБЕЦ 2009: 21). Дакле, ова преводачка техника се односи на појединачне речи, али укључује и више језичке јединице, што илуструју примери у табели 1.1. С друге стране, с аспекта превођења целокупног текста, реч је о избору преводачког приступа, а не технике (ХЛЕБЕЦ 2009: 21). Јовановић (2001: 30) напомиње да би се у случају превођења научних и стручних текстова дословно превођење могло назвати „*prevođenje po principu termin za termin*”, пошто се ради о превођењу термина. Предност ове технике је у томе што обезбеђује прецизност и једнозначну употребу речи без двосмислености.

Табела 1.1. Техника доследно дословног превода.

Енглески извор	Српски еквивалент
personalization	прилагођавање (ТМБ 8)
decoding	дешифровање (ТМБ 8)
daily consumption	дневна потрошња (P2)
valid	поуноважан (P2)
obsolete debt	застарели дуџ (P2)
provision	одредба (P2)
adoption	усвајање (ТМБ 8)
against all risks	против свих ризика (P2)
approval	одобрење (ТМБ 8)
qualification	особљеност (P2)
label	ознака (P2)
sale	продаја (P2)
common market	заједничко тржиште (P3)

Контрастирањем два језика на морфосинтаксичком и семантичком нивоу долазимо до закључка да ова техника обезбеђује апсолутно поклапање у погледу форме и значења када су у питању једносложне речи, захваљујући подударности два језичка система. С друге стране, у случају виших језичких јединица код којих постоји поклапање у погледу броја елемената, српски еквивалент добија наставке за род број и падеж. Међутим, присутна је апсолутна подударност на семантичком нивоу. Такође је потребно истаћи да је већина горе наведених примера преузета из српског економског регистра, будући да се електронско пословање темељи на принципима традиционалног пословања. Сходно томе, многе устаљене фразе попут *против свих ризика* сведоче о присуству старих услова пословања у новој дигиталној економији.

5.1.2 Калкирање (ЕНГЛ. CALQUE). Структурно превођење или калкирање представља један вид дословног превода. Подразумева дословно превођење елемената из енглеског језика одговарајућим елементима српског језика и изводљиво је само код изведених, сложених или фразних речи (PRČIĆ 2005: 179). Иако се калкирање врши са циљем да се попуне језичке празнине у циљном језику, ова техника веома често не обезбеђује превод у складу са законима српског језика. Наиме, „пошто се калкирањем преноси туђи начин мишљења материјалом властитог језика, често калкови у почетку звуче необично или чак рогобатно” (ХЛЕБЕЦ 2009: 24), па нас не чуди што понекад изазивају бурне реакције код српских лингвиста. С друге стране, неки калкови су у потпуности прихваћени и „одомаћени” у српској лексици. Следе примери у табели 1.2.

Табела 1.2. Калкирање.

Енглески извор	Српски еквивалент
digital signature	дигитални потпис (ТМБ 8)
“what-if” analysis	анализа „шта ако” (ТМБ 8)
bullwhip effect	ефекат бича (ТМБ 8)
lock-in effect	ефекат закључавања (ТМБ 8)
knowledge management	управљање знањем (ТМБ 8)
risk management	управљање ризиком (ТМБ 8)
competitive advantage	конкурентна предност (ТМБ 8)
social responsibility	друштвена одговорност (P2)
public key	јавни кључ (ТМБ 8)
radical changes	корениите промене (P2)
back interest	заостала кама (P2)
early notification	прво ујозорење (P2)
safe arrival	уредно присуће (P2)
ultimate beneficiary	крајњи корисник (P2)

Контрастирањем изворника и преводних еквивалената може се лако уочити да долази до подударности броја јединица које улазе у састав датог израза у оригиналу и преводу. Приликом превођења наведених термина такође је коришћена и *транспозиција*, која подразумева промену морфолошког облика речи, о чему ће у даљем тексту бити више речи. Наиме, употребљене су кореспондентне речи, али у другој граматичкој категорији. Сходно томе, сложеница *lock-in effect*, која се састоји од глагола *lock in* (у значењу ‘ставити под кључ, закључати’) и именице *effect* (чије је примарно значење ‘ефекат’) преведена је номиналном фразом од две именице, од којих је друга именица у генитиву, односно као *ефекат закључавања*. Када се ради о комбинацији придев плус именица, као у случају сложенице *back interest*, која је преведена као *заостала кама*, српски еквивалент је добио синтаксички наставак за род број и падеж.

Структура *bullwhip effect* би се могла превести парафразом као *ефекат ширења грешке приликом планирања продаје или набавке*, а “what-if” analysis као *алајка у програму Мајкрософтиј ексела која служи за анализу различитих*

сценарија задаћних функција. Тиме би се омогућило читаоцима да лакше схвате о чему је реч, јер у српском језику не постоји термин са истим значењем. Упркос томе, коришћено је калкирање да би се постигла краткоћа термина, интернационалност и прецизност.

5.1.3. ЕКСПАНЗИЈА ИЛИ ДОДАВАЊЕ (ЕНГЛ. AMPLIFICATION). Техника додавања, односно квантитативно обогаћивање текста у циљном језику, подразумева „да се у преводу употреби бар једна реч више, којом се појашњава значење” (ХЛЕБЕЦ 2009: 35). Користи се због општих разлика између изворног језика и циљног језика, а присутна је и жеља да се повећа степен разумљивости преведеног текста додавањем елемената којих нема у тексту оригинала. Практично, ова техника омогућава дубље понирање у значење изворног текста. Заступљена је приликом превођења једнословних речи али и сложених именичких фраза ради њиховог лакшег схватања и постизања природности израза. Експанзија се реализује путем хипосемантизације и техника описног превођења које спадају у њене поткатегорије.

5.1.4. ЕКСПАНЗИЈА – ХИПОСЕМАНТИЗАЦИЈА. Ослањајући се на појам еквиваленције, а уочавајући преклапања према сличности и различитости у погледу броја асоцијативних обележја, Прћић истиче да „hiposemantizacija znači da korespondent u L2 sadrži manji broj obeležja od onih u reči u L1, što ga čini semantički opštijim otuda manje preciznim” (2005: 172). Сходно томе, ради успостављања садржинске равнотеже примењују се постмодификација и премодификација. Другим речима, овом техником добијамо преводне еквиваленте који су резултат модификације кореспондената допунским лексичким материјалом који се додељује пре или после кореспондентне лексеме у циљном језику. Примери који илуструју ову технику налазе се у табели 1.3.

Табела 1.3. Хипосемантизација.

Енглески извор	Српски еквивалент
binary	бинарна датумтека (P1)
computer aided manufacturing	софтвер за производњу уз помоћ компјутера (ТМБ 8)
extranet	проширена интранет мрежа (P1)
spam	слање општег поште (ТМБ 8)
ad-hoc analysis	анализа ад-хок извештаја (ТМБ 8)
backward compatibility	компатибилност са претходним верзијама (ТМБ 8)
intermediation	увођење посредништва (ТМБ 8)
secondary storage	секундарно похрањивање меморије (ТМБ 8)
synchronous communication	синхронизована комуникација у реалном времену (ТМБ 8)
continuity plan	план континуитета пословања (ТМБ 8)
cost benefit analysis	анализа односа трошкова и добити (ТМБ 8)

Придев *бинарни* (*двојни*) је модификован именицом *датумтека* како би се добио еквивалент енглеске именице *binary* ради успостављања садржинске равнотеже између лексичких јединица изворног и циљног језика. С обзиром на то да допунски лексички материјал следи, реч је о постмодификацији. С

друге стране, српски еквивалент за *computer aided manufacturing* који гласи *софтвер за производњу уз помоћ компјутера* представља пример премодификације, јер допунски лексички материјал претходи хипосмантизованом кореспонденту.

5.1.5. ЕКСПАНЗИЈА – ТЕХНИКА ПАРАФРАЗИРАЊА (ЕНГЛ. PARAPHRASE). Известан број термина преводи се путем технике парафразирања, која се заснива на описном преводу. Уобичајене су дуже конструкције у виду односних реченица као замена за оно што је у изворном тексту саопштено једном речју или фразом. Нпр., *ergonomics* се преводи као *наука о њрилагођавању машина и радне средине људима*, а *cryptography*, појам на коме почива целокупно електронско пословање, као *наука која се бави методама очувања њајносни информација*. Парафраза се користи и приликом преводјења двочланих именских фраза типа именица + именица, које нису уобичајене у српском језику (Табела 1.4). Иако је стилска функција ове технике неоспорна, њен главни циљ је верније дочаравање семантичког садржаја изворника.

Табела 1.4. Парафразирање – примери за двочлане именске фразе типа именица + именица

Енглески извор	Српски еквивалент
permission marketing	маркетиншки најори који се чине њек када клијенти дају њрисѡанак да им се ѡаље рекламни и ѡромотижни маѡеријал (ТМБ 8)
multifactor productivity	однос између вредности излазних резултата и вредности улазних ѡдатака, укључујујући радну снагу, инвестиције, маѡеријале иѡд. који се користи да би се ѡпроизвели ѡио бољи излазни резултати (ТМБ 8)
employee monitoring	систем који користи софтвер за ѡдршку групама у одређивању рокова, усмеравању и ѡрађењу специфичних задатака ѡо чииавој организацији (ТМБ 8)
sale software	софтвер који се користи за аутоматизацију продаје (ТМБ 8)

Резултати контрастивне анализе показују да нема подударности у броју елемената у изворном и циљном језику, с обзиром на то да техника додавања подразумева „формално уврђење елемента који се не помиње у изворном тексту” (ХЛЕБЕЦ 2009: 35). Међутим, управо захваљујући тој чињеници дошло је до успостављања садржинске равнотеже између енглеског извора и српског еквивалента, што је допринело лакшем разумевању нових појмова.

5.1.6. ОДУЗИМАЊЕ (ЕНГЛ. SUBTRACTING). Преводилачка техника *одузимање* има за циљ свођење језичког материјала изворног текста на мањи број лексичких јединица, с тим да не изостане информација од кључног значаја за језик превода. Хлебѡ (2009: 34) истиче да ова техника представља „потпуно занемаривање неког елемента у формалном погледу, али тако да се смисао не мења”. Најчешће се примењује на нивоу фраза и клауза, а није ретка ни на нивоу текста. На нивоу фраза, овај поступак се примењује из стилских разлога ради елиминисања сувишних речи. Као пример могу послужити фразе *automated teller machine*, *able to pay*, *packing list*, *packing material*, *background information*, преведене једночланом лексемом, која има исти семантички садржај као фраза из изворног текста, док је четворочлана фраза *brick-*

-and-mortar organization преведена двочланом лексемом истог семантичког садржаја.

Табела 1.5. Одузимање.

Енглески извор	Српски еквивалент
automated teller machine	банкомат (P4)
able to pay	солвентан (P2)
packing list	општемница (ТМБ 8)
packing material	амбалажа (ТМБ 8)
background information	историјат (ТМБ 8)
brick-and-mortar organization	физичка организација (ТМБ 8)

Поређењем енглеских изворника и српских еквивалената долазимо до закључка да нема подударности у броју елемената, односно да српски еквиваленти имају мањи број јединица у односу на оригинал, али је постигнута семантичка подударност. Са стилског аспекта, српски еквиваленти су краћи и лакши за употребу, што је несумњиво предност када је реч о стручној терминологији која подразумева концизно изношење чињеница. Међутим, с аспекта употребе, краткоћа термина може понекад довести до недовољне прецизности у значењу. Наиме, српски еквивалент *банкомат* углавном асоцира на уређај на коме се уз помоћ кредитне картице подиже готовина или проверава стање на рачуну, док енглески термин *automated teller machine* више упућује на „мини банкарски шалтер”, који осим подизања готовине даје корисницима могућност да издају одређену врсту електронског платног налога. Придев *automated* указује на то да се ради о електронској размени података, што српски еквивалент посебно не наглашава. С друге стране, нема разлике у употреби енглеског термина *brick-and-mortar organization* и српског еквивалента *физичка организација*, без обзира на то што српски еквивалент има мањи број елемената, јер је сасвим јасно да се у оба случаја мисли на „чврсту” компанију, која није прешла на виртуелни начин пословања.

5.1.7. Транспозиција (ЕНГЛ. TRANSPOSITION). Транспозиција се односи на замену граматичких категорија приликом превођења ради постизања преводне еквиваленције. По Хлебецу (2009: 28), транспозиција представља а) промену морфолошког облика речи или б) промену врсте речи или в) промену састава језичке јединице.

Ова техника је најчешће заступљена у ситуацијама када би директно пресликавање врста речи произвело структуре ван језичких норми српског језика. Ивир (1985: 144) подсећа да „svaki jezik ima vlastitu distribuciju funkcija i značenja po jedinicama svojega sustava i da je zato pogrešno očekivati da će se distribucija jednoga jezika preslikati u jedinice s istim nazivom u drugom jeziku”. Примери из корпуса представљени су у табели 1.6, која илуструје структуре именица + именица, које су у преводу исказане: именицом са предлошком конструкцијом (1.6.а.), б) придевом и именицом (1.6.б.), и в) морфолошком заменом кроз употребу кореспондентне речи, али у другој граматичкој категорији (1.6.в.). Хлебец (2009: 28) истиче да је веома честа морфолошка замена „када се именица која је у енглеском употребљена атри-

бутски уз другу именицу у преводу на српски замени именицом у неком косом падежу, када та именица следи другој именици, као у *Freedom Strike* → *Удар слободе*” [...], указујући на употребу генитива у српском еквиваленту.

Табела 1.6.а. Транспозиција: именица + именица → именица + предлошка конструкција

Енглески извор	Српски еквивалент
chat room	чатоворија за ћаскање (ТМБ 8)
decision room	соба за одлучивање (ТМБ 8)
service-level agreement	споразум о нивоу услуге (ТМБ 8)
trial software	софтвер за пробу пре коришћења (ТМБ 8)
job stress	стрес због посла (ТМБ 8)

Табела 1.6.б. Транспозиција: именица + именица → придев + именица

Енглески извор	Српски еквивалент
virus marketing	вирусни маркетинг (ТМБ 8)
group trade	група трговина (ТМБ 8)
voice mail	гласовна пошта (ТМБ 8)
information center	информациони центар (ТМБ 8)
marketing database	маркетиншка база података (ТМБ 8)
organization culture	организациона култура (ТМБ 8)
network effect	мрежни ефекат (ТМБ 8)
safety equipment	сигурносна опрема (ТМБ 8)

Табела 1.6.в. Транспозиција: именица + именица → морфолошка замена

Енглески извор	Српски еквивалент
consumer behaviour	понашање потрошача (ТМБ 8)
access time	време приступања (P7)
value chain model	модел ланца вредности (ТМБ 8)
order execution	извршавање наруџбе (ТМБ 8)
transfer rate	брзина преноса (P7)
system development	развој система (ТМБ 8)

Примери илуструју појаву под називом јукстапозиција, која настаје као последица пресликавања енглеских структура у нашем језику, за потребе научно-стручног стила. Реч је о структурама именица + именица у којима једна именица дефинише другу. „Možemo ih opisati kao dvočlane tvorbe koje se sastoje od dviju imenica u nepromjenjivom redosljedu od kojih prva određuje drugu” (HORVAT – ŠTEVIN GOLUG, према BOGUNOVIĆ – ČOSO 2013: 180). Две именице су у јукстапозицији, али „bez dodatnih sredstava pojašnjenja njihova značenjskog suodnosa (sredstava poput npr. prijedloga), logičke i semantičke relacije između predatributne imenice i glave na koju se ona odnosi” (STARČEVIĆ 2006: 648). Старчевић (2006: 648). закључује да се „konstrukcije tipa «imenica + imenica» uvijek mogu svesti na «N1 ima neke veze s N2»”.

У случају структуре именица + именица која у преводу резултира именицом са предлошком конструкцијом нема, наравно, подударана у броју елемената, тј. преводни еквиваленти имају већи број елемената. У корпусу су заступљене следеће предлошко-падежне конструкције: а) у генитиву

(*сѣрес због њосла*), б) у акузативу (*ѣросѣорија за ѡаскање, соба за одлучивање*), в) комбинација акузатив + генитив (*софѣвер за ѣробу ѣре коришћења*) и г) комбинација локатив + генитив (*сѣоразум о нивоу услуђе*). С друге стране, подударност у броју елемената присутна је у структурама именица + именица које се преводе придевом и именицом, што је сасвим уобичајено у српском језику, па се ова техника показала као веома продуктивна у превођењу стручних термина ове области. Подударност елемената присутна је и у случају морфолошке замене, где је атрибутивно употребљена именица у енглеском извору замењена именицом у генитиву у циљном језику (*ѣонацање ѣоѣрошцача, време ѣрисѣуја, брзина ѣреноса и развој сисѣема*). Генитив може бити субјекатски тј. генитив агенса (*ѣонацање ѣоѣрошцача*), објекатски, који се најчешће комбинује са девербативним именицама (*извршцавање наруѣбе*) и експликативни, који служи као семантичка допуна, углавном апстрактној именици (*време ѣрисѣуја, модел ланца вредносѣи, брзина ѣреноса, развој сисѣема*). Морфолошком заменом добијени су преводни еквиваленти који су усклађени са нормама српског језика. Сходно томе, ову преводачку технику би свакако требало користити приликом будуће стандардизације термина електронског пословања.

5.2. ПРЕВОДИЛАЧКЕ ТЕХНИКЕ КОЈЕ ОБЕЗБЕЂУЈУ ЗАДРЖАВАЊЕ ОРИГИНАЛНОГ НАЗИВА. У ову групу преводачких техника коришћених приликом превођења термина електронског пословања спадају адаптација, акроними, скраћивање – одстрањивање делова речи, превођење скраћеница и транскрипција. Њима се оригинални термини прилагођавају правилима српског језика. Разлог томе је то што за њих не постоји адекватан превод на српском језику, а присутно је и настојање да се обезбеди лакша и једноставнија комуникација.

5.2.1. АДАПТАЦИЈА (ЕНГЛ. ADAPTATION). Адаптација се базира на позајмљивању страних речи у ситуацији кад неки термин или појам услед убрзаног развоја науке и технике уђе у нашу средину пре него што је у српском језику за њега створена или прихваћена посебна реч, при чему се стране речи прилагођавају фонетским, морфолошким и синтаксичким правилима нашег језика (ХЛЕБЕЦ 2009: 44). Најзаступљенија је у научној и стручној литератури (ЈОВАНОВИЋ 2001: 44).

Табела 2.1. Адаптација.

Енглески извор	Српски еквивалент
hyperlink	хѣѣрлинк (P1)
surfing	сурфовање (P1)
banner	банер (P5)
customization	касѣомизација (ТМБ 8)
disintermediation	дезинтермедијација (ТМБ 8)
reintermediation	реинтермедијација (ТМБ 8)
cracker	крекер (ТМБ 8)
hacker	хакер (P7)
gopher	ѣофер (P5)

Адаптација се користи и код сливеница (engl. blends) које представљају комбинацију два или више елемената, док семантички асоцирају на копулативне (двандва) сложенице⁴. О сливеницама темељно расправља Бугарски (2009: 180), указујући да „ovaj tvorbeni proces ima svoje izвориште u engleskom jeziku, gde se već tradicionalnim kovanicama u poslednje vreme pridružio veliki broj novih, naročito u jeziku medija i u registru elektronskih komunikacija”. Пошто долазе са енглеског говорног подручја, било је неопходно прилагодити их нормама српског језика, па су прво подвргнуте адаптацији. Истовремено је примењена и преводилачка техника позната као скраћивање: изоставља се други део прве речи и први део друге речи, да би се постигао ефекат краткоће и транспарентности. Заступљена је, дакле, комбинација различитих техника, адаптације и скраћивања да би се постигла неопходна еквиваленција, као и прилагођеност нормама српског језика.

Табела 2.2. Сливенице.

Енглески извор	Српски еквивалент
netiquette (net+etiquette)	нејџикет (еџика на мрежи) (ТМБ 8)
netizen (net+citizen)	нејџизен (корисник рачунарске мреже) (ТМБ 8)
softbot (software+robot)	софџбот (софџверски аџент) (ТМБ 8)

Приликом превеођења датих термина користи се и техника додавања (прва два примера), као и транспозиција (трећи пример), са исказивањем значења у загради, како би се читаоци ближе упознали са пуним називом сливених речи.

5.2.2. АКРОНИМИ (ЕНГЛ. ACRONYMS). Да би се у преводу могла добро пренети информација о значењу акронима⁵, потребно их је најпре дешифровати, то јест открити пуне облике речи од којих су настали (Jovanović 2001: 100). Примери у табели 2.3 илуструју дешифроване акрониме пренете на језик превода чистом транслитерацијом, преводилачком техником која се по Хлебцу (2009: 10) састоји од „замене слова изворног текста словима која се користе у језику превода без посредовања изговора и без икаквих других промена”. За овакав тип акронима Прћић (2005: 224) предлаже назив *йолу-лексикализоване акроними*, јер се пишу верзално па стога имају делимичан статус речи. С обзиром на то да се ради о међународним скраћеницама, пишу се латиницом. У табели 2.3 следи приказ најчешће коришћених акронима у електронском пословању.

У појединим енглеским акронимима ради једноставнијег писања користи се број 2 (енгл. *two*) уместо предлога *према* (енгл. *to*), на основу тога што ове две лексеме имају сличан изговор на енглеском језику. Српски еквивалент акронима задржава број 2 да би био што вернији оригиналу, али се приликом дешифровања користи предлог *према* ради лакшег разумевања. Коришћење бројева за представљање речи или делова речи старо је неколико векова, па

⁴ Термин преузет из Bulatović 2012: 110.

⁵ Лексичке јединице настале издвајањем почетних слова, једног или више њих, из дугачких или гломазних лексичких јединица, у циљу њихових скраћивања (Prčić 2005: 220).

Табела 2.3. Акроними.

Енглески извор		Српски еквивалент	
Акроними на енглеском	Дешифровање акронима на енглеском	Дешифровање акронима на српском	Акроними на српском (у латиничном писму)
B2B	business-to-business	предиузеће-према-предиузећу	B2B (ТМБ 8)
B2C	business-to-consumer	предиузеће-према-клијенту	B2C (ТМБ 8)
C2B	consumer-to-business	клијент-према-предиузећу	C2B (ТМБ 8)
C2C	consumer-to-consumer	клијент-према-клијенту	C2C (ТМБ 8)
P2P	person-to-person	особа-према-особи	P2P (ТМБ 8)
IEC	Intrabusiness electronic commerce	интерна електронска трговина	IEC (ТМБ 8)
B2E	business-to-employees	предиузеће-према-зајосленима	B2E (ТМБ 8)
G2B	government-to-business	управа-према-предиузећу	G2G (ТМБ 8)
G2G	government-to-government	управа-према-управи	G2G (ТМБ 8)
G2C	government-to-citizens	управа-према-грађанима	G2C (ТМБ 8)
G2E	government-to-employees	управа-према-зајосленима	G2E (ТМБ 8)
JIT	just-in-time	тачно на време	JIT (ТМБ 8)
PPC	pay per click	плаћање по клику	PPC (ТМБ 8)
ROI	return-on-investment	повраћај инвестиције	ROI (ТМБ 8)

употребу оваквих скраћеница не би требало сматрати савременом појавом (KRISTAL 2012: 14). Иако акроними са бројевима представљају језичку новину у српском језику, неретко их можемо видети у насловима новинских чланака, специјализованих сајтова, као и називима или поднасловима научних и стручних радова и књига, било преведених са енглеског, било написаних на српском језику. Уочљиво је да се употребљавају атрибутивно. Ради се о посебаном типу јукстапозиције у коме је атрибутивно употребљени акроним у неизмењеном облику модификатор друге именице, што се може приписати изразитом утицају енглеског језика, нпр.: *Врсте B2B аукција* (TURBAN et al. 2003: 207), *Типови електронског пословања: B2B и B2C модели електронског пословања* (<http://www.seminarskiradovi.biz/informatika/256-tipovi-elektronskog-poslovanja-b2b-i-b2c-modeli-elektronske-trgovine>). Израз *B2B и B2C модели електронског пословања* далеко је практичнији и језички економичнији од израза *модели електронског пословања који припадају B2B-у и B2C-у*, те су овакве језичке иновације лако нашле плодно тло у српском језику. Продуктивни феномен јукстапозиције у области електронског пословања би свакако требало подробније истражити.

Акроними се могу користити као почетне саставнице код творбе сложених речи. Брборић (2012: 486) уочава проблем њиховог писања, наводећи да аутори најновијег издања *Правилника српског језика* (2010) гледају на потешкоће у вези с бележењем почетних саставница „uglavnom stranog porekla,

sa statusom formanta ili prefiksoida” као на „poseban normativni problem”. Суштина је у томе да код многих сложених речи и израза постоји дилема да ли се ради о сложеницама, полусложеницама или синтагмама, а правописна норма налаже да се сложенице пишу спојено, полусложенице са цртицом, а спојеви две или више речи одвојено. Преводни еквиваленти оваквих спојева приказани у табели 2.3. следили су енглески образац писања са цртицом, мада Брборић (2012: 491) истиче да се спојеви са верзалним скраћеницама пишу одвојено.

Табела 2.3. Акроними.

Енглески извор		Српски еквивалент	
Акроними на енглеском у функцији префиксоида као део полусложенице	Дешифровање акронима на енглеском	Дешифровање акронима на српском	Акроними на српском у функцији префиксоида као део полусложенице
M-commerce	mobile commerce	мобилна трговина	М-трговина (ТМБ 8)
L-commerce	local-commerce	локацијска трговина	Л-трговина (ТМБ 8)
C-commerce	collaborative commerce	сарадничка трговина	С-трговина (ТМБ 8)
P2P architecture	peer-to-peer architecture	архитектура једнак са једнаким	P2P-архитектура (ТМБ 8)

У новије време, у многим новинским чланцима на српском језику који разматрају проблематику електронског пословања запажа се употреба акронима без додатног дешифровања, што нас наводи на закључак да је њихово значење, због честе употребе, већ добро познато читаоцима.

5.2.3. СКРАЋИВАЊЕ – ОДСТРАЊИВАЊЕ ДЕЛОВА РЕЧИ (ЕНГЛ. CLIPPING). Скраћивање без промене значења спада у веома честе творбене процесе (WIDAWSKI 2009: 126). Речи се скраћују, тако што им се одстрањује почетак, средина или крај, а нова реч задржава значење оригинала. На пример, збир свих међусобно повезаних мрежа на свету – енгл. *Internet* – често је у употреби само под називом *неџ* (ТМБ 8), док је за енглески назив *website* довољно написати само *сајџ* (ТМБ 8).

5.2.4. ПРЕВОЂЕЊЕ СКРАЋЕНИЦА (ЕНГЛ. ABBREVIATIONS). У корпусу су запажене скраћенице које се понашају као конституенти у процесу творбе нових речи. Рецимо, као део полусложенице често се користи скраћеница *е* настала од енглеског придева *electronic* (ТМБ 8). Клајн (2005: 212) дефинише полусложенице као „izraze od dve reči koji čine jedinstveni pojam, ali svaka zadržava svoj akcenat, a u pisanju se odvajaju crticom”. Из примера у табели 2.4 очигледно је да скраћеница *е* има функцију префиксоида у датим полусложеницама, јер се пише малим словом и обавезно са цртицом, док је друга саставница самостална реч. Приликом превођења, сама скраћеница је директно преузета из енглеског језика, али је друга саставница преведена реч.

Табела 2.4. Полусложенице.

Енглески извор	Српски еквивалент
e-business	е-пословање (ТМБ 8)
e-commerce	е-трговина (ТМБ 8)
e-banking	е-банкарство (ТМБ 8)
e-market	е-пизаца (ТМБ 8)
e-wallet	е-новчаник (ТМБ 8)
e-check	е-чек (ТМБ 8)
e-government	е-управа (ТМБ 8)
e-certificate	е-сертификациј (ТМБ 8)
e-forum	е-форум (ТМБ 8)
e-contract	е-уговор (ТМБ 8)

Познатим разлозима употребе скраћеница у случају електронског пословања треба додати још један. Електронско пословање се заснива на неограниченом приступу светском глобалном тржишту, па оваква „модерна” језичка творевина, као део глобалног маркетинга, има за циљ да кроз језик интернет медија остави снажан утисак на читаоце и слушаоце и тиме привуче пажњу што већег броја корисника.

5.2.5. ТРАНСКРИПЦИЈА (ЕНГЛ. TRANSCRIPTION). Ова техника подразумева „преписивање” изговора страних речи приликом превођења, односно „овим поступком већа пажња поклања се изговору него писању” (ХЛЕБЕЦ 2009: 9). Већина примера у табели 2.5 припада општој компјутерској терминологији, али је истовремено и део дигиталне економије, односно електронског пословања.

Табела 2.5. Транскрипција.

Енглески извор	Српски еквивалент
cache	кеш (P5)
blog	блоџ (P7)
cookie	куки (P5)
pixel	пиксел (P7)
hub	хаб (P5)
hit	хит (P5)

Нису ретке синтагме попут *смарт картице* (P4) састављене од англицизма добијеног овом техником и домаће речи, али је такође заступљено и превођење фразом у којој је N1 новији англицизам настао транскрипцијом, а N2 старији англицизам који се доживљава као домаћа реч.

Табела 2.6. Транскрипција: N1 (новији англицизам) + N2 (старији англицизам).

Енглески извор	Српски еквивалент
online distributor	онлајн дистрибутер (ТМБ 8)
web designer	веб-дизајнер (ТМБ 8)
cyber café	сајбер-кафе (ТМБ 8)

Ова техника свакако највише доприноси интернационализацији и прецизности стручне терминологије. Другим речима, контрастирањем преводних еквивалената и њихових енглеских извора, можемо извести закључак да међу њима постоји формална и семантичка подударност, с обзиром на то да садрже исти број елемената и да је међу њима успостављена лексичка еквиваленција.

6. РЕЗУЛТАТИ КОНТРАСТИВНЕ АНАЛИЗЕ. Контрастивна анализа показује да се само правилним одабиром преводилачке технике или комбинацијом различитих преводилачких техника може остварити семантичка и морфосинтаксичка еквиваленција стручних термина и израза у области електронског пословања. Примери указују да се приликом превођења синтагми често користе бар две преводилачке технике како би превод био веран оригиналу.

С обзиром на то да се преводилачке технике по својим карактеристикама битно разликују једна од друге, неопходно је да преводац сам донесе одлуку о избору одговарајуће опције, водећи рачуна о томе шта је у датом тренутку најкорисније и најприкладније за његов преводилачки задатак. Поврх тога, није упутно ограничити се на само једну преводилачку технику јер се некада тек применом више техника истовремено постиже преводна еквиваленција. При томе, преводац не сме заборавити на параметре који значајно утичу на одабир адекватне преводилачке технике, а то су културолошка компонента, функција превода (нпр. комуникативна/прагматична) и његова намена.

7. ЗАКЉУЧАК. Бројна истраживања у оквиру ‘интернетске лингвистике’ показују да се лексикон енглеског језика значајно проширио. Процват вокабулара посебно је приметан у области дигиталне економије, односно електронског пословања, које је током последње деценије постало „глобални тренд”. Захваљујући утицају енглеског језика, обогаћен је и вокабулар српског језика, који је, као и многи други језици света, био лексички сиромашнији у овом домену.

Наше истраживање преводилачких техника у области терминологије електронског пословања показује да се оне могу поделити у две групе. Прву групу чине технике којима се добијају стручни термини за које постоје одговарајући српски називи, које су практично отвориле пут локализацији, са циљем да се смањи уплив страних термина. Подразумевају пре свега доследно дослован превод (*ипротив свих ризика* < енгл. *against all risks*) и калкирање (*крајњи корисник* < енгл. *ultimate beneficiary*), где постоји и формална и семантичка подударност између изворника и српског еквивалента. У исту групу техника спадају и експанзија – хипосемантизација (*софтвер за производњу уз помоћ компјутера* < енгл. *computer aided manufacturing*), експанзија – парафразирање (*маркетиншки најори који се чине тек када клијенти дају пристанак да им се шаље рекламни и промотивни материјал* < енгл. *permission marketing*) и одузимање (*солвентан* < енгл. *able to pay*), код којих нема подударности у броју елемената, али је присутна семантичка подударност. Када је реч о језичким иновацијама – структурама именица + именица, посебно је важна транспозиција, која подразумева превођење предлошком конструкцијом (*софтвер за пробу ње коришћења* < енгл. *trial software*),

придевом (*мрежни ефектај* < енгл. network effect) и морфолошком заменом (*развој сисџема* < енгл. system development). Ова техника обезбеђује неопходну семантичку подударност у сва три случаја, док је формална подударност изостала само код превођења предлошком конструкцијом. У другу групу се убрајају преводачке технике попут адаптације (*хиперлинк* < енгл. hyperlink), акронима (*B2B* < енгл. B2B), скраћивања – одстрањивања делова речи (*нејт* < енгл. Internet), скраћеница у полусложеницама (*е-џтрговина* < енгл. e-commerce) и транскрипције (*кеш* < енгл. cache), које су у највећој мери допринеле интернационализацији термина. Поређење изворника и српских еквивалента показује да међу њима постоји формална и семантичка подударност. Превођење неких синтагми захтева коришћење најмање две преводачке технике, нпр. “*what-if*” *analysis* или *bullwhip effect*, где се за добијање адекватних преводних еквивалената примењују и калкирање и транспозиција. Такође, коришћење две паралелне технике – адаптације и скраћивања – уочено је и код сливеница попут *netizen* и *softbot*.

Анализа показује да је неопходно користити различите технике превођења, а понекад и њихове комбинације, да би се постигла неопходна еквиваленција, односно верност превода оригиналу. Имајући у виду да су многи од нас активни учесници у електронском пословању, а да тога заправо нису ни свесни, ово кратко истраживање у области примењене интернетске лингвистике би могло да буде од помоћи свима који желе да отклоне недоумице око превођења кључних термина ове комплексне области која је значајно обележила почетак 21. века.

ИЗВОРИ

- LUČIĆ, Branko. *e-Poslovanje <> Rečnik pojmova*, 2007. <http://www.lygram.net/e_poslovanje/recnik.html> 17.09.2015.
- Mali rečnik internet pojmova, 2015. <http://www.rnids.rs/data/files/RNIDS-Mali_recnik_internet_pojmova.pdf> 17.09.2015.
- Međunarodni internet rečnik – MIR, 2015. <http://www.znanje.org/i/i21/01s01/mir2.htm#_top> 14.09.2015.
- MILOJEVIĆ, Dobrovoje. *Englesko-srpski rečnik ekonomije, finansija, prava i evrointegracija*, 2015. <<http://www.poslovnirecnik.com>> 14.09.2015.
- NIELSEN, Lindholm, Torben, Borislava JAKŠIĆ, Ratko UZUNOVIĆ. *Englesko-srpski rečnik tehničkih termina u evropskim direktivama novog pristupa i globalnog pristupa*, 2006. <<http://www.scribd.com/doc/186018633/Recnik-Tehnickih-Termina-u-Novom-i-Globalnom-Pristup-EU#scribd>> 17.09.2015.
- Rečnik internet pojmova. YU Trend, 2001. <<http://www.yutrend.com>> 17.09.2015.
- Rečnik komunikacionih tehnologija. Kompjuter biblioteka, 2015. <<http://www.kombib.rs>> 17.09.2015.
- Specijalizovani sajt za studente ekonomije, menadžmenta i srodnih oblasti. <<http://www.seminarski-radovi.biz/informatika/256-tipovi-elektronskog-poslovanja-b2b-i-b2c-modeli-elektronske-trgovine>> 01.10.2015.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Сибиновић, Миодраг. *Нови животи оригинала, увод у џревођење*. Београд: Удружење научних и стручних преводаца Србије, 2009.

- СТАНКОВИЋ, Селена. Из контрастивне анализе језика: Проблеми, резултати, класификација и примена, *Philologia Mediana* V/5 (2013): 381–389.
- ХЛЕБЕЦ, Борис. *Превођилачке технике и посмјуци (енглески језик)*. Београд: ЕБГ, 2009.
- *
BELL, Roger T. *Psychological/Cognitive Approaches*. M. Baker (ed.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London – New York: Routledge, 1998, 185–189.
- BOGUNOVIĆ, Irena, Bojana ČOSO. Engleski u hrvatskome: znanstveni izričaj biomedicine i zdravstva. *Fluminensia* 25/2 (2013): 177–191.
- BRBORIĆ, Veljko Ž. Tvorba reči i pravopis – pisanje složenih determinativnih formacija sa prvom stranom komponentom // Tvorba reči i njeni resursi u slovenskim jezicima. Rajna Dragičević (ur.). *Zbornik radova sa četrnaeste međunarodne naučne konferencije Komisije za tvorbu reči pri Međunarodnom komitetu slavista*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2012, 485–496.
- BUGARSKI, Ranko. *Lingvistika u primeni* (2. izd.). Beograd: Čigoja, 2007.
- BUGARSKI, Ranko. *Evropa u jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2009.
- BULATOVIĆ, Stefan. Nove slivenice u engleskom jeziku – jednokratne tvorevine ili konsolidovani neologizmi? Slavica Perović (ur.). *Mi o jeziku, jezik o nam., Zbornik radova sa druge konferencije društva za primijenjenu lingvistiku*. Podgorica, 2012, 109–116.
- COHEN, Andrew D. *Strategies in Learning and Using a Second Language*. New York: Addison Wesley Longman, 1998.
- DORĐEVIĆ, Radmila. *Uvod u kontrastiranje jezika*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2002.
- FILIPOVIĆ, Sonja. *Izgovor i pisanje računarskih anglicizama u srpskom jeziku*. Beograd: Zadužbina Andrejević, 2005.
- IVIR, Vladimir. *Teorija i tehnika prevođenja* (2. izd.). Sremski Karlovci: Centar „Karlovačka gimnazija” – Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika, 1985.
- JÄÄSKELÄINEN, Riitta. *Features of Successful Translation Processes: A Think-aloud Protocol Study*. Joensuu: University of Joensuu, 1990.
- JOVANOVIĆ, Mladen. *O prevođenju, Tehnika prevođenja, s primerima srpsko-engleskog i englesko-srpskog prevoda*. Beograd: Udruženje naučnih i stručnih prevodilaca Srbije, 2001.
- KLAJN, Ivan. *Gramatika srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2005.
- KOLLER, Werner. *Equivalence in Translation Theory* (translated into English by A. Chesterman). A. Chesterman (ed.). *Readings in Translation Theory*. Helsinki: Finn Lectures, 1979, 186–191.
- KRINGS, Hans Peter. Translation Problems and Translation Strategies of Advanced German Learners of French. J. House and S. Blum-Kulka (eds.). *Interlingual and Intercultural Communication*. Tübingen: Gunter Narr, 1986, 263–275.
- KRISTAL, Dejvid. *Internetska lingvistika (Internet Linguistics). Priručnik za studente (A Student Guide)*. (S engleskog preveo Goran Drinčić). Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost, 2012.
- LOESCHER, Wolfgang. *Translation Performance, Translation Process, and Translation Strategies. A Psycholinguistic Investigation*. Tübingen: Gunter Narr, 1991.
- NEWMARK, Peter. *A Textbook of Translation*. Hertfordshire: Prentice Hall International, 1988.
- NIDA, Eugene A. *Towards a Science of Translating*. Leiden: E. J. Brill, 1964.
- NOVAKOV, Predrag. Anglicisms in Business Serbian – a Linguistic and Cultural Transfer. Katarina Rasulić, Ivana Trbojević Milošević (eds.). *ELLSSAC Proceedings Vol. I*. Belgrade: Faculty of Philology, University of Belgrade, 2008, 447–456.
- NOVAKOV, Predrag. Kulturološki elementi u prevodu: suočavanje sa drugima. Milan Živković (ur.). *Zbornik radova IV međunarodnog naučnog skupa Multikulturalnost i savremeno društvo*. Novi Sad: Visoka škola „Pravne i poslovne akademske studije dr Lazar Vrkatić”, 2013, 21–31.
- PANIĆ-KAVGIĆ, Olga. *Koliko razumemo nove anglicizme*. Novi Sad: Zmaj, 2006.
- PRČIĆ, Tvrtko. *Engleski u srpskom*. Novi Sad: Zmaj, 2005.
- PYM, Anthony D. *Exploring Translation Theories*. London and New York: Routledge, 2014².
- SEGUINOT, Candace. *The Translation Process*. Toronto: H. G. Publications, 1989.
- SIBINOVIĆ, Miodrag. *Tehnika prevođenja*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1990.
- SILAŠKI, Nadežda. *Srpski jezik u tranziciji: o anglicizmima u ekonomskom registru [Serbian in Transition: On Anglicisms in Economic Register]*. Beograd: CID Ekonomskog fakulteta, 2012.
- SNELL-HORNBY, Mary. *Translation Studies: An Integrated Approach*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1998.

- STARČEVIĆ, Anđel. Imenice kao atributi – nove strukture u hrvatskom jeziku. Jagoda Granić (ur.). *Jezik i mediji – Jedan jezik: više svjetova*. Zagreb – Split: HDPL, 2006, 645–656.
- ŠEVIĆ, Radmila. Srpski i engleski – jezici u kontaktu? J. Plankoš (ur.). *O leksičkim pozajmljenicama*. Subotica – Beograd: Gradska biblioteka i Institut za srpski jezik, 1996, 81–88.
- TURBAN, Ephraim, Ephraim McLEAN, James WETHERBE. *Informaciona tehnologija za menadžment – Transformisanje poslovanja u digitalnu ekonomiju*. (prevod 3. izd.). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2003.
- VASIĆ, Vera, Tvrtko Prčić, Gordana Nejgebauer. *Du you speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*. Novi Sad: Zmaj, 2001.
- WIDAWSKI, Maciej. Lexical Abbreviations in American Slang. *Beyond Philology* 6 (2009): 125–132.

Marina Katić
Jelisaveta Šafranj

TRANSLATING E-BUSINESS TERMS:
TRANSLATION TECHNIQUES THROUGH THE PRISM
OF CONTRASTIVE ANALYSIS

S u m m a r y

This English-Serbian contrastive analysis survey aims to show that different translation techniques and their combinations are to be employed in order to provide equivalence on the semantic and morphosyntactic levels between English words and phrases occurring in the field of e-business terminology and their equivalents in Serbian.

Some translation techniques such as *amplification* and *subtracting* reflect differences in the number of elements, but provide semantic equivalence. On the other hand, translation techniques such as *adaptation* and *abbreviation*, where the original forms are preserved (creating international terms), show similarities in the number of units and quite naturally, semantic equivalence. Briefly, regardless of the differences and similarities in the number of elements, both types of translation techniques seem to produce a meaningful translation. However, the choice of only one translation technique is not often sufficient for the correct translation from English into Serbian. In other words, in some cases, it is necessary to employ at least two translation techniques simultaneously, for example *qualque* and *transliteration* in order to accurately translate certain specialized complex words and phrases such as “*what-if*” *analysis* or *bullwhip effect*.

In general, the results indicate that high quality translation in the field of *applied Internet linguistics* while translating specialized words and phrases from English into Serbian can only be provided by the application of different translation techniques, or even their combinations if necessary, in order to attain translation equivalence.

Универзитет у Новом Саду
Факултет техничких наука
Департман за опште дисциплине у техници
Трг Доситеја Обрадовића 6, 21000 Нови Сад, Србија
mare@uns.ac.rs
jsafranj@eunet.rs

Соња Филиповић-Ковачевић

ПРЕНЕСЕНА ЗНАЧЕЊА ЛЕКСИЧКИХ ЈЕДИНИЦА С ПОЈМОМ ПЛАВЕ БОЈЕ У ЕНГЛЕСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (КОГНИТИВНОЛИНГВИСТИЧКА АНАЛИЗА)*

Рад изучава лексичке јединице, лексеме и идиоме, с појмом ПЛАВЕ БОЈЕ у енглеском и српском језику и когнитивну мотивисаност њихових пренесених значења. Циљеви рада су: (1) показати на примерима да је ПЛАВО изворни домен којим се изражавају апстрактна значења, (2) констатовати појмовне метафоре и/или метонимије у основи пренесених значења ових лексема и идиома у енглеском и српском језику (типа А ЈЕ ПЛАВО, ПЛАВО СТОЈИ УМЕСТО А), и (3) упоредити апстрактна значења која се изражавају преко појма ПЛАВО у два изучавана језика. Резултати показују да ове лексеме и идиоме у енглеском језику изражавају 15 појмова, а у српском 7, као и да је метонимија врло заступљена као мотивација за пренесена значења самостално или у интеракцији с метафором.

Кључне речи: плава боја, значење, енглески језик, српски језик, појмовна метафора, појмовна метонимија.

This paper studies lexical units, lexemes and idioms, with the concept of the COLOUR BLUE in English and Serbian and focuses on the cognitive motivation of their transferred meanings. The aims of the paper are: (1) to show that BLUE is the source domain when expressing abstract meanings, (2) to determine conceptual metaphors and/or metonymies underlying transferred meanings of these lexemes and idioms in English and Serbian (of the type A IS BLUE, BLUE FOR A), and (3) to compare abstract meanings expressed via the concept BLUE in the two languages. The results show that the studied lexemes and idioms express 15 concepts in English and 7 in Serbian, and that metonymy is a very frequent mechanism motivating transferred meanings either solely or interacting with metaphor.

Key words: blue colour, meaning, English, Serbian, conceptual metaphor, conceptual metonymy.

1. Увод. Предмет изучавања у овом раду су пренесена значења лексичких јединица, тј. лексема и идиома, с појмом ПЛАВЕ БОЈЕ у енглеском и српском језику. Будући да се изучава исти феномен у два језика приступ изучавању је свакако контрастиван, али и когнитивнолингвистички с обзиром на то да је у средишту истраживања утврђивање когнитивне мотивације пренесених значења.

Плава боја у енглеском језику именује се лексемом *blue*, која има основно значење 'боја неба и мора по лепом дану'.¹ С друге стране, у савременом српском језику основна лексема за именовање плаве боје је *јлав* и има готово идентично основно значење: 'који има једну од основних боја спектра, средњу, између љубичасте и зелене; који је боје неба или мора; модар'.² Међутим,

* Рад је написан у оквиру пројекта број *Језици и културе у времену и њиховом развоју* (бр. 178002), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Значење је наведено према LDOCE (Longman Dictionary of Contemporary English): 'the colour of the sky or the sea on a fine day'.

² Значење је наведено према РСЈ.

још две лексеме се користе у значењу ‘плав’: *модар* и *сињи*. Основно значење лексеме *модар* је ‘који је тамноплав, затвореноплаве боје, плав уопште; модрикаст, плаветан’. За *сињи* као прво значење под а) РСЈ наводи ‘сив, сивкаст, пепељаст, просед’, док тек под б) наводи: ‘модар, плавкаст, љубичаст: - море, - очи, - камен, - коса’, а друго значење ове лексеме је ‘црн, таман: - гавран’. Лексема *сињи* у раду неће бити разматрана, јер код ње доминирају значења ‘сиво и црно’, а у једином метафоричком изразу, *закукајти као сиња кукавица* у значењу ‘горко заплакати, плакати, ридати’ претпоставка је да означава црну боју, а не плаву, јер се ‘несрећа и туга’ у српском језику изражавају кроз црну боју (нпр. *завијти некога у црно, црна година*, и сл.).

Предмет изучавања у овом раду су недословна, пренесена значења, јер појам ПЛАВЕ БОЈЕ изражен кроз лексичке јединице исказује низ пренесених, апстрактних значења, као на пример: *blue* у значењу ‘тужан и без наде, потиштен’, *blue flu* ‘мамурлук’, *илавац* ‘полицајац’, *илава крв* ‘аристократија’. Лексичке јединице на којима се спроводи истраживање обухватају лексеме којима се именује плава боја у енглеском и српском језику (*blue; њлав, модар*), одговарајуће изведенице (нпр. *илавац*) и сложенице (нпр. *blue flu*), као и идио-ме који садрже лексеме *blue, њлав* и *модар* (нпр. *turn the air blue; њримајти њлаве коверџе*).³ Под *идиомом* се овде подразумева редован, а понекад и систематски, спој најмање две лексеме, а често и више њих, како семантичких тако и функцијских унутар одређене синтагме или реченице; идиом је формално, функцијски, садржински и употребно више или мање компактна, непроменљива целина, која образује посебну јединицу лексикона и посебну одредницу у речнику (Prčić 2008: 158).

Анализи се приступа из когнитивнолингвистичке перспективе, уз примену теорија појмовне метафоре и метонимије. Полази се од хипотезе да боје представљају конкретне, сензомоторне, изворне домене човековог искуства кроз које се изражавају апстрактнија значења. Сматра се да се пренесена значења изучаваних лексичких јединица у оба језика заснивају на појмовним метафорама типа А ЈЕ ПЛАВО, или на појмовним метонимијама ПЛАВО СТОЈИ УМЕСТО А. Циљеви рада су следећи: (1) показати на примерима да је ПЛАВО изворни домен којим се изражавају апстрактна значења, (2) констатовати појмовне метафоре и/или метонимије у основи пренесених значења лексема и идиома с појмом ПЛАВЕ БОЈЕ у енглеском и српском језику, и (3) упоредити апстрактна значења која се изражавају преко појма ПЛАВО у два изучавана језика.

1.1. РЕЛЕВАНТНА ЛИНГВИСТИЧКА ИЗУЧАВАЊА БОЈА. Изучавања лексема којима се именују боје уопште, у појединачним језицима као и контрастивно у два или више језика, веома су актуелна, а у контексту овог рада поменућемо неколико студија. Берлин и Кеј (BERLIN – КАУ 1969) су испитивали везу између изражавања боја у различитим језицима и културама, те су дошли до закључка да се називи основних боја у једној култури могу предвидети на основу броја термина за боје у тој култури; такође, установили су да нови термини за боје у језицима света настају одређеним редоследом. Од контра-

³ О лексичким јединицама које су предмет истраживања биће више речи у одељку 1.2.

стивних истраживања која укључују енглески и српски језик свакако треба поменути С. Кример-Габоровић (KRIMER-GABOROVIC 2011; 2014a; 2014b), која се у неколико радова бавила проблематиком боја у два језика. У првој, обимној контрастивној студији она детаљно испитује сегментирање категорија боја у смислу њихове прототипске манифестације, а посебно колокабилност лексема којима се именују категорије основних боја у светлу њихових изведених значења; студија покрива и област деривационе синтагматике. У другом раду она спроводи контрастивну анализу 11 основних боја у енглеском и српском језику, те изучава њихову концептуализацију, категоризацију и именовање кроз призму Берлин-Кејовог модела. У трећем раду ауторка се бави контрастивном семантиком категорије плаве боје у енглеском и српском језику, проучавајући денотативна и асоцијативна значења ове категорије, и долази до закључка да се категорије плаве боје у два језика подударују денотативно, али не и конотативно. Постоје и други радови који изучавају семантику назива за боје у српском језику контрастивно у односу на енглески језик, али и у односу на неке друге језике, на пример, мађарски, руски, украјински (в. Поповић 1991; ХЛЕБЕЦ 1995; LAZAREVIĆ 2010; ANDRIĆ 2013; VLAJKOVIĆ – STAMENKOVIĆ 2013).

Лингвистичка истраживања у српском језику у вези с бојама обухватају радове који се баве придевима којима се изражавају боје, називима боја у словенском фолклору, у народној поезији, у митологији и семантичком анализом углавном беле и плаве боје (в. Алдачић 1992; Ivić 1995; Ивић 1996; ХЛЕБЕЦ 1998; Ивић 1999; РАДЕНКОВИЋ 2008; ЈАНКОВИЋ 2011; ПОПОВИЋ 2012; Станић 2012).

1.2. СТРУКТУРА КОРПУСА. Као што је већ напоменуто, корпус чине лексеме и идиоми с појмом ПЛАВЕ БОЈЕ у енглеском и српском језику. У питању су: 1) лексема *blue* у енглеском језику и лексеме *їлав* и *модар* у српском језику, 2) сложенице које садрже елементе *blue*, *їлав* или *модар* као слободне морфеме (нпр. *blue blood*; *їлавокос*), 3) изведенице са основом *їлав* или *модар* (нпр. *їоїлавейїи*, *модрица*),⁴ 3) идиоми који садрже лексеме *blue*, *їлав* или *модар*; показало се да су у питању различите фразне лексеме, а унутар ове категорије: безглаголске фразне лексеме (нпр. *out of the blue*, фразне именице: *їлава крв*, фиксни биноми: *black and blue*, поредбе: *like a blue streak*) и глаголске фразне лексеме (нпр. *burn with a low blue flame*, *to blue one's money*) (О типовима идиома према структурно-функцијским критеријумима пише Прћић (PRČIĆ 2008: 161–166)).

Већ при ексцерпирању корпуса испоставило се да постоји несклад у броју лексема и идиома с појмом ПЛАВЕ БОЈЕ који изражавају пренесена значења у два језика.⁵ Наиме, примери у енглеском језику (45) далеко су бројнији него у српском језику (11). Такође, међу српским лексичким јединицама највише има изведеница, док у енглеском делу корпуса изведеница нема, али има далеко више сложеница и идиома. Енглеске лексеме и идиоми ексцерпирани су из следећих извора: *Oxford Learner's Dictionary of English Idioms*

⁴ У енглеском језику оваквих примера са *blue* нема.

⁵ До истог закључка дошла је и Кример-Габоровић (KRIMER-GABOROVIC 2014: 250); она каже да је енглески језик богатији од српског у опусу фразеолошких јединица које садрже основни термин *їлаво*.

(OLDEI), *Longman Dictionary of Contemporary English Updated Edition* (LDCE), *Енглеско-српски фразеолошки речник* (ЕСФР), *Longman Online Dictionary of Contemporary English* (LODCE): <http://www.ldoceonline.com/>, *British National Corpus* (BNC): <http://www.natcorp.ox.ac.uk/>, *Free Dictionary* (FD): <http://idioms.thefreedictionary.com/>, *The Phrase Finder* (PF): <http://www.phrases.org.uk/>, *The Urban Dictionary* (UD): <http://www.urbandictionary.com/>, <http://www.idiomconnection.com/color.html>, http://www.learn4good.com/languages/evrd_idioms/id-c.htm. Српске лексеме и идиоми ексцерпирани су из следећих извора: *Речник српскога језика* (РСЈ), *Фразеолошки речник српског језика* (ФРСЈ), *Srpsko-engleski frazeološki rečnik* (СЕФР).

С обзиром на то да је фокус интересовања на утврђивању мотивације значења из когнитивнолингвистичке перспективе, у примерима су тражени когнитивни механизми који су у основи пренесеног значења, те су према томе и подељени у категорије. Тако у примерима *feel blue*, *blue funk*, *blue devils*, *have the blues* и *baby blues* појам плаво означава ‘тугу, меланхолију, депресију’, те је когнитивни механизам у основи овог значења појмовна метафора тужно је плаво. У датом низу примера појам туге потиче од плави-часте боје коже у стањима анксиозности.

Резултати анализе организовани су тако да се приказују категорије уочених когнитивних механизма у основи пренесених значења. У оквиру сваке категорије представљени су одговарајући примери, са дефинисаним значењима и у реченичном контексту.

2. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР. Боје су предмет интересовања у лингвистици и когнитивистички опредељеним студијама још од 60-тих година 20. века. У наставку су описана когнитивистичка истраживања боје и дефинисан је когнитивнолингвистички теоријски оквир који је примењен у анализи.

2.1. КОГНИТИВИСТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА БОЈЕ. Резултати когнитивистичких студија које се баве бојама важни су за теоријска разматрања о односу језика и мишљења, а у том смислу кључне дихотомије су објективизам наспрам релативизма, као и универзалност наспрам релативности људског сазнања.

Једно од главних питања јесте да ли језик којим говоримо утиче на мишљење или је управо обрнута ситуација, да мишљење утиче на језик. С једне стране, Сапир-Ворфова хипотеза (WHORF 1956) заступа језички релативизам кроз тврдњу да језик утиче на мишљење, па чак и да га одређује. С друге стране, Берлин и Кеј (BERLIN – KAY 1969) су поставили и емпиријски потврдили хипотезу о универзалности категоризације боја, чиме су довели у питање језички релативизам. Они су спровели истраживање у коме су од испитаника, изворних говорника различитих језика, тражили да именују различите боје узорака из Манселове таблице боја и да одреде нијансу сваке боје која најбоље представља дату боју. Као одговор испитаници су увек давали исту нијансу дате боје, што је показало да одређену категорију боја именујемо захваљујући нашој перцепцији истакнутих, проминентних боја. Дакле, резултати добијени овим истраживањем су у супротности са језичким релативизмом, јер показују да перцепција, као когнитивни процес, утиче на језик.

2.2. ПОЈМОВНА МЕТАФОРА И ПОЈМОВНА МЕТОНИМИЈА. У когнитивној лингвистици метафора и метонимија се не посматрају традиционално као језичка, стилска средства, већ као когнитивни механизми помоћу којих човек разуме свет око себе и организује искуство. Појмовна метафора омогућава да се један апстрактан појам разуме преко другог, човеку искуствено ближег појма (LAKOFF – JOHNSON 2003; KLIKOVAC 2004), док појмовна метонимија обезбеђује ментални приступ циљном појму који је теже приступачан у једном истом појмовном домену (KÖVECSES – RADDEN 1998; EVANS – GREEN 2006; CROFT 1993).

Неки од водећих когнитивних лингвиста сматрају да управо метонимија има кључну улогу у концептуализацији, те да је она у основи многих, чак већине појмовних метафора (LAKOFF – KÖVECSES 1987; RADDEN 2000; 2003; BARCELONA 2000). Према Радену (RADDEN 2003: 409–413) метафора и метонимија нису строго оделите, већ прототипске категорије у континууму: дословно значење – метонимија – метафора. На пример, придев *high* у *high tower* употребљен је дословно, у примеру *high tide*, употребљен је помало метонимијски, јер се односи и на вертикалну и на хоризонталну димензију (ГОРЕ СТОЈИ УМЕСТО ГОРЕ И ВИШЕ), у примеру *high temperature*, *high* је употребљено метонимијски, јер вертикалност стоји уместо температуре (ГОРЕ СТОЈИ УМЕСТО ВИШЕ), у *high prices*, *high* има метафоричку интерпретацију (RADDEN 2003: 409–410).

У овом истраживању у средишту пажње је онај део континуума где се преплићу метафора и метонимија, тј. где метафора проистиче из метонимије. Унутар овог континуума су различите међукаатегорије, од којих је једна врло битна и распрострањена: *меџафора коју мотиџивише мейтонимија*. На пример, већину метафора за емоције мотивише метонимија која се тиче физиолошких реакција на емоције. Реченица *He was breathing fire* (RADDEN 2003: 430) одражава метафору БЕС ЈЕ ВАТРА, а у њеној основи је метонимија према којој је повишена температура тела физиолошки одраз беса.

2.3. КОГНИТИВНОЛИНГВИСТИЧКИ ПРИСТУП ИДИОМИМА. Према традиционалном схватању идиоми се састоје из две или више речи, а њихово значење је непредвидљиво јер је некомпозитно, те се не може извести из значења појединачних речи. С друге стране, са становишта когнитивне лингвистике, значење идиома није потпуно арбитарно, већ је великим делом мотивисано, иако не потпуно предвидљиво. Конкретно, значење идиома може мотивисати неки од следећих когнитивних механизма: метафора, метонимија и конвенционално знање (KÖVECSES 2002: 200–210). На пример, код идиома *spit fire*, чије је значење ‘разбеснети се’, бес се доводи у везу са ватром, тј. мотивација значења почива на појмовној метафори БЕС ЈЕ ВАТРА, која је у основи и других израза, као, на пример, *to fume* ‘бити јако бесан’, *burn somebody up* ‘разбеснети некога’, *smoke is coming out of somebody’s ears* ‘разбеснети се’ (KÖVECSES 2002: 202–203). С друге стране, идиом *hold one’s hands*, чије је значење ‘одложити одређену активност’, почива на појмовној метонимији РУКА СТОЈИ УМЕСТО АКТИВНОСТИ, као посебан случај општије метонимије ИНСТРУМЕНТ КОЈИМ СЕ ОБАВЉА АКТИВНОСТ СТОЈИ УМЕСТО АКТИВНОСТИ, јер људи прототипски активности обављају рукама (KÖVECSES 2002: 208–209). Ова метонимија је у основи и других израза, као на пример: *put one’s hands in one’s pockets*

‘намерно ништа не радити’, *join hands with somebody* ‘сарађивати с неким’. Један други идиом с лексемом *hand*, *have one's hands full* у значењу ‘бити заузет’ у основи има конвенционално знање, јер људи знају да тешко могу започети неку нову активност док су им руке заузете (KÖVECSES 2002: 207–208). Наравно, идиоми могу имати и вишеструку мотивацију, као на пример *have clean hands* ‘бити недужан или морално исправан’, у чијој је основи метонимија РУКА СТОЈИ УМЕСТО АКТИВНОСТИ, али и метафора МОРАЛНО ЈЕ ЧИСТО (KÖVECSES 2002: 210).

3. ПОЈАМ ПЛАВЕ БОЈЕ У ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ. Лексеме и идиоми с појмом ПЛАВЕ БОЈЕ овде ће бити сврстани у категорије према установљеном значењу које је изражено кроз појмовне метафоре и појмовне метонимије у којима је ПЛАВО изворни домен, односно појам-средство.

Анализа примера из корпуса на енглеском језику показује да се у основи велике већине пренесених значења лексема и идиома с појмом ПЛАВЕ БОЈЕ налазе како појмовна метафора тако и појмовна метонимија, у два типа међусобних односа: 1) појмовна метафора коју мотивише појмовна метонимија и 2) појмовна метафора и метонимија у равноправној интеракцији. Поред тога, има и значења која се заснивају само на појмовној метонимији.

3.1. ПРЕНЕСЕНА ЗНАЧЕЊА ПЛАВЕ БОЈЕ У ЛЕКСИЧКИМ ЈЕДИНИЦАМА У ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ: ПОЈМОВНЕ МЕТАФОРЕ МОТИВИСАНЕ ПОЈМОВНОМ МЕТОНИМИЈОМ. У наставку ће бити приказана пренесена значења енглеске лексеме *blue* и других лексичких јединица са овом лексемом, у чијој суштини су појмовне метафоре, које су и саме мотивисане, појмовним метонимијама. Другим речима, појмовна метонимија омогућава успостављање природне (физичке или узрочне) везе између два домена искуства. Констатована су три метафоричка преноса утемељена на метонимијама, и у њима се ПЛАВОМ изражава ЛОША ЕМОЦИЈА, ЛОШЕ ЗДРАВСТВНО СТАЊЕ, ОДНОСНО АРИСТОКРАТСКО ПОРЕКЛО. У свим овим случајевима метонимијским преносом плавичаста боја означава боју коже или крвних судова.

(1) ЛОША ЕМОЦИЈА ЈЕ ПЛАВА:

- а) ТУЖНО ЈЕ ПЛАВО ← ФИЗИОЛОШКА МАНИФЕСТАЦИЈА ЕМОЦИЈЕ СТОЈИ УМЕСТО ЕМОЦИЈЕ: *blue* ‘тужан и без наде; потиштен’: Patricia tends to feel blue around the holidays; (the) blues ‘тип музике спорог, тужног ритма који потиче с југа САД-а’: He’s a famous blues singer; *blue funk* ‘депресивно стање’: Anne has been in a blue funk since her dog died; *blue devils* ‘меланхолија, депресија’: Hank is down with the blue devils again; *have the blues* ‘осећати се тужно, депресивно’: After seeing the old house in such bad shape, I had the blues for weeks; *baby blues* ‘болест при којој жена осећа велику тугу и умор након рођења детета’: The exact cause of the “baby blues” is unknown at this time.

У енглеском језику је једно од основних метафоричких значења које има ПЛАВО појам ДУБОКЕ ТУГЕ ИЛИ ДЕПРЕСИЈЕ. У питању је метафора: ТУЖНО ЈЕ ПЛАВО.

Према једном тумачењу, плава боја је развила ово значење због плавичасте боје коже у стањима анксиозности. У том смислу, може се констатовати да је у основи ове метафоре метонимија ФИЗИОЛОШКА МАНИФЕСТАЦИЈА ЕМОЦИЈЕ СТОЈИ УМЕСТО ТЕ ЕМОЦИЈЕ (KÖVECSES – RADDEN 1998: 56).

- б) НЕГАТИВАН ЕМОТИВНИ НАБОЈ ЈЕ ПЛАВ ← ФИЗИОЛОШКА МАНИФЕСТАЦИЈА ЕМОЦИЈЕ СТОЈИ УМЕСТО ЕМОЦИЈЕ:

blue in the face 'исцрпљен од беса, или неког напора': I laughed until I was *blue in the face*; *a blue fit* 'изузетна узбуђеност, изнервираност или срџба': Mary would have had a *blue fit* if she had known about Ethel Ramsden's adventure; *burn with a low blue flame* 'беснети тихо, али интензивно': She just sat there with her steak in her lap, *burning with a low blue flame*; *blue funk* 'у паници или великом страху': Just because the bride's mother is late, you needn't get in a *blue funk*.

Наведени примери, у којима плаво означава НЕГАТИВАН ЕМОТИВНИ НАБОЈ попут БЕСА, УЗБУЂЕЊА, СТРАХА, у својој метафоричкој основи имају метонимију ФИЗИОЛОШКА МАНИФЕСТАЦИЈА ЕМОЦИЈЕ СТОЈИ УМЕСТО ЕМОЦИЈЕ, јер се њима алудира на плавичасту боју коже која се јавља као последица недостатка кисеоника у ексцитираним емотивним стањима.

- (2) ЛОШЕ ЗДРАВСТВЕНО СТАЊЕ ЈЕ ПЛАВО:

- а) АЛКОХОЛИСАНО СТАЊЕ ЈЕ ПЛАВО ← ФИЗИОЛОШКА МАНИФЕСТАЦИЈА СТАЊА СТОЈИ УМЕСТО СТАЊА:

blue devils 'делиријум тременс': The shakes, or the *blue devils*, are a sure sign of a serious drinking problem; *blue flu* 'мамурлук': He was out late last night and has the *blue flu*; *blue/green around the gills* 'пијан': Marty – now thoroughly *blue around the gills* – slid neatly under the table, and everyone pretended not to notice; *burn with a low blue flame* 'изузетно пијан': He's not just drunk, he's *burning with a low blue flame*; *screwed, blued, and tattooed* 'пијан': All four of them went out and got *screwed, blued, and tattooed*.

У наведеним примерима, где плаво изражава појам ПИЈАНСТВА, констатована метафора, слично као и у претходном случају, заснована је на метонимији ФИЗИОЛОШКИ ЕФЕКТИ СТАЊА СТОЈЕ УМЕСТО СТАЊА, тј. ПЛАВИЧАСТА БОЈА ЛИЦА СТОЈИ УМЕСТО АЛКОХОЛИСАНОГ СТАЊА.

- б) БОЛЕСНО ЈЕ ПЛАВО ← ФИЗИОЛОШКА МАНИФЕСТАЦИЈА СТАЊА СТОЈИ УМЕСТО СТАЊА:

blue/green around the gills 'болестан, који осећа мучнину': How about a little air? I feel a little *blue around the gills*; *black and blue* 'угруван, физички или емотивно': I'm still *black and blue* from my divorce; *go blue* 'назепсти': You kids be sure to wear your scarves outside, you'll *go blue* if you don't!; *blue baby* 'беба чија је кожа плавичаста по рођењу због срчаних проблема'.

Метафора у овим примерима, где се кроз плаво изражава БОЛЕСНО СТАЊЕ, такође почива на метонимији ФИЗИОЛОШКА МАНИФЕСТАЦИЈА СТАЊА СТОЈИ УМЕСТО СТАЊА, а овом приликом односи се опет на плавичасту боју коже која је резултат лошег здравственог стања.

- (3) ЧОВЕК АРИСТОКРАТСКОГ ПОРЕКЛА ИМА ПЛАВУ КРВ:

blue blood (blue-blooded) 'човек аристократског порекла': This is where the city's *blue bloods* like to gather; *to have blue blood in one's veins* 'имати плаве крви у венама, аристократски': He is a man of aristocratic descent, with *blue blood* in his veins.

Метафоричка употреба плаве боје у значењу 'аристократско' утемељена је на метонимији ДЕО СТОЈИ УМЕСТО ЦЕЛИНЕ, где се венама упућује на човека, а осим тога на снази је и метонимијски пренос ПЕРЦЕПИЈА СТОЈИ УМЕСТО ПЕРЦИПИРАНОГ (KÖVECSES – RADDEN 1998: 56), тј. ПЛАВО СТОЈИ УМЕСТО ВЕНА. Објашњење

за ову појаву је следеће: плаве вене се упадљивије виде код људи светлије пути, који су некада обично били припадници вишег рода.

3.2. ПРЕНЕСЕНА ЗНАЧЕЊА ПЛАВЕ БОЈЕ У ЛЕКСИЧКИМ ЈЕДИНИЦАМА У ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ: ПОЈМОВНЕ МЕТАФОРЕ И МЕТОНИМИЈЕ У ИНТЕРАКЦИЈИ. У основи већине пренесених значења енглеских лексема и идиома с појмом ПЛАВЕ БОЈЕ су појмовне метафоре које различите апстрактне појмове доводе у везу са елементима плаве боје или се с њом могу етимолошки повезати. Тако се на метафору надовезује метонимија ПЛАВО СТОЈИ УМЕСТО ЕЛЕМЕНТА ПЛАВЕ БОЈЕ као посебан случај метонимије МАТЕРИЈАЛ ОД КОЈЕГ ЈЕ САЧИЊЕН ПРЕДМЕТ СТОЈИ УМЕСТО ТОГ ПРЕДМЕТА (KÖVECSES – RADDEN 1998: 51).

- (4) ИЗЕНАДНО ЈЕ ПЛАВО:
(come) out of a clear blue sky, (come) out of the blue ‘изненадно, без упозорења’: We got a check from Aunt Ruby *out of the blue*; *a bolt from/out of the blue* ‘нешто неочекивано, нешто што јакo изненађује’: The news that they had got married was *a bolt from the blue*.

У овим примерима у интеракцији су с једне стране метафора НЕОЧЕКИВАНО/ ИЗЕНАДНО ЈЕ ИЗ НЕБА, јер знамо да нам је оно што је на небу потпуно непознато, и с друге стране метонимија ПЛАВО СТОЈИ УМЕСТО НЕБА. Ова два когнитивна механизма се стапају, те заједно дају метафору ИЗЕНАДНО ЈЕ ПЛАВО. Плавом бојом упућује се на небо, као ентитет из кога нешто неочекивано пада или на брзину којом се јавља муња.

- (5) НЕПОЗНАТО ЈЕ ПЛАВО:
into the wide/wild blue yonder ‘отићи негде далеко где се чини да је узбудљиво, јер је непознато’: I have a sudden desire to escape, to head *off into the wide blue yonder* and never return; *into the blue (into thin air)* ‘ишчезнути’: I don’t know where they’ve gone – *into the blue*, for all I know; *blue-sky thinking* ‘неконвенционалан начин размишљања, који није ограничен постојећим нормама’: Everyone said Einstein was a fool when he was growing up, but his *blue-sky thinking* led to some of the greatest scientific advances of his time.

Овде је у питању метафора НЕПОЗНАТО ЈЕ НЕБО, јер на основу човековог искуства оно што је на небу, у свемиру, представља енигму за нас. Поред тога, ту је и метонимија ПЛАВО СТОЈИ УМЕСТО НЕБА, јер је плава боја доминантна карактеристика неба по дану. На крају, комбинацијом поменутих когнитивних механизма настаје метафора: НЕПОЗНАТО ЈЕ ПЛАВО. У последњем наведеном примеру *blue-sky thinking* ради се о начину размишљања које нема граница, по аналогiji са небом које је бесконачно.

- (6) БРЗО ЈЕ ПЛАВО:
*talk a blue streak, talk until one is blue in the face*⁶ ‘говорити много и брзо тако да се замапа саговорник’: Billy didn’t talk until he was two, and then he started *talking a blue streak*; *like a blue streak*⁷ ‘изузетно брзо’: He climbed that ladder *like a blue streak*.

⁶ Постоји још неколико идиома у енглеском језику с овим значењем, који не садрже елемент плаве боје: *talk someone’s arm off, talk someone’s ear/head/pants off, talk the bark off a tree, talk the hind leg off a donkey/ horse*.

⁷ Постоји још неколико идиома у енглеском језику с овим значењем, који не садрже елемент плаве боје: *like greased lightning, like the wind, like blazes*.

У примерима са *streak* ‘муња’, у интеракцији су метафора БРЗИНА ЈЕ МУЊА и метонимија ПЕРЦЕПЦИЈА СТОЈИ УМЕСТО ПЕРЦИПИРАНОГ, а овде конкретно ПЛАВО СТОЈИ УМЕСТО МУЊЕ, јер је муња плавичаста и изузетно брза, што знамо на основу животног искуства. Комбинацијом ова два когнитивна механизма добија се метафора БРЗО ЈЕ ПЛАВО. Идиом *talk until one is blue in the face* нема везе с муњом, већ са плавичастом бојом коже услед физичког или емотивног напора.

- (7) ПОСЕБАН СТАТУС ЈЕ ПЛАВО:

the blue ribbon ‘прво место, прва награда’: Bob’s horse won *the blue ribbon* at the fair; *the someone’s blue-eyed boy* ‘миљеник/љубимац (учитеља, шефа, ...), штребер’: Jack is Professor Roland’s *blue-eyed boy*. He gets better grades than he really deserves.

Порекло плаве боје у првом наведеном примеру, *the blue ribbon*, који означава ‘ексклузивност’, има везе са бојом траке које су носили чланови Реда витезова (Order of the Garter) у Великој Британији, као и са бојом траке која се додељује добитницима различитих награда. Стога, овде делују заједно метафора ПОСЕБАН СТАТУС ПОДРАЗУМЕВА ДОБИЈАЊЕ НАГРАДЕ и метонимија ПРЕДМЕТ КОЈИМ СЕ ВРШИ АКТИВНОСТ СТОЈИ УМЕСТО ТЕ АКТИВНОСТИ (KÖVECSES – RADDEN 1998: 54), тј. ПЛАВА ТРАКА СТОЈИ УМЕСТО ПОЧАСНОГ ДОДЕЉИВАЊА НАГРАДА. Порекло другог наведеног идиома, у коме плава боја очију указује на нечији посебан статус или третман предмет је полемике.⁸ Вероватно је да има везе са некадашњим идеалом лепоте светлих, плавих људи.

- (8) МНОГО НОВЦА ЈЕ ПЛАВО:

blue chips (blue-chip), *blue chip securities/shares* ‘првокласне акције, акције највећих компанија, веома успешан’: *The blue chips* took another nose dive in today’s trading; *to blue one’s money* ‘профућкати новац, трошити на све стране, проћердати новац, расипати паре’: It’s no use helping him; he’ll *blue all his money* on gambling; *blue money* ‘новац који особа или компанија проћерда услед лошег вођења финансија или неурачунљивости’.

Плаво у овим идиомима потиче од чипова који се користе у коцкању, где чипови различитих боја имају различите вредности, црвени је најмање вредан, а плави вреди највише, десет пута више од црвеног. Установљени метафорички пренос мотивише метонимија ПРЕДМЕТ КОЈИМ СЕ ВРШИ АКТИВНОСТ СТОЈИ УМЕСТО ТЕ АКТИВНОСТИ, тј. ПЛАВИ ЧИП СТОЈИ УМЕСТО ОСВАЈАЊА ВЕЛИКОГ НОВЦА У КОЦКАЊУ. Осим овога, заступљена је и метонимја ПЕРЦЕПЦИЈА СТОЈИ УМЕСТО ПЕРЦИПИРАНОГ, тј. ПЛАВО СТОЈИ УМЕСТО ЧИПА.

Осим тога, у идиомима са *blue chip* плава боја има позитивно значење у финансијском смислу (‘финансијски успешно’), док се у осталим идиомима и даље односи на велику количину новца, али новца који је потрошен, тј. изгубљен.

- (9) ВУЛГАРНО ЈЕ ПЛАВО:

a blue film/movie ‘порнографски филм’: I’ve got an old *blue film* from the forties; *cuss a blue streak* ‘много псовати’: When she dropped the brick on her toe, she

⁸ Овај идиом типичан је за британски енглески, док се у америчком енглеском употребљава *fair-haired boy* са истим значењем.

cussed a blue streak; blue humour ‘вулгаран хумор’: This is really *blue humour*; *Damn it to blue blazes!* ‘Дођавола!’: *Damn it to blue blazes*, I told you I can’t lend you any more money!; *blue law* ‘закон против друштвено неприхватљивог’: How am I supposed to watch sports on Sunday without any beer? *Damn blue laws*; *turn the air blue* ‘много псовати’: When Jim opened his finger instead of the can he started *turning the air blue*; *to blue-pencil something* ‘цензурисати нешто, исећи што цензорским маказама’: Most of my report on the treatment of the political prisoners was *blue-penciled* by the authorities.

Постоји више тумачења у вези са тим зашто плава боја означава нешто вулгарно, тј. друштвено неприхватљиво, укључујући проституцију и псовање. Последњи наведени пример је интересантан, јер се ради о веома ригидном закону који ради у корист јачања религиозних постулата, нпр. забране лова и продаје алкохола недељом, и слично. Овде је лексема *blue* употребљена антонимијски, односно структура: придев *blue* + именица *law* требало би да се тумачи као *law against blue* ‘закон против плавог’, дословно речено, при чему *blue* означава ‘вулгарност’. Тако је реч *blue* у значењу ‘промискуитетно’ први пут употребљена у Шкотској 1824. године, а сматра се да има везе с тим што су проститутке носиле плаве огртаче. Такође, постоје наводи да су продавци књига у Паризу у 18. веку опсцене материјале покривали плавим папиром. У овим примерима у интеракцији су метафора вулгарно је оно што има везе са проституцијом, и метонимије АГЕНС СТОИ УМЕСТО РАДЊЕ (KÖVECSSES – RADDEN 1998: 54), тј. ПРОСТИТУТКА СТОИ УМЕСТО ПРОСТИТУИСАЊА, и још ДЕО СТОИ УМЕСТО ЦЕЛИНЕ, тј. ПЛАВ ОГРТАЧ СТОИ УМЕСТО ПРОСТИТУТКЕ.

- (10) ЛОЈАЛНО ЈЕ ПЛАВО:
true blue ‘лојалан’: You can count on her support; she’s *true blue*; *blue code of silence* ‘лојалност колегама у полицији’: Police corruption due to the *blue code of silence*.

Лојално се повезује с плавом бојом јер је она симбол постојаности. Мотивација за ово највероватније је упућивање на непроменљиву боју неба, односно метонимија ПЕРЦЕПИЈА СТОИ УМЕСТО ПЕРЦИПИРАНОГ, тј. ПЛАВО СТОИ УМЕСТО НЕБА. Друго тумачење је да овај пример има везе са тим што су пре-збитеријанце у 17. веку називали *true blue*, за разлику од црвених ројалиста.⁹

3.3. ПРЕНЕСЕНА ЗНАЧЕЊА ПЛАВЕ БОЈЕ У ЛЕКСИЧКИМ ЈЕДИНИЦАМА У ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ: ПОЈМОВНЕ МЕТОНИМИЈЕ . Поред до сада наведених идиома који су смештени у првенствено метафоричке категорије, неколицина идиома има метонимијску суштину. Утврђене су три семантичке категорије оваквих идиома:

- (11) ПЛАВО СТОИ УМЕСТО ПОЛИЦИЈЕ:
blue suit ‘полицајац’: Watch out for the *blue suits* if you are going to drive this fast!; *little boy blue*, *blue boys*, *boys in blue* ‘полицајац’: *Little boy blue* is coming this way, and he’s mad; *blue coats* ‘полицајци’: *The blue coats* climbed out of the black and white and just stood there; *men in blue* ‘полицајци’: *The men in blue* are hammering at my door. You can depend on the *boys in blue* to clean things up in this town; *blue and white* ‘полицјски ауто; полиција’: *A blue and white* suddenly appeared, and I knew we were finished.

⁹ Према извору: *AHD (The American Heritage Dictionary)*.

У свим примерима заступљене су две метонимије које се надовезују: ДЕО СТОИ УМЕСТО ЦЕЛИНЕ, конкретно ПЛАВО ОДЕЛО/ КАПУТ/ ПЛАВА ШАРА НА ОДЕЛУ/ АУТОМОБИЛУ СТОИ УМЕСТО ЧОВЕКА, као и метонимија ПЕРЦЕПЦИЈА СТОИ УМЕСТО ПЕРЦИПИРАНОГ, конкретно ПЛАВО СТОИ УМЕСТО ОДЕЛА/КАПУТА.

- (12) ПЛАВО СТОИ УМЕСТО РАДНИКА:¹⁰
a blue-collar worker ‘мануелни радник’.

Пренесено значење плаве боје којом се означава физички радник заснива се на метонимији. Наиме, у прошлости физички радници су носили плаве униформе. У основи овог значења су метонимијски преноси: АГЕНС СТОИ УМЕСТО РАДЊЕ, конкретно РАДНИК СТОИ УМЕСТО ФИЗИЧКОГ ПОСЛА КОЈИ ОБАВЉА И ДЕО СТОИ УМЕСТО ЦЕЛИНЕ, конкретно ПЛАВО ОДЕЛО СТОИ УМЕСТО ФИЗИЧКОГ РАДНИКА.¹¹ Ово потврђује запажање које даје М. Ивић (Ivić 1995: 63) да се плаво због тога што је било на лошем гласу увек додељивало као знак распознавања најнижег друштвеног слоја (занатлијама и земљорадницима).

- (13) ПЛАВО СТОИ УМЕСТО ИНТЕЛЕКТУАЛНОГ:
bluestocking ‘интелектуалка’: Lady Montagu was a celebrated *bluestocking*.

Објашњење за ово даје историја језика. У Лондону у 18. веку окупљали су се љубитељи књижевности, а жене међу њима обично су носиле плаве вулене чарапе, а не женствене црне свилене. Отуда метонимијски пренос ДЕО СТОИ УМЕСТО ЦЕЛИНЕ, ПЛАВА ЧАРАПА СТОИ УМЕСТО ЖЕНЕ КОЈА ЈЕ НОСИ И НАДАЉЕ ПЕРЦЕПЦИЈА СТОИ УМЕСТО ПЕРЦИПИРАНОГ, тј. ПЛАВО СТОИ УМЕСТО ПЛАВЕ ЧАРАПЕ.¹²

4. ИМЕНОВАЊЕ ПЛАВЕ БОЈЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ. Како каже М. Ивић (Ivić 1995: 61) „за ‘плаво’ се свакако не може рећи да оличава ону хроматску датост којој људи обично журе да изнађу посебно име”. Према Берлин-Кејовом моделу именовање ‘плавог’ је тек на петом месту, тј. долази на ред након именовања ‘црног’, ‘белог’, ‘црвеног’, ‘жутог’ и ‘зеленог’. Многи језици света ни немају посебан назив за плаву боју, него истом речју именују ‘плаво’ и ‘жуто’ или ‘плаво’ и ‘зелено’, понекад чак и све три боје заједно. Денотирање плаве боје у српском језику је специфично и привлачи пажњу лингвиста. Наиме, срп. *йлав* потиче од псл. **polъ*, које је означавало сасвим бледе, неизразите хроматске датости у распону од беличасто жуте до плавичастобеличасте, односно беличасто сивкасте нијансе (Ivić 1995: 71). Конкретно, означавало је светлу боју вегетације, сламе (нпр. *йлаве њиве*), а што се људи тиче, нездраво бледило коже (Ivić 1995: 72–73). У јужнословенским просторима означавало је

¹⁰ У СФРЈ радници у фабрикама носили су плаве униформе (KRIMER-GABORVIĆ 2014: 251), тако да плава боја и у српском језику има ово значење, али оно није лексикализовано.

¹¹ У енглеском језику постоје и идиоми *white-colour*, где бела боја означава боље плаћене послове за које се захтева висока стручна спрема (због беле кошуље коју ови људи обично носе), као и *pink-collar*, где розе боја означава послове попут оних које раде медицинске сестре и наставнице (због розе боје коју типично повезујемо са женама).

¹² Постоји један интересантан израз с лексемом *blue*: (*once*) *in a blue moon*, који значи ‘веома ретко’ (*I haven’t seen you in a blue moon*). Овај израз је, заправо, погрешан, јер се *blue moon* ‘плав месец’, односи на пун месец, који се види два пута месечно, што и није тако ретко. Поред тога, месец може да изгледа плавичасто било када, у зависности од временских прилика, на пример, када у атмосфери има много прашине.

‘светлу косу жућкасте нијансе’ (Ivić 1995: 73–74), а чак се и овде понегде односило на ‘бледило коже’. У српском језику од најстаријих времена лексема *йлав* користи се да именује светлину осунчаног неба, али и само небо (плаво) као такво.

У прошлости, у српском језику за денотирање квалитета плаве боје користили су се придеви *сињи* и *модар* (< псл. **sinъ* и **modrъ*).¹³ Обе лексеме означаваале су нешто негативно, *сињи* ‘злослутне, злокобне појаве’, а *модар* је дуго била основна реч за ‘плаво’, али се почела специјализовати за изражавање ‘боје убоја, промрзлина, болесничког и мртвачког сиво-плавичастог бледила’. Услед одбојности према ономе што су означаваале ове лексеме су временом маргинализоване, због чега плава боја без икаквих негативних конотација није више била лексички изражена. Ово празно лексичко поље испунила је лексема *йлав*. Будући да је она означавала ‘плаво’ само кроз конотативно значење, дошло је до њеног ресемантизовања у срединама где је употреба придева *сињи* и *модар* постала маргинализована; другим речима, дошло је до преобраћања конотативног значења у денотативно (в. Ivić 1995: 59–86).

Пре него што се наведу категорије пренесених значења лексичких јединица с појмом ПЛАВ, издвојићемо значење лексеме *йлав* које се у РСЈ наводи под 2) ‘светложут, жућкаст (о коси)’ (нпр. лепа, *йлава* жена), као и сродне изведенице и сложенице:

йлавојка, *йлавуша* ‘женска особа плаве, тј. светложуте боје косе’; *йлавокос* ‘који је плаве, тј. светложуте боје косе’; *йлавушав*, *йлавушан*, *йлавуш(к)аси* ‘(по)мало плав, плавичаст, а мисли се на човека светле косе и пути’; *йлавило* ‘средство за бељење рубља’.

У наведеним примерима *йлав*, као основа или слободна морфема, употребљава се у свом изворном прасловенском значењу, јер означава ‘квалитет светложуте и беличасте боје’. У примерима: *йлавојка*, *йлавуша*, *йлавокос* и *йлавушан* дошло је до метонимијских преноса ПЕРЦЕПЦИЈА СТОЈИ УМЕСТО ПЕРЦИПИРАНОГ, тј. СВЕТЛОЖУТО (ПЛАВО) СТОЈИ УМЕСТО СВЕТЛЕ КОСЕ/КОЖЕ И ДЕО СТОЈИ УМЕСТО ЦЕЛИНЕ, конкретно ПЛАВА КОСА СТОЈИ УМЕСТО ЧОВЕКА СВЕТЛЕ КОСЕ И ТЕНА. У примеру *йлавило* у значењу ‘избељивач’, дошло је до метонимијског преноса РЕЗУЛТАТ УМЕСТО СРЕДСТВА, тј. СВЕТЛА (БЕЛИЧАСТА) БОЈА РУБЉА УМЕСТО ИЗБЕЉИВАЧА.

У наставку ће се разматрати лексичке јединице, тј. лексеме и идиоми, који садрже појам ПЛАВЕ БОЈЕ у српском језику. Њихова пренесена значења ће бити представљена, описана кроз когнитивне механизме који их мотивишу и илустрована, по аналогiji са лексичким јединицама у енглеском језику. Установљене метафоричке и метонимијске категорије значења у српском језику представљене су тако да су прво наведена значења која су заступљена и у енглеском језику.

4.1. ПРЕНЕСЕНА ЗНАЧЕЊА ПЛАВЕ БОЈЕ У ЛЕКСИЧКИМ ЈЕДИНИЦАМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ: ПОЈМОВНЕ МЕТАФОРЕ МОТИВИСАНЕ ПОЈМОВНОМ МЕТОНИМИЈОМ. У овом под-

¹³ Ове лексеме су употребљаване као лексичке ознаке за ‘плаво’и у другим деловима словенског језичког света.

одељку пажња је посвећена пренесеним значењима дефинисаних лексичких јединица у чијој основи су појмовне метафоре, које су саме мотивисане појмовним метонимијама.

- (1) БЕС ЈЕ ПЛАВ ← ФИЗИОЛОШКА МАНИФЕСТАЦИЈА ЕМОЦИЈЕ СТОЈИ УМЕСТО ЕМОЦИЈЕ

У српском језику постоје примери изведеница са основама *йлав* и *модар* које изражавају БЕС:

йойлавейи, *йомодрейи* (од *беса*) ‘бити изузетно бесан’: *Помодрео је од беса* када је чуо како се понашала у посети; *модар/йлав* (од *беса*) ‘бити изузетно бесан’: Био је *модар* од беса када је чуо шта су говорили на састанку.

Ово значење мотивисано је метафором БЕС ЈЕ ПЛАВ у чијој основи је метонимија ФИЗИОЛОШКА МАНИФЕСТАЦИЈА ЕМОЦИЈЕ СТОЈИ УМЕСТО ЕМОЦИЈЕ, односно плавичастом бојом коже у ексцитираним емотивним стањима упућује се на емотивно стање, тј. бес (в. сличне примере у енглеском језику у одељку 3.1.).

Поред плаве, у српском језику БЕС се изражава црвеном, али и зеленом бојом:

Када је чуо за инцидент *йоцрвенео је као йајрика*. Јуче је *йозеленео од беса* када је говорио о послу.

С друге стране, БЕС се у енглеском језику изражава кроз црвену боју:

When he laughed in my face, I just saw red.

- (2) БОЛЕСНО ЈЕ ПЛАВО ← ФИЗИОЛОШКА МАНИФЕСТАЦИЈА СТАЊА СТОЈИ УМЕСТО СТАЊА: *Модар* ‘помодрео у лицу; пун модрица’: Сав је *модар* од удара у саобраћајној несрећи; *модрица* ‘модра, тамноплава мрља на телу настала од подливане, скупљене крви (као последица удarca, јаког притиска на кожу, и сл.)’: Ако је ударац слаб, а *модрица* бледа, није потребно посебно лечење; *модреница* (нар. мед.) ‘модра боја коже и усана услед неправилне циркулације крви; цијаноза’; *йойлавейи*, *йомодрейи* ‘попримити болесну сивкасто-плавичасту боју као резултат уједа, промрзлина, удара, и сл.’: Нога му је *йомодрела/йойлавела* од удара.

У овим примерима, где *йлав* и *модар* означавају плавичасту болесну боју коже као резултат лошег здравственог стања, конкретно лоше циркулације крви, у основи наведене метафоре је метонимија ФИЗИОЛОШКА МАНИФЕСТАЦИЈА СТАЊА СТОЈИ УМЕСТО СТАЊА (в. сличне примере у енглеском језику у одељку 3.1.). У вези са метафоричким значењима боја интересантно је напоменути да се у српском језику појам БОЛЕСТИ изражава и преко жуте боје, нпр. *жуи ко лимун*.

- (3) ЧОВЕК АРИСТОКРАТСКОГ ПОРЕКЛА ИМА ПЛАВУ КРВ:
човек йлаве (*модре*) *крви* – ‘племић, аристократа, човек племенитог порекла, плава крв’.

У српском језику, као и у енглеском, плава боја означава аристократско порекло, а ова метафора такође има у основи метонимије ДЕО СТОЈИ УМЕСТО ЦЕЛИНЕ, тј. ВЕНА СТОЈИ УМЕСТО ЧОВЕКА, и ПЕРЦЕПИЈА СТОЈИ УМЕСТО ПЕРЦИПИРАНОГ, тј. ПЛАВО СТОЈИ УМЕСТО ВЕНА, јер су плаве вене упадљивије код људи светлије пути, који су некада обично били припадници вишег рода.

Три наведене појмовне метафоре условљене метонимијама забележене су и у енглеском језику: појам ПЛАВО метафорички означава појмове БЕС, БОЛЕСТ и АРИСТОКРАТСКО ПОРЕКЛО у оба језика. Кример-Габоровић (KRIMER-GABOROVIC 2014b: 250–251) констатује да лексеме којима се именује плаво у енглеском и у српском језику имају исто асоцијативно обележје ‘аристократско’, као и ‘измењену боју коже услед ударца, васкуларних проблема и сл.’, што је овде назначено као појам БОЛЕСТ, али не констатује ‘бес’ као обележје ни у енглеском, ни у српском језику.

4.2. ПРЕНЕСЕНА ЗНАЧЕЊА ПЛАВЕ БОЈЕ У ЛЕКСИЧКИМ ЈЕДИНИЦАМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ: ПОЈМОВНЕ МЕТОНИМИЈЕ. У наставку ће бити дефинисана и описана значења лексичких јединица с појмом ПЛАВЕ БОЈЕ у српском језику које имају метонимијску основу.

(4) ПЛАВО СТОЈИ УМЕСТО ПОЛИЦИЈЕ /ВОЈСКЕ:

РСЈ наводи лексему *йлавац*, која у разговорном језику значи ‘полицајац, пандур’, а у загради даје објашњење: (назив због плаве униформе). Као и у енглеском језику, у питању су метонимијска пресликавања ДЕО СТОЈИ УМЕСТО ЦЕЛИНЕ, конкретно ПЛАВА УНИФОРМА СТОЈИ УМЕСТО ЧОВЕКА и ПЕРЦЕПЦИЈА СТОЈИ УМЕСТО ПЕРЦИПИРАНОГ, конкретно ПЛАВО СТОЈИ УМЕСТО УНИФОРМЕ ПЛАВЕ БОЈЕ. За полицајце се користи и фразна именица *йлави анђели*:

Слично овоме, Гардисти Војске Србије називају се *йлавим берейкама*, по капама које носе.

(5) ПЛАВО СТОЈИ УМЕСТО ВИНА/ГРОЖЋА:

РСЈ за лексему *йлавац* као прво значење наводи ‘врста јаког, тамноплавог грожђа; црно вино од таквог грожђа’. У овом случају плавом бојом се упућује на грожђе тамно плаве боје и вино, као прерађени производ, а ова значења заснивају се опет на метонимији ПЕРЦЕПЦИЈА СТОЈИ УМЕСТО ПЕРЦИПИРАНОГ, тј. ПЛАВО СТОЈИ УМЕСТО ГРОЖЋА И ПЛАВО СТОЈИ УМЕСТО ВИНА.

(6) ПЛАВО СТОЈИ УМЕСТО СРЕДСТВА ЗА БОЈЕЊЕ
модрило ‘минерално бојило за бојење у плаво, ултрамарин; уопште средство за бојење модром, плавом бојом’.

РСЈ наводи лексему *модрило* у овом значењу, а у питању је метонимијски пренос РЕЗУЛТАТ УМЕСТО СРЕДСТВА, односно ПЛАВО УМЕСТО ПЛАВОГ БОЈИЛА.

(7) ПЛАВО СТОЈИ УМЕСТО МИТА:
йримати йлаве коверте ‘примати новац испод жита, нелегално’: Надзорник је отпуштен, јер је *йримао йлаве коверте*.

У овом примеру плава боја означава ‘мито и корупцију’, а значење је мотивисано појмовном метонимијом СРЕДСТВО СТОЈИ УМЕСТО АКТИВНОСТИ (KÖVECSES – RADDEN 1998: 55), где плава коверта у којој стоји новац за подмићивање упућује на подмићивање.

Важно је истаћи да се појам НЕЛЕГАЛНИХ РАДЊИ у оба језика изражава преко црне и сиве боје (нпр. *black market, grey economy; йосао на црно, сива економија*).

5. АНАЛИЗА И ЗАКЉУЧЦИ. Анализирање пренесених значења лексема и идиома с појмом ПЛАВЕ БОЈЕ у енглеском и српском језику показало се као врло захвална и плодна област истраживања. Резултати истраживања показују да у енглеском језику постоји једна основна лексема, *blue*, која има значење ‘плаво’, док у српском језику постоје две лексеме са овим значењем: *йлав* и *модар*. Енг. *blue* и срп. *йлав* односе се на боју ведрога неба и воде, тј. мора (KRIMER-GABOROVIC 2014b: 241). Срп. *модар* односи се на тамнију нијансу плаве боје, а вероватно је чак и ментална представа прототипске плаве боје међу изворним говорницима српског језика загаситија, тамнија него међу изворним говорницима енглеског језика (KRIMER-GABOROVIC 2011: 232–233; 2014b: 249).

Уочљиво је да у српском корпусу има знатно мање јединица него у енглеском (11 према 45). Такође, анализирани примери у српском језику имају и знатно мање пренесених значења него у енглеском (7 према 15).

У когнитивнолингвистичком оквиру резултати анализе показују да појам ПЛАВОГ у енглеском језику изражава следећа значења, тј. појмове који имају суштински метафоричку основу: ЛОШЕ ЕМОЦИЈЕ (ТУГУ И ВЕЛИК ЕМОТИВНИ НАБОЈ), ЛОШЕ ЗДРАВСТВЕНО СТАЊЕ (АЛКОХОЛИСАНО СТАЊЕ И БОЛЕСТ), АРИСТОКРАТСКО ПОРЕКЛО, НЕШТО ИЗНЕНАДНО, НЕПОЗНАТО, БРЗО, ПОСЕБАН СТАТУС, МНОГО НОВЦА, ВУЛГАРНОСТ И ЛОЈАЛНОСТ. Готово у свим метафоричким случајевима заступљена је и метонимија, у једном од два вида: (1) метонимија као когнитивни механизам који мотивише метафору, или (2) метонимија у истој равни, тј. у интеракцији са метафором. Први механизам, где је метонимија у суштини метафоре, налазимо у метафоричким преносима где су циљни домени ЛОШЕ ЕМОЦИЈЕ И ЛОШЕ ЗДРАВСТВЕНО СТАЊЕ, у којима плавичаста боја коже настаје као резултат физиолошке реакције на емоције или стање, као и при изражавању појма АРИСТОКРАТСКО ПОРЕКЛО, где се плаво односи на вене. Други механизам, где метафора и метонимја сарађују равноправно, налазимо у осталим наведеним метафоричким односима, и ту је плава боја у метонимијској вези са изворним појмом – ПЛАВО СТОЈИ УМЕСТО ЕЛЕМЕНТА ПЛАВЕ БОЈЕ – на пример, ПЛАВО СТОЈИ УМЕСТО НЕБА ИЗ КОГА НЕШТО ПАДА ИЗНЕНАДА, или БРЗО, или које нам је извор непознатог. Поред овога, у енглеском језику три пренесена значења мотивисана су појмовним метонимијама; у питању су пресликавања: ПЛАВО СТОЈИ УМЕСТО ПОЛИЦИЈЕ, ПЛАВО СТОЈИ УМЕСТО РАДНИКА И ПЛАВО СТОЈИ УМЕСТО ИНТЕЛЕКТУАЛНОГ. С друге стране, у српском језику забележена су три пренесена значења заснована на метафорама које су мотивисане метонимијом, а она изражавају појмове БЕС, БОЛЕСТ И АРИСТОКРАТСКО ПОРЕКЛО. Осим овога, метонимија је у основи изражавања следећих појмова: ПОЛИЦИЈА/ВОЈСКА, ГРОЖЊЕ/ВИНО, СРЕДСТВО ЗА БОЈЕЊЕ И МИТО.

Табела 1 даје упоредан приказ појмовних метафора и метонимија констатованих у забележеним примерима с појмом ПЛАВЕ БОЈЕ у енглеском и у српском језику. У енглеском језику кроз плаво се изражава ТУГА као емоција, док се у српском језику ТУГА И НЕСРЕЋА не изражавају кроз плаво, већ кроз ЦРНО (нпр. *црне мисли*, *завиџи неког у црно*). Поред овога, у енглеском језику кроз плаво се изражава појам НЕГАТИВНОГ ЕМОТИВНОГ НАБОЈА, као што су, на пример, БЕС, УЗБУЂЕЊЕ ИЛИ СТРАХ, док се у српском језику од негативних емоција изражава само БЕС. Затим, у енглеском језику плаво изражава АЛКОХОЛИСАНО

СТАЊЕ, што се не бележи у српском језику, али у оба језика се изражавају појмови БОЛЕСТИ И АРИСТОКРАТСКОГ ПОРЕКЛА. Само у енглеском ПЛАВО изражава: нешто ИЗЕНАДНО, НЕПОЗНАТО, БРЗО, ПОСЕБАН СТАТУС, МНОГО НОВЦА, ВУЛГАРНОСТ И ЛОЈАЛНОСТ. Од метонимијских односа, у енглеском језику ПЛАВО упућује на полицију, а у српском на полицију и на војску. У енглеском језику ПЛАВО упућује на физичке раднике, док у српској култури ово значење постоји у виду ношења плавих униформи, али није лексикализовано. У енглеском језику ПЛАВО упућује још и на ИНТЕЛЕКТУАЛНО, а у српском језику на ГРОЖЂЕ или ВИНО. У српском језику ПЛАВО метонимијски означава МИТО И СРЕДСТВО ЗА БОЛЕЊЕ, што у енглеском језику није забележено. На крају, анализирани примери изражавају само четири иста појма у два језика: 1. НЕГАТИВАН ЕМОТИВНИ НАБОЈ, у српском сужен само на БЕС, 2. БОЛЕСТ, 3. АРИСТОКРАТСКО ПОРЕКЛО и 4. ПОЛИЦИЈУ.

Табела 1. Појмовне метафоре и метонимије с појмом ПЛАВЕ БОЈЕ у енглеском и српском језику.

ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК	СРПСКИ ЈЕЗИК
ТУЖНО ЈЕ ПЛАВО	
НЕГАТИВАН ЕМОТИВНИ НАБОЈ ЈЕ ПЛАВ (нпр. БЕС, УЗБУЂЕЊЕ, СТРАХ)	БЕС ЈЕ ПЛАВ
АЛКОХОЛИСАНО СТАЊЕ ЈЕ ПЛАВО	
БОЛЕСНО ЈЕ ПЛАВО	БОЛЕСНО ЈЕ ПЛАВО
ЧОВЕК АРИСТОКРАТСКОГ ПОРЕКЛА ИМА ПЛАВУ КРВ	ЧОВЕК АРИСТОКРАТСКОГ ПОРЕКЛА ИМА ПЛАВУ КРВ
ІЗЕНАДНО ЈЕ ПЛАВО	
НЕПОЗНАТО ЈЕ ПЛАВО	
БРЗО ЈЕ ПЛАВО	
ПОСЕБАН СТАТУС ЈЕ ПЛАВ	
МНОГО НОВЦА ЈЕ ПЛАВО	
ВУЛГАРНО ЈЕ ПЛАВО	
ЛОЈАЛНО ЈЕ ПЛАВО	
ПЛАВО СТОЈИ УМЕСТО ПОЛИЦИЈЕ	ПЛАВО СТОЈИ УМЕСТО ПОЛИЦИЈЕ/ВОЈСКЕ
ПЛАВО СТОЈИ УМЕСТО РАДНИКА	
ПЛАВО СТОЈИ УМЕСТО ИНТЕЛЕКТУАЛНОГ	
	ПЛАВО СТОЈИ УМЕСТО ГРОЖЂА/ВИНА
	ПЛАВО СТОЈИ УМЕСТО СРЕДСТВА ЗА БОЛЕЊЕ
	ПЛАВО СТОЈИ УМЕСТО МИТА

На основу анализе могу се извести барем два основна, општа закључка, један културолошки, а други когнитивистички оријентисан:

(1) Изучавање боја из лингвистичке перспективе готово нераскидиво је повезано са изучавањем културе зато што боје код људи изазивају интензивну психолошку реакцију, позитивну или негативну, и зато што су многи термини за боје културолошки условљени. Будући да се боје повезују с ванјезичким ентитетима у окружењу који имају ту боју, већи број пренесених значења лексичких јединица с појмом ПЛАВЕ БОЈЕ у енглеском језику него у српском може се довести у везу с тим што је море, које је плаве боје, имало кључну улогу у свакодневном животу Англосаксонаца, што је имало за

последицу често упућивање на плаветнило мора (KRIMER-GAVOROVIĆ 2014b: 250).

(2) На основу великог броја примера с појмом ПЛАВЕ БОЈЕ у два језика и разних појмова које они изражавају, с једне стране може се потврдити почетна хипотеза да боја, у овом случају ПЛАВА, има функцију изворног домена преко кога се изражавају апстрактнији појмови. С друге стране, на основу велике заступљености метонимије у изучаваним примерима, као самосталног механизма или у интеракцији с метафором, може се потврдити да је метонимија заиста суштински когнитивни механизам на који би у истраживањима требало обратити посебну пажњу. Чини се да је у овом истраживању метонимија показала своје праве боје, односно своје право лице, као што каже енглески идиом *show your true colours*.

ИЗВОРИ

ЕСФР: *Енглеско-српски фразеолошки речник* (ред. Маргот Вилијамс-Милосављевић и Бошко Милосављевић). Београд: Српска књижевна задруга, 1996.

РСЈ: *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.

СЕФР: *Srpsko-engleski frazeološki rečnik* (red. Živorad Kovačević). Beograd: Filip Višnjić, 2002.

ФРСЈ: *Фразеолошки речник српског језика* (ред. Ђорђе Оташевић). Нови Сад: Прометеј, 2012.

*

AHD: *The American Heritage Dictionary*: <<https://www.ahdictionary.com/>>. септембар, 2015.

BNC: *British National Corpus* <<http://www.natcorp.ox.ac.uk/>>. јули – септембар, 2015.

FD: <<http://idioms.thefreedictionary.com/>>. јули – септембар, 2015.

LDCE: *Longman Dictionary of Contemporary English* (ed. Adam Gadsby). Updated Edition. Harlow: Longman, 1995.

LODCE: *Longman Online Dictionary of Contemporary English*. <<http://www.ldoceonline.com/>>. јули – септембар, 2015.

OLDEI: *Oxford Learner's Dictionary of English Idioms* (ed. Helen Warren). Oxford: Oxford University Press, 1994.

PF: *The Phrase Finder*: <<http://www.phrases.org.uk/>>. јули – септембар, 2015.

UD: *Urban Dictionary*: <<http://www.urbandictionary.com/>>. јули – септембар, 2015.

<http://www.idiomconnection.com/color.html>>. јули – септембар, 2015.

http://www.learn4good.com/languages/evrd_idioms/id-c.htm>. јули – септембар, 2015.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Алдачић, Дејан. Боје у српскохрватској народној поезији. *Зборник Мајице српске за књижевност и језик* XL/2 (1992): 283–321.

Ивић, Милка. О изразима *йлав* и *модар*: Нова сазнања. *Јужнословенски филолог* LII (1996): 11–17.

Ивић, Милка. Плава боја као лингвистички проблем. *Јужнословенски филолог* L (1994): 99–116.

Ивић, Милка. Бело као лингвистички и културолошки проблем. *Јужнословенски филолог* LV (1999): 1–19.

Јанковић, Јелена. Семантичка анализа деривата придева *бео* у српском језику. *Прилози проучавању језика* 42 (2011): 9–36.

КРИМЕР-ГАБОРОВИЋ, Сања. Концептуализација, категоризација и именовање боја у енглеском и српском језику у светлу Берлин-Кејовог модела. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* LVII/2 (2014a): 217–245.

- Поповић, Људмила. О семантици назива за боје у руском, украјинском и српском фолклору. *Зборник Мајице српске за славистику* XLI (1991): 149–154.
- Поповић, Људмила. Опозиција „сјајно” – „без сјаја” као основа категоризације назива за боје у словенском фолклору. *Зборник Мајице српске за славистику* LXXXI (2012): 7–40.
- РАДЕНКОВИЋ, Љубинко. Боја као обележје митолошких бића: словенске паралеле. *Јужнословенски филолоџ* LXIV (2008): 337–346.
- СТАНИЋ, Данијела. Променљиви придеви са именичком основом који означавају боје. *Савремена проучавања језика и књижевности*. Зборник радова са III научног скупа младих филолоџа Србије одржаног 12. маја 2011. Године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу III/1. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2012, 165–174.
- ХЛЕБЕЦ, Борис. Придевски називи за боје у српском и енглеском. *Знамен* 1 (1995): 323–333.
- ХЛЕБЕЦ, Борис. Придевске изведенице у значењу боје. *Српски језик* 3/1–2 (1998): 323–334.
- *
- ANDRIĆ, Edita. O nazivima boja u mađarskom i srpskom jeziku. Ivana Živančević Sekeruš (ur.). *Međunarodni interdisciplinarni simpozijum Susret kultura* 6 (1). Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, 2013, 513–524.
- BARCELONA, Antonio. Introduction. The Cognitive Theory of Metaphor and Metonymy. Antonio Barcelona (ed.). *Metaphor and Metonymy at the Crossroads. A Cognitive Perspective*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2000, 1–28.
- BERLIN, Brent, Paul KAY. *Basic Colour Terms: Their Universality and Evolution*. Berkeley: University of California Press, 1969.
- CROFT, William. The Role of Domains in the Interpretation of Metaphors and Metonymies. *Cognitive Linguistics* 4 (1993): 335–370.
- IVIĆ, Milka. *O zelenom konju. Novi lingvistički ogledi*. Beograd: Biblioteka XX vek, 1995.
- KLIKOVAČ, Duška. *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2004.
- KÖVECSES, Zoltan, Günter RADDEN. Metonymy: Developing a Cognitive Linguistic View. *Cognitive Linguistics* 9/1 (1998): 37–77.
- KÖVECSES, Zoltan. *Metaphor. A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- KRIMER-GABOROVIĆ, Sanja. *Semantička i tvorbeni sintagmatika leksema kojima se imenuju boje u engleskom i srpskom jeziku: kognitivnolingvistički pristup*. Doktorska disertacija. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2011.
- KRIMER-GABOROVIĆ, Sanja. The Semantics of the Blue Colour Category in English and Serbian. Tvrtko Prčić i dr. (ur.). *Zbornik u čast Draginji Pervaz. Engleski jezik i anglofone književnosti u teoriji i praksi*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu; Orfelin izdavaštvo, 2014b, 239–256.
- LAKOFF, George, Mark JOHNSON. *Metaphors We Live by*. Chicago, London: The University of Chicago Press, 1980.
- LAKOFF, George, Zoltán KÖVECSES. The Cognitive Model of Anger Inherent in American English. Dorothy Holland, Naomi Quinn (eds.). *Cultural Models in Language and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987, 195–221.
- LAZAREVIĆ, Radmila. Morfosintaksičke osobenosti prideva za boje u italijanskom i srpskom jeziku. Ljiljana Subotić, Ivana Živančević Sekeruš (ur.). *Peti međunarodni simpozijum Susret kultura* 1. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, 2010, 649–654.
- PRČIĆ, Tvrtko. *Semantika i pragmatika reči*. Drugo, dopunjeno izdanje. Novi Sad: Zmaj, 2008.
- RADDEN, Günter. How Metonymic are Metaphors? Antonio Barcelona (ed.). *Metaphor and Metonymy at the Crossroads. A Cognitive Perspective*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2000, 93–108.
- RADDEN, Günter. How Metonymic are Metaphors? René Dirven, Ralf Pörings (eds.). *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2003, 407–434.
- VLAJKOVIĆ, Ivana, Dušan STAMENKOVIĆ. Metaphorical Expressions of the Colour Terms Black and White in English and Serbian. *Međunarodni interdisciplinarni simpozijum Susret kultura* 6 (1). Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu – Filozofski fakultet, 2013, 547–558.
- WHORF, Benjamin Lee. The Relation of Habitual Thought and Behaviour to Language. John B. Carroll (ed.). *Language, Thought and Reality: Essays by B. L. Whorf*. Cambridge, MA: MIT Press, 1956.

Sonja Filipović-Kovačević

TRANSFERRED MEANINGS OF LEXICAL UNITS CONTAINING
THE CONCEPT OF BLUE COLOUR IN ENGLISH AND SERBIAN:
A COGNITIVE LINGUISTIC ANALYSIS

S u m m a r y

This paper studies lexical units, i.e., lexemes and idioms with the concept of the colour BLUE in English and Serbian and focuses on the cognitive motivation of their transferred meanings. The research is conducted within the theoretical framework of cognitive linguistics, and more to the point the theories of conceptual metaphor and conceptual metonymy. The hypothesis is that colour represents a concrete, sensorimotor source domain of human experience through which abstract meanings are expressed. In other words, it is suspected that expressions with lexemes naming the colour blue are grounded on conceptual metaphors of the type A IS BLUE and/or conceptual metonymies of the type BLUE FOR A. Bearing this in mind, the aims of the paper are the following: (1) to show that BLUE is the source domain when expressing abstract meanings, (2) to determine conceptual metaphors and/or metonymies underlying transferred meanings of these lexical units in English and Serbian, and (3) to compare abstract meanings expressed via the concept BLUE in the two languages. The corpus comprises 45 lexical units in English and only 11 in Serbian (e.g. *feel blue*, *blue money*; *plava kosa*, *plavac*). They are divided into categories according to the cognitive mechanism underlying their transferred meanings first in English, then in Serbian and this is followed by a contrastive analysis. The results of the analysis show that the lexical units with the concept of the colour BLUE in English express 15 concepts, some through metaphors motivated by metonymies: SADNESS IS BLUE, INTENSE NEGATIVE EMOTIONS ARE BLUE, ALCOHOLIC STATE IS BLUE, ILLNESS IS BLUE, MAN OF ARISTOCRATIC DESCENT IS BLUE, some through metaphors interacting with metonymies: SUDDEN IS BLUE, UNKNOWN IS BLUE, FAST IS BLUE, SPECIAL STATUS IS BLUE, A LOT OF MONEY IS BLUE, VULGAR IS BLUE, LOYAL IS BLUE, and some through pure metonymies: BLUE FOR POLICE, BLUE FOR WORKER, BLUE FOR INTELLECTUAL. On the other hand, the lexical units with the concept of the colour BLUE in Serbian express 7 concepts, some through metaphors motivated by metonymies: ANGER IS BLUE, ILLNESS IS BLUE, MAN OF ARISTOCRATIC DESCENT IS BLUE, and some through pure metonymies: BLUE FOR POLICE/ARMY, BLUE FOR GRAPES/WINE, BLUE FOR INSTRUMENT and BLUE FOR BRIBE. Apart from this, for each transferred meaning of the colour blue there is an explanation of how it arose. It is clear that the studied lexical units express only four identical concepts in English and Serbian (1. INTENSE NEGATIVE EMOTIONS, but in Serbian just ANGER, 2. ILLNESS, 3. ARISTOCRATIC DESCENT, 4. POLICE), and that in English many more concepts are covered by BLUE. A culturally-oriented conclusion would say that it is only natural since people associate colour with objects in their surroundings of that colour; as the sea has always had an important role in the lives of Anglo-Saxons they often referred to its blueness. On the cognitive side, the results of the analysis confirm the initial hypothesis that the colour BLUE acts as a source domain for expressing abstract meanings. Furthermore, the suspected significance of conceptual metonymy is also confirmed, which leads to the conclusion that metonymy is an essential cognitive mechanism which deserves detailed analysis in further research.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за англистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
sonjaf@eunet.rs

Анжела Прохорова

ИКОНИЧНИ САДРЖАЈ КОНЦЕПТА ПРАВДА У РУСКОМ ЈЕЗИКУ И ЊЕГОВОГ ЕКВИВАЛЕНТА ИСТИНА У СРПСКОМ*

Циљ рада је упоређивање дела структуре концептуалног поља *правда* у руском и *истина* у српском језику који се односи на пренесена значења. Извршена је анализа *иконичног садржаја* као дела макроструктуре концепта који се реализује кроз метафоре. Интересовале су нас разлике и сличности у концептуализацији које одражавају специфичну националну језичку слику света. У раду смо применили семантичко-когнитивни приступ проучавању концепта који су разрадили З. Д. Попова и И. А. Стерњин у оквиру лингвистичке школе Вороњешког универзитета.

Кључне речи: концепт, когнитивна лингвистика, истина, правда, метафора.

The aim of this paper is to compare a part of the structure of the conceptual fields of *pravda* in Russian and *istina* in the Serbian language. We have conducted an analysis of the *iconic content* as a part of a macrostructure of the concept which is achieved through metaphors. We were interested in the differences and similarities in the ways Russian and Serbian linguistic personalities conceptualize the reality, thus reflecting a specific national linguistic picture of the world. In our work we applied the semantic-cognitive approach to the study of the concept that has been developed by Z. Popova and I. Sternin of the Voronezh school of linguistics.

Key words: concept, cognitive linguistics, truth, justice, metaphor.

1. Увод. Рад је написан у оквиру семантичко-когнитивног приступа анализи концепта који су последње деценије овог века разрадили З. Д. Попова и И. А. Стерњин у оквиру лингвистичке школе Вороњешког универзитета. Дати приступ подразумева анализу која креће од семантике језичких јединица према когнитивној интерпретацији садржаја концепта (Попова – Стерњин 2010).

Као корпус за руски језик користили смо речнике и примере из Националног корпуса руског језика (*Национальный корпус русского литературного языка* 2003). Речници које смо консултовали су *Русский ассоциативный словарь* (РАС 2002), *Словарь эпитетов русского литературного языка* (СЭРЛЯ 1979) и *Фразеологический словарь русского литературного языка* (ФСРЛЯ 2008). Анализирали смо по 300 примера за сваки концепт, а примери су узети из новинских и књижевних текстова, као и из разговорног језика.

Као корпус за српски језик користили смо речнике и примере новинских и књижевних текстова, пронађене на интернету. Речници које смо консултовали су *Асоцијативни речник српског језика* (АРСЈ 2005) и *Фразеолошки*

* Рад представља део шире анализе концепата *истина* и *правда*, спроведене у оквиру докторске дисертације „Концепти *истина* – *истинитости* – *праведности* (*правда* – *правдивост* – *справедливост*) у руском језику и њихови еквиваленти у српском”, одбрањене на Филозофском факултету у Новом Саду 2015. године.

rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika (FRHSJ 1982). Укупан број анализираних примера на српском језику из новинских и књижевних текстова је такође 300.

Радови који се баве овом проблематиком крећу се у оквирима лингвистичке семантике која као једну од својих метода користи компонентну анализу (нпр. Трнавац 2000). У раду смо применили концептуални модел који подразумева трочлану структуру концепта, а анализа је вршена на основу упоређивања класификационих и диференцијалних когнитивних особина.

2. СТРУКТУРА КОНЦЕПТА. Према Поповој и Стерњину, концепт чине три основна структурна елемента: *иконични садржај* (*образный компонент*), *информациони садржај* (*информационное содержание*) и *интерпретационо поље* (*интерпретационное поле*). *Иконични садржај* представља скуп особина концепта које се одређују путем чула или које су резултат метафоричког осмишљавања стварности. На пример, *ружа је црвена*, *медвед је бео*, *лимун је кисео* и сл. *Информациони садржај* чини минимум особина које одређују основна и најважнија диференцијална обележја предмета или појаве која се концептуализује. На пример, *авион је леићећи објекат*, *има крила*, *тежи је од ваздуха* итд. *Интерпретационо поље* се односи на особине које на различити начин интерпретирају основни информациони садржај концепта. На пример, *вода може бити илаве боје*, *у њој се може кувати*, *може се и удавити* итд. (Попова – Стернин 2010: 109).

Наша анализа је усмерена на *иконични садржај* као део структуре концепта који описује метафоричко осмишљавање стварности. Интересовале су нас метафоре везане за концепт *иправда* у руском језику, односно концепт *истина* у српском, тј. разлике и сличности у концептуализацији стварности везане за метафоре.

3. КОГНИТИВНЕ ОСОБИНЕ. Упоређивање концепата је вршено на основу класификационих и диференцијалних когнитивних особина. Когнитивне класификационе особине организују различите концепте у јединствену структуру – концептосферу¹ и одражавају одређени аспект концепта. На пример, низ објеката у природи може бити окарактерисан према обележју *ипола*. Дакле, *ипол* представља класификациону когнитивну особину која обједињује објекте према овом обележју.

За разлику од класификационих, постоје и диференцијалне когнитивне особине које представљају појединачне особине одређеног предмета или појаве. На пример, ако је *ипол* класификациона когнитивна особина, *мушки* или *женски ипол* била би конкретна диференцијална особина. Термин *класификационе* и *диференцијалне когнитивне особине* преузет је од З. Попове и И. Стерњина чији модел концепта примењујемо у анализи (Попова – Стернин 2010: 128).

Класификационе особине које ћемо применити у раду су следеће: *вербална ипрезентација*, *ипоређење*, *ипонашање*, *огољеност*, *ипредметна особина* у *ипренесеном значењу* итд. Ови називи су условни и одабрани су према до-

¹ Под концептосфером подразумевамо скуп свих концепата присутних у једном језику.

минантној компоненти у значењу са наше тачке гледишта. То су уопштене особине концепта помоћу којих се он сврстава у одређену категорију појава. У оквиру различитих класификационих особина поредили смо конкретне особине у оквиру иконичног садржаја концепта – дела структуре који се односи на метафоричко осмишљавање стварности везано за концепт. Ове особине представљају уже диференцијалне когнитивне особине у оквиру ширих класификационих особина. На пример, у оквиру класификационе особине *вербална презентација*, која се односи на различите врсте вербалне презентације одређеног садржаја, диференцијална когнитивна особина би била *рубити с плеча правду-матку* (у руском језику) или *љунути истину у лице* (у српском језику). Дати изрази представљају метафоре у којима су глаголи говорења замењени експресивнијим глаголима који се у својој неметафоричкој употреби не користе за вербалну презентацију садржаја.

4. Концепти *ПРАВДА* и *ИСТИНА* у руском и српском језику. У руском језику постоје две лексеме које се могу разматрати у оквиру концепта *истина*. То су лексеме *истина* и *правда*, семантички веома сличне, али ипак различите у важним семантичким елементима. Према појединим ауторима у руском језику *истина* и *правда* су потпуно различити концепти. На пример, Ј. Степанов сматра да то јесу одвојени концепти, али да није одувек било тако: до средине XIX – почетка XX века то је био један концепт (Степанов 1997: 328).

Степанов сматра да постоје два извора *йравде*, што је и узроковало поделу на два различита концепта – *исџина* и *йравда*, а у данашње време и на два значења овог појма. По њему, с једне стране постоји *йравда-исџина* која представља филозофску и правну истину и постоји *правда-справедливост* која представља практичну страну истине². Степанов такође сматра да ове две врсте истине представљају „источно” и „западно” тумачење истине које је код већине европских народа дало један концепт, који подразумева оба поменута значења, док је у руском дошло до раслојавања концепта на два слична, али не и истоветна појма – *исџина* и *йравда*. Према Н. Д. Арутјуновој, *исџина* се односи на спознају света, а *йравда* поред компоненте истине садржи и етичку компоненту. Поред тога, истина је јединствена, она нема своје верзије и варијанте за разлику од *йравде* која их може имати (Арутјунова 1995: 7). Арутјунова, као и Степанов, напомиње да у руском језику постоје два типа истине: *правда-справедливост* коју она разматра као неку врсту етичке истине, и *йравда-исџина* која је везана за подударање чињеница и стварности (Арутјунова 1995: 18). Черников сматра да *йравда* представља одређене смернице за људско понашање, а *исџина* је константна и асоцира се са непроменљивим природним законима (Черников 1992: 167). Левонтина повезује концепте *йравда* и *исџина* са руским концептима *добро* и *благо*. *Правда* је у том смислу повезана са намером, што је актуелно и код концепта *добро*, а *исџина* је повезана са концептом *благо*, при чему је индикатор *йравде* и *добра* унутар самог човека, а *исџине* и *блага* ван њега

² Први је на ову поделу *йрaвдa-истинa* и *пpaвдa-спpaвeдливoст* указао Н. Берђајев у чланку „Философская истина и интеллигентская правда” објављеном у зборнику „Вехи” 1909. године.

(Левонтина 1995: 32–35). Шмелёв сматра да су *истина* и *правда* супротстављене на основу две особине: припадност људском (*правда*) и божанском (*истина*) (Шмелёв 1995: 56). Знаков сматра да је *истина* подударање наших представа о свету са стварним чињеницама, док *правда* одражава адекватност наших судова у друштвеним оквирима (Знаков 1994: 58).

Суштина свих ставова о *истици* и *правди* у руском језику јесте да *истици* представља врсту филозофског појма. Као таква, она је непроменљива и објективна, а самим тим не зависи ни од човека, ни од конкретне ситуације. За разлику од *истине*, руска *правда* представља *истици* у конкретној ситуацији, виђену очима конкретног човека. *Правда* је увек релативна и субјективна.

Због веома широког значења концепта *правда* у руском језику били смо приморани да нашу анализу сузимо на оне елементе овог концепта који имају највише додирних тачака са српским концептом *истина*. Основни критеријум за одабир ових елемената било је значење лексема *истина* и *правда* дато у речницима. За руску лексему *правда* значења дата у речнику *Малый академический словарь* (МАС 1999) су следећа: „1. Оно што одговара стварности; 2. Оно што је истинито; 3. Праведност, поредак заснован на праведности; 4. Средњовековни руски законик; 5. Прилог; 6. Модална реч; 7. Допусни везник”.

За српску лексему *истина* значења у *Речнику српског језика* (РСЈ 2007) су следећа: „1. Подударање исказа и стварности; 2. Чињеница у коју се као доказану може веровати; 3. Морални принцип (правда); 4. Истинитост, веродостојност”.

Заједнички семантички елементи које смо узели у обзир при анализи концепата *истина* и *правда* у руском и српском језику су следећи: 1. Оно што одговара стварности; 2. Оно што је истинито (веродостојно); 3. Праведност и морални принцип. Функције лексема *правда* као што су *прилог*, *модална реч* и *дојусни везник* нисмо разматрали. Такође, нисмо разматрали ни функцију лексема *истина* као прилога у значењу *заистица*.

У српском језику *истина* и *правда* су потпуно одвојени концепти. Концепт *правда* у српском језику има заједничке елементе са концептуалним пољем³⁴ *праведности*, али не и са концептуалним пољем *истина*. Једино би се у религијском контексту могле пронаћи неке додирне тачке и заједничке компоненте значења између концепата *истина* и *правда*.

5. Иконици садржај концепта ПРАВДА У РУСКОМ ЈЕЗИКУ И ЊОВОГОВ ЕКВИВАЛЕНТА ИСТИНА У СРПСКОМ. У руском језику иконици садржај чини 15,6% укупне макроструктуре концептуалног поља. У српском језику је овај проценат нешто мањи и износи 13,86%. Процентуални однос примера са пренесеним значењем нам говори да се у руском језику концепт *правда* у већем броју примера реализује кроз пренесена значења у односу на српски језик.

Најзаступљенија когнитивна особина у руском језику у овом делу структуре је *предмејна особина* у *пренесеном значењу*. Под овом особином

³⁴ Под концептуалним пољем подразумевамо скуп концепата са заједничким класификационим когнитивним особинама.

се подразумевају конкретне особине, које могу функционисати и у буквалном значењу, на пример: *горькая, чистая, светлая правда* итд. Све придеве у овој групи можемо поделити на основу типа конотације на придеве са позитивном конотацијом: *чистая, ясная, светлая правда*; придеве са негативном конотацијом: *горькая, некрасивая, тяжёлая, кровотокающая, жгучая, холодная правда*; придеве са неутралном конотацијом (односе се на димензије, просторни однос и сл.): *маленькая, большая, глубокая правда*.

У српском језику *йрeдмeйнa* особина у *йрeнeсeнoм* значењу има нешто мањи број примера. Издвајају се следећи примери: *чистѝа, велика, ѝеѝиѝа, ѓорка, жива, слојeвиѝа, йрeкaљeнa, блeдa (свe блeђa), далeкo, бeлo, чврcѝo, иcѝиѝинa кoчи, oѝѝвaрa oчи, cијa кao cунцe*. У овој групи постоје метафоре којих нема у руском језику, на пример, поређење истине са сунцем: *иcѝиѝинa cијa кao cунцe*. У руском језику иста особина може бити садржана у придевима *чистая, светлая, ясная правда*, али нема директног поређења са сунцем.

Порeђeњe је особина која подразумева најчешће асоцијације везане за концепт које проналазимо у различитим контекстима. То су заправо метафоре, на пример: *мaткa/мaтуѝкa/мaтђ/пpaвдa-мaткa, звeздa, иcѝиѝинa/йрaвдa-иcѝиѝинa*. У руском језику у овој групи примера истина се најчешће пореди са мајком. Могуће су варијанте *мaтуѝкa, мaткa, мaтђ*, а наилазимо и на дублетну конструкцију⁴⁵ *пpaвдa-мaткa*.

Дублетне конструкције су релативно честе када је концепт *йрaвдa* у питању. Поред поменуте конструкције *пpaвдa-мaткa* наилазимо и на другу дублетну конструкцију: *иcѝиѝинa-йрaвдa*, а ту је и већ поменута конструкција *пpaвдa-спpaвeдливocтђ*. За српски језик, кад је у питању концепт *иcѝиѝинa*, овакве дублетне конструкције нису карактеристичне. У српском језику све нијансе истине су садржане у једном појму – *иcѝиѝинa*.

У српском језику когнитивна особина *йпoрeђeњe* има највећи број примера у иконичном садржају: *Бoђ, вpлинa, вpeднocѝ, лeйoѝиa, љубaв, мaмa, oчи, йpијaѝиѝeљ, рeч, cмpѝи, cвeдoк, cвeѝлocѝи, ѝaјнa, Библијa, Бyдa, Хpиcѝиoс* (APCJ). У датим примерима налазимо метафоре које се понављају и у другом когнитивним особинама. Пре свега, то је метафора везана за очи, о којој ће касније бити више речи. У овој групи се јавља и метафора која указује на смрт, коју срећемо као директну асоцијацију (одговор на реч-стимулус *иcѝиѝинa* у APCJ), али и кроз израз *oѝиѝиѝи Бoђy нa иcѝиѝинy*. Оваква асоцијација и поређење постоји само у српском језику, док у руском нисмо наишли на примере у којима би се *йрaвдa* повезивала са смрћу. Р. Трнавац при упоредној анализи концепта *иcѝиѝинa* у руском и српском језику такође посебно издваја израз *oѝиѝиѝи Бoђy нa иcѝиѝинy* и наглашава везу између истине и смрти у српском језику, које у руском језику нема (ТРНАВАЦ 2000).

У оба језика срећу се метафоре у којима се истина пореди са мајком. Међутим, у руском језику су овакве конструкције чешће и садрже разноврсније лексеме, различито стилски обојене (*мaтуѝкa* – од миља; *мaткa* – архаични облик, указује на поштовање; *мaтђ* – стилистички неутрално). У српском

⁴⁵ Под дублетном конструкцијом подразумевамо две речи које се односе на један појам, које су спојене цртицом и функционишу као једна целина. Ова појава је карактеристична за руски језик.

језику је ово поређење ређе и налазимо га само као одговор на реч-стимулус *истина* у APCJ (2005: 229).

У српском језику у датој категорији су најбројнији примери у којима се истина пореди са религијским појмовима и реалијама. Наилазимо и на апстрактне појмове, махом са позитивном конотацијом. Најмање бројни су примери у којима се истина пореди са одређеном особом. Поред поменутог примера у којем се пореди са мајком, јављају се и друге особе: *пријатељ*, *сведок* итд.

Непоистинитост је класификациона когнитивна особина изражена кроз метафоре које упућују на „део” истине, или на истину која је непотпуна. Овакве конструкције сведоче о својству истине да буде „распарчана”, при чему она губи своје основне одреднице као истина и постаје полуистина или непотпуна истина: *доля правды, часть правды, половина правды, зерно правды, обломок правды, кусок правды, капля правды*. У српском језику је такође присутна ова когнитивна особина, с тим што су примери мање разноврсни: нпр. *део истине, каи истине*.

Вербална презентација је когнитивна особина која се односи на глаголе говорења, употребљене у пренесеном значењу. На ову особину наилазимо и у руском и у српском језику. Примери у руском језику су: *лепить правду в лицо, резать правду-матку, рубить правду-матку, крыть правду-матку, гнать правду-матку*. У руском језику у датој категорији особина наилазимо на метафоричке конструкције везане за очи и лице (*лепить/резать в глаза правду/правду-матку*). Примећујемо да су категоричнији изрази везани за очи, а уз лице се углавном користе неутрални глаголи типа *говорить, сказать правду в лицо* (но: *рубить, лепить правду в глаза*).

Примери у српском језику везани за поменуту особину су следећи: *рећи/казати истину у очи/лице, љунути истину у лице, ђудеи истину, скресати истину у лице*. У српском језику, као и у руском, срећу се метафоре везане за лице и очи. Метафоре везане за очи садрже неутрални глагол говорења: *рећи/казати*, док уз метафоре везане за лице могу бити и неутрални и категоричнији глаголи типа: *скресати, љунути* итд., који садрже моменат грубог предочавања истине. Ово последње говори да је истина нешто што има способност да повреди, она зна да буде непријатна, и то је њено својство у оба језика.

У српском језику у овој категорији наилазимо на пример *ђудеи истину*. Ова метафора је мотивисана изреком *Ко истину ђуди, ђудалом ђа њо љрсџима бију*. Без обзира на то што израз *ђудеи истину* за некога може да садржи поетичну компоненту, његов смисао има управо негативну конотацију, због значења изреке којом је мотивисан, и означава саопштавање непријатних чињеница.

Огољеност је још једна метафоризована когнитивна особина коју срећемо у оба језика. Ова особина, у пренесеном значењу, указује на истину у чистом облику, онакву каква јесте, без улепшавања и скривања. Примери у руском језику су: *голая, нагая, оголенная, неприкрытая правда*. У српском језику потврђене су две конструкције: *ђола истина* и *ођољена истина*. Управо због особине да повређује, истина се често прикрива, забашурује или просто игнорише. Због тога је „огољена” истина веома ретка.

Понашање је когнитивна особина која се односи на људско понашање везано за истину. У руском језику ова особина је ограничена на примере „суочавања” са истином, на пример: *глядеть/смотреть правде в глаза/лицо*. Поново наилазимо на метафоре у којима су очи и лице, с тим што је глагол у таквим конструкцијама употребљен у дословном значењу: *смотреть* (неутр.) и *глядеть* (разг.). Оба глагола срећемо и у конструкцијама везаним за очи, и у онима везаним за лице.

У српском језику у датој категорији особина постоје метафоре комплексне са руским, које се односе на „предочавање” истине, на пример: *погледавши истину у очи*. Међутим, постоје и метафоре које се односе на сасвим друге појаве, на пример: *куйовавши под златову истину* (прихватити лаж за истину), *одвративши поглед од истине*, *жмуривши пред истином* (избегавати истину).

Све досад набројане и описане когнитивне особине присутне су у оба језика. У наставку ћемо описати когнитивне особине у оквиру *иконичног садржаја* које су присутне само у српском језику.

Повређивање. У овој групи особина су метафоре везане за осећање бола: *истина боли*, *болна истина*. Поново је потврђена чињеница са којом се срећемо и у другим когнитивним особинама везаним за концепт *истина*: истина је непријатна, понекад има негативне последице које се манифестују и на емоционалном плану.

У руском језику дато значење се преноси кроз радњу у оквиру других особина: *глаза колет/жжет, человек, уязвленный правдой* итд., као и у следећим конструкцијама: *резать правду-матку, рубить правду-матку*. Глаголи *резать* и *рубить* асоцирају на бол као последицу радње коју означавају. Истина је болна јер је неумољива. Њена особина да наноси бол је у њеној објективности која је изнад околности сваке конкретне ситуације. Поменути глаголи не указују на свесну тежњу да се неко повреди.

Карактер је особина која се односи на својства саме истине. На неки начин, ова особина је повезана са особиним *предметна особина у пренесеном значењу*. Међутим, разлика је у томе што су у првој групи особина мање присутне конкретне особине, већ је њихово значење дато описно. Примери су: *неухватљива, сурова, мучна, брутално јасна, неумољива, има два лица, никада није црно-бела* итд. Видимо да скоро сва својства истине садрже негативну конотацију, пошто су повезана са nanoшењем бола, изузев две последње, које указују на релативни карактер истине, тј. на извесни дуалитет. Која страна истине се открива зависи од тачке гледишта онога ко покушава да је искаже, као и од онога што оба учесника у комуникацији желе да виде.

Друштвене појаве су класификациона когнитивна особина која се односи на различите појаве у оквиру ширег социјума: *манипулисати истином, лобити истину истином, истина увек прва ствара, истина има моћ, адвокат истине, дан истине, генератор истине, иренутиак истине, мач истине, излети у истину, позориште је за мене истина, истина је негде на средини* итд. У датој групи се, с једне стране, издвајају метафоре које упућују на одређено својство истине у одређеним друштвеним оквирима, на пример: *истина увек прва ствара, истина има моћ, позориште је за мене истина,*

истина је негде на средини итд. С друге стране, издвајају се метафоре у којима сама истина представља својство предмета или појаве, на пример: *адвокаџи истине* (шири контекст: *Русија није адвокат Србије већ истине*, www.vesti-online.com/.../Rusija-nije-advokat-Srbije-vec-istine) – истина је нешто што се заступа и брани; *дан истине* (шири контекст: *Дан истине српског фудбала*, sport.blic.rs/Fudbal/.../Dan-istine-srpskog-fudbala) – истина се односи на конкретан одсечак времена у којем ће извесни догађај разјаснити ствари; *генератор истине* (шири контекст: *Будим се, поред мене се на полици налази мала кутија са лековима на којој пише Генератор Истине*, www.lumiere.rs/blog/_generator-istine/) – истина је нешто до чега се долази помоћу хемијских супстанци (лекова); ова особина указује да је истина понекад толико дубоко сакривена, да је тешко доступна у стању обичне свести; *ипренуџак истине* (шири контекст: *Српски ипренуџак истине: „Орлови” са Данском играју најважнији меч у квалификацијама за ЕП*, www.zurnal.rs) – пример је веома сличан примеру *дан истине* и указује на одређени одсечак времена; *мач истине* (шири контекст: *Реч је мач истине, а власи је џиџић лойова*, stipansevernjak.blogspot.com) – истина је опет нешто што повређује, реч је оруђе истине које може да нанесе бол.

6. Закључци. Концепт *иправда* се у руском језику нешто чешће реализује кроз метафоре у односу на српски еквивалент *истина*. Овај однос је 15,6% према 13,86% у оквиру укупне трочлане структуре концепта.

Класификационе когнитивне особине које су заједничке за оба концепта су следеће: *ипредмејна особина у ипренесеном значењу, ипоређење, иповичност, вербална ипрезентација, огољеност и ионацање*. Све когнитивне особине које има руски концепт присутне су и код српскога. Међутим, српски концепт *истина* има и неке особине које код руског концепта *иправда* нису изражене: *емоције, карактер и друштвене ијаве*.

У оквиру особине *ипредмејна особина у ипренесеном значењу* и у руском и у српском језику наилазимо на епитете са позитивном, негативном и неутралном конотацијом. У оба језика преовлађују примери са позитивном конотацијом, на пример: *чистая правда – чиста истина, большая правда – велика истина*).

Поређење метафора у овој групи особина показало је веома велике сличности два језика, на пример: *горькая правда – горка истина, чистая прада – чиста истина, тяжелая правда – тежка истина, большая правда – велика истина*.

Понекад се за исказивање истог садржаја у руском и српском језику користе различита језичка средства. Тако у руском постоји *светлая правда* или *ясная правда*, док се у српском среће конструкција која исти смисао преноси другим језичким средствима: *истина сија као сунце* или *истина отивара очи*.

У руском језику су у овој групи особина метафоре које указују на болни аспект истине бројније него у српском, на пример: *глаза колет/жжсет, кровоточащая, уязвленный правдой, правдой по живому сердцу* итд. У српском језику такође постоји овај аспект бола, али је он исказан другим језичким

средствима и припада другој групи особина (*йовређивање*). С друге стране, у српском језику у овој групи особина наилазимо на особину која указује на неједнородност истине, чега нема у руском, на пример, *слојевиџа исџина*.

У оквиру когнитивне особине *йоређење* у руском језику су најчешће метафоре у којима се *йравда* пореди са мајком. Могуће су различите лексичке варијације: *матушка*, *матка*, *матъ*, а наилазимо и на дублетну конструкцију *правда-матка*, која највише говори о повезаности ова два појма у руском језику. Ове лексичке варијанте указују до које мере код Руса однос према истини има емоционални карактер. *Матъ* је стилски неутрална лексема, *матушка* је ословљавање од миља, као српско „мајчица”, *матка* је архаични облик који указује на озбиљан однос и поштовање.

У српском језику у оквиру особине *йоређење* најчешћи су примери у којима се истина пореди са религијским појмовима (*Боџ*, *Хрисџос*, *Библија*, *Буда* итд.) и са апстрактним појмовима (*врлина*, *љубав*, *вредносџ*, *лејџиџа* итд.). Примери у којима се истина пореди са особом у српском језику су најмање бројни (*йријаџељ*, *сведок* итд.). Сви они потичу из асоцијативног речника и резултат су одговора на задату реч (стимулус), што није случај и са руским примерима, који се могу пронаћи не само у речнику, већ и у ширем контексту новинских и књижевних текстова.

Избор метафора у српском језику у оквиру особине *йоређење* могао би да указује на емоционално дистанциранији однос Срба према истини. Разлог ове дистанце можда треба тражити управо у семантичкој разлици појмова *исџина* и *йравда* у српском и руском језику: у српском језику појам *исџина* подразумева и субјективну и објективну истину, док је у руском *йравда* увек субјективна, јер је њен извор конкретан човек и његово виђење света у датом моменту.

У руском језику су разноврсније метафоре у оквиру особине *нейџиџуносџ*, што нас наводи на закључак да је *йравда*, осим тога што је увек субјективна, склона распарчавању, тј. у различитим ситуацијама може приказивати различите своје делове који су елементи веће целине.

У оквиру когнитивне особине *вербална йрезенџација* у оба језика наилазимо на метафоре које се односе на очи и лице. Суштина свих ових конструкција јесте да је истина углавном непријатна. Очи су изузетно осетљив орган, лице је такође осетљив део тела, на њему све оставља траг и тешко се може било шта сакрити, и због тога свака радња усмерена на очи и лице повлачи за собом могућност повређивања. С друге стране, лице је повезано са образом, што се у неком смислу може изједначити са чашћу и савешћу.

У оквиру особине *йовређивање* су „метафоре бола” са експлицитним глаголом (*исџина боли*). У руском језику еквивалентна конструкција није у општој употреби, већ се исти садржај преноси другим изразима сликовитог карактера (*глаза колет*, *жжет*, *уязвляет*) који су далеко експресивнији.

У српском језику постоје изрази у којима се *исџина* повезује са смрћу, чега нема у руском језику. Елеменат који би могао да повезује ова два појма је крајња граница, после које је све другачије или после које више ништа не постоји. Кад је у питању *исџина*, то је последња инстанца спознаје. Несупрот томе је смрт, као последња инстанца живота.

ИЗВОРИ

- APCJ: Предраг Пипер, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић (ред.). *Асоцијативни речник српског језика*. Београд: Београдска књига, 2005.
- МАС: *Словарь русского языка в 4-х томах (МАС)*. Евгеньева А. П. (отв. ред.). Москва: „Русский язык”, 1999.
- НКРЛЯ: Национальный корпус русского литературного языка. 2003–2015. <<http://www.ruscorpora.ru/>>.
- РАС: Ю. Н. Караулов, Г. А. Черкасова, Н. В. Уфимцева, Ю. А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов. *Русский ассоциативный словарь*. В 2 т. От стимула к рекции: Ок. 7000 стимулов. Москва: АСТ-Астрель, 2002. Т. II. <<http://www.thesaurus.ru/dict/dict.php>>.
- РСЈ: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- СЭРЛЯ: К. С. Горбачевич, Е. П. Хабло. *Словарь эпитетов русского литературного языка*. Ленинград: Наука, 1979.
- ФСРЛЯ: А. И. Фёдоров. *Фразеологический словарь русского литературного языка*. Москва: Астрель, АСТ, 2008. <phraseology.academic.ru>.
- *
- FRHSJ: Josip Matešić. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: IRO „Školska knjiga”, 1982. <<http://epithets.academic.ru/>>.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Арутюнова, Нина Давидовна. Истина и этика. *Логический анализ языка. Истина и истинность в культуре и языке*. Н. Д. Арутюнова, Н. К. Рябцева (отв. ред.). Москва: Наука, 1995, 7–23.
- Знаков, Виктор Владимирович. Категории правды и лжи в русской духовной традиции и современная психология понимания. *Вопросы психологии* 2 (1994): 56–63.
- Левонтина, Ирина Борисовна. „Звездное небо над головой”. *Логический анализ языка. Истина и истинность в культуре и языке*. Н. Д. Арутюнова, Н. К. Рябцева (отв. ред.). Москва: Наука, 1995, 32–35.
- Попова, Зинаида Даниловна, Иосиф Абрамович Стернин. *Когнитивная лингвистика*. Москва: „Восток-Запад” (Лингвистика и межкультурная коммуникация. Золотая серия), 2010.
- Степанов, Юрий Сергеевич. *Константы. Словарь русской культуры*. Москва: Школа „Языки русской культуры”, 1997.
- Трнавац, Радмила. Концепт „истины” в русском и сербском языках. *Состояние и перспективы сопоставительных исследований русского и других языков*. V Международный симпозиум (Београд – Ниш, 30 мая – 1 июня 2000 г.). Доклады. Београд: Славистичко друштво Србије, 2000, 320–326.
- Черников, Михаил Васильевич. Концепты „правда” и „истина” в русской культурной традиции. *Общественные науки и современность* 2 (1999): 164–175.
- Шмелёв, Алексей Дмитриевич. Правда vs. истина в диахроническом аспекте (Краткая заметка). Н. Д. Арутюнова, Н. К. Рябцева (отв. ред.). *Логический анализ языка. Истина и истинность в культуре и языке*. Москва: Наука, 1995, 55–57.

Анжела Прохорова

ОБРАЗНЫЙ КОМПОНЕНТ В СТРУКТУРЕ КОНЦЕПТОВ ПРАВДА В РУССКОМ И ИСТИНА В СЕРБСКОМ ЯЗЫКАХ

Резюме

В работе проведен анализ особой части макроструктуры концепта – образного компонента, относящегося к переносным реализациям концепта *правда* в русском и *истина* в сербском языках. Нас интересовала разница в отборе метафор, касающихся данных концептов, отражающая специфику национальной картины мира.

Исследование проведено на основании сопоставления когнитивных признаков, в частности классификационных и дифференциальных, находящихся в иерархическом отношении. Первые имеют более общий характер и объединяют в одну группу по своей сути различные явления. Вторые являются конкретными признаками – метафорами, „приземляющими” абстрактный концепт, наполняя его образным содержанием и таким образом связывая его с материальным миром.

Исследование проведено в рамках семантико-когнитивного подхода, развивавшегося в последнее десятилетие в рамках лингвистической школы Воронежского университета, чьи основные представители З.Д. Попова и И.А. Стернин. Согласно данному подходу, анализ концепта проводится в направлении от семантики языковых средств в сторону когнитивной интерпретации результатов.

Филозофски факултет

Одсек за славистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија

aproh@sbb.rs

Драгана Дробњак
Ксенија Шуловић

ДУША У СРПСКОЈ, ФРАНЦУСКОЈ И ШПАНСКОЈ ФРАЗЕОЛОГИЈИ*

Предмет рада чине српске, француске и шпанске фразеолошке јединице са компонентама срп. *душа* / фр. *âme* / шп. *alma*. Циљ рада је да одабране фраземе сходно њиховој позадинској слици разврстамо у концептуална поља и установимо (не)подударност лексичке и семантичке структуре у три језика.

Кључне речи: душа, фразем, српски, француски, шпански.

The purpose of this paper is to examine Serbian, French and Spanish phraseological units with the component *soul* (Sr. *duša* / Fr. *âme* / Sp. *alma*). The aim is to classify the selected phraseemes according to their background image in the conceptual fields and to find the (in)compatibility of the lexical and semantic structure of the phraseological units in the three languages.

Keywords: soul, phraseme, Serbian, French, Spanish.

1. Увод. Предмет овог рада чине српске, француске и шпанске фразеолошке јединице са компонентама срп. *душа* / фр. *âme* / шп. *alma*. Лексема *душа* је једна од кључних речи из сфере духовности и доводи се у везу са универзалним антрополошким појавама, попут осећања, побуда и морала. Циљ рада је да когнитивно-концептуалном анализом одабране фраземе сврстамо у концептуална поља сходно њиховој позадинској слици. Поред тога, установићемо (не)истоветност лексичке и семантичке структуре фразеолошких јединица у српском, француском и шпанском језику. У раду се бавимо концептом *душе* са лингвокултуролошког аспекта, те се нећемо удубљивати у религијска и филозофска тумачења.

Наш корпус чини 134 фразема присутних у савременом српском, француском и шпанском језику, ексцерпираних из општих и фразеолошких речника трију језика, електронских медија, дневних и недељних новина.

Полазећи од чињенице да је душа иманентна човеку, покушаћемо да уочимо истоветне и/или специфичне аспекте поимања *душе* у фразеолошком изражавању у три посматрана језика, будући да они припадају различитим језичким групама у оквиру индоевропске породице и изложени су неистоветним историјским, културолошким и другим чиниоцима, који доприносе стварању особених социolingвистичких миљеа.

2. ДУША И КОНЦЕПТУАЛНА ПОЉА

2.1. Концептуализација лексема срп. *душа* / фр. *âme* / шп. *alma* проистиче из антрополошко-религиозне представе о човековом унутрашњем бићу,

* Рад је урађен у оквиру пројекта *Језици и културе у времену и простору* (бр. 178002), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

сазданом од нетелесних, психичких манифестација (мисли, осећања, стања), које функционише у складу са „вишим” принципима нематеријалног света који га и чине бесмртним. Душа као ‘нематеријална функционална целина’ и тело као ‘материјална функционална целина’ стапају се у јединствену целину (Булыгина – Шмелев 1997: 529–530).

Према психолошкој дефиницији *душа* је:

1. У грчкој филозофији, код Platona, нематеријална, непропадљива и бесмртна супстанца. Suprotno *телу*. 2. Код Aristotela načelo, основа живота, основа свих vitalnih procesa. 3. У религији и народном веровању нематеријално биће, боžanskog porekla, које надживљава човекову телесну смрт и путује на онај свет, у онострану стварност. 4. Vršilac свих mentalnih, psihičkih активности (TREBJEŠANIN 2000: 94).

2.2. Метафизичка реалност коју означава апстрактна именица *душа* заснива се на личним и колективним искуствима материјалне реалности. У наивном¹ поимању говорника српског, француског и шпанског језика душа је смештена у најбезбеднијем и најскровитијем месту човековог бића, односно средишњем делу његовог тела (грудном кошу, стомаку) као емоционални простор који садржи осећања, психолошка стања или предмете који по човековој оцени имају емоционалну вредност (нпр. срп. *осећајџи у души* / фр. *sentir, éprouver dans l'âme* / шп. *sentir en el alma*; срп. *џо ми долази из душе* / фр. *cela vient de mon âme* / шп. *eso me viene del alma*) и које треба трајно сачувати (нпр. срп. *урезајџи се у душу* / фр. *être gravé dans l'âme* / шп. *clavarsele a alguien algo en el alma*) (DROBNJAK – ŠULović 2014).

Душа, као замишљен орган, и срце, као постојећи орган, налазе се у средишту човековог тела, те не чуди да се они поистовећују у појединим фразеолошким јединицама (нпр. срп. *душа, срце му жори, изгара* (за неким, нечим) / фр. *son âme, son cœur brûle (pour quelqu'un, quelque chose)* / шп. *le arde el alma, el corazón (por alguien, algo)*; срп. *одахнуџи душом/срцем*; срп. *лакнуло му је на души/срцу*; срп. *свалио му се камен с душе/срца*). У српском језику душа се изједначава и са плућима (*дисајџи једном душом*).

У три посматрана језика уочавамо метонимијско повезивање део за целину² између човека као целине и душе као једног од ентитета овог дома-на (нпр. срп. *нема ни живе душе* / фр. *il n'y a âme qui vive* / шп. *no se ve un alma*; срп. *варошица од 20 000 душа* / фр. *un village de 20 000 âmes* / шп. *un pueblo de 20 000 almas*).³

Упркос чињеници да је душа нематеријална, три лингвокултуралне заједнице је персонификују (нпр. срп. *јева му душа* / фр. *son âme chante* / шп. *su alma canta*; срп. *разговарајџи са душом* / фр. *converser avec l'âme* / шп. *conversar con el alma*) и приписују јој бројне карактеристике материјал-

¹ Према Апресяну (Апресян II 1995: 355–356), интелектуална делатност се локализује у глави, памети, уму (нпр. *схвајџи, знајџи, сазнавајџи, претјџијављајџи*), говорна у устима, на језику и другим говорним органима (нпр. *саојџијџи, саветјџи, хвалијџи, руџајџи се*), док су у души и срцу смештене окултурене жеље повезане са духовним потребама и емоцијама (нпр. *радовајџи се, волејџи, надајџи се, дивџи се, џлацџи се, мрзејџи*).

² Овакво семантичко транспоноване познато је у литератури као синегдоха.

³ Више о појмовним метафорама у минималним окружењима лексема срп. *душа* / фр. *âme* / шп. *alma* видети у: DROBNJAK – ŠULović 2014.

них реалија које су доступне чулу вида и/или додира (нпр. срп. *велика, чистија, љрљава, црна душа* / фр. *grande âme, âme pure, sale, noire* / шп. *alma grande, pura, sucia, negra*; срп. *дирнути, доићи нечију душу* / фр. *toucher une âme* / шп. *tocarle a alguien en el alma*; срп. *расиолућена душа* / фр. *âme morcelée* / шп. *alma partida*)⁴.

Душа се поима и као ‘мера’ (нпр. срп. *из све душе, свом душом* / фр. *de, avec toute son âme* / шп. *de, con toda el alma*; срп. *колико му душа жели*; срп. *као душа*⁵ (нпр. *леј, мек*)), односно начин на који се одвија нека радња (нпр. срп. *певају с душом* / фр. *chanter avec âme*; шп. *como alma que lleva el diablo* (‘ужурбано, у великој брзини’)).

Особености душе могу да се припишу и неживим реалијама (нпр. срп. *град без душе* / фр. *une ville sans âme* / шп. *una ciudad sin alma*; срп. *душа куће* / фр. *l'âme de la maison* / шп. *el alma de la casa*; срп. *унети сву своју душу у нешто* / фр. *у mettre toute son âme* / шп. *poner toda el alma en algo*).

2.3. Према Бургеру (BURGER et al. 1982), фразем представља спој две или више речи (при чему услов не представља пунозначност барем једне од њих) који одликује чврста структура, без обзира на њену (не)идиоматичност. Рајна Драгићевић (2010) под фраземом подразумева устаљену језичку јединицу састављену од двеју или више речи које не задржавају своја значења, већ целокупан склоп има јединствено значење и граматички и семантички је непроменљив.⁶

У когнитивној лингвистици фраземи представљају психолингвистичке јединице унутар ‘менталног лексикона’ који чини мрежу појмовних јединица припојених једном или више концептуалних поља формираних према изван-језичким критеријумима, односно човековом знању о свету. Концептуално-семантичко умрежење фразема остварује се семантичком декомпозицијом тако што се фраземима придружују одговарајући дескриптори (својства која представљају односе сличности). Према ‘техници гроздова’ Доброволског (према: ЗУВАТОВ 1997: 582) семантичка сличност на интуитивном нивоу повезује фраземе унутар једног грозда, тако да сваки концептуални грозд представља скуп дескриптора чинећи ‘таксон’. Контекст утиче на придруживање дескриптора фраземима, те појединим фраземима који имају више значења самим тим може да се придружи више дескриптора. Исто тако, фраземе унутар једног таксона повезује исто релевантно обележје стапајући их у значењску целину, а да они притом не морају да деле ниједан дескриптор.

Пратећи овакав лексикографски поступак, фраземе из нашег корпуса са компонентама срп. *душа* / фр. *âme* / шп. *alma* груписале смо у четири концептуална поља, односно грозда, сходно њиховој позадинској слици: 1) ‘човекове особине’, 2) ‘човекова стања’, 3) ‘човеков однос према другим људима и свету који га окружује’ и 4) ‘престанак живота’.

⁴ Док смо у испитивање концептуалних поља уврстиле искључиво фраземе, овде наводимо и друге врсте језичких јединица са компонентама срп. *душа* / фр. *âme* / шп. *alma*.

⁵ Више о мотивацији поређења *мирише као душа* видети у: Мршевић-Радовић 2008: 209–215.

⁶ Више о карактеристикама фразеолошких јединица, њиховој структури, семантици и функцији видети у: Мршевић-Радовић 1987: 11–31.

У нашој анализи, под лексичким поклапањем подразумевамо присуство истих компоненти у фраземима три језика, а под семантичким истоветни концепт који они изражавају. Фраземе истог или сличног значења, али неистоветне лексичке структуре сматраћемо кореспондентима, не и еквивалентима, те их посебно и наводимо. За француске и шпанске примере за које не постоји еквивалент у српском језику у загради дајемо дословно значење компонентна фразема, а не фразеолошко значење. Наводићемо најпре поклапање у три језика, потом у два, те примере који постоје само у једном језику.

2.3.1. У концептуално поље ‘човекове особине’ сврстале смо фраземе који упућују на човеков карактер:

- ‘бити искрен’:
срп. *говорићи из душе* / фр. – / шп. –;
- ‘бити вредан’, ‘бити вољан и способан за рад’:
срп. – / фр. – / шп. *tener el alma bien puesta* (‘имати душу добро постављену’);
- ‘бити храбар’:
срп. – / фр. – / шп. *tener el alma en el armario* (‘имати душу у орману’);
- ‘бити осећајан, великодушан, племенит’:
срп. *имаћи душу* / фр. *avoir de l’âme* / шп. *tener alma*;
срп. *он је душа од човека* / фр. – / шп. –;
- ‘бити немилосрдан, окрутан, безосећајан’:
срп. *човек без душе* / фр. *homme sans âme* / шп. *hombre sin alma*;
срп. *немаћи душу* / фр. *n’avoir pas d’âme* / шп. *no tener alma*;
- ‘постати opak’, ‘кренути лошим путем’:
срп. *продаћи душу ђаволу* / фр. *vendre son âme au diable* / шп. *vender el alma al diablo*.

2.3.2. Концептуалном пољу ‘човекова стања’ придружиле смо садржаје који се односе на: а) физичко и б) психичко стање:

а) душа се поима као главни витални орган, те од стања душе зависи и човеково здравствено стање:

- ‘бити здрав’, ‘бити веома отпоран на болести’:
срп. – / фр. *avoir l’âme (bien) chevillée au corps* (‘душа му је (добро) причвршћена за тело’) / шп. –;
- ‘одморити се’, ‘опоравити се’:
срп. *повраћати душу* / фр. – / шп. –;
срп. *да(х)нути душом* / фр. – / шп. –;
- ‘бити уморан’:
срп. *душа му сјава* / фр. – / шп. –;
срп. *исцрпљивати душу*⁷ / фр. – / шп. –;
срп. *душа му је у носу*⁸ / фр. – / шп. –;

б) психичко стање⁹:

⁷ Ово је секундарно значење фразема. Његово основно значење јесте ‘умрети’, те смо га сврстале и у четврто концептуално поље које упућује на смрт.

⁸ Основно значење овог фразема је ‘бити смртно болестан’ и уврстиле смо га и у четврто концептуално поље.

⁹ Под психичким стањем подразумевамо и базичне, биолошки условљене, емоције (срећу, љубав, бес, тугу, страх, радост, љутњу, изненађење и интересовање), као и секундарне, односно окултурене, емоције (наду, очајање, досаду, љубомору, неугоду).

- ‘бити веома радостан’, ‘бити веома срећан’:
срп. *душа му се радује* / фр. *son âme se réjouit* / шп. *su alma se alegra*;
срп. *јева му душа* / фр. *son âme chante* / шп. *su alma canta*;
срп. – / фр. – / шп. *no le cabe el alma en el cuerpo* (‘не може да му стане душа у тело’);
- ‘осетити олакшање, растерећење’:
срп. *олакшајши душу* / фр. – / шп. *aliviar el alma*;
срп. *свалио ми се камен с душе* / фр. – / шп. –;
срп. *лакнulo ми је на души* / фр. – / шп. –;
срп. – / фр. – / шп. *volverle a alguien el alma al cuerpo* (‘вратити некоем души у тело’);
- ‘бити смирен’:
срп. – / фр. – / шп. *se le pasea el alma por el cuerpo* (‘душа му се шета по телу’);
- ‘уживати нечију велику наклоност’, ‘закупљати нечију пажњу, мисли’, ‘имати велику важност за кога’:
срп. *душа ми жори, изђара (за неким, нечим)* / фр. *mon âme brûle (pour quelqu'un, quelque chose)* / шп. *me arde el alma (por alguien, algo)*.

За разлику од претходних фразема који указују на човеково угодно психичко стање и расположење, наредни фраземи откривају нелагоду, нерасположење и непријатне осећаје:

- ‘бити тужан’:
срп. *душа му се цеђа, раздира* / фр. *son âme se déchire* / шп. *se le rasgó el alma*;
срп. *боли га душа, у души* / фр. – / шп. *le duele el alma, en el alma*;
срп. *на души му је тежко* / фр. – / шп. *le pesa en el alma*;
срп. *носи тежину, муку на души* / фр. – / шп. *carga una pena en el alma*;
срп. – / фр. – / шп. *se le parte el alma* (‘дели му се душа’);
- ‘бити утучен’:
срп. *бијши као њело без душе* / фр. *être corps sans âme* / шп. *ser como un cuerpo sin alma*;
срп. *имајши, осећајши празнину у души* / фр. *avoir du vague à l'âme* / шп. *tener, sentir un vacío en el alma*;
срп. – / фр. *errer comme une âme en peine* (‘лутати као душа у муци’) / шп. *errar, ir, andar como alma en pena* (‘лутати, ићи као душа у муци’);
срп. *клонујши душом* / фр. – / шп. –;
срп. – / фр. – / шп. *se le cayó el alma a los pies* (‘пала му је душа на стопала’);
- ‘запустити се физички и психички’:
срп. – / фр. – / шп. *echarse el alma a la espalda* (‘бацити душу на леђа’);
- ‘патити због неке несреће или великог посла’:
срп. – / фр. – / шп. *traer uno el alma en la boca, en las manos* (‘носити душу у устима, шакама’);
- ‘осећати велики страх’:
срп. – / фр. – / шп. *estar con el alma en un hilo* (‘бити с душом о концу’);
срп. – / фр. – / шп. *estar con el alma entre los dientes*¹⁰ (‘бити с душом међу зубима’).

2.3.3. Концептуално поље ‘човеков однос према другим људима и свету који га окружује’ чине фраземи са следећим дескрипторима:

¹⁰ Ово је секундарно значење фразема. Његово основно значење јесте ‘бити на самрти’, те смо га сврстале и у четврто концептуално поље.

- ‘потрести некога’, ‘ганути некога’:
срп. *дирнути*, *доићи* нечију *душу* / фр. *toucher une âme* / шп. *tocarle a alguien en el alma*;
срп. *иолико је иужан да ми се цеџа душа* / фр. *il est tellement triste à fendre l'âme* / шп. *está tan triste que se me parte el alma*;
срп. *иоџодиџи* (у) *душу* / фр. – / шп. –;
срп. – / фр. – / шп. *rompérsele el alma a alguien*¹¹ (‘сломити некоме душу’);
- ‘повредити нечија најдубља осећања’, ‘увредити некога’:
срп. *иовредити*, *рании* нечију *душу* / фр. *blesser l'âme de quelqu'un* / шп. *herir el alma de alguien*;
срп. – / фр. *fendre l'âme* (‘преполовити душу’) / шп. *partirle el alma a alguien* (‘преполовити душу некоме’);
срп. *ујесџи некога за душу* / фр. – / шп. –;
- ‘лоше поступати с ким’, ‘(на)мучити кога’, ‘злостављати’:
срп. *убити* нечију *душу* / фр. *tuer l'âme de quelqu'un* / шп. *matar el alma de alguien*;
срп. *сломити* *душу* некоме / фр. *briser l'âme à quelqu'un* / шп. *romperle el alma a alguien*;
срп. *(и)иџи* *душу* некоме / фр. – / шп. *beber el alma a alguien*;
срп. *исџедити* *душу* некоме / фр. – / шп. *exprimir el alma a alguien*;
срп. *(и)сисаџи* *душу* некоме / фр. – / шп. *chupar el alma a alguien*;
срп. *иојесџи* некоме *душу* / фр. – / шп. –;
- ‘учинити лоше дело некоме’, ‘огрешити се о некога или нешто’:
срп. *носити*, *имати* некога или *неџио* на *души* / фр. – / шп. *llevar, pesar, tener a alguien o algo en el alma*;
срп. *(о)џреџиџи* *душу* / фр. – / шп. –;
- ‘слепо следити некога и испуњавати његове наредбе’:
срп. – / фр. *être l'âme damnée de quelqu'un* (‘бити нечија проклета душа’) / шп. –;
- ‘преузети кривицу, одговорност’:
срп. *узети* на *своју душу* / фр. – / шп. –;
- ‘пребацити кривицу, одговорност на другога’:
срп. *иовариџи* некоме *неџио* на *душу* / фр. – / шп. –.

Душа као емоционални простор поима се као садржатељ и може да буде затворена и непровидна, те је уочавање њене садржине и/или допирање до ње праћено тешкоћама и улагањем напора мотивисаним претпоставком о вредности те садржине. Разумевање душе поистовећује се са откривањем њене садржине, о чему сведоче следећи фраземи:

- срп. *иодреџи* у нечију *душу* / фр. *pénétrer (dans) l'âme de quelqu'un* / шп. *penetrar en el alma de alguien*;
срп. *уронити*, *заронити* у нечију *душу* / фр. *plonger dans l'âme de quelqu'un* / шп. *sumergirse en el alma de alguien*;
срп. *џледаџи*, *завириџи* у нечију *душу* / фр. *regarder, entrevoir l'âme de quelqu'un* / шп. *mirar, ojear el alma de alguien*;
срп. *доиџеџи до нечије душе* / фр. – / шп. *llegarle al alma a alguien*.

Уколико се душа вербализује и разоткрије другима, она се премешта из затвореног простора у спољашњи:

¹¹ Овај фразем сврстале смо и у четврто концептуално поље, будући да је његово основно значење ‘убити некога’.

срп. *оџкриџи, оџвориџи дуџу* / фр. *dévoiler son âme, ouvrir son âme* / шп. *develar, abrir el alma*.

2.3.4. Концептуално поље ‘престанак живота’ чине фраземи који упућују на смрт које се човек плаши будући да она носи неизвесност непознатог. О њој нерадо говори верујући да само именовање подразумева и њено призивање. Пошто је смрт, дакле, својеврстан табу, о њој се најчешће говори сликовито и у форми еуфемизама.

Фраземи у овој групи такође указују да је душа виталан орган и да од ње зависи човеково физичко постојање:

- ‘бити смртно болестан’:
срп. *дуџа му је у носу*¹² / фр. – / шп. –;
- ‘бити на самрти’:
срп. *расџајаџи се с дуџом* / фр. *se séparer de son âme* / шп. *separarse del alma*;
срп. *делиџи се с дуџом* / фр. *se départir de son âme* / шп. *desprenderse del alma*;
срп. – / фр. *avoir l'âme sur les lèvres* (‘имати душу на уснама’) / шп. –;
срп. – / фр. – / шп. *estar con el alma entre los dientes* (‘бити с душом међу зубима’);
- ‘растајати се са животом тешко и мучно’:
срп. *бориџи се с дуџом* / фр. – / шп. –;
- ‘умрети’:
срп. *исџусџиџи дуџу* / фр. – / шп. –;
срп. *расџаџи се с дуџом* / фр. – / шп. –;
срп. – / фр. – / шп. *salirsele el alma a alguien* (‘душа излази некоме’);
срп. – / фр. – / шп. *exhalar el alma* (‘издахнути душу’);
- ‘бити мртав’:
срп. – / фр. – / шп. *ser un alma en pena* (‘бити душа у муци’);
- ‘лишити некога живота’, ‘убити некога’:
срп. *расџавиџи некоџа с дуџом* / фр. – / шп. –;
срп. *узеџи дуџу некоме* / фр. – / шп. –;
срп. – / фр. – / шп. *partir, romper el alma a alguien*;
- ‘самоубиство’:
срп. – / фр. – / шп. *se partió, se rompió el alma* (‘поделио је, сломио је душу себи’).

У три традиције постоји веровање да се душа након смрти враћа Богу, односно да долази пред Божји суд који одлучује да ли ће она бити награђена или кажњена за почињена дела:

срп. *(џре)даџи Боџу дуџу* / фр. *rendre son âme à Dieu* / шп. *dar, entregar, rendir el alma a Dios*.

Душа се метонимијом поистовећује са животом, о чему сведоче и следећи фраземи:

срп. *док је у мени дуџе* / фр. – / шп. –;
срп. – / фр. – / шп. *tener más almas que un gato* (‘имати више душа него мачка’);
срп. – / фр. – / шп. *tener siete almas como gato* (‘имати седам душа као мачка’).

¹² У позадинској слици проналазимо веровање да душа, заједно са последњим дахом, излази кроз нос или уста. Стога је стављање шаке испред лица приликом зевања или кијања, поред хигијенских разлога, требало да „спречи душу да овим путем изађе из тела”. За човека који је оздравио каже се да је *џовраџио дуџу*, будући да је „зауставио душу која је почела да га напушта и вратио је у тело” (Зечевић 2007: 23).

3. ЗАКЉУЧАК. Наше истраживање указује на богато духовно и интелектуално искуство говорника три језика у поимању *душе* као емоционалног простора разноврсног садржаја смештеног у централном делу човековог тела. Душа се поистовећује са човеком, животом, срцем, савешћу, одговорношћу и често јој се приписују карактеристике својствене материјалним реалијама.

Фраземе смо груписале у четири концептуална поља: 1) 'човекове особине', 2) 'човекова стања', 3) 'човеков однос према другим људима и свету који га окружује' и 4) 'престанак живота' будући да је наша когнитивно-концептуална анализа показала да се одабране фразеолошке јединице односе на човекове карактерне одлике, његово физичко и психичко стање (како пријатно (нпр. радост, олакшање, смиреност), тако и непријатно (нпр. туга, утученост, престрашеност), као и на различите активности и ситуације у којима се он може наћи у односу на друге људе (нпр. повређивање туђих осећања, лоше поступање). Иако је душа заправо замишљен орган, наше истраживање показује да је душа виталан орган који је пресудан за човеково физичко постојање.

Уочавамо да се *душа* не концептуализује истоветно у посматраним лингвокултуралним заједницама, будући да се лексичко и семантичко поклапање у три језика појављује у свега 22 примера, а у два језика у 11 примера (српски/шпански – 9, француски/шпански – 2). Најбројнији су безеквивалентни фраземи у српском – 23 и у шпанском – 20.

Сматрамо да је главни разлог неистоветне концептуализације непропорционалној заступљености фразеолошких јединица у три језика. Док су оне бројне у српском (54) и шпанском (53), у француском их проналазимо свега 27, што можемо објаснити чињеницом да у односу на лексему *âme* лексема *cœur* ('срце') има развијенији фразеолошки потенцијал, те да би се међу фраземима које она конституише пронашло знатно више семантичких еквивалената српским и шпанским фраземима са компонентама срп. *душа* / шп. *alma*.

ИЗВОРИ

МИЛОСАВЉЕВИЋ, Бошко. *Српско-француски речник идиома и изрека*. Београд: Српска књижевна задруга, 1994.

РМС1: *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Београд: САНУ, 1959–2007.

*

Clave Diccionario de uso del español actual. Madrid: Ediciones SM, 2002.

DRAE: *Diccionario de la lengua española*. Madrid: Real Academia Española, 1992.

ДРАШКОВИЋ, Вlado. *Француско-српскохрватски фразеолошки речник*. Београд: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1990.

Le nouveau Petit Robert, Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française. Paris: Robert, 2005.

REY, Alain. *Le Robert, Dictionnaire historique de la langue française*. Paris: Dictionnaires Le Robert, 2000.

ROBLES-SLAEZ, Adela. *3000 Locuciones verbales y combinaciones frecuentes*. Washington: Georgetown University Press, 2011.

SECO, Manuel, Olimpia ANDRÉS, Gabino RAMOS. *Diccionario fraseológico documentado del español actual: locuciones y modismos españoles*. Madrid: Aguilar, 2009.

TLF: *Trésor de la langue française : dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle* (1971–1994). Paris: Éd. du CNRS – Klincksieck: Gallimard.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АПРЕСЯН, Ю. Д. *Интегральное описание языка и системная лексикография*. Том II. Москва: Школа „Языки русской культуры”, 1995.
- БУЛЫГИНА, Т. В., А. Д. ШМЕЛЕВ. *Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики)*. Москва: Школа „Языки русской культуры”, 1997.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2010.
- ЗЕЧЕВИЋ, Слободан. *Културни мртви код Срба*. Београд: Службени гласник, 2007.
- МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ, Драгана. *Фразеолошке злогласно-именичке синијазме у савременом српско-хрватском језику*. Београд: Филолошки факултет, 1987.
- МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ, Драгана. *Фразеологија и национална култура*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008.

*

- BURGER, Harald, Annelies Häcki BUHOFER, Ambros SIALM. *Handbuch der phraseologie*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1982.
- DROBNJAK, Dragana, Ksenija ŠULOVIĆ. *Koncept duše u srpskom, francuskom i španskom jeziku. Jezici i kulture u vremenu i prostoru III*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2014, 25–33.
- TREBJEŠANIN, Žarko. *Rečnik psihologije*. Beograd: Stubovi kulture, 2000.
- ZYBATOW, Lew N. *Idiome und Parömien aus kognitivlinguistischer und translationslinguistischer Sicht (am Beispiel des Russischen und Ukrainischen)*. H. O. Spillmann, I. Warnke (ur.). *Internationale Tendenzen der Syntaktik, Semantik und Pragmatik*. Akten des 32. Linguistischen Kolloquiums in Kassel 1997, Frankfurt am Main: Peter Lang, 1999, 579–588.

Dragana Drobnyak
Ksenija Šulović

SOUL IN SERBIAN, FRENCH AND SPANISH PHRASEOLOGY

Summary

This paper presents an overview of Serbian, French and Spanish phraseological units with the component *soul* (Sr. *duša* / Fr. *âme* / Sp. *alma*). Our research shows that speakers of the three languages perceive *soul* as an emotional space, located in the central part of the human body, where you can find feelings, psychological conditions or objects that carry a human-assessment emotional value. The soul is identified with a person, life, heart, conscience, responsibility and is often ascribed the inherent characteristics of the material realities.

Phrasemes are classified into four conceptual areas: 1) *Human characteristics*, 2) *Human condition*, 3) *Human relationship to other people and to the world that surrounds them* and 4) *Cessation of life*. The results of our research show that *soul* is not identically conceptualized in the three language communities. Out of 134 idioms, lexical and semantic overlap in the three languages appears in only 22 examples. The main reason behind the unequal conceptualization in all three languages is the disproportion in the numerical presence of phrasal units.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за романистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
dashayuyu@yahoo.fr
ksenijasulovic@gmail.com

Анета Тривић

ФРАЗЕМИ С КОМПОНЕНТАМА РУКА И MANO КАО КАРАКТЕРИЗАТОРИ ЧОВЕКА У СРПСКОМ И ШПАНСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се истражују соматски фраземи српског и шпанског језика који у свом лексичком саставу садрже компоненте срп. *рука* и шп. *mano* ('рука') и припадају тзв. *карактеризаторима*, изразима који описују различите способности и карактерне, моралне, интелектуалне особине човека. Методом контрастивне анализе они се упоређују са семантичког и функционалног становишта, указује се на њихове сличности и разлике, као и на врсту међујезичког односа који остварују. У односу на реализована значења и аспект човекове личности који осветљавају, методом концептуалне анализе врши се њихова систематизација у више семантичко-концептуалне скупове. Анализа указује на изразиту антропоцентричност соматске фразеологије, као и на семантичку разуђеност ове групе фразема.

Кључне речи: соматизам, *рука*, *mano*, значење, карактеризација, српски, шпански.

This paper explores Serbian and Spanish somatic idioms containing the lexemes *ruka* and *mano* ('hand'), particularly those recognized as *characterizers*, which describe different human abilities, as well as character, moral and intellectual attributes. They are compared from the semantic and functional perspective, their similarities and differences are specified, as well as the degree of cross-linguistic correspondence, always following the method of contrastive analysis. This method is combined with the conceptual analysis approach and idioms are systematized within larger semantic-conceptual groups in accordance with their meanings and the aspect of the human personality they depict. The analysis confirms distinguished anthropocentricity of somatic phraseology, as well as a developed semantic heterogeneity in these idioms.

Key words: somatism, *ruka*, *mano*, meaning, characterization, Serbian, Spanish.

1. Увод. Овај рад део је ширег контрастивнолингвистичког истраживања у којем су анализирани соматски фразеологизми српског и шпанског језика. Њихова систематизација, управљена према ономасиолошком и семантичком критеријуму, омогућила је успостављање три базичне категорије концепата или садржаја на које се ти фразеологизми односе: (i) они који исказују радње, (ii) они који се односе на неку апстрактну појаву и (iii) они који карактеришу човека непосредно или посредно (када описују радње које врши или појаве које га окружују). Фразеологизми су даље у оквиру ових категорија груписани према семантичком критеријуму у више значењске блокове или скупове семантички повезаних појмова.

1.1. Предмет истраживања су фраземи¹ који у свом лексичком саставу садрже компоненте срп. *рука* и шп. *mano* ('шака'), као и њихове еквиваленте

¹ Термине *фразем* или *идиомајски израз* (енгл. *idiom*, шп. *locución*) користимо напоре-до за најуже схваћене јединице фразеологије, односно оне скупове речи које у највећој мери одликују формално устројство, репродуктивност, стабилност структуре, десемантизованост,

неупоредиво мање фраземотворне активности шп. *brazo* ('рука') и срп. *шака*. Анализом су обухваћени фраземи из групе тзв. *карактеризација*, који опишу човека тако што реферишу о његовим привременим или трајним карактеристикама.

1.2. Према лексикографском одређењу српској лексеми *рука* одговара шпанска *brazo*, док лексеми *шака* одговара шпанска *mano*. Лексеми *рука* сачињава систем од десет слободних значења, међу којима су прва: 1.а. *један од горњих удова човечијег тела, екстремитета од рамена до врхова прстију*, 2.фиг.а. *извршилац каквог посла, радник*, 3. *рукопис*, 4. *власт, моћ, надлежност, својина*, 5.а. *врста, каквоћа* (РМС), као и два фразеолошки везана значења: 1. *човек* и 2. *распојање* (Раздобудко-Човић 2003: 70). Фраземотворни потенцијал лексеми *рука* веома је развијен и анализом фразема с овом компонентом обухваћена су 154 фразема савременог српског језика.² За шпанску лексеми *brazo* ('рука') DRAE бележи тринаест значења: 1. *део тела, од рамена до краја руке*, 2. *део којим се дела од рамена до лакта*, 3. *свака од предњих шака код животиња*, 10. *фиг. вредност, најор, моћ*, 12. *пл. фиг. заштитници, чувари* (DRAE).

Лексикографска дефиниција шпанске лексеми *mano* ('шака') састоји се из тридесет шест значења, од којих су прва: 1. *део човечијег тела који је спојен с екстремитетом подлактицом и који укључује део од зглоба до врхова прстију*, 2. *код неких животиња екстремитет чији палац стоји насупрот осталим прстима*, 3. *код четиворonoжних животиња, било која од предњих ногу*. По фреквентности употребе издвајају се и значења: 7. *једна од две стране где се налази или дешава нешто у односу на другу леву или десну страну*, 18. *у игри, онај на кога је ред да игра*, 20. *појез који се прави како би се нека ствар усавршила или исправила*, 21. *број људи који су заједно у неком послу*, 23.фиг. *особа која извршава посао*, 26. *способност, вештина*, 27. *фиг. моћ, власт, заповест*, 29. *помоћ, снага*, 30. *прекор, казна* (DRAE). Према DRAE и DFDEA лексеми *mano* конституише око стотину фразеологизама шпанског језика, али обрадом додатних извора (DUE, DLVEE, DRAEe, CREA) овај корпус проширујемо и вршимо анализу на 140 шпанских фразема. Њен речнички еквивалент у српском језику, лексеми *шака* састоји се из три слободна значења: 1.а *део руке од зглоба, доручја, запешћа до врхова прстију*, 2. *шака као мера*, 3. *мали број (људи и сл.)* (РМС) и једног фразеолошког везаног значења: *власт*. Улази у састав двадесетак активно коришћених фразеологизама српског језика.

1.3. Оваква лексикографска одређења указују да речнички еквиваленти срп. *рука* и шп. *brazo*, односно срп. *шака* и шп. *mano* упркос значењској по-

експресивност (Петровић 1989). Термине *фразеолошка јединица* и *фразеологизам* (енгл. *phraseological unit*, шп. *unidad fraseológica*) користимо за означавање јединица фразеологије у најширем смислу, без прецизирања о којем слоју фразеологије је реч, као „општи назив за јединицу фразеолошког система независно од њених структурно-семантичких и функционалних особености” (Мршевић-Радовић 1987: 11).

² Према корпусу Л. Раздобудко-Човић (који обухвата најшире схваћене јединице фразеологије, попут пословица или изрека и није ограничен на савремени језик) лексеми *рука* трећи је по реду соматизам српског језика по фразеолошкој продуктивности, после лексеми *глава* и *око*, и твори 278 фразеологизама (2003: 77).

дударности имају различита функционална својства (устаљеност, фреквентност употребе) унутар српског и шпанског језичког система. Када се узме у обзир и њихов фразеолошки потенцијал, који стоји у обрнуто пропорционалном односу, ове дискрепанције постају још израженије, што упућује на закључак да ови преводни еквиваленти нису компарабилни нити су адекватан индикатор врсте међујезичког односа. С друге стране, срп. *рука* и шп. *mano* ('шака') упркос донекле другачијим лексикографским дефиницијама имају веома слично значење и примену у овим језицима. У шпанском језику *mano* ('шака') поред свог основног значења може да обухвати значење које је по дефиницији приписано лексеми *brazo* ('рука') и да именује целу руку.³ И у српском језику је употреба лексема *рука* и *шака* дискутабилна, а једно од одређења лексеме *рука* обухвата значење које припада лексеми *шака* (1.6 *крајњи део њога екстремитета, од зглоба изнад шаке до врхова прстију*, РМС). Лексема *рука* фреквентнија је у употреби и има развијенији фразеолошки потенцијал у односу на *шака*.

1.4. Ова контрастивна анализа извршена је на грађи која се састоји од три стотине фразеологизама савременог српског и шпанског језика. Грађа је ексцерпирана из општих и фразеолошких једнојезичних речника (РМС, FRHSJ, ФРСЈ, DRAE, DUE, DFDEA, DFEM). За потврду значења фразеологизама коришћени су електронски корпус CREA и електронска новинска издања, али њихову употребу не илуструјемо примерима. Циљ истраживања је испитивање значења фразеологизама и њихова даља семантичко-концептуална класификација, која је извршена у складу с методом концептуалне анализе. Успостављамо тематске блокове, које често представљамо у виду бинарних парова опозиција (нпр. спретан/неспретан, добар/лош итд.). Други важан циљ је утврђивање сличности и разлика између фразеологизама српског и шпанског језика, одређивање врсте односа и степена преводне еквиваленције (потпуна, делимична или нулта) који они остварују.

1.5. Тематски слично истраживање извршила је И. Црњак (2002) која испитује како се у тзв. *квалификацијним фразеологизмима* приказују трајне физичке и психичке особине човека. Ауторка нуди њихову типологију и класификацију у односу на лексичке компоненте и дели их на фразеологизме који у свом саставу имају називе предмета, биљака, животиња или делова тела. Она закључује да је за квалификацију човека у српском фразеолошком систему најпродуктивнија лексичко-семантичка група соматизама (Црњак 2002: 152), као и да има скоро четири пута више фразеологизама који представљају психичку квалификацију човека у односу на физичке квалификације (Црњак 2002: 137).

2. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР. Анализу спроводимо на теоријским основама когнитивне лингвистике, односно теорије појмовне метафоре (LAKOFF – JOHNSON

³ О томе сведочи израз *meter la mano/las manos hasta el codo (en algo)* (досл. 'ставити *шаку/шаке до лаката (у нешто)'), с функцијом интензификатора („највише могуће”), који се базира на метафоричној слици руке која је до лакта у нечему. Ванјезичко, искуствено знање недвосмислено потврђује да компонента *mano*, схваћена као *шака*, не може обухватати и лакат, те да *mano* заправо означава целу руку.

1980). У когнитивној лингвистици изградња језичког значења објашњава се концептуализацијама – образовањем појмова на основу човековог физичког, чулног, емоционалног и интелектуалног искуства (KLIKOVAC 2004: 9), а појмовна метафора схвата се као низ пресликавања, кореспонденција између два домена: изворног и циљног (KÖVECSES 2010: 237). Као убедљиво најчешћи изворни домен у европским (а вероватно и у осталим) језицима, Кевечеш (KÖVECSES 2010: 18) наводи управо људско тело.⁴ Оно је идеалан изворни домен зато што га веома добро познајемо и управо соматски фразеологизми указују на значајну улогу коју у језику имају метафоре базиране на телесности (*human embodiment*) и телесном искуству (*bodily experience*). „Телесност у значењу (*“the ‘embodiment’ of meaning”*) можда је централна идеја когнитивнолингвистичког схватања метафоре и, засигурно, когнитивнолингвистичког схватања значења” (KÖVECSES 2010: 18).⁵ Џонсон (JOHNSON 1990) се залаже за „повратак тела у ум” када закључује да је наше телесно искуство оно што нам омогућава да разумемо свет и околину, да их организујемо и класификујемо. Оваквим, готово универзалним метафоричким преносима и језичким антропоцентризмом, објашњавају се сличне концептуализације у различитим културама и језицима (нпр. срп. *чврста рука* и шп. *mano dura*, досл. ‘чврста шака’, за строгу особу).

Когнитивна лингвистика прихвата да наше искуство није само физичке природе (производ непосредног чулног опажања), већ и да се одвија на широкој позадини одређених културних претпоставки. Одређени појам увек се интерпретира кроз сопствено тумачење које је засновано на претходним индивидуалним (физичким и менталним) али и друштвеним и културолошким искуствима (LANGACKER 2001: 145). Према Палмеру (PALMER 2006: 14), унифицирани универзални систем семантичких домена може се само донекле назрети у неким основним категоријама (попут осећања или перцепције), док се код сваког другог сложенијег система мора разматрати и фактор културе. Овакве специфичности одређених језика и заједница узрочник су неподударности у концептуализацијама познатих и под називом *језички анизоморфизам* (CORPAS PASTOR 2003: 227) (нпр. шп. *no dar su/el brazo a torcer*, досл. ‘не допустити да му рука буде савијена’, за тврдоглаву особу).

3. КОНЦЕПТУАЛНА АНАЛИЗА. Срп. *рука* и шп. *mano* веома су продуктивне у конституисању фразеологизама који описују човека директно или индиректно (појаве које га окружују, радње које врши, стања у којима се налази). Међу њима се по бројности и семантичкој разноврсности истичу тзв. *карактеризајтори*, фразеологизми који описују човека тако што представљају његове привремене или трајне особине. Они испољавају изразиту семантичку разуђеност и осликавају појединца из најразличитијих углова, информишући

⁴ Уз људско тело, чести изворни домени су: здравље и болест, животиње, биљке, грађевине и конструкције, машине и оруђа, игре и спортови, новац, кување и храна, топлота и хладноћа, светло и тама, силе, кретање и правци (KÖVECSES 2010: 19–23).

⁵ То не значи да је сваки аспект људског тела искоришћен као изворни домен у метафоричком пресликавању. Делови тела који најчешће учествују у таквом преносу су глава, лице, ноге, руке, леђа, срце, кости, раме (KÖVECSES 2010: 18).

о његовим карактерним, моралним, интелектуалним својствима и, знатно ређе, о физичком изгледу и о конкретним физичким способностима.

3.1. ВЕШТ, СПРЕТАН//НЕСПРЕТАН. Будући да управљају људским радом, рука и шака симболи су људске спретности (РС). У шпанском језику у употреби су чести изрази *tener mano* (досл. 'имати шаку') и *tener/darse buena mano* (досл. 'имати/показати добру шаку'), који истичу нечију вештину, спретност при обављању радњи које обично подразумевају мануални посао (означавају „бити спретан, вешт”). Могу се користити и као дескриптори нечијег талента, надарености за радње и вештине које нису мануалне („бити талентован/надарен за нешто”).⁶ Значењски им је супротстављена конструкција *tener/darse mala mano* (досл. 'имати/показати лошу шаку') за онога ко „нема талента, способности”.

На међујезичком плану високо су корелативни фразеологизми који настају метонимијским путем ДЕО УМЕСТО ЦЕЛИНЕ⁷, овде: РУКА ЈЕ ЧОВЕК. Српски израз (*имайи*) *злайне руке* описује човека као „врло вештог, умешног у послу који обавља рукама” (РМС). У шпанском језику исту форму и значење, али нижи степен фреквентности употребе испољавају изрази (*tener*) *manos/manitas de oro* (досл. '(имати) златне шаке/шачице') и (*tener*) *manos/manitas de plata* (досл. '(имати) сребрне шаке/шачице') („спретан с рукама, вичан мануалним пословима”, DFDEA). У српском језику постоје варијанте *имайи лаку/прецизну/сирејну руку*, које се у првом реду везују за професије које захтевају прецизност, мануелну вештину и умешност (попут лекара, зубара).

Постоје фразеологизми супротног значења за квалификацију појединца као неспретног и смотаног. У шпанском језику то је израз (*tener*) *manos de mantequilla/ manteca* (досл. '(имати) шаке од маслаца/масти'), чија базна метафорична основа веома илустративно приказује особу којој све испада и клизи из руку, која је шепртља. Исто значење и подједнако низак степен фреквентности употребе карактерише израз *manos torpes* (досл. 'неспретне шаке'). У српском језику сличну идеју („трапавко, шепртља”) преноси конструкција вишег степена фреквентности употребе: *имайи две леве руке*.⁸

⁶ Сва значења изразито полисемичног *tener mano* увек су позитивно конотирана, а преграом корпуса CREA откривамо она која остају незабележена у речницима (DFDEA, DFEM, DUE): „моћан, утицајан”, „ко има добре шансе, изгледе за успех”.

⁷ Метонимију З. Кевечеш (KÖVECSES 2010: 173) дефинише као „когнитивни процес у којем један концептуални ентитет, изворни, омогућава ментални приступ другом концептуалном ентитету, циљном, у оквиру једног истог домена, или идеализованог когнитивног модела (ICM)”. Најчешће коришћена врста метонимије је ДЕО УМЕСТО ЦЕЛИНЕ, али постоје и: ЦЕЛИНА УМЕСТО ДЕЛА, ПРОИЗВОЂАЧ УМЕСТО ПРОИЗВОДА, МЕСТО УМЕСТО ДОГАЂАЈА, МЕСТО УМЕСТО ИНСТИТУЦИЈЕ, ИНСТРУМЕНТ УМЕСТО РАДЊЕ (СТР. 172–173).

⁸ У фразеологији је лева страна конципирана као негативна, а десна као позитивна. То можемо објаснити чињеницом да већина људи све обавља десном руком, те се све што припада левој страни доживљава као одступање од нормалног, правилног. И језик, универзално, има тенденцију да представи као негативно све што одступа од уобичајеног. У шпанском језику се *izquierdo* и *derecho* исказују истом речју: *derecho*. Н. И. Толстој (1995: 101) објашњава да се у фразеологији бинарне опозиције (*levo* – *derecho*, *mucho* – *poco*, *grande* – *pequeño*, *grande* – *pequeño* итд.) издавају на плану опширног, по територијалној или хронолошкој припадности, образујући одређен систем и повезаност основних обележја. Оне се најчешће попуњавају другим, антонимским садржајем, и тако, поред универзалности, истичу и друга супротна својства. У српској традицији Н. И. Толстој (1995: 103–107) уочава неколико видова везе бинарних опо-

3.2 ЗАУЗЕТ//БЕСОПОСЛЕН, ВРЕДАН//ЛЕЊ. Фраземи с компонентама срп. *рука* и шп. *mano* веома су продуктивни када концептуализују појмове (пре)заузетости и доколице, марљивости и лењости. В. Ружић (2008) посебно се бавила овом семантичком групом речи и израза, које обједињује у тематско-семантичко поље „однос човека према раду”. Ауторка их разврстава у две лексичко-фразеолошке групе: у првој су изрази који именују пасиван однос човека према раду (човек је лењ), а у другој они који именују активан однос према раду (човек је (претерано) вредан). Мотивационо транспарентна српска конструкција *имайти њуне руке/шаке њосла* описује онога ко је веома заузет послом.

Код ове семантичке подгрупе изражено је присуство израза гестовног порекла, познатих и под називом *кинезички фразеологизми* (ANDRIJEVIĆ – PEJOVIĆ 2012).⁹ Варијанте *(пре)скрсиити/склоити руке* (FRHSJ), односно *биити/седеити/сијајати скршених руку* описују особу која ништа не ради, беспосличари, ленчари. Ако уочимо да се значење из домена физичке лењости и неактивност пресликава на апстрактнији ниво у домен менталне пасивности и неактивности, јасно је како се развија њихово друго значење: „не учествујући у невољи коју гледамо, равнодушно” (PMC), „ништа не предузимати, равнодушно посматрати, бити пасиван” (FRHSJ). Тада изрази колоцирају уз глаголе визуелне перцепције (*њосмаити/гледати*) и стања (*седеити, сијајати, чекаити*).

Шпанска конструкција исте форме *cruzarse de brazos* (досл. ‘прекрстити руке’) није документована у фразеолошким речницима (DFDEA, DFEM) и сличног је значења: „не мешати/уплитати се у нешто”. Ово је један од неколико примера фразеологизама које конституише лексема *brazo* (‘рука’), која нема развијен фразеолошки потенцијал.

И други фраземи гестовног порекла одређују појединца као нерадника, ленштина, беспосличара: *(estar) mano sobre mano* (досл. ‘(бити) са шаком преко шаке’), *estar una mano sobre la otra* (досл. ‘бити с једном шаком преко друге’), *(estar) con una mano atrás/detrás/delante у otra delante/atrás* (досл. ‘(бити) с једном шаком позади/напред и с другом напред/позади’).¹⁰ Израз *обесиити руке* именује исти садржај („бити неактиван, не прихватати се ни-

зиција типа *леви – десни*. *Леви* је лош, негативан, далек, женски, и супротно: *десни* је добар, позитиван, близак, мушки. „Корак левом ногом и радња левом руком и сл., имали би, по архаичним српским народним представама, обрнут, негативан карактер, тј. водили би у несрећу” (Толстој 1995: 114).

⁹ Гестовно-мимички или кинезички фразеологизми мотивисани су покретима човековог тела – гестовима (*њружити руку*) и покретима мишића лица – мимиком (*избечити/исколачити очи*), а настају фразеологизацијом синтагми које именују такве покрете тела и лица. У основи процеса фразеологизације је семантичка транспозиција и она значи да се једно значење израза замењује другим (Мршевић-Радовић 1987: 37), односно да је израз који денотира неки телесни покрет заправо нефразеолошки израз или синтагма, који тек када задобије метафоричку и симболичку функцију и почне да означава неку другу радњу (нпр. човекову реакцију, став, осећање или стање) постаје идиоматски израз (Шипка 2001: 46).

¹⁰ Занимљива је лексикографска обрада ове последње две варијанте. Наиме, два најпрестижнија фразеолошка речника их документују као једнозначне изразе, али сваки од њих даје другачију дефиницију: DFEM даје одређење: „беспослен, залудан, а DFDEA: „без пребијене паре, празних џепова”, „без добити”. Претрага корпуса CREA потврђује да је управо ово друго значење данас доминантно у употреби.

каквог посла”, РМС), али се ређе употребљава. Номинује другачији гест, а слика онога коме руке нису уполсене, већ vise јасно указује да он не ради ништа. Израз *јестии хлеб с ѿуђих руку* односи се на беспосличара, лењивца који нема посла и није самосталан, већ живи на туђи рачун. Значењски му је супротстављен облик *живеиши од својих руку*, за онога ко је вредан, поштен и живи од властитог рада. Овде је *рука* метафора за *ѿосао, рад*.

В. Ружић (2008) уочава да се у соматској фразеологији српског језика која симболизује нерад и беспослицу истичу изрази с именичким компонентама *рука, ѿрсиши, ѿалчеви*. Такви изрази симболично представљају стања нерада и доколице, а положај тела и покрети делова тела које именују, осликавају пасивност, непокретност, тупост особе (Ружић 2008: 309, 310). Ауторка закључује да

„за представљање пасивног односа човека према раду српски језик има далеко више лексема и фразема него за означавање његовог активног односа и с тим у вези његове особине радиности, марљивости. (...) Чини се да су такве особине, понашања или физичка и духовна стања човека регистрована у српском језику већим бројем различитих изрази (...) како би се и тако исказала потреба говорника за негативним карактерисањем” (Ружић 2008: 314).¹¹

3.3 УСПЕШАН//НЕУСПЕШАН. У анализи се издвојила група фразема који описују (не)успешног човека који (не) остварује извесна достигнућа. Варијанте које укључују глаголе кретања (*не*) *ићи/ѿоћи/ѿолазиши за руком/од руке* означавају „(не) успевати у нечему” „(не) ићи глатко и без тешкоћа” (РМС). Конструкције *биши срећне/несрећне руке* квалификују човека као срећковића, или као несрећника и баксуза. Шпански језик не вербализује идеју успеха, постигнућа или неуспеха на сличан начин, те је на делу тзв. *језички анизоморфизам*, који је узрокован дискрепанцијама у концептуализацијама, карактеристичним само за једну говорну заједницу. Реч је о апсолутно асиметричном односу између јединица које немају еквивалент у другом, циљном језику што доводи до појаве тзв. *фразеолошких ѿразнина* (CORPAS PASTOR 2003: 217, 227).

У шпанском језику постоји израз *venirle a la(s) mano(s) a alguien* (досл. ‘доћи некоме у шаку/шаке’), за особу која је остварила велику добит, а да се није потрудила, нити уложила и најмањи напор. Како нема свој формални еквивалент, у српски језик га преносимо изразима другачије мотивације (*ѿало му је с неба, ѿало му је у крило*).

Оба језика познају фраземе у којима *рука* симболише орган којим се нешто држи, који поседује, и они припадају концептуалном домену неуспеха, разочараности. Слика човека који остаје без ичега у рукама мотивише значење фразема (*оѿићи/осѿи(ја)ѿи/ враѿиши се*) *ѿразних руку/шака*, насталог на основу метафоре УСПЕХ ЈЕ СПРЕМИШТЕ/ПОСУДА, која је у овом случају празна, а значење изрази је „без добитка, успеха (који је очекиван)” (РМС), „не пости-

¹¹ Овакав закључак конзистентан је с једним од основних принципа фразеолошких универзалија, по којем су негативно конотиране појаве заступљеније у фразеологији због већег стилско-експресивног капацитета (DOBROVOL'SKI 1988; WOTIAK 2000). В. Ружић објашњава да оно што је „негативно и непожељно, што је за осуду (...) тражи одговарајући израз, тачније изводи се из језичког потенцијала или пак ствара често врло сликовит и експресивношћу обележен језички израз” (Ружић 2008: 314).

гавши никакав резултат нити корист”. Шпански облици *con las manos vacías* (*irse/marcharse/volver*) (досл. ‘(отићи/вратити се) празних шака’) представљају формалне, значењске и функционалне преводне еквиваленте.

У ову значењску подгрупу можемо сврстати још једну конструкцију из домена неуспеха: *(estar) dejado de la mano de Dios* (досл. ‘остављен од Божје шаке’). Служи да именује пропалог, незбринутог, заборављеног човека. Може се односити и на радњу, посао, који је тренутно занемарен, као и на место, крај који је запуштен и пропао. У српском језику се изрази сличне метафоричне основе углавном не користе за дескрипцију људи, већ неког предела, који је занемарен и запуштен (*џде/коме је и Боџ окренуо леђа, коџа/шија је и Боџ заборавио, џде је Боџ рекао лаку ноћ/збоџом*).¹²

3.4 ДОБАР//ЛОШ, ПОШТЕН//НЕПОШТЕН. Посебну семантичку скупину сачињавају конструкције из домена моралности. Изрази који примарно именују идеју помоћи и подршке могу квалификовати човека као доброг и поузданог: срп. *десна рука* и шп. *mano derecha* (досл. ‘десна шака’), као и ређе употребљавани *brazo derecho* (досл. ‘десна рука’) настају на основу метафоричког трансфера РУКА – ПОМОЋ и на међујезичком плану граде однос апсолутне подударности.

У српском су у употреби и конструкције *имайи чистије руке* и *бији чистијих руку* за истицање нечијег поштења, исправности, праведности.¹³ У шпанском језику постоји формално подударна конструкција *con las manos limpias/lavadas* (досл. ‘чистих/опраних шака’), за онога ко је исправан и чисте савести. На међујезичком плану, међутим, однос који успостављају еквиваленти *бији чистијих руку* и *con las manos limpias/lavadas* не можемо окарактерисати као потпуно подударан, зато што лексикографско одређење шпанског израза гласи: „не уложивши ни најмањи напор”, „остварити корист без имало труда” (DFDEA) и у српском језику му пре одговарају конструкције *ни џрсиом не мрднувши, џек џако*. Њихово значење из домена моралне исправности потврђује се након претраге корпуса CREA, а на међујезичком плану *чистијих руку* и *con las manos limpias* успостављају однос *асиметричне полисемije* (DOBROVOL’SKIЋ 2005).¹⁴

¹² Ови изрази преносе и идеју о физичкој удаљености и неприступачности. Д. Мршевић-Радовић (2008) их анализира као изразе који концептуализују митски далеки простор и у чијој основи је мотивационо значење „простора који је бог/враг напустио, којем је окренуо леђа” („који више не види”), а „искључивањем једног предела (краја) из ‘божанског’ простора (бог је, иначе свуда присутан), развило се конотативно значење ‘сасвим заборављен, веома удаљен/забачен’” (стр. 34). Ауторка даље истиче да се оно што је физички удаљено доживљава као различито од онога у чему смо, али и као напуштено, забачено, неприступачно.

¹³ У српском језику се за домен поштења и моралне исправности доминантно везује лексема *образ*, нпр. у изразима *бији чистија/свејла образа*. А. Пејановић уочава да се међу словенским језицима једино у српском језику из конотативног потенцијала лексема *образ* развило специфично пренесено значење из домена етике „част, поштење, понос, достојанство, слобода (у моралном смислу), стид, срам” (2010: 406).

¹⁴ Термином *асиметрична полисемија* у фразеологији се означава таква врста међујезичког односа у којем су изрази формално идентични, али је један од њих вишезначан, док други има само једно значење (DOBROVOL’SKIЋ 2005: 370). У том случају моносемичном изразу (*бији чистијих руку*, *имайи чистије руке*) одговара само једно од могућих значења полисемичног израза из другог језика (*con las manos limpias*). Посматрани тако, у својој целини, ови изрази на међујезичком плану нису потпуни еквиваленти, зато што не граде однос реципротитета, а њихова

Поред ових позитивно обојених конструкција постоје и оне које упућују на неморалног и непоштеног човека, крадљивца, који је уплетен у незаконите радње: (у)каљајџи/(у)џрљајџи руке, (бијџи) џрљавих руку, имајџи џрљаве/нечистџе руке, *mancharse las manos* (досл. '(у)прљати се шаке'). Када се прошире лексичком компонентом *крв* (*sangre*) појачава им се сликовитост и интензивира значење, а појединцу се приписују атрибути зликовца, убице: (о)крвавијџи руке, имајџи крваве руке, омасџијџи руке крвљу, *manchar las manos de sangre* (досл. '(у)прљати шаке крвљу'). Иста метафоричка слика мотивише еквиваленте (о)џрајџи руке и *lavarse las manos (de un asunto)* (досл. '(о)прати шаке (од нечега)'), који описују особу која скида одговорност и кривицу са себе и негира повезаност с неделима. Изрази настају на основу дужих облика (о)џрајџи/умијџи руке као *Пилајџи*, тј. *lavarse las manos como Poncio Pilato* и Н. Вуловић им приписује статус *инџтернационалних библизама* (2014: 67).

У српском језику постоји веома илустративан израз негативне конотације: *не би(х) му ни орах из руке узео*. Употребљава се за представљање рђавог човека који изазива гађење, првобитно само у физичком смислу, јер је неуредан и прљав, а потом и у пренесеном, моралном смислу, зато што је рђав и лош човек.

3.5. ДАРЕЖЉИВ//ТВРДИЦА, ЛОПОВ. Уочено је да постоје изрази мотивисани пренесеним значењем руке као органа који даје, поклања, нуди. Израз *бијџи џироке* руке описује дарежљиву, великодушну особу која поклања не штедећи, лако и радо, а метафоричка мотивисаност овог израза јасна је и недвосмислена: чин ширења и отварања руку при даривању мотивише значење дарежљивости (ОРАШЌ – СПИЦИЈАРИЌ РАШКВАН 2011). У шпанском језику (*tener mano abierta* (досл. '(имати) отворену шаку') квалификује појединца као великодушног. Варијанте (бијџи) лаке руке и имајџи лаку руку могу се, између осталог, односити на некога ко је расипан, док израз *бијџи џврде* руке може именовати човека који „тешко даје новац, одвећ је штедљив, шкрт” (РМС).

С друге стране, постоје изрази мотивисани симболиком руке као органа који узима, граби, присваја нешто туђе. FRHSJ наводи облик (имајџи) дуђе/дуђачке руке за некога ко је лопов, крадљивац, али је у савременом језику чешћа варијанта (имајџи) дуђачке џрсџе. У шпанском језику постоје идентичне конструкције: *ser largo de manos* (досл. 'бити дугачких шака'), *tener la mano (mu) larga* (досл. 'имати (веома) дугачку шаку'), за крадљивца и лопова, али се оне примарно односе на грубог човека.

Идеју крађе исказују и облици *завуђи/завлачијџи руку у џуђи/нечији џеј*. Они су значењски транспарентни, јер су им дословно и пренесено значење јасно повезани. Настају проширивањем основног облика *завуђи руку у џеј* са значењем „потрошити, одлучити се на трошак”. Иако шпански фразеолошки речници (DFDEA, DFEM) не бележе сличну конструкцију, претрага корпуса CREA потврђује употребу облика *meter la mano en la billetera* (досл. 'ставити шаку у новчаник') у значењу „платити”.

контрастивна дескрипција и лексикографска информација морају садржати овај податак, како кориснику не би пружили половичну информацију (DOBROVOL'SKIИ 2005: 370).

У шпанском језику израз *untar(le) la(s) mano(s) a alguien* (досл. ‘подмазати/ намазати некоме шаку/шаке’) остварује значење „подмитити, поткупити”, док у српском језику не постоји формално истоветан еквивалент.

3.6. СТРОГ, СУРОВ//ПОКОРАН, НЕМОЋАН. Срп. *рука* и шп. *mano* продуктивне су у генерисању идиоматских израза који остварују значења из домена власти, моћи, контроле. Ова семантичка подгрупа мотивисана је симболиком руке као својеврсног оруђа; „ruka istovremeno izražava ideje delovanja, moći” (...) „ruka je kraljevski znak, oruđe vlasti i oznaka dominacije” (RS).

Изрази попут (*биџи/имайџи*) *чврстџу/јаку руку*, (*биџи/имайџи*) *џвоздену/челичну/железну руку*, карактеришу појединца као строгог. Према претраживачу CREA у шпанском језику најчешће је коришћен израз *mano dura* (досл. ‘чврста шака’), док су мање фреквентне варијанте *mano de hierro* (досл. ‘твоздена/железна шака’) и *mano fuerte* (досл. ‘јака шака’), а сви описују строгог човека, непопустљивог у својим захтевима. Сличну идеју исказује неформални фразем *apretar (la) mano* (досл. ‘стиснути шаку’), за човека који је претерано строг и ригорозан.¹⁵ Супротан концепт исказују варијанте *abrir/atenuar/aflojar la mano* (досл. ‘отворити/ублажити/ослабити шаку’), за онога ко је благ и попустљив (означавају „ублажити критеријуме”, „не бити више строг и захтеван”).

Издвојени су и негативно обојени изрази који квалификују појединца као насилника и силеџију. Вишезначни шпански фразем (*tener*) *mano larga* (досл. ‘имати дугачку шаку’) упућује на човека „који има склоност да удара” (DFDEA, DFEM). Његов српски еквивалент, израз *има ђеџу руку*, односно *џеџке је руке* такође описује особу која „има јак, снажан ударац” (PMC).¹⁶

Идиоматски изрази с компонентом срп. *рука* и шп. *mano* употребљавају се и да окарактеришу човека као немоћног, зависног од других. Дефиниција израза *биџи (с)везаних руку* упућује на најразличитије врсте ограничења: „бити зависан од кога, не моћи радити по своме нахођењу, бити ограничен у располагању чим” (PMC). У речницима на српском језику забележене су и ређе коришћене варијанте *биџи сџуџаних руку* (FRHSJ), (*биџи*) *одсечених руку*, односно *одсечене су некоме руке* („не бити слободан у раду, поступцима, бити спутан”, FRHSJ). Слично се употребљавају шпанске варијанте *tener las manos atadas* (досл. ‘имати (с)везане шаке’), *con las manos atadas* (досл. ‘(с)везаних шака’), *(estar) atada de (pies y) manos* (досл. ‘(бити) (с)везаних (стопала и) шака’). Све оне описују некога ко је спутан и нема слободу, с јасном симболиком немоћи и потчињености коју преноси слика човека коме су везане руке. Постоји и израз (*биџи*) (*слеџо*) *оруђе у нечијим рукама* који упућује на покорну и послушну особу („бити покорни извршилац туђих жеља,

¹⁵ Изрази гестовног порекла *apretar (la) mano* (досл. ‘стиснути шаку’) у значењу „бити строг” и *сџискаџи/сџиснуџи/сџеџнуџи руку(е)/џаку(е)* имају веома сличну мотивацију и формално су подударни. Ипак, српски израз означава „руковати се с ким срдечно” (PMC), а његово пренесено значење именује помирење, слогу, као и човекова тренутна осећања из домена узнемирености (узрујаност, забринутост, бес). Стога они на међујезичком нивоу граде однос привидне еквиваленције и илуструју такозване *фразеолошке лажне љријайџе*.

¹⁶ Фраземи *има ђеџу руку* и *џеџке је руке* означавају и „невешт је, не иде му лако посао који се обавља” (PMC). Слично су мотивисани облици *биџи лаке руке*, *имайџи лаку руку*, који поред значења „вешт, прецизан”, именују и некога ко „не задаје јаке ударце” (FRHSJ).

туђе воље, бити средство за остварење туђег циља” FRHSJ). Идеју покорности вербализује подједнако сликовит израз потпуно другачије метафоричке основе: *јесџи некоме из руке*. Овим фраземима српског и шпанског језика садржински се супротстављају облици *имаџи/добииџи/даџи (некоме) слободне/одређене руке*, који припадају домену слободе, независности и својевољности (у одлучивању, делању).

3.7. Остале карактеризације. Овом анализом фразема с компонентама срп. *рука* и шп. *mano* не исцрпљују се све њихове могућности за карактеризацију човека. Постоје изрази који се семантички не удружују с другима у више тематске или концептуалне блокове и који често немају преводне еквиваленте у циљном језику. У шпанском језику лексема *mano* конституише фразеологизме из домена интелектуалних човекових способности (мудрост, интелигенција, упућеност и обавештеност): *saber lo que se tiene/ trae/lleva entre manos* (досл. ‘знати шта има/носи између шака/у шакама’), *saber (alguien) dónde tiene/cuál es la/su mano derecha* (досл. ‘знати (неко) где/која му је десна шака’), описују особу која „није глупа”, већ је „веома упућена” и „способна” (DFDEA, DUE). Њихова прагматика показује да се најчешће користе у одричном облику, када карактеришу појединца као неспособног и пригласног и на корпусу CREA проналазимо хиљаде примера такве употребе. Ови изрази карактеришу неформални говор, те их у српски језик транспонујемо неким од многобројних колоквијалних изрази различитих мотивација: *нема кликера/мозга (у глави)*, *нема (благе) везе/појма (са живојом)*.

Шпански језик помоћу компоненте *brazo* (‘рука’) вербализује идеју тврдоглавости: *no dar su/el brazo a torcer* (досл. ‘не допустити да му рука буде савијена’) именује тврдоглаву особу која не одступа од својих уверења. Израз води порекло из игре обарања руку и мотивисан је сликом такмичара који не допушта да му рука падне на сто.

У српском језику се, на пример, појединац може представити као другачији, чужак, особењак, чак и настран (*биџи на своју руку*), или као неко ко је исти као и други (*биџи на једну (исџу) руку*), док се за жену лаког морала каже да је *прошла кроз многе руке*. Шпански језик не познаје овакве врсте квалификација.

4. Закључак. Свеобухватна анализа фразеологизама с компонентама срп. *рука* и шп. *mano* савременог српског и шпанског језика укључила је сразмеран број фразеологизама (154 из српског и 140 из шпанског језика) и утврдила да су у питању лексеме највише фразеолошке продуктивности. Анализа је показала да лексеме *рука/brazo* и *шака/mano* имају исто уже, лексикографско одређење, док им се шире, семантичко одређење донекле разликује. У српском језику је у употреби доминантна лексема *рука*, која има веома развијен фразеолошки потенцијал, док се *шака* ређе употребљава и нема развијен фразеолошки потенцијал. У шпанском језику је *mano* у употреби фреквентнија и фразеолошки продуктивнија.

И у српском и у шпанском језику веома бројну и семантички разноврсну скупину чине фразеологизми из групе тзв. *карактеризајџора*, који описују човека представљајући његове привремене или трајне особине, а метафоре

мотивисане овим делом тела генеришу различита значења у оквиру веома широких концептуалних домена. Анализирани фразеологизми функционишу као квалификатори зато што на експресиван и сликовит начин описују човекове способности (мануалне, интелектуалне), карактерне и моралне особине, док у оба језика веома ретко служе као дескриптори физичог изгледа. Фразеолошка значења се у контрастираним језицима изводе из вишеструке али универзалне симболике руке као органа којим се ради, који даје и пружа или узима, који удара и кажњава, као симбола помирења и помоћи или моћи, доминације и власти.

Ова контрастивна анализа, управљена према ономасиолошком и семантичком критеријуму, утврдила је постојање шест семантичко-концептуалних група фразеологизама с компонентама *рука* и *mano* у српском и шпанском језику: 1. група израза који остварују значења из домена физичке спретности (човек је вешт и спретан или неспретан) незнатно је бројнија у шпанском језику; 2. у оба је језика најбројнија група израза из домена марљивости и лењости (човек је заузет или докон, вредан или лењ) и у њој предњаче негативно конотирана значења (лењивац, дангуба); 3. значења израза из домена успеха (човек је успешан или неуспешан) заступљенија су у српском језику; 4. у српском језику су бројнији и изрази из домена моралности (човек је добар или лош, поштен или непоштен), и та значења углавном носе негативне конотације; 5. у оба језика дате лексеме имају слабо развијен потенцијал код генерисања израза који описују дарежљивог или шкртог човека; 6. значења из домена власти (човек је строг и суров или покоран и немоћан) у фразеологији два језика подједнако су развијена и у оба језика преовладавају негативно обојена значења.

Ова група српских и шпанских соматских фразема најчешће успоставља односе делимичне и потпуне преводне еквиваленције. Закључак је да њихова значења настају на универзалним метафоричким преносима заснованим на телесном искуству, као и да та значења показују како се перцепција и дескрипција човека концептуализују помоћу људског тела. Изразита антропометричност ове групе фразема у оба језика потврђује да се човек поставља као основни оријентир, а да се појаве из његовог окружења вреднују на крајње субјективан начин. Најређе се остварује однос нулте еквиваленције, када између српског и шпанског језика нема подударности у концептуализацијама (*бићи на своју руку*, *бићи спрећне/неспрећне руке*; *saber lo que se tiene/trae/lleva entre manos*).

ИЗВОРИ

- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика, I–III*. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969. *IV–VI*. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.
 РС: Крсто Миловановић, Томислав Гаврић. *Речник симбола*. Београд: Народно дело, 1994.
 ФРСЈ: Ђорђе Оташевић. *Фразеолошки речник српског језика*. Нови Сад: Прометеј, 2012.

*

CREA: Real Academia Española: Banco de datos, *Corpus de Referencia del Español Actual* <<http://www.rae.es>>.

- DFDEA: Manuel Seco de Arpe. *Diccionario fraseológico documentado del español actual: locuciones y modismos españoles: basado en el Diccionario del español actual de Manuel Seco, Olimpia Andrés, Gabino Ramos*. Madrid: Aguilar, 2005.
- DFEM: Fernando Varela, Hugo Kubarth. *Diccionario fraseológico del español moderno*. Madrid: Gredos, 1996.
- DRAE: *Diccionario de la Lengua Española*. I–II, Madrid: Real Academia Española, 1995.
- DUE: María Moliner. *Diccionario de uso del español*. I–II. Madrid: Gredos, 2002.
- FRHSJ: Josip Matešić. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 1982.
- RS: Žan Alen Gerbran Ševalije (ur.). *Rečnik simbola (mitovi, snovi, običaji, postupci, oblici, likovi, boje, brojevi)*. Novi Sad: Kiša, Stylos art, 2013.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Вуловић, Наташа. Поредбене фразеолошке јединице с компонентом *Пилај* у српском језику. *Наш језик* XLV/1/2 (2014): 63–72.
- Мршевић-Радовић, Драгана. *Фразеолошке злогласко-именичке синџијазе у савременом српскохрватском језику*. Београд: Филолошки факултет, 1987.
- Пејановић, Ана. Концептуални статус лексеме образ у српској фразеологији. *Научни саставак славистица у Вукове дане* 39/1 (2010): 405–415.
- Петровић, Владислава. *Новинска фразеологија*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, 1989.
- Раздобудко-Човић, Лариса. *Семантика и њезмајика соматизама у српском и руском језику*. Београд: Вездес, 2003.
- Ружић, Владислава. Тематско-семантичко поље: однос човека према раду (радан, вредан / нерадан, лењ). Милорад Радовановић, Предраг Пипер (ур.). *Семантичка њроучавања српског језика*. Београд: САНУ, 2008, 301–316.
- Толстој, Никита Иљич. *Језик словенске културе*. Ниш: Просвета, 1995.
- Црњак, Ивана. Прилог лексичко-семантичкој анализи фразеологизама за квалификацију човека. *Прилози њроучавању језика* 33 (2002): 133–153.
- Шипка, Милан. Фраземи гестовно-мимичког порекла. *Јужнословенски филолог* LVII (2001): 41–52.

*

- ANDRIJEVIĆ, Maja, Anđelka PEJOVIĆ. Elementi neverbalne komunikacije u jeziku: veza između kinezike i frazeologije. Biljana Mišić-Ilić, Vesna Lopičić (ur.). *Jezik, književnost, komunikacija. Jeznička istraživanja*. Niš: Filozofski fakultet, 2012, 442–451.
- CORPAS PASTOR, Gloria. *Diez años de investigación en fraseología: Análisis sintáctico-semánticos, contrastivos y traductológicos*. Madrid: Lingüística Iberoamericana, 2003.
- DOBOVOL'SKIĬ, Dmitriĭ. Acerca de la equivalencia transligrística de los fraseologismos. Juan de Dios Luque Durán (ur.). *La creatividad en el lenguaje: colocaciones idiomáticas y fraseología*. Granada: Método, 2005, 359–379.
- JOHNSON, Mark. *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago – London: University of Chicago Press, 1990.
- KLIKOVAC, Duška. *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: XX vek, 2004.
- KÖVECSES, Zoltán. *Metaphor. A Practical Introduction*. New York: Oxford University Press, 2010.
- LANGACKER, Ronald. Discourse in Cognitive Grammar. *Cognitive Linguistics* 12/2 (2001): 143–188.
- OPAŠIĆ, M., N. SPICJARIĆ PAŠKVAN. *Holonim ruka i njegovi meronimi kao sastavnice hrvatskih i talijanskih frazema*. <www.hrcak.srce.hr> 12.11.2014.
- PALMER, Gary. When Does Cognitive Linguistics Become Cultural? June Luchjenbroers (ur.). *Cognitive Linguistics Investigations*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2006, 13–47.

Aneta Trivić

SERBIAN AND SPANISH IDIOMS WITH LEXEMES *RUKA* AND *MANO* ('HAND')
AS HUMAN CHARACTERIZERS

S u m m a r y

This paper is part of a broader research on somatic idioms, i.e. idioms based on the terms for parts of the body and it belongs to a group of contrastive phraseology studies. In particular, idioms based on the lexemes *ruka* and *mano* ('hand') are explored, more specifically the group of the so-called *characterizers*. Those are idioms that describe different human abilities (mainly manual) as well as certain character, moral and intellectual qualities. Our corpus is based on 300 idioms excerpted from different Serbian and Spanish lexicographic (RMS, DRAE, DUE) and phraseographic sources (FRHSJ, FRSJ, DFDEA, DFEM). The meaning and use of lexemes *ruka* and *mano* within Serbian and Spanish linguistic systems are explained, proving these lexemes to be highly comparable units and valid indicators of the cross-linguistic relationship.

In the light of the cognitive linguistic theory, special attention is dedicated to the terms *concept*, (*conceptual*) *metaphor*, *metonymy*, *mapping*, *human embodiment*, *motivation* (KÖVECSES 2010; JOHNSON 1990). The contrastive analysis of idioms' semantic and functional features indicates a high degree of cross-linguistic correspondence between them, which is a consequence of universal metaphorical mappings based on the human body. Notable anthropocentricity and illustrative and expressive ways of human description are confirmed. The main objective of the study was to systematize them into larger semantic-conceptual groups in accordance with the onomasiological principle. According to their meaning and a specific human characteristic that they describe, a general classification is established according to which man is depicted as: 1) skillful and dexterous or clumsy, 2) occupied, a dangler and lazy, 3) successful or unsuccessful, 4) good or bad, honest or dishonest, 5) generous or stingy or a thief, 6) severe and cruel or submissive and powerless.

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Одсек за филологију, Катедра за хиспанистику
Јована Цвијића 66, 3400 Крагујевац, Србија
morena77@ptt.rs

Биљана Симић Величковић

ЛЕКСЕМА 'ОКО' У КИНЕСКИМ И СРПСКИМ ИДИОМИМА КОЈИ ИЗРАЖАВАЈУ ЕМОЦИЈЕ*

Рад се бави контрастивном анализом кинеских и српских идиома са лексемом 'око' који изражавају различите емоције. Анализом сличности ових идиома у два језика и разлика међу њима истражује се на који начин лексема 'око' ступа у колокацијске односе са другим речима у кинеским и српским идиомима који изражавају емоције и на који начин се у овој врсти идиома огледа културна позадина у вези са мотивом *очију*.

Кључне речи: лексема 'око', идиоми, кинески језик, српски језик, емоције.

The paper analyzes Chinese and Serbian idioms that contain the lexeme 'eye' and express different emotions. By comparing the similarities and differences between these idioms, the paper investigates how the lexeme 'eye' makes collocational relations with other words in idioms, as well as the reflection of the cultural background related to the motive of *eye*.

Key words: lexeme 'eye', idioms, Chinese language, Serbian language, emotions.

1. Увод. Око као орган и чуло вида можда је један од најосетљивијих а уједно и најзагонетнијих, недовољно истражених делова људског тела. Захваљујући оку видимо спољни свет, а истовремено спољном свету одајемо наше унутрашње психичко стање. Уобичајени израз у многим језицима и културама „очи су огледало душе” није никако случајан, јер на сажет и језгровит начин изражава људско поимање очију. Људи су одвајкада знали да израз у очима може показати различите емоције. И не само израз, већ и покрети очима или физиолошке промене у њима, на пример превртање очима, зацрвењене очи, исколачене очи итд.

Мотив *очију* присутан је у култури како српског тако и кинеског народа, а с обзиром на то да је језик неодвојиви део културе, лексема 'око' налази се у бројним изразима, идиомима, фразама које се употребљавају у свакодневном животу. Њима су на сликовит начин уобличена људска сазнања и запажања у вези са очима, психичким стањем и емоцијама човека. Г. Штрбац (2013: 111) истиче да су фразеологизми као језичка средства маркирани експресивношћу, те су веома погодни за обележавање различитих емоција и притом уносе понешто од традиционалних, културних и историјских карактеристика говорника који се њима служе. М. Шипка (2001: 51–52) наглашава да фраземи гестовно-мимичког порекла, тј. они фраземи који су мотивисани покретима човековог тела укључујући и покрете мишића лица (носа, очију, браде и сл.), нису у довољној мери истражени и објашњени.

* Рад представља проширено и допуњено истраживање које се тиче једног дела необјављеног докторског рада на кинеском језику одбрањеног 2011. године на Пекиншком универзитету за језике (北京语言大学), на тему „Поређење кинеских и српских соматских идиома који изражавају емоције” (“汉语、塞尔维亚语含有身体部位词的情感固定语对比研究”).

Предмет нашег истраживања јесте начин на који лексема ‘око’ ступа у колокацијске односе са другим речима у кинеским и српским идиомима који изражавају емоције, као и културна условљеност ове врсте идиома. Циљ рада је да утврди сличности и разлике у колокацијском везивању лексеме ‘око’ за друге речи у оквиру кинеских и српских идиома, као и да осветли утицај културе на конкретан садржај идиома. Примењена је контрастивна анализа из угла значења и врсте речи, која подразумева упоређивање идиома двају језика, анализу, описивање и објашњавање добијених резултата.

Грађу за овај рад чини укупно 61 идиом, од тога 27 кинеских и 34 српска соматска идиома који изражавају емоције. Извори за грађу су кинески и српски речници идиома: речник Абдулаха Мушовића *Соматске фразеолошке јединице за изражавање емоција и њихова синтаксичка функција (на материјалу руског и српског језика)*, речник *Zhongguo guanyongyu* аутора Чен Гуанглеи (陈光磊); речник *Hanying shuangjie chengyu cidian* аутора Цен Сји (陈喜) и речник *Hanyu guanyongyu cidian* аутора Џоу Хунгјен (周宏溟).

2. Мотив *очилу* у кинеској и српској култури. Мотив *очију* присутан је у традицији и култури многих народа па тако и кинеског и српског. Ово је утемељено на чињеници да су људи посматрањем свога тела и његових делова покушавали да разумеју и схвате свет који их окружује. Овакво поимање космоса најбоље описује Љ. Раденковић (1996: 26): „Слика света који окружује човека стварана је истим мисаоним поступцима који су примењени за опажање сопственог тела и положаја у том свету. По свему судећи, кључ разумевања света у митско-поетским текстовима стваран је на основу опажања људског тела и његовог положаја у простору. Тело је постало хеуристички модел за разумевање космоса”. Везу између поимања човековог тела и космоса исти аутор (1996: 7) даље описује језгровито следећим речима: „Створена симболичка слика сопственог тела, човеку је послужила као мерило за разумевање васељене”.

Неизоставни део кинеске културе и свакодневног живота је свакако традиционална кинеска медицина. У њој очи имају важно место и значај. Према ауторки Ћинг (荆 2015), древна кинеска теорија о унутрашњим органима „пет занг органа и шест фу органа” (五脏六腑 *wuzang liufu*) каже да се витална енергија (精气 *jingqi*) код сваког човека рефлектује у очима. Верује се да исконски дух човека излази из очију и враћа се у њих, те да се есенција „унутрашњих пет занг органа и шест фу органа” сакупља и сажима у очима. Стога лекар традиционалне кинеске медицине посматра израз и дух у очима пацијента да би се упознао са његовим здравственим стањем. Ћинг (荆 2015) даље истиче да се у најстаријем кинеском класичном делу о медицини „Хуангди неиђинг” (黄帝内经 *Huangdi neijing*) каже да су очи есенција љинг-а (精 *jing*), да се есенција бубрега манифестује у зеници ока, да се есенција мишића види у црном делу зенице ока, те да се есенција ћи-ја (气 *qi*)¹ оваплоћује у беоњачи ока. Из свега наведеног може се видети да су болести очију повезане са унутрашњим органима, те је и лечење очију повезано са

¹ Према традиционалној кинеској медицини, ћи (气 *qi*) је животни дах или енергија која струји телом човека и ако дође до блокаде протока ћи-ја у одређеном делу онда настаје болест.

лечењем унутрашњих органа. Очи су према кинеској традиционалној медицини повезане са јетром, тако да су промене у или на очима у вези са јетром. Сваки унутрашњи орган је повезан са одређеним осећањем, те је јетра у вези са љутњом, бесом, фрустрацијом, огорченошћу. Једна од физиолошких промена је црвенило у очима или сувоћа које се појављују ако је јетра оболела.

Мотив *очију* заузима важно место и у кинеској уметности. Један од примера је Пекиншка опера (京剧 *Jingju*)², у којој је гестикулација очима саставни део глуме, а на маскама карактеристичним за ову оперу очи су посебно истакнуте. У Пекиншкој опери се путем нарочитих покрета очију изражавају и показују различита осећања и психолошка стања. Глумци морају дуг временски период да вежбају покрете очима, прилично тешке и болне на почетку обуке. (Li 2010: 70). Ли у својој монографији о Пекиншкој опери објашњава да су „четири вештине и пет канона” неопходни за успешно извођење ове уметничке форме, где наводи да су очи један од ових канона, те у посебном делу описује покрете очију и њихов значај у Пекиншкој опери. Аутор каже да су очи „живот глумца” те да изражавају осећања ликова у опери. Очи су нарочито важне за женске улоге када је потребно изразити суптилна осећања. Маске, које су специфично обележје Пекиншке опере, осликавају се према различитим карактерима ликова, углавном историјских личности. Употребљавају се живописне боје да би се представили изрази лица, што подразумева посебно исцртавање очију и обрва. Тако постоје и називи за изразе и врсте очију као на пример „очи феникса”³ или „глава леопарда и зле очи”⁴.

У српској култури и традицији мотив *ока* се такође појављује врло рано. Очи су као мотив присутне у бројним обичајима српског народа, а нарочито оним најважнијим као што су венчања, сахране и сл. Постоје бројни радови који описују мотив „злих очију” тј. веровање да се погледом може „урећи” друга особа. П. Петровић (1960: 34) објашњава обичаје у вези са овим веровањем: „Код људи, који тврдо верују у магичну моћ очију и злих погледа, као и у неминовну освету од покојника, фигуралне представе њихових очију биле су по веровању довољна заштита покојника у гробовима и њиховог надгробног камења.” Он даље (стр. 34) цитира Т. Ђорђевића (1934): „веровање у страховиту моћ злих очију постојало је и постоји још и данас, негде јаче, негде слабије, код свију народа земљине кугле. Оно је врло старо...”, истичући (стр. 35) да су се „представе људских очију примењивале и на одело невесте, на којој су упрте многе радознале очи, међу којима, по веровању, има и злих. Такве заштитне фигуре режу се и по накиту женскиња, да би се заштитиле од урока, затим на оделу и покривачу мале деце, која тобож нису кадра да се одупру погледима злих очију.”

² Пекиншка опера (京剧 *Jingju*) је форма традиционалног кинеског позоришта у коме се комбинују музика, вокално извођење, мимика, плес и акробатика. Настала је у 18. веку а свој пуни развој и процват достиже средином 19. века. Данас је извођење Пекиншке опере веома популарно у Кини а позната је и у целом свету.

³ „Очи феникса” (丹凤眼 *danfeng yan*) су очи које карактерише мудрост, памет, као и одређени шарм. Описно можемо рећи да су то очи чији су крајеви извијени на горе. Оне су честе у кинеским класичним операма као део шминке на лицу код ликова храбрих лепотица.

⁴ „Глава леопарда и зле очи” (豹头环眼 *baotou huiyan*) су очи зле и свирепе као што изгледају очи леопарда.

Као што можемо видети из наведених истраживања мотива *ока* у кинеској и српској култури, разлике међу њима су изразитије него сличности. У Кини је мотив *ока* присутан у традиционалној кинеској медицини и уметности, док је у српској култури присутан у традиционалним обичајима и веровањима.

3. ЗАСТУПЉЕНОСТ ИДИОМА КОЈИ САДРЖЕ ЛЕКСЕМУ ‘ОКО’ У КИНЕСКОМ И СРПСКОМ ЛЕЗИКУ. У следећој табели приказан је бројчани однос идиома према емоцији коју изражавају:

Врста емоције	Број кинеских идиома	Број српских идиома
1. Љутња (раздраженост, срџба, бес)	5	4
2. Интересовање (пажња, жеља)	8	19
3. Мржња (злоба, увређеност, завист)	4	5
4. Равнодушност (индиферентност, игнорисање)	6	4
5. Одбојност (нелагодност, одвратност)	4	2
Укупан број идиома	27	34

На основу датог прегледа може се закључити да је број кинеских и српских идиома који садрже лексему ‘око’ приближан у четири врсте емоција: љутња, мржња, равнодушност и одбојност, те да је број кинеских идиома који изражавају емоцију љутње, равнодушности и одбојности незнатно већи у односу на српске. Једину приметну разлику запажамо код идиома којима се описује интересовање (пажња, жеља), где је број српских идиома далеко већи у односу на кинеске, а овај тип емоције уједно се описује највећим бројем идиома у нашем корпусу из оба језика. Од укупно 34 српска идиома, психичко стање интересовање (пажња, жеља) изражава 19 идиома, што је више од половине укупног броја идиома. У кинеском језику, од укупно 27 идиома, 8 идиома изражава психичко стање интересовање (пажња, жеља), што представља отприлике једну трећину укупног броја идиома. Ова чињеница може да указује на то да је у српском језику тј. у култури Срба реч ‘око’, али пре свега око као орган чула вида, у тесној вези са наведеним осећањем. Овај податак се такође може довести у везу са поменутим истраживањима П. Петровића (1960), који каже да је у традицији словенских народа обичај да се очи цртају на надгробним споменицима како би се покојник заштитио, као и да се мотив *очију* појављује на кошуљама, на капи и на одећи невесте да би се заштитила од „урокљивих очију”, а ово веровање је у вези са осећањем интересовања за друге људе, односно жеље која може бити и зла. На основу нашег истраживања, у кинеској култури мотив „злих очију” није познат, тако да је могуће да се овде може тражити разлог зашто је број идиома који уз помоћ лексеме ‘око’ у српском језику изражавају баш психичко стање интересовања (пажње, жеље) тако велики, док је оваквих идиома у кинеском језику много мање. Ово потврђује да се у идиомима огледају културне вредности говорника датог језика односно оваплоћују особености културе народа који тим језиком говори.

4. ПОРЕЂЕЊЕ КИНЕСКИХ И СРПСКИХ ИДИОМА СА ЛЕКСЕМОМ 'ОКО' НА ОСНОВУ ЕМОЦИЈА КОЈЕ ИЗРАЖАВАЈУ. У овом делу извршићемо анализу кинеских и српских идиома са лексемом 'око' који изражавају различите емоције. Најпре ћемо навести кинеске идиоме и врсте речи са којима лексема 'око' ступа у колокацијски однос, потом ћемо извршити анализу, а након тога на исти начин навести српске идиоме и анализирати их. На крају ће бити извршено поређење на основу врста и значења речи у колокацији са лексемом 'око'. У складу са општим циљем овог рада, конкретни циљеви анализе су следећи: 1. утврдити могуће правилности на основу којих лексема 'око' ступа у колокацијски однос са речима у кинеским и српским идиомима који изражавају емоције; 2. утврдити разлике и сличности у колокацијским односима у кинеским и српским идиомима и њихову условљеност културама двају народа.

Анализа је извршена на основу врсте емоције односно психичког стања које идиоме изражавају: 1. љутња (раздраженост, срџба, бес); 2. интересовање (пажња, жеља, усредсређеност); 3. мржња (злоба, увређеност, завист); 4. равнодушност (индиферентност, игнорисање); 5. одбојност (нелагодност, одвратност).

4.1. ЉУТЊА (РАЗДРАЖЕНОСТ, СРЉБА, БЕС)

4.1.1. Кинески језик. У нашем корпусу из кинеског језика постоји 5 идиома који садрже лексему 'око' а изражавају емоцију љутње. У њима лексема 'око' долази у колокацијски однос са следећим речима:

- а. 眼睛/目 (око) + придев: 红 (црвен), 怒 (љут):
- 1) 眼红 (црвене очи),
- 2) 怒目而视 (љутитим очима гледати);
- б. 眼睛/目 (око) + именица: 齿 (зуби), 眉 (обрве), 胡子 (брада):
- 3) 吹胡子瞪眼 (дувати у браду и бесно гледати),
- 4) 怒目切齿 (љутито гледати и шкргутати зубима),
- 5) 横眉怒目 (укрстити обрве и љутито гледати).

У првом идиому 'око' стоји у непосредној вези са лексемом 'црвено', а из искуства знамо да црвенило у очима представља физиолошку промену која настаје када је неко љут. Према традиционалној кинеској медицини, као што је речено, љутња се повезује са очима и јетром, а изражава се као црвенило у очима, тако да је овај идиом у непосредној вези са физиолошким стањем љутитог човека. У овом случају за изражавање емоције љутње користе се метонимија, што је у складу са теоријом концептуалне метафоре коју су поставили Лејкоф и Џонсон (LAKOFF – JOHNSON 1980). Остали идиоме у свом саставу имају речи за делове тела који се такође користе када је особа у стању љутње: 'зуби', 'обрве', 'брада', као и ознаку одговарајуће гестикулације: дување у браду, шкргутање зубима, укрштање обрва, као и љутит поглед. Заједничка одлика наведених кинеских идиома јесте то што сви описују физиолошко стање човека који је љут као и несвесну или свесну гестикулацију која прати ову емоцију.

4.1.2. Српски језик. У српском корпусу постоје 4 идиома који садрже лексему 'око' и изражавају емоцију љутње. Лексема 'око' долази у колокацијски однос само са глаголима:

око + глагол: *севати/севнути*, *мрачити се/смркнути се*, *бацити (со)*, *шибати/ошинути/ситрељати/проситрелии*:

- 1) севати/севнути очима на некога/нешто,
- 2) мрачи се/смркло се пред очима некоме,
- 3) бацити со у очи некоме,
- 4) шибати/ошинути/стрелјати/прострелити очима некога.

Глаголи који се појављују у идиомима 1) и 2) описују временске прилике као што су *севати*, *мрачити се*, *смркнути се*, којима је заједничко то што су на неки начин непожељне: *севати* је непожељно у односу на ведро небо, а *смрачити се* је релативно непожељно у односу на *раздании се*. Друга два идиома садрже глаголе који у себи носе значење ‘повредити некога’: уколико у реалности заиста некоме бацимо со у очи, то је засигурно опасно по здравље очију, а радње као што су *шибати*, *ошинути*, *ситрељати*, *ипроситрелии* такође наносе бол и повреду.

4.1.3. ПОРЕЂЕЊЕ. Приметна разлика између два језика је у томе што се у кинеским идиомима поред лексеме ‘око’ срећу и речи за друге делове тела (‘зуби’, ‘обрве’, ‘брада’), док се у српским идиомима поред речи ‘око’ не појављују речи за друге делове тела. Разлика је и у томе што српски идиоми у свом саставу имају речи за означавање временских прилика (*севати* и *смрачити се*), као и радње које се односе на повређивање друге особе (*шибати*, *ипроситрелии* и сл.), док са кинеским идиомима ово није случај. Трећа разлика је у томе што се кинески идиоми заснивају на физиолошким променама које прате емоцију љутње, као и на гестикулацији као што су дување у браду, шкргућање зубима и сл. што би била метонимија за љутњу, док српски идиоми више користе метафоре (*бацити со*, *ипроситрелии*, *ошинути*) итд.

Заједничка одлика српских и кинеских идиома јесте да описују физиолошке појаве које очи трпе под утицајем емоције љутње, на пример, очи постају *црвене* у кинеским идиомима а *мраче се* у српским, очи гледају *бесно* и *љутии* у кинеским а *ситрељају* и *шибају* некога у српским идиомима.

4.2. ИНТЕРЕСОВАЊЕ (ПАЖЊА, ЖЕЉА, УСРЕДСРЕЂЕНОСТ)

4.2.1. КИНЕСКИ ИДИОМИ. У нашем корпусу кинеског језика има 8 идиома који изражавају психичко стање интересовање (пажња, жеља, усредсређеност):

а. 眼睛 (око) + придев: 热 (врућ), 绿 (зелен), 野 (дивљи):

- 1) 眼儿热 (вруће очи – „ужареним очима посматрати”),
- 2) 眼睛发绿 (очи позелене – „имати јаку жељу за нечим”),
- 3) 打野眼 (отворити дивље очи – „бити расејан, неусредсређен”);
- б. 眼睛 (око) + глагол: 有 (имати), 争夺 (задобити, освојити), 望 (гледати), 等待 (чекати), 不转睛 (не трептати), 拭 (擦) (обрисати):
- 4) 有眼睛 (имати очи – „бити посматран, имати нечију пажњу”),
- 5) 争夺眼球 (задобити/освојити очне јабучице – „ископати очи, трудити се да се задобије пажња”),
- 6) 望眼欲穿 (очи гледају са неизмерном жељом и надом – „очи испадеше од гледања и надања; ишчекивање”),
- 7) 目不转睛 (не трептати, имати/држати широм отворене очи),
- 8) 拭目以待 (обрисати очи и чекати шта ће бити, бити нестрпљив, имати будно око).

У наведеним идиомима уочава се описивање промена на очима, очи постају *зелене, дивље и вруће*. Када је реч о глаголима, не може се уочити одређена правилност, јер су сви они различити, али више идиома описује стање *ишчекивања*. Општа одлика ових идиома јесте да садрже описе ока као дела тела и на тај начин изражавају психичко стање пажње, жеље, усредсређености. Карактеристично је појављивање *зелене* боје да би се изразило осећање жеље за нечим.

4.2.2. СРПСКИ ЛЕЗИК. У корпусу српског језика пронашли смо 19 идиома који изражавају психичко стање усредсређености, пажње, жеље и сл. У односу на друге врсте емоција, највећи број идиома у нашем корпусу је из ове групе:

а. *око* + придев: *већи, љадан, ужарен, будан, отворен*:

- 1) имати веће очи него желудац,
- 2) очи су гладне некоме/има гладне очи,
- 3) ужареним очима посматрати,
- 4) под будним оком нечијим,
- 5) отворених очију.

У примерима 1) и 2) у лексичком саставу идиома поред лексеме 'око' постоје именица 'желудац' и придев 'гладан', тако да су ова два идиома која изражавају жељу у семантичком погледу слична. Примери 4) и 5) у свом лексичком саставу имају придеве 'будан' и 'отворен', који су сродни у значењском смислу и повезани са психичким стањем пажње, усредсређености.

б. *око* + глагол: *ђуијати/јести, прождирати, претворити се, унеи се, зајасити, љедати/мерити, бацати, отворити, оићи, искајати, држати/имати, не исђуијати, не моћи одвојити (скинути), искочити*:

- 6) гутати/јести очима некога/нешто,
- 7) прождирати очима некога/нешто,
- 8) претворити се у око,
- 9) отворити (све) очи/сто ока,
- 10) гледати/мерити испод ока некога/нешто,
- 11) унеи се у очи некоме,
- 12) запасти за око некоме,
- 13) бацати око на некога/нешто,
- 14) отишло је око некоме за неким/за нечим,
- 15) искапати очи за неким/нечим,
- 16) не може ока да одвоји/скине од некога/нечега,
- 17) држати/имати на оку/под оком некога,
- 18) не испуштати с ока некога,
- 19) очи хоће да искоче некоме.

У примерима 6) и 7) срећу се глаголи 'гутати', 'јести', 'прождирати', који припадају истој семантичкој групи са основним значењем 'јести'. Ради постизања снажнијег ефекта приликом изражавања психичког стања пажње и усредсређености јавља се и хипербола, као у примерима 8), 9) и 11), у којима се појављују број 'сто' и глаголи 'унети се' и 'претворити се'. У лексичком саставу идиома постоје и речи које у себи носе значење 'приближавања, близине' у односу на одређени ентитет, чиме се изражава психичко стање жеље и интересовања, нпр. *не исђуијати, не моћи одвојити, оићи за неким/нечим* и сл. Овде се очи као део тела стављају у просторно близак однос

са другим ентитетом, чиме се исказује интересовање, жеља. Многи од наведених примера потврђују и став Г. Штрбац (2012: 326–327) да фразеологизми са лексемом ‘око’ често у свом семантичком садржају имају додатну прилошку квалификацију која указује на то да се радња гледања одвија те описују начин на који се ова радња одвија.

4.2.3. ПОРЕЂЕЊЕ. Прва сличност која се уочава у кинеским и српским идиомима је појављивање придева ‘врућ’ и ‘ужарен’, што говори о томе да се у кинеском и српском језику осећање жеље, интересовања везује за топлоту, тј. повишену температуру у односу на уобичајено стање. Поред тога, сличност се огледа и у томе што се у кинеским идиомима појављује реч ‘не трептати’, док се у српским појављују речи ‘отворен’ и ‘отворити’, а такође се у оба језика појављује реч ‘гледати’ као и опис ове радње, односно начина на који се гледа.

Разлика је најочљивија у броју идиома у два језика: у српском су они далеко бројнији него у кинеском. За кинеске идиоме је карактеристично појављивање зелене боје, што није својствено овој врсти српских идиома, док се у српским идиомима појављују речи у вези са јелом и органима за варење, што није случај у кинеским.

Када је реч о врсти осећања, у кинеском корпусу нисмо пронашли идиоме који изражавају жељу и интересовање, већ само оне који исказују пажњу и усредсређеност. Насупрот томе, у српским идиомима је присутан већи број метафора за изражавање осећања жеље и интересовања.

4.3. МРЖЊА (ЗЛОБА, УВРЕЂЕНОСТ, ЗАВИСТ)

4.3.1. Кинески идиоми. У кинеском корпусу пронашли смо 4 идиома који описују емоцију и психичко стање мржње, злобе и увређености:

а. 眼睛 (око) + придев: 红 (црвен), 乌 (црн), 白 (бео):

1) 眼红 (црвене очи – „завидети”),

2) 乌眼鸡 (кокош са црним очима – „узајамна мржња и завист”),

3) 翻白眼 (превртати очима и показати беоначе – „вређати се; показати незадовољство; бити постиђен”);

б. 眼睛 (око) + глагол: 翻 (превртати):

3) 翻白眼 (превртати очима и показати беоначе – „вређати се; показати незадовољство; бити постиђен”);

в. 眼睛 (око) + именица: 药 (лек):

4) 上眼药 (наносити лек на очи – „оцрнити некога пред надређеним, правити сплетке иза леђа некоме”)⁵.

Једна од уочљивих одлика кинеских идиома је појављивање речи за боје уз лексему ‘око’ (‘црвена’, ‘црна’ и ‘бела’). Нарочито се истиче својом сликовитошћу идиом 乌眼鸡 (кокош са црним очима – „узајамна мржња и завист”), у којем слика кокоши са црним очима метафорички изражава емо-

⁵ Овај израз је имао првобитно значење које није било идиоматично а то је „нанети лек за очи у случају болести очију”, међутим касније је овај израз метафоричким путем добио ново значење а то је „нанети лек на здраве очи”, што у реалности за последицу има физички непријатан осећај, тако да сада овај идиом има значење „оцрнити некога пред надређеним, правити сплетке иза леђа некоме”.

цију злобе и мржње. У идиому 翻白眼 (превртати очима и показати беоњаче) присутна је слика физиолошке реакције незадовољних, увређених и сл. људи. Последњи пример идиома је 上眼药 (наносити лек на очи), који има за основу обичај из свакодневног живота Кинеза, а могуће је да је у вези са традиционалном кинеском медицином.

4.3.2. СРПСКИ ИДИОМИ. У корпусу српских идиома пронашли смо 5 идиома који изражавају емоцију мржње:

а. око + придев: *крвав*, *ћрек/крив*:

1) гледати крвавим очима некога/нешто,

2) гледати преким/кривим очима некога/нешто,

б. око + глагол: *шибајти/ошинути/сирељајти/просирелијти, зледајти/мерити (испод ока), дирнути*:

1) гледати крвавим очима некога/нешто,

2) гледати преким/кривим очима некога/нешто,

3) шибати/ошинути/стрељати/прострелити очима некога,

4) гледати/мерити испод ока некога/нешто,

5) дирнути у зеницу (ока) некога.

У наведеним идиомима очи се описују као *кржаве*, дакле *црвене* су боје, а могу бити и *криве* или *искривљене*, док је поглед *ћрек*, чиме се изражава емоција мржње или злобе. У већини идиома појављују се глаголи, и то неколико синонимних, међусобно замењивих глагола. Они углавном денотирају радње које подразумевају „наношење бола”, што није необично с обзиром на то да ови идиоми изражавају емоцију мржње, злобе и увређености (*шибајти, ошинути, сирељајти, просирелијти*). Пример под 5) у себи носи слику наношења физичког бола путем *дирања нечије зенице*. Наведени идиоми се могу довести у везу с обичајем у српском народу да се избегавају особе с разроким очима, густим и сраслим обрвама, јер оне могу да устреле својим погледом (Петровић 1960).

4.3.3. ПОРЕЂЕЊЕ. У идиомима који изражавају емоцију љутње у оба језика се појављује *црвена* боја. У лексичком саставу кинеских идиома постоји реч за црвену боју, док српски идиоми садрже реч 'крвав', насталу од 'крв', чији изглед карактерише црвена боја. Још једна сличност два језика тиче се начина на који гледамо. У кинеским идиомима се јавља синтагма 'превртнути очима', док су у српским идиомима описи начина гледања разноврснији: 'око' долази у колокацију са 'прек', 'крив' итд.

Приметна разлика између два језика је у томе што се у саставу кинеских идиома налази реч за животињу односну живину ('кокош'), док у саставу српских идиома нема лексема које означавају животиње. Међутим, у српском лексема 'око' долази у колокацијски однос са лексемом 'зеница', која се не налази у кинеским идиомима нашег корпуса.

4.4. Равнодушност (индиферентност, игнорисање)

4.4.1. Кинески идиоми. У кинеском корпусу пронашли смо 6 идиома који изражавају емоцију односно психолошко стање равнодушности, индиферентности и игнорисања:

а. 眼睛 (око) + придев: 冷 (хладан):

- 1) 冷眼人 (човек са хладним очима – „имати хладнокрван став”),
- 2) 冷眼相看 (гледати се узајамно хладним очима – „ни оком не трепнути”),
- 3) 冷眼旁观 (хладним очима гледати са стране – „хладно посматрати”);
- б. 眼睛 (око) + глагол: 睁 (отворити), 开 (отворити), 闭 (затворити), 不眨 (не трепнути):
- 4) 眼开眼闭 (отварати и затварати очи – „намерно се прави да не види”),
- 5) 睁只眼闭只眼 (једно око отвори друго око затвори – „претвара се да не види”),
- 6) 杀人不眨眼 (убити човека а не трепнути).

У примерима од 1) до 3) уз лексему ‘око’ појављује се реч ‘хладан’, као носилац тежишта значења емоције равнодушности, игнорисања. У примерима од 4) до 6) реализују се глаголи који описују покрете очију: ‘отворити’, ‘затворити’ и ‘трепнути’.

4.4.2. Српски идиоми. У корпусу српских идиома пронашли смо 4 примера који изражавају емоције равнодушности и индиферентности:

а. око + придев: *зайворен*:

- 1) затворених очију;
- б. око + глагол: *зайварати*, *зажмуриши*, *не шрејнуши*:
- 2) затварати очи пред нечим,
- 3) зажмурити на оба ока,
- 4) ни оком не трепнути.

У колокацијски однос са лексемом ‘око’ ступају глаголи који описују покрете очију када се очни капци затварају, као што су *зажмуриши* и *шрејнуши*, што се види у примерима 3) и 4).

4.4.3. ПОРЕЂЕЊЕ. Прва сличност која се уочава јесте појављивање глагола ‘трепнути’ у одричном облику у идиомима оба језика. Заједничка одлика је и присуство глагола ‘затворити’ и у кинеским и у српским идиомима, и он се среће у већем броју српских него кинеских идиома.

Међутим, у кинеским идиомима се упоредо појављује и глагол супротног значења: ‘отворити’. Још једна разлика између два језика је у томе што се у кинеском у колокацији са ‘око’ више пута појављује лексема ‘хладан’, док се у српским идиомима она не среће.

4.5. ОДБОЈНОСТ (НЕЛАГОДНОСТ, ОДВРАТНОСТ)

4.5.1. Кинески идиоми. У корпусу кинеских идиома пронашли смо 4 примера којима се означава ова емоција.

- а. 眼睛 (око) + придев: 不对 (не бити одговарајући), 不顺 (није глатко):
- 1) 不对眼 (не бити одговарајући за нечије очи),
 - 2) 不顺眼 (не иде глатко низ очи/поглед – „не моћи гледати”);
 - б. 眼睛 + именица: 钉 (трн):
 - 3) 眼中钉 (трн у оку),
 - 4) 拔眼中钉 (извадити трн из ока).

Уочљива је слика *шрна у оку*, која у кинеским идиомима живописно изражава емоцију одбојности и нелагодности. Прва два примера су по саставу врло слична, у оба се наглашава да нешто „не одговара оку” те је стога одбојно, одвратно или нелагодно.

4.5.2. СРПСКИ ИДИОМИ. У српском корпусу су нађена само 2 идиома везана за ову врсту емоције.

а. *око* + глагол: *бос̑тии*:

1) Бости очи некоме;

б. *око* + именица: *џирн*:

2) Бити трн у оку.

Метафоричке слике у наведеним идиомима врло су сличне: у саставу првога је реч *џирн*, док се у другога налази реч *бос̑тии* – а обе подразумевају појам „оштро”.

4.5.3. ПОРЕЂЕЊЕ. У идиомима оба језика појављују се речи које су семантички везане за појам „оштро”; у неким је у оба језика у питању реч ‘трн’, док се у српском идиому појављује и глагол ‘бости’.

Разлика је у томе што се у кинеским идиомима појављују и речи ‘неодговарајуће’, ‘(није) глатко’, док у српском језику ово није случај.

5. ЗАКЉУЧАК. Број кинеских и српских идиома са лексемом ‘око’ приближан је код изражавања четири врсте емоција: љутња, мржња, равнодушност и одбојност. Једина приметна разлика тиче се идиома који исказују психичко стање интересовање (пажња, жеља), где је број српских идиома знатно већи у односу на кинеске, а овај тип емоције уједно је описан највећим бројем идиома у оба језика. Од укупно 34 српска идиома, психичко стање интересовање (пажња, жеља) исказано је у 19 (више од половине), док их је у кинеском, од укупно 27 идиома – 8 (мање од трећине).

У идиомима који изражавају емоцију љутње постоји више разлика него сличности. У српским идиомима лексема ‘око’ је претежно у колокацији са глаголима који носе семантичку компоненту „повредити некога”, док је у кинеским идиомима лексема ‘око’ у колокацији са придевима и именицама које се тичу физиолошких промена. Ова група идиома показује изразиту културну условљеност. Наиме, док се у кинеској култури мотив *ока* истиче у традиционалној кинеској медицини и у кинеској уметности (Пекиншка опера) у српској традицији и култури мотив *ока* је присутан као веровање у „зле очи”, којима људи могу „урећи” друге. Заједничка одлика два језика јесте да у њима лексема ‘око’ ступа у колокацијске односе са речима које означавају физиолошке промене настале услед утицаја емоције љутње.

Кинески и српски идиоми показују више сличности него разлика када описују емоцију интересовања. У њима се појављују речи ‘врућ’ и ‘ужарен’, што говори о томе да се у оба језика осећање жеље, интересовања везује за топлоту, тј. повишену температуру. У оба језика реализују се речи сличног значења, као што су ‘не трептати’ и ‘отворити (очи)’, а међу речима са којима лексема ‘око’ ступа у колокацијски однос преовлађују глаголи као врста речи. Једина разлика је у броју идиома, будући да су они далеко бројнији у српском.

Код изражавања осећања мржње у оба језика се јављају придеви и глаголи, мада у српским идиомима има више глагола. У овој групи идиома налазимо више сличности него разлика. Сличност се огледа у појављивању речи сродних по значењу – ‘крвав’ и ‘црвен’, као и у томе што се у оба језика описује начин на који се гледа да би се изразила мржња.

Када је у питању емоција равнодушности, и у кинеском и у српском се у колокацији са лексемом ‘око’ реализује глагол ‘затворити’. Изразита разлика је у томе што се у кинеским идиомима више пута појављује реч ‘хладан’, док у српским идиомима ова реч није потврђена. За изражавање осећања одбојности ни у кинеском ни у српском не постоји велики број идиома, а сличност међу њима се огледа у појављивању речи ‘трн’ и ‘бости’, које садрже семантичку компоненту „оштро”.

На крају, верујемо да контрастивно истраживање идиома генетски не-сродних језика, у овом случају кинеског и српског, доприноси не само осветљавању културом условљене концептуализације емоција, већ и сагледавању општости које у овом домену постоје.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Ђорђевић, Тихомир. Зле очи у веровању муслимана у Охрид. *Гласник Етнографског музеја у Београду* 9 (1934): 1–30.
- Мушовић, Абдулах. *Соматске фразеолошке јединице за изражавање емоција и њихова синтаксичка функција (на материјалу руског и српског језика)*. Косовска Митровица: Филозофски факултет, 2002.
- Петровић, Петар. Мотив људских очију код балканских Словена. *Гласник Етнографског музеја у Београду* 22/23 (1960): 33–56.
- Раденковић, Љубинко. *Симболика светла у народној маџији Јужних Словена*. Ниш: Просвета, Београд: Балканолошки институт САНУ, 1996.
- Шипка, Милан. Фраземи гестовно-мимичког порекла. *Јужнословенски филолог* LVII (2001): 41–52.
- Штрбац, Гордана. Семантичка обележја фразеологизама с лексемом око. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* 37/2 (2012): 323–335.
- Штрбац, Гордана. Концептуализација љутње у српској фразеологији. М. Алановић, Ј. Дражић, Г. Штасни, Г. Штрбац (ур.). *Зборник у част Вери Васић Лексика – Граматика – Дискурс*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2013, 111–128.

*

- LAKOFF George, Mark JOHNSON. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
- Li, Ruru. *The Soul of Beijing Opera - Theatrical Creativity and Continuity in The Changing World*, Hong Kong: Hong Kong University Press, 2010. <https://books.google.rs/books?id=-vA-7w3e1YR0C&pg=PA70&lpg=PA70&dq=eye+in+the+beijing+opera&source=bl&ots=ip7pD-4Lrq&sig=DYj3H9O6TWQAnhLW0K5_OwrzfP4&hl=sr&sa=X&ved=0CF0Q6AEwCWov-ChMluavg2bv5xgIVggcsChlP2Q21#v=onepage&q&f=true> 27.07.2015.

*

- 中国惯用语。(编: 陈光磊)。上海: 上海文艺出版社, 1991年。
- 荆丽娟。中医对眼睛的认识与保养。全民健康网。<<http://zhongyiyangsheng.qml20.com/yangxing/2011010435998.htm>> 27.07.2015.
- 汉英双解成语词典。(编: 振喜)。北京: 商务印书馆, 2007年。
- 汉语惯用语词典。(编: 周宏溟)。北京: 商务印书馆, 1990年。

Biljana Simić Veličković

THE LEXEME 'EYE' IN CHINESE AND SERBIAN IDIOMS
EXPRESSING EMOTIONS

S u m m a r y

The subject of this paper is the comparison of the Chinese and Serbian idioms that contain the lexeme 'eye' and express different emotions. By comparing the similarities and differences between these idioms, the paper investigates the way in which the lexeme 'eye' makes collocational relations with other words in the idioms, as well as the reflection of the cultural background related to the motive of *eye*. Firstly, we compared the motive of the *eye* in the Chinese and Serbian cultures, which include traditional Chinese medicine, traditional Chinese art such as the Beijing opera, and traditional Serbian beliefs and customs. Secondly, we analyzed the statistics about the Chinese and Serbian idioms that shows the numerical relation between these idioms according to the criterion of different emotions. Finally, we compared the idioms from our corpus and found many similarities and differences from the aspect of semantics and word classes. Finally the paper offers a conclusion about the subject including idioms for each type of emotions and a cultural connotation of the motive of *eye*, and also it suggests courses of further investigations and analyses.

Универзитет Сингидунум
Данијелова 32, 11000 Београд, Србија
biljana129@gmail.com

Елеонора Ковач-Рац

ЈЕЗИЧКО ОПРЕДЕЉЕЊЕ И ДВОЈЕЗИЧНОСТ ВОЈВОЂАНСКИХ МАЂАРА У ЗАВИСНОСТИ ОД ОБРАЗОВАЊА И СТАРОСНЕ ДОБИ

Овај рад представља део свеобухватног истраживања које се из социалингвистичког аспекта бави језичким ставовима војвођанских Мађара. Двојезичност се посматра из угла старосне доби, нивоа образовања и места становања. Испитивање је вршено на узорку од 353 испитаника којима је матерњи језик мађарски и заступљена су сва три нивоа образовања. Наш циљ је да добијене резултате искористимо за модификовање наставног плана и програма српског (као нематерњег) и мађарског (као матерњег) језика у основним и средњим школама.

Кључне речи: социалингвистика, двојезичност, језички став, слојевити узорак, школска спрема.

This paper represents a part of a more comprehensive research which deals with the linguistic attitudes of Vojvodinian Hungarians from a sociolinguistic point of view. Bilingualism is observed in relation to the age, level of education and place of residence. The research was conducted with a sample of 353 informants whose mother tongue is Hungarian and who cover all three levels of education. Our aim is to use the obtained results to modify the curriculum of Serbian as a second language and Hungarian as a mother tongue in primary and secondary schools.

Key words: sociolinguistics, bilingualism, linguistic attitudes, layered sample, level of education.

1. Увод. Језик војвођанских Мађара – попут осталих мањинских језика у Карпатском басену – није стандардна него је контактна варијанта мађарског (LANSTYÁK 1995). На нашем простору на мађарски највише утиче српски језик. Овај рад приказује оне мађарске и српске језичке компетенције на које утичу ниво образовања и старосна доб. Овај начин приступа је битна одлика социалингвистике од када је Бернштајн поставио своју хипотезу дефицита. По тој хипотези ниво образовања се одражава на језичку компетенцију појединца. Истраживање је вршено помоћу анкета слојевитог узрока.

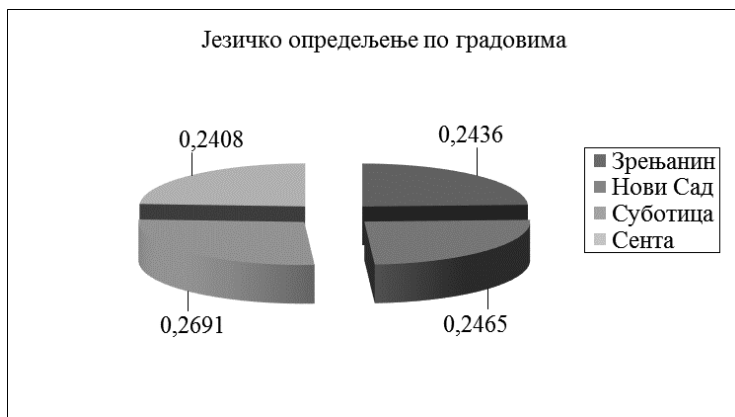
Поставили смо следећа питања: који језик су испитаници прво научили (мађарски или српски), којим се језиком радије служе, који језик им је дражи, који језик сматрају тежим (матерњи или српски), и (ако не знају српски) да ли би га научили. Питања су затвореног типа (FÓRIS 2008), што значи да су анкетирани могли да бирају само између понуђених одговора. Резултате анкета представљамо графиконима са процентуалним приказом.

Упитник су попуниле 353 особе из четири војвођанска града (Суботице, Сенте, Новог Сада и Зрењанина). У следећим табелама и графиконима приказујемо раслојавање учесника анкетања (испитаници) по градовима, по узрасту и по нивоу образовања.

А) Језичко опредељење по градовима

Табела бр. 1

Градови	Зрењанин	Нови Сад	Суботица	Сента
Број испитаника	86	87	95	85

Графикон бр. 1

Табела бр. 1 и графикон бр. 1 приказују да је у анкети учествовао приближан број испитаника из сва четири града.

Б) Језичко опредељење према узрасту:

Табела бр. 2

Узраст	Између 20–30 година	Између 31–50 година	Изнад 51 године
Број испитаника	108	148	97

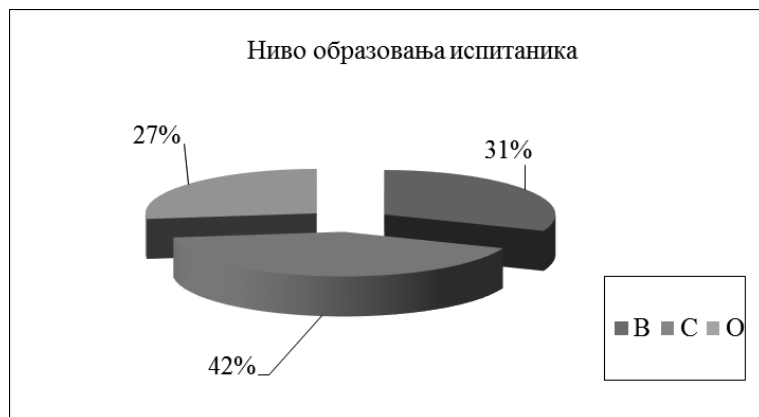
Графикон бр. 2

Табела бр. 2 и графикон бр. 2 приказују да је већина испитаника старосне доби између 31 и 50 година. Разлог мањег броја анкетираних изнад 51 године је то што је било теже наћи припаднике ове групе у градском окружењу.

В) Језичко опредељење према образовном нивоу

Табела бр. 3

Образовање	Високо образовање	Средње образовање	Основно образовање
Број испитаника	30,59%	41,93%	27,48%

О-основна школа; С-средња школа; В-високо образовање

Графикон бр. 3

Иако је наш циљ био да сакупимо довољан број учесника за сваки посматрани аспект, нисмо имали исти број испитаника према нивоу образовања. Највише њих има средњу стручну спрему, а број анкетираних са основном школом је најмањи.

Желимо напоменути да је детаљна обрада резултата ове анкете према месту становања и полу у овом тренутку још у рукопису.

2. Језичко опредељење и двојезичност. Двојезичност и језичко опредељење спадају у суштинске појмове социолингвистике. Језички став означава мишљење, односно становиште према језику или језичкој варијанти. Испитаници могу одређени језик или језичку варијанту оценити позитивно или негативно (уп. BORBÉLY 2001). Језичко понашање и језичко опредељење су тесно повезани, али се разликују мишљења о томе у каквом они редоследу утичу једно на друго. Поред језичког понашања, на језичко опредељење утичу и политички, језичко-политички и друштвени фактори, односно друштвене варијабле (уп. BORBÉLY 2000).

Билингвалност је особина појединца да познаје два или више језика. Неки билингвалнима сматрају само особе које на два или више језика умеју комуницирати на врло високом нивоу (на нивоу матерњег језика). Према другим ауторима, „билингвални су они који поред матерњег језика поседују

одређени ниво компетенције другог језика”. (TRUDGILL 1997: 33) По Чили Барта, „двојезичним се сматра појединац који у раном детињству, од рођења, у породици, у природним условима (симултано или не), усваја два језика” (BARTHA 2000: 25).

Међутим, наилазимо и на другачија поимања двојезичности. Чила Барта тврди следеће: „У мањинским срединама очување језика изискује свесне напоре (што доводи у питање валидност мишљења новије стручне литературе по којем је двојезичност [...] природно, нормално стање, док је једнојезичност необично и мање природно)” (BARTHA 2000: 19). Према овој ауторки, постоји могућност да двојезичност припадника мањинских народа представља прелаз ка асимилацији који резултује потпуним губитком језичких компетенција матерњег језика. Тада његово место преузима језик државе и настаје једнојезичност (BARTHA 2000: 28).

У мађарској стручној литератури преглед и сажетак дефиниција билингвизма које даје Скутнаб-Кангасова, можемо пронаћи у књизи Лајоша Генца (GÖNCZ 1999: 95), као и код Ане Борбељ (BORBÉLY 2014: 25):

Табела бр. 4

Критеријум	Двојезичан је појединац ...
1. Доба усвајања	– који је оба језика усвојио у кругу породице, у раном детињству и од изворних говорника, – који је од почетка као средство комуникације користио оба језика, и то упоредо.
2. Компетенција/ упућеност (ниво познавања језика)	– који говори два језика на нивоу матерњег, – који уме да комуницира на другом језику, али не као на нивоу матерњег, – који у одређеној мери познаје и користи граматичке структуре још једног језика, – који је у контакту са још једним језиком.
3. Функција (употреба језика)	– који у различитим ситуацијама наизменично (усмено или писмено) користи два или више језика, према свом избору или сходно захтевима заједнице.
4. Став (изјашњавање или идентификовање)	– који се изјашњава као двојезична особа и идентификује се са два језика/две културе (у целости или делимично), – којег други сматрају двојезичним.

Искуства показују да се „двојезичност не односи искључиво на особе које два језика говоре подједнако, већ на све припаднике националних мањина, досељенике, глувонеме чланове заједнице, као и на све говорнике језика друштвене средине, односно страних језика, који у својим свакодневним активностима (нпр. у усменом и писменом изражавању) користе два језика (нпр. код куће, у школи, на радном месту)” (BORBÉLY 2014: 27).

Недавно се појавио нов термин који се односи на двојезичност војвођанских Мађара (GÁBRITY MOLNÁR 2007). Ирена Габрић Молнар пише о двојезичности оних младих Мађара који живе на селу, и назива је нефункционалном двојезичношћу. Под тим термином подразумева да се српски језик користи у релативно малом броју интеракција (на пример само службено). Према томе,

српски језик се користи само у неколико комуникацијских ситуација, „док они који су рођени у граду оба језика релативно добро говоре” (GÁBRITY MOLNÁR 2007: 135–136).

2.1. РЕДОСЛЕД УСВАЈАЊА ЈЕЗИКА И СПРЕМНОСТ ЗА УСВАЈАЊЕ. Редослед и време усвајања појединих језика утиче на ставове које говорник има о тим језицима. Сваки испитаник је навео да поред мађарског влада и српским језиком (барем на неком нивоу) (KOVÁCS RÁCZ 2011a), према томе сваки од њих је двојезичан. Осим одговора под а) и г), упућује се на то да су испитаници савладали језик/језике од малена. Под изјавама а) и г) нисмо одредили време савладавања српског језика (у детињству или касније). Следи питање и понуђени одговори:

Који сте језик прво научили?

а) Прво сам научио мађарски.

б) Прво сам научио српски.

в) Учио сам истовремено и мађарски и српски језик.

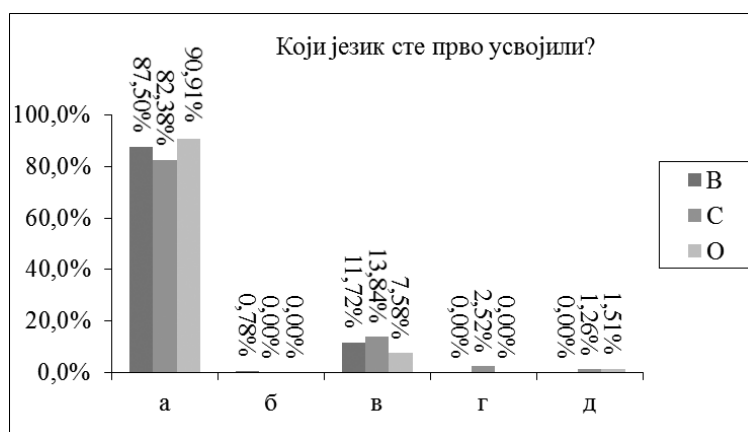
г) Неки други језик сам научио као први.

д) Истовремено сам учио три језика.

2.1.1. УСВАЈАЊЕ ЈЕЗИКА И НИВО ОБРАЗОВАЊА

Табела бр. 5

Одговори	Високо образовање	Средње образовање	Основно образовање
а	112	131	60
б	1	0	0
в	15	22	5
г	0	4	0
д	0	2	1
Укупно	128	159	66

В – висока школска спрема; С – средња школска спрема; О – основна школска спрема

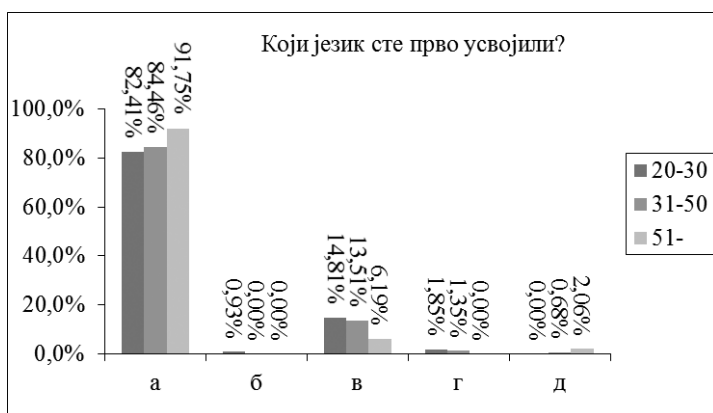
Графикон бр. 4

Већина испитаника је (независно од школске спреме) одговорила да је прво усвојила мађарски језик (87,50%, 82,38% и 90,91%). Од оних који су истовремено научили и српски и мађарски, мало њих има само основно образовање (7,58%), а већина испитаника је завршила средњу школу (13,84%). Упоредивши проценте можемо закључити да се у светлу школске спреме не уочава значајна разлика у одговорима.

2.1.2. УСВАЈАЊЕ ЈЕЗИКА И СТАРОСНА ДОБ

Табела бр. 6

Одговори	Између 20–30 година	Између 31–50 година	Изнад 51 године
а	89	125	89
б	1	0	0
в	16	20	6
г	2	2	0
д	0	1	2
Укупно	108	148	97

Графикон бр. 5

Већина испитаника је – без обзира на њихову старосну доб – прво научила мађарски. Када резултате посматрамо процентуално, можемо уочити нека одступања. Старији испитаници су у већој мери изабрали овај одговор. Тако је одговорило 82,41% младих анкетираних, 84,46%, оних чија је старосна доб између 31 и 50 година, а 91,75% оних који су старији од 51 године.

Поред наведеног одговора, неколицина испитаника је истовремено научила оба језика (мађарски и српски). Резултати показују да се и међу њима може приметити мала разлика када посматрамо старосну доб. 14,81% припадника млађе генерације (између 20–30 година), 13,51% средовечних (31–50 година), а само 6,19% старијих је истовремено савладао оба језика. На основу

одговора видимо да су млађа и средња генерација чешће истовремено научиле оба језика, док се то код старије генерације (изнад 51 године) ређе дешавало. Узрок вероватно лежи у све већем броју мешовитих бракова. Према неким истраживањима извор ове појаве може бити и одсељавање. Остала два понуђена одговора је обележило само 2,5% учесника.

Следеће важно питање у вези са ставом о двојезичности јесте да ли је анкетирани, уколико по личној процени не влада довољно другим језиком (у овом случају не говори добро српски), вољан да га научи. Постављено питање гласи:

Уколико слабо говорите српски, да ли бисте га радо научили?

а) Да, радо бих учио/ла српски.

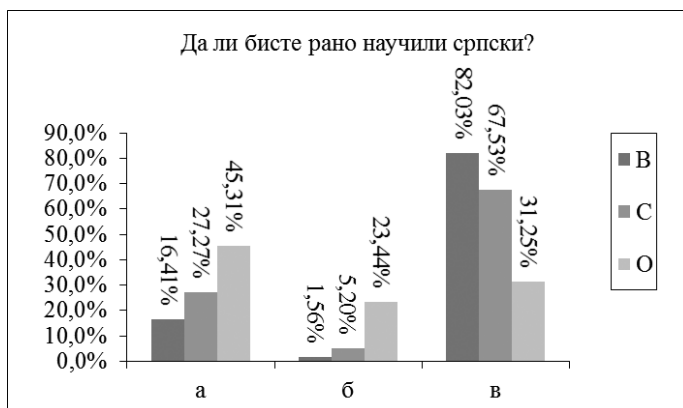
б) Не, не бих учио/ла српски.

в) Добро говорим српски.

2.1.3. УСВАЈАЊЕ ЛЕЗИКА И НИВО ОБРАЗОВАЊА

Табела бр. 7

Одговори	Високо образовање	Средње образовање	Основно образовање
а	21	42	29
б	2	8	15
в	105	104	20
Укупно	128	154	64

В – висока школска спрема; С – средња школска спрема; О – основна школска спрема

Графикон бр. 6

Већина испитаника са високом и средњом стручном спремом је обележила одговор под в) (82,03%, односно 67,53%), тј. да добро говори српски. Наша претходна истраживања (KOVÁCS RÁCZ 2011a) су нам показала да војвођански Мађари српски језик користе првенствено у формалним ситуацијама (за службене потребе). Поред тога, често се прилагођавају компетенцијама свог саговорника, тј. да ли ће говорити на мађарском или српском зависи од

знања језика друге особе. Већина испитаника је изјавила да се српским језиком првенствено служи на свом послу.

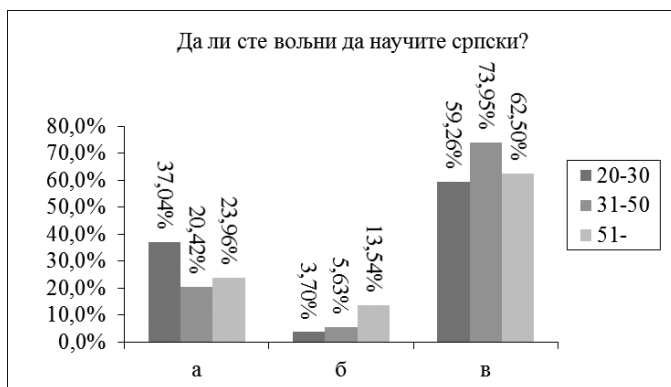
Ако ове податке повежемо с првом табелом (табела 4), видимо да су испитаници, упркос томе што су прво усвојили мађарски, касније солидно савладали српски, и то првенствено они који су завршили средњу школу или факултет. Међутим, не располажемо подацима о томе на ком су језику наставили своје школовање, и да ли су се селили.

Испитаници са основном школом (првенствено из Сенте и Суботице), међутим, показују значајну разлику у односу на одговоре друге две групе: њих 45,31% своје знање српског не сматра довољним, и радо би га научили. Особе које су завршиле само основну школу истовремено су најмање вољне да то ураде (њих 23,44%, насупротив анкетиранима са високом стручном спремом 1,56%, односно средњим образовањем 5,20%).

2.1.4. УСВАЈАЊЕ ЈЕЗИКА И СТАРОСНА ДОБ

Табела бр. 8

Одговори	Између 20–30 година	Између 31–50 година	Изнад 51 године
а	40	29	23
б	4	8	13
в	64	105	60
Укупно	108	142	96

Графикон бр. 7

Без обзира на старосну доб, већина испитаника је обележила одговор понуђен под в). Овакав резултат показује да већина анкетираних сматра да добро говори српски језик. Процентуално најчешће су тај одговор изабрали средовечни (31–50), тј. 73,95%. 10% је мањи број старијих (62,50%), и прикључује им се отприлике половина припадника младих (59,26%).

Учесници који не владају српским на задовољавајућем нивоу обележили су одговор под а), тј. да су вољни да га науче. Овај одговор су млади ода-

брали у највећем броју (37,04%), док је постотак средње генерације 20,42%. Најстарији су исто одговорили у сличном проценту (23,96%). Само је неколицина одабрала одговор који је понуђен под б) (не би учили српски). Од младих само 3,7%, средовечних 5,63%, док је дупло више најстаријих (13,54%) који нису вољни да добро науче српски језик. Претпостављамо да је млађој и средњој генерацији српски језик потребнији за напредовање у послу, а они који ускоро одлазе у пензију ређе се упуштају у савладавање нових знања.

2.2. Језик који се радије користи. У социалингвистичким истраживањима при испитивању ставова често срећемо следећа питања: којим се језиком или језичком варијантом најрадије/најчешће служите, за коју се ситуацију везује употреба одређеног језика, који језик сматрате тежим итд. Због тога смо Мађарима поставили питање који језик радије користе (мађарски или српски). Очекивали смо да ће школска спрема утицати на афинитет према српском и мађарском језику, као и на одабир чешће употребљаваног језика. Питање и понуђени одговори су следећи:

Којим језиком се најрадије служите?

а) мађарским

б) радо комуницирам на оба језика

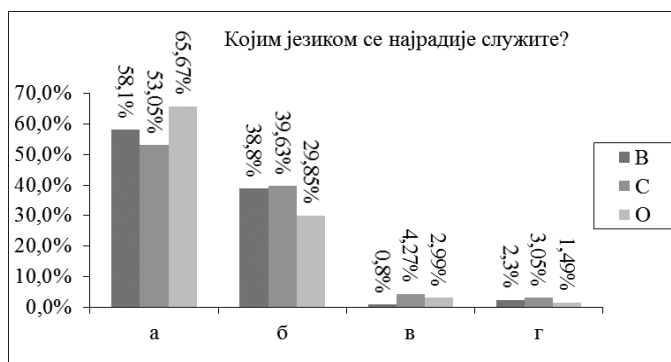
в) српским

г) другим мањинским или страним језиком

2.2.1. Језик који се радије користи ИЗ УГЛА НИВОА ОБРАЗОВАЊА

Табела бр. 9

Одговори	Високо образовање	Средње образовање	Основно образовање
а	75	87	44
б	50	65	20
в	1	7	2
г	3	5	1
Укупно	129	164	67

В – висока школска спрема; С – средња школска спрема; О – основна школска спрема

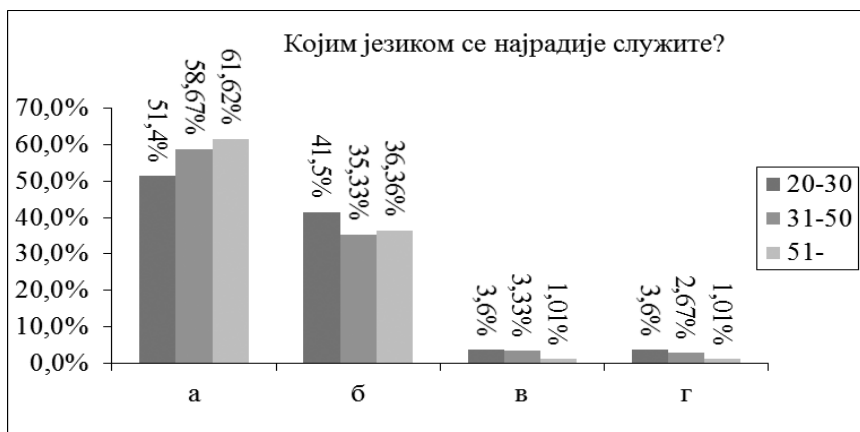
Графикон бр. 8

У вези са питањем којим језиком се испитаници најрадије служе, сва четири понуђена одговора су у сличном постотку обележена на свим нивоима образовања. У све три групе највише њих најрадије говори мађарски (58,14%, 53,05% и 65,67%). Природно је да најрадије користимо свој матерњи језик (сем ако дође до асимилације). Тако војвођански Мађари најрађе користе мађарски. Матерњим језиком се служе у неформалним ситуацијама (у породичном окружењу, међу пријатељима, са својим жупником), а српски је чешћи у формалним контактима (Kovács RÁCZ 2010). 38–39% испитаника са високим и средњим образовањем је изјавило да радо комуницира како на мађарском, тако и на српском језику. Број оних који су завршили основну школу а имају исто мишљење не заостаје у великом постотку (29,85%). Остала два понуђена одговора су бирана у занемарљивом броју. Исти је број испитаника који радије комуницирају на српском, односно којима није проблем говорити ни на мађарском, ни на српском.

2.2.2. ЈЕЗИК КОЈИ СЕ РАДИЈЕ КОРИСТИ ИЗ УГЛА СТАРОСНЕ ДОБИ

Табела бр. 10

Одговори	Између 20–30 година	Између 31–50 година	Изнад 51 године
а	57	88	61
б	46	53	36
в	4	5	1
г	4	4	1
Укупно	111	150	99

Графикон бр. 9

Код овог питања нисмо приметили већа одступања из угла старосне доби. Већина је одабрала одговор под а) (најрадије комуницирају на мађарском), и то просечно 51–61% испитаника. 10% мање младих (20–30 година),

тј. 51,35% њих мисли овако, као и 61,62% најстаријих. Нешто мање од половине учесника је обележила да радо користи оба језика (36–42%). Највише младих има овај став (41,45%), и за њима следе средовечни (35,33%), па затим старија генерација (36,36%). Остала два одговора – под в) и под г) – одабрало је мање од 4% анкетираних. Можемо закључити да већина испитаника најрадије говори свој матерњи језик, али и да многима не представља проблем када треба да говоре на српском.

2.3. Који језик је тежи? Процена тежине одређеног језика у тесној је вези са претходним питањима о ставу и са нивоом образовања. Међу Мађарима Карпатског басена распрострањено је уверење како је мађарски језик веома тежак (LANSTYÁK 1995). Занимало нас је да ли код војвођанских Мађара школска спрема утиче на процену тежине српског језика.

Који језик сматрате тежим?

а) мађарски

б) оба

в) српски

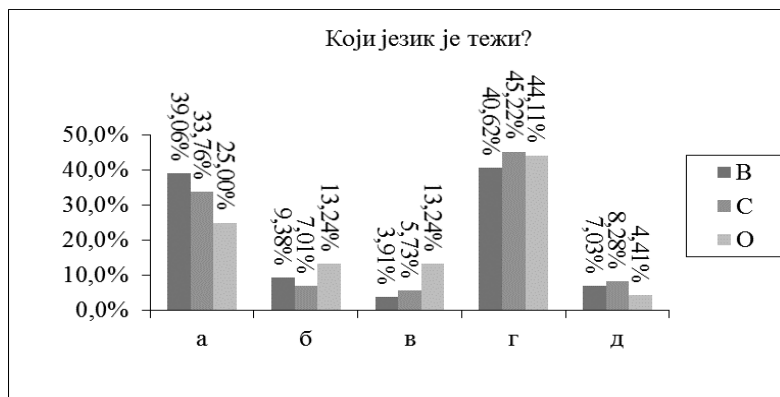
г) ни један није тежак, ако се човек једнако служи са оба

д) не знам

2.3.1. ТЕЖИ ЈЕЗИК И НИВО ОБРАЗОВАЊА

Табела бр. 11

Одговори	Високо образовање	Средње образовање	Основно образовање
а	50	53	17
б	12	11	9
в	5	9	9
г	52	71	30
д	9	13	3
Укупно	128	157	68

В – висока школска спрема; С – средња школска спрема; О – основна школска спрема

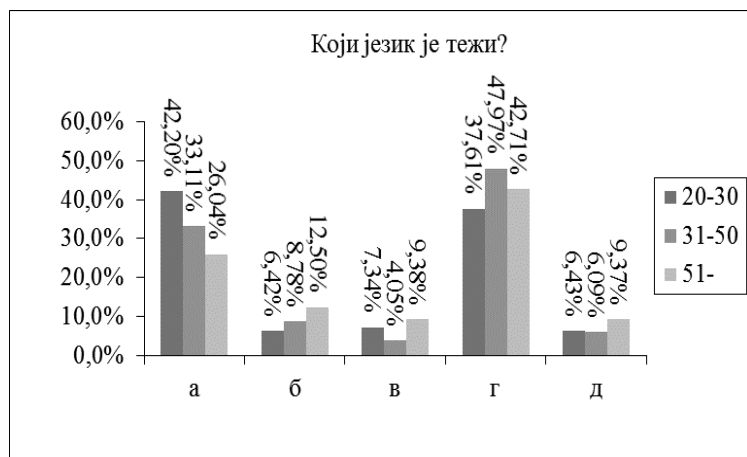
Графикон бр. 10

Испитаници са факултетском дипломом су у сличном односу обележили одговор а), тј. да се мађарски језик теже учи (39,06%), и одговор г), према ком ниједан језик није тежак ако се једнако користи (40,62%). Већина испитаника са средњом и основном школском спремом (скоро у истом проценту: 45,22% и 44,11%) је означило опцију г). Они који су завршили само основну школу су у нешто већем броју рекли да је српски језик тежи, и такође су у истом односу изјавили да су оба језика тешка (13,24%). Занимљиво је да релативно мало испитника сматра српски језик тежим (одговор под в).

2.3.2. ТЕЖИ ЈЕЗИК И СТАРОСНА ДОБ

Табела бр. 12

Одговори	Између 20–30 година	Између 31–50 година	Изнад 51 године
а	46	49	25
б	7	13	12
в	8	6	9
г	41	71	41
д	7	9	9
Укупно	109	148	96

Графикон бр. 11

42,20% младих тврди да је теже научити мађарски језик, а 37,61% њих мисли да ниједан језик није тежак, ако их често и упоредо користимо. Одговори средовечних су обрнути: 47,97% њих сматра да је тачан одговор под г), а 33,11% учесника је одабрало одговор под а). Слична расподела се може приметити и код најстаријих: 42,71% њих је обележио одговор под г), док се 26,04% слаже са тврдњом под а). Што је неко старији, мање верује да је мађарски, тј. његов матерњи језик тежи.

2.4. КОЈИ ЈЕЗИК ВАМ ЈЕ ДРАЖИ? Занимало нас је који је језик војвођанским Мађарима дражи, мађарски или српски. Зато смо мерили како се у зависности од школске спреме одражавају разлике у одговорима на ово питање:

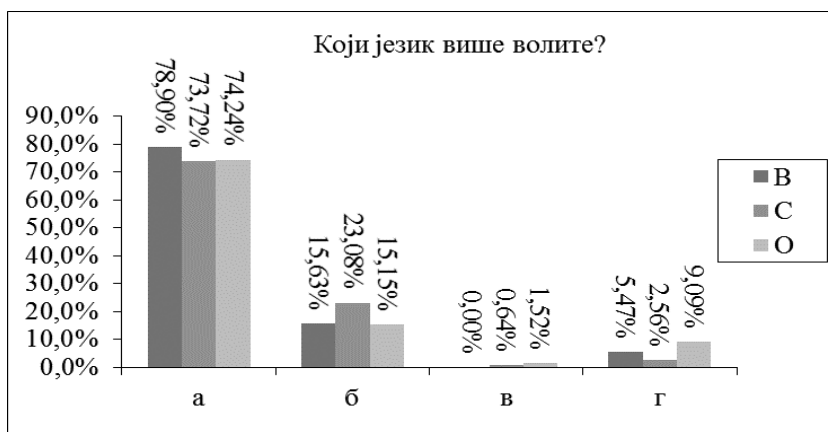
Који језик више волите?

- а) мађарски
- б) једнако волим оба језика
- в) српски
- г) не знам

2.4.1. ДРАЖИ ЈЕЗИК ИЗ УГЛА НИВОА ОБРАЗОВАЊА

Табела бр. 13

Одговори	Високо образовање	Средње образовање	Основно образовање
а	101	115	49
б	20	36	10
в	0	1	1
г	7	4	6
Укупно	128	156	66

В – висока школска спрема; С – средња школска спрема; О – основна школска спрема

Графикон бр. 12

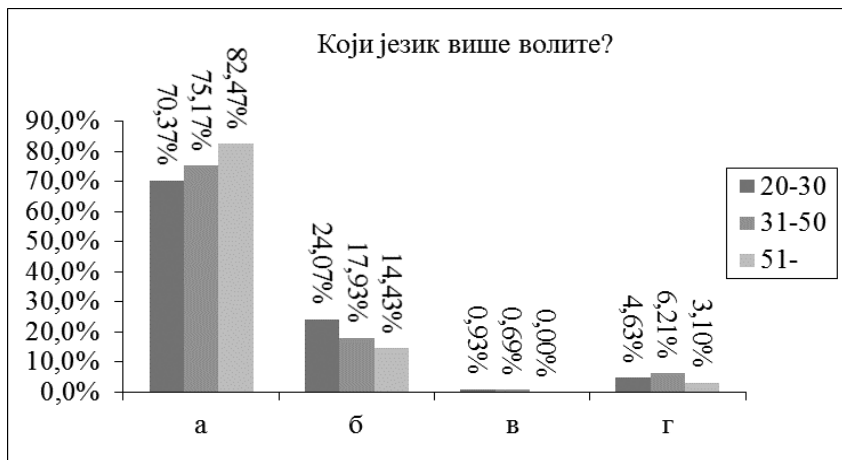
Питање који језик више воле је важно са становишта употребе, очувања језика и говорног понашања. Обрадивши одговоре нисмо наишли на значајнија одступања међу групама различитог нивоа образовања: све три групе су једногласно и у високом постотку означиле да више воле мађарски језик. На основу претходних истраживања двојезичности, која су рађена међу војвођанским Мађарима, већ смо утврдили да они највише воле матерњи језик (KOVÁCS RÁCZ 2011). Друга најчешће одабрана опција је одговор под б) (оба језика су једнако драга): 15,63% испитаника са факултетом; 23,08% са средњом и 15,15% са основном школом. Интересантно је да су последњи

понуђени одговор (не знам) најчешће одабрале особе са завршеном средњом школом. Предмет једног од следећих истраживања би могло бити и испитивање узрока за склоност ка одабраном језику (мађарском, српском или неком другом). 9,09% анкетираних са основним, 5,47% са високим, и 2,56% са средњим образовањем је изјавило да не могу да оцене који језик више воле. У оквиру појединих одговора највећа одступања се уочавају код одговора б): око 8% испитаника са средњом стручном спремом тврди да оба језика подједнако воли.

2.4.2. ДРАЖИ ЈЕЗИК И СТАРОСНА ДОБ

Табела бр. 14

Одговори	Између 20–30 година	Између 31–50 година	Изнад 51 године
а	76	109	80
б	26	26	14
в	1	1	0
г	5	9	3
Укупно	108	145	97

Графикон бр. 13

Већина испитаника недвојбено више воли свој матерњи језик. По старосној доби проценти су следећи: 70,37%, 75,17% и 82,47%. Старије генерације су нешто приврженије мађарском језику од средовечних, односно млађих. Одговор под б) (оба језика) је одабрало много мање анкетираних. Од младих 24,07%, средовечних 17,93%, док најстарији у најмањем постотку воле оба језика у истој мери (14,43%). Као што нам бројчани подаци показују, највише је младих који оба језика прихватају у истој мери.

2.5. СТЕПЕН ПОЗНАВАЊА ЈЕЗИКА. Испитаници су упоредили своје знање мађарског и српског језика. Овакав тип питања се јавља у социолингвистичким истраживањима тако што испитаници оцењују своје знање на скали од 1 до 5. Ми смо одабрали други начин, тј. понудили смо текстуалне одговоре од којих су анкетирани могли да бирају.

Упоредите своје познавање мађарског и српског језика:

- а) Оба језика говорим подједнако на нивоу матерњег језика.
- б) Боље владам мађарским језиком.
- в) Боље владам српским језиком.

2.5.1. СТЕПЕН ПОЗНАВАЊА ЈЕЗИКА ИЗ УГЛА НИВОА ОБРАЗОВАЊА

Табела бр. 15

Одговори	Високо образовање	Средње образовање	Основно образовање
а	35	50	8
б	87	96	53
в	5	9	3
Укупно	127	155	64

В – висока школска спрема; С – средња школска спрема; О – основна школска спрема

Графикон бр. 14

Пошто су испитаници упоредили своје познавање мађарског и српског језика, уочили смо да, без обзира на то којој групи припадају, већина сматра да боље говори мађарски. Испитаници са завршеном основном школом су у нешто већем проценту одабрали опцију б), 82,21%. Они су основну школу завршили на мађарском језику, и пошто нису наставили школовање, нису имали толике потребе да комуницирају на српском језику, за разлику од друге две групе. Нешто је мањи број оних који имају завршено средње или високо образовање, а тврде да оба језика говоре на нивоу матерњег. Мали је проценат оних који сматрају да боље говоре српски него мађарски.

Поред тога што све три групе испитаника сматрају да најбоље говоре свој матерњи језик, примећују се значајне разлике по нивоу образовања: 20,87% више особа са основном школом сматра да боље говори мађарски наспрам оних који су завршили средњу школу. Приметна је разлика и у ставу учесника са основном и високом школском спремом, јер је у првој групи за 14,31% процената више оних који сматрају да боље говоре свој матерњи језик, тј. мађарски у односу на оне који су завршили факултет.

Ниво образовања утиче и на ниво знања српског језика. Трећина особа која је изјавила да оба језика говори на нивоу матерњег завршило је средњу школу (32,26%). Трећина анкетираних са средњом школом је обележила овај одговор. 4% мање испитаника са високим образовањем сматра то исто, док је најмање оваквих особа са основном школом. За 19,76% је више оних који су се изјаснили за ову опцију, а имају средње образовање, наспрам анкетираних са основном школом. У свакој групи мање од 6% људи сматра да боље влада српским језиком.

2.5.2. СТЕПЕН ПОЗНАВАЊА ЈЕЗИКА И СТАРОСНА ДОБ

Табела бр. 16

Одговори	Између 20–30 година	Између 31–50 година	Изнад 51 године
а	31	41	21
б	70	95	71
в	5	8	4
Укупно	106	144	96

Графикон бр. 15

Све три групе деле исто мишљење. Бројчани подаци показују да мађарско становништво боље влада мађарским језиком. То тврди 66,04% младих, 65,97% средовечних и 73,96% најстаријих. Одговор под а) (оба језика говорим

на нивоу матерњег језика) је одабрало 29,25% младих, 28,47% припадника средње генерације, а најстаријих има најмање (21,88%). Само 4-6% испитаника сматра да боље влада српским језиком.

3. ЗАКЉУЧАК. Током истраживања смо се сусрели са неколико потешкоћа. Једна од њих је проналажење довољног броја особа изнад 51 године, као и оних који су завршили само основну школу. Особе са основним образовањем су биле и најнесигурније у испуњавању анкета. Добили смо и један неочекивани резултат: постоје разлике између језичких ставова особа са факултетским и основним образовањем.

Учесници су у релативно малом проценту изјавили да је српски језик тежак, мада многи сматрају да га слабо говоре. По нашем мишљењу, то је одраз несигурности у сопствене језичке компетенције. Необично је да је више особа са завршеном средњом школом које тврде да подједнако добро говоре оба језика (на нивоу матерњег) него оних са високом стручном спремом. Из наших претходних истраживања знамо да се војвођански Мађари желе прилагодити језичком знању саговорника, и да одабир мађарског или српског језика заправо не зависи од њих самих, него од партнера у комуникацији. Та истраживања су нам показала да се у породичном кругу обично говори матерњи језик, тј. мађарски (KOVÁCS RÁCZ 2010; 2012), а у формалним ситуацијама се користи српски језик. Све три посматране групе имају позитиван став према оба језика (KOVÁCS RÁCZ 2010), и у већини су вољни да науче српски језик ако га не знају довољно добро.

Настава српског језика као нематерњег у војвођанским основним и средњим школама није задовољавајућа, јер се уочавају велике разлике у знању у зависности од регије становања. Проблематично је и нефункционално знање српског у оним хомогеним мађарским селима која су окружена српским насељима. Млади у овим местима су двојезични, али ниједним језиком не владају у довољној мери, јер је настава матерњег језика у средњој школи субтрактивна, тј. меша се стандардни језик и један варијетет. То онемогућава да се у потпуности савлада стандардни мађарски језик. Мале језичке заједнице говоре искључиво локалном варијантом мађарског језика, који је дијалекатског типа и доминантног карактера. Млади из града, међутим, много боље познају (мађарски и српски) стандардни језик (GÁBRITY MOLNÁR 2007). Према томе, за успешно савлађивање језика би требало створити могућност да се у селима ради по нешто другачијем програму у односу на градове, а препоручљиво је и да се план у хомогеним срединама разликује од оног који је намењен мањинским заједницама.

Потребна је реформа како у основном, тако и у средњем образовању. Требало би заменити субтрактивну наставу адитивном, која нам омогућава да постепено уводимо стандардни језик у наставу, било да се ради о варијетету једног језика, о језику друштвене средине или о страном језику. Овакав начин школовања је већ општеприхваћен и успешно је уведен у многим земљама Европе. На пример, по наставном плану и програму Швајцарске тек у осмом разреду се захтева познавање варијетета и књижевног немачког језика на истом нивоу (уп. SZABÓ 2004). Сличан школски систем постоји и у неким деловима Немачке.

У војвођанским мађарским одељењима учење језика (матерњег, српског и страног) треба да тежи ка функционалној и ситуативној двојезичности, тј. са наставом језика треба кренути од говорне варијанте која се, првенствено, користи у одређеним ситуацијама. Ово би помогло да се искорени нефункционална двојезичност. Наш рад показује велику потребу за овим и, по нашем мишљењу, ниво образовања може донекле да утиче на знање више језика. На основу горњих података се може закључити да су војвођански Мађари који имају вишу школску спрему више вољни да поправе ниво своје језичке компетенције за било који језика тако и за српски. Методику, међутим, може да створи и обезбеди само школа.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- BARLAI, Jenő, Irén GÁBRITY MOLNÁR (szerk.). *Hazaérsz. Esély és egyenlőség a Vajdaságban*. Szabadka: Grafoprodukt, 2008.
- BARTHA, Csilla: *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2000.
- BORBÉLY, Anna. A nyelvmegőrzést és a nyelvcserét befolyásoló demográfiai és társadalmi faktorok. *Valóság* 43/6 (2000): 36–47.
- BORBÉLY, Anna. *Nyelvcseré. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében*. Budapest: Készült az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztályán, 2001.
- BORBÉLY, Anna. *Kétnyelvűség*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2014.
- FÖRIS, Ágota. Kutatásokról nyelvészeknek. *Bevezetés a tudományos kutatás módszertanába*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2008.
- GÁBRITY MOLNÁR, Irén. Vajdasági fiatal magyar diplomások karrierje, migrációja, felnőttoktatási igényei. Csata Zsombor, Mandel Kinga (szerk.). *Karrierutak vagy parkoló pályák? Friss diplomások karrierje, migrációja, felnőttoktatási igényei a Kárpát-medencében*. Budapest: MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2007, 132–173.
- GÖNCZ, Lajos. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest – Újvidék: Osiris Kiadó, Forum Könyvkiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely, 1999.
- KOVÁCS RÁ CZ, Eleonóra. A magyar és a szerb nyelv helyzete, alkalmazása a vajdasági magyarság körében *Létünk*. Újvidék: Forum Könyvkiadó Intézet, Újvidék, 40/3 (2010): 104–119.
- KOVÁCS RÁ CZ, Eleonóra. *Nyelvi attitűdök a vajdasági magyarság körében*. Novi Sad: Sajnos, 2011a.
- KOVÁCS RÁ CZ, Eleonóra. Odnos vojvodanskih Mađara prema upotrebi mađarskog i srpskog jezika. Ivana Živančević Sekeruš (ur.). *Susret kultura. Šesti međunarodni interdisciplinarni simpozijum. Zbornik radova. Knjiga I*. Novi Sad: Filozfski fakultet, 2011b, 139–150.
- KOVÁCS RÁ CZ, Eleonóra. Interethnic Spaces of the Serbian and Hungarian Language Use in Vojvodina. A Language Attitude Study (Language Attitude Study). László Dávid (ed.) *Philologica. Acta Universitatis Sapientiae. Sapientia Hungarian University of Transylvania* 4/2 (2012): 373–384.
- LANSTYÁK, István. A nyelvek többközpontúságának néhány kérdéséről. *Magyar Nyelvőr* 118/3 (1995): 213–236.
- SZABÓ, József: *A nyelvjárás és az irodalmi nyelv helye német Svájcban, különös tekintettel az iskolai oktatásra*. <<http://www.c3.hu/~nyelv/or/period/1291/129104.pdf>> 20.08.2014.
- TRUDGILL, Peter. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged: JGYTF Kiadó, 1997.

Eleonora Kovač-Rac

LINGUISTIC ATTITUDES AND BILINGUALISM OF HUNGARIANS IN VOJVODINA
IN RELATION TO THE LEVEL OF EDUCATION AND AGE

S u m m a r y

The study presents the linguistic attitudes of adults (over the age of 20) of Hungarian minority in Vojvodina interviewed in four towns (Subotica, Zrenjanin, Novi Sad, Senta) regarding the Hungarian and Serbian languages. It continues and complements the previous research on the attitudes towards bilingualism among Hungarians in Vojvodina. Related to the level of education as well as to age groups (20-30 year-olds, 31-50 year-olds, and over 51), answers were given to the following questions: when the respondents started learning Hungarian and Serbian; whether they would be keen on learning Serbian; which language or languages they find difficult; which language they prefer to communicate in; which language they are keener on; and how they assess their fluency in Hungarian and Serbian. The greatest discrepancy regarding the level of education was registered in terms of assessing the respondents' language fluency, as well as judging the difficulty of the two languages. Looking at the three age groups, the majority of 20-30 year-olds and the over-51 group has shown the most significant differences. The greatest dissimilarity between these two groups appears regarding the difficulty of the Hungarian and Serbian languages. Namely, the 20-30 year-olds consider their mother tongue i.e. Hungarian by 16.16% more difficult in comparison with the assessment of the over-51 group. In addition to this, the respondents preferred their native language much more, but there is a high percentage of those who are equally keen on both languages. The aim of the study is to utilize the obtained results for modifying the curriculum of the Hungarian and Serbian languages for students who are native speakers of Hungarian, as well as to improve additive language learning. The research is relevant also because it draws attention to the relation between linguistic attitude and education, as well as creates the methodology and possible ways of functional-situational bilingualism in classes with Hungarian as a teaching language in Vojvodina. It is of utmost importance that grammar-centered language teaching should be replaced by the additive method in these classes.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за хунгарологију
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
kovacsraceleonora@gmail.com

IN MEMORIAM
ЦОШУА ФИШМАН
(18. VII 1926–1. III 2015)

Цошуа Фишман (Joshua A. Fishman), утемељивач модерне социологије језика и у светским размерима најутицајнији аутор на овом научном подручју, пролетос је преминуо у свом дому у њујоршкој општини Бронкс, у 89. години живота. Рођен у Филаделфији, у породици јеврејских имиграната из царске Русије чији су сви чланови били двојезични, са јидишем као кућном светињом, Фишман се школовао и магистрирао на Пенсилванијском универзитету, да би на Колумбији у Њујорку стекао докторат из социјалне психологије. Највећи део каријере провео је на универзитету Јешива у Бронксу као професор психологије и социологије, где је био и декан факултета за друштвене и хуманистичке науке и академски потпредседник, а по пензионисању је као гостујући професор додатно предавао образовање и лингвистику на универзитету Станфорд у Калифорнији. Гостовао је на многим универзитетима и научним институтима широм света, а на својим честим путовањима посебну пажњу је посвећивао малим етничким заједницама у њиховој борби за опстанак и очување сопствених језика – ирског, фризијског и баскијског у Европи, индијанских и имигрантских језика у САД, кечуе и ајмаре у Јужној Америци, маорског на Новом Зеланду, домородачких језика Аустралије, и других. Добитник је многих награда и признања.

Неуморан у свему што је радио, Фишман је поистовећивао свој живот са својим радом, што је истакао већ у наслову једног аутобиографског чланка (FISHMAN 1991), а његова дубока хуманистичка посвећеност бољитку човечанства служила је као пример генерацијама ученика и следбеника; како је једном приликом речено, цео свет је био његова учионица. У широким оквирима социологије језика Фишман се највише бавио билингвизмом и мултилингвизмом, двојезичним образовањем, планирањем језика, мањинским и угроженим језицима, проблемима очувања и замене језика, ставовима према језику, односом језика, етничитета и национализма, те социологијом и друштвеном историјом јидиша.

Овај списак приказује нам Фишмана као човека у неку руку судбински предодређеног за управо такве преокупације, јер ако се боље погледа све оне природно извиру из личног искуства детета одраслог између два језика, једног мањег и угроженог али ближег срцу од оног другог, великог и надмоћног. Како је једном записао, имао је срећу да буде истовремено изложен модерној западној и класичној јеврејској мисли, уз удобност поседовања енглеског за ширу комуникацију и јидиша за „етничку интимност”. На тај

начин он је, готово би се могло рећи, својом науком рекреирао и накнадно осветлио сопствени животни пут. А дисциплинарно гледано, однос језика и друштва је у његовој визији, али и с обзиром на његове разноврсне стручне квалификације, поред социологије и лингвистике значајно укључивао и социјалну психологију, антропологију, историју, образовање, политичке науке, географију и студије религије.

Из наведених области, поред руковођења разним пројектима, он је као изузетно плодан аутор и уредник написао или приредио близу сто књига и објавио око хиљаду чланака. Његова прва велика студија из социологије језика, *Језичка лојалност у Сједињеним Државама*, објављена је 1966. Године 1968. под његовим уредништвом је изашао утицајни *Зборник из социологије језика*, првенац у својој области, за којим су у наредној деценији дошли зборници *Најпредак у социологији језика* (1971–2) и *Најпредак у планирању језика* (1974). Из истог периода су монографије *Социолингвистика* (1970) и *Социологија језика* (1972), у основи иста књига али под различитим насловима који одражавају ауторово почетно осцилирање између два термина, од којих ће предност дати потоњем, као адекватнијем с обзиром на природу и ширину подручја његових интересовања, али уз разликовање фокуса. Социолингвистика ће се у даљем ходу обликовати као наука о друштвено условљеним језичким појавама (скраћено, језик у друштву), а социологија језика као наука о језички испољеним друштвеним појавама (скраћено, друштво у језику), дакако подразумевајући значајно преклапање ових условно раздвојених области. Из тог времена је и још увек актуелна расправа *Језик и национализам* (1972), а из наредног периода ћемо навести монографију *Преокрећање замене језика* (1991b) и зборник *Приручник о језику и етничком идентитету* (1999).

Овде смо поменули само неке од Фишманових публикација општије тематике за које се приближно може проценити да су оствариле највећи утицај, посебно у смислу тематског и методолошког заснивања нових дисциплина; наслови оригинала дати су ниже у списку цитиране литературе, и могу се лако идентификовати према годинама издања. Поред тога био је оснивач и главни уредник најзначајнијих серијских издања без којих се савремена социологија језика тешко може замислити – едиције *Contributions to the Sociology of Language* и часописа *International Journal of the Sociology of Language*, који континуирано излазе већ неколико деценија, те уредник мноштва других колективних публикација.

Поједини Фишманови теоријски увиди, подржани резултатима емпијских истраживања, веома су запажени и често цитирани и у општелингвистичкој литератури. Овде можемо поменути типологију односа између билингвизма и диглосије, и у тим оквирима његов познати појам проширене диглосије. За разлику од класичног Фергусоновог тумачења диглосије као напоредног функционисања двају варијетета истог језика, вишег и нижег, у датој говорној заједници, Фишман овај појам проширује у два правца: у функционалној дистрибуцији у игри може да буде и више варијетета (триглосија, полиглосија), и то не нужно истог језика, јер ови могу припадати и различитим језицима. А у вишејезичним срединама корисним се показало његово чувено питање „Ко говори којим језиком коме и када?“, што је наслов

једног његовог чланка (FISHMAN 1965) у коме је истакнута неопходност систематске контекстуализације у различитим говорним ситуацијама. (Пишући ове редове присећам се како ми је о методолошкој важности овог питања за истраживања вишејезичности у Војводини давних дана говорила Меланија Микеш, иначе у једном периоду члан Уређивачког одбора поменутог угледног часописа).

А општије узев, у методолошком смислу је вредан помена и Фишманов мање познати али карактеристични концепт „централизовања периферије”. У већ цитираном исповедном чланку он каже и следеће: „У социolingвистичким оквирима специјализовао сам се за маргиналне групе, запостављене језике, заборављене појединце, непримећене могућности и застареле или друштвено деградиране предмете интересовања“ – највише зато што „периферија увеличава и разјашњава” средиште ствари и збивања, па се са стране боље види шта се тамо заправо дешава. Отуда периферно није самим тим и неважно, а „општи принципи изведени из проучавања мањинских заједница и њихових угрожених језика, ако су исправно постављени, поседују широке могућности примене у социolingвистичким контекстима широм света”, укључујући и тзв. велике језике (FISHMAN 1991: 113).

Као аутор Фишман уме да буде прилично захтеван, пишући брзо али повремено у дугачким и заплетеним реченицама и са доста понављања, са истим или сличним текстовима у разним публикацијама, што понекад збуњује и изазива библиографске тешкоће. Стиче се утисак да му се увек журило да напише и уради што више и још више од тога, па није стизао да се задржава око језичко-стилских финеса. Поред тога, неки од његових радова су за социолошки слабије образованог читаоца, недовољно упознатог са одговарајућим апаратом и стручним жаргоном, тежи за праћење и услед обиља табела, дијаграма и статистика, тако да су ти радови не само садржински него и формално ближи социолозима него лингвистима. Али не би било фер инсистирати на овоме, јер и када ваљано читање оваквог аутора тражи нешто већи напор, тај труд несумњиво доноси плода. А осим тога, ширим круговима стручних читалаца Фишман је близак, вероватно у подједнакој ако не и већој мери, као свестрано обавештен, инспиративан и истрајан уредник и приређивач целе библиотеке интердисциплинарних зборника радова аутора различитих специјалности, из великог броја земаља на свим континентима. У својој укупности они образују својеврстан академски рајски врт у коме свако може да пронађе много цвећа по мери свог укуса и својих потреба.

Овај изузетно продуктивни прегалац оставио је трага и у југословенским земљама. Још крајем седамдесетих година прошлог века у Сарајеву је објављена његова веома позната и популарна уводна књига о социологији језика (FISHMAN 1978), на основу предлога Меланије Микеш а у преводу и са предговором Срђана Јанковића, уз Мидхата Риђановића као редактора превода. Она је коришћена и у настави на нашим универзитетима, па је тако кроз дуги низ година била на списку литературе за предмет Социolingвистика на постдипломским студијама Филолошког факултета у Београду, који је држао потписник ових редова. Уз то су Фишманови радови цитирани у многим прилозима српских и југословенских лингвиста. С друге стране, поменути часопис, који готово искључиво објављује тематске бројеве, од

којих су многи одређени територијално, један од њих је посветио Југославији (MAGNER 1985), а по њеним распаду уследили су бројеви о Словенији (GREENBERG 1997), Македонији (ТОПОЛИНСКА 1998), Хрватској (ФИЛИПОВИЋ – КАЛОГЈЕРА 2001) и Србији (РАДОВАНОВИЋ – МАЈОР 2001). Овом последњом публикацијом овдашња социолингвистика, у компетентном избору и са упутним предговором, успешно је представљена светској научној јавности.

Поред свог ауторског и уредничког ангажмана, Фишман је био иницијатор разноврсних пројеката у науци, али и у друштвеном животу. Оригиналан мислилац и теоретичар са израженим смислом за формулисање и диференцирање сложених идеја и појмова, он је имао и истанчан слух за проблеме такозваних обичних људи, нарочито у малим, запостављеним заједницама којима прети нестанак, чиме се открива и његова дубоко људска димензија убеђеног али забринутог хуманисте. Пријатне личности, био је заинтересован, инспиративан и духовит саговорник. Ово знам из сопственог искуства, будући да сам се с њим сусрео, и провео неко време на заседањима, односно у разговору, у два маха на научним скуповима. Први пут је то било у Отави 1986. године, на Унесковом међународном колоквијуму о планирању језика, а други пут безмало две деценије касније, у Барселони 2004. године, на конгресу Унесковог програма о језичкој разноликости, одрживости и миру, којом приликом му је као почасном госту додељена престижна награда *Linguarum*. Више о тим сусретима, и о Фишману уопште, писао сам у мемоарском делу своје књиге *Језик и идентитет* (BUGARSKI 2010), па то нећу овде понављати. Додаћу само да ме вест о његовом одласку, пет година пошто је тај текст написан, није оставила хладним; а да је наука о језику и друштву тиме изгубила једног од својих главних корифеја – о томе не може бити двојбе.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- BUGARSKI, Ranko. Džošua Fišman. [У књизи: *Jezik i identitet*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2010, 177–180].
- FILIPović, Rudolf, Damir KALOGERA (eds.). Sociolinguistics in Croatia. *International Journal of the Sociology of Language* 147, 2001.
- FISHMAN, Joshua A. Who speaks what language to whom and when? *La Linguistique* 1:2 (1965), 67–88.
- FISHMAN, Joshua A. *Language Loyalty in the United States*. The Hague: Mouton, 1966.
- FISHMAN, Joshua A. (ed.). *Readings in the Sociology of Language*. The Hague: Mouton, 1968.
- FISHMAN, Joshua A. *Sociolinguistics: A Brief Introduction*. Rowley, MA: Newbury House, 1970.
- FISHMAN, Joshua A. (ed.). *Advances in the Sociology of Language* I-II. The Hague: Mouton, 1971–2.
- FISHMAN, Joshua A. *The Sociology of Language: An Interdisciplinary Social Science Approach to Language in Society*. Rowley, MA: Newbury House, 1972.
- FISHMAN, Joshua A. *Language and Nationalism: Two Integrative Essays*. Rowley, MA: Newbury House, 1972.
- FISHMAN, Joshua A. (ed.) *Advances in Language Planning*. The Hague: Mouton, 1974.
- FISHMAN, Joshua A. *Sociologija jezika: interdisciplinarni društvenonaučni pristup jeziku u društvu*. Sarajevo: Svjetlost, 1978.
- FISHMAN, Joshua A. My Life through My Work; My Work through My Life. E. F. K. Koerner (ed.). *First Person Singular II*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 1991, 105–124.

-
- FISHMAN, Joshua A. *Reversing Language Shift: Theory and Practice of Assistance to Threatened Languages*. Clevedon: Multilingual Matters, 1991.
- FISHMAN, Joshua A. (ed.). *Handbook of Language and Ethnic Identity*. New York: Oxford University Press, 1999.
- GREENBERG, Marc L. (ed.). The Sociolinguistics of Slovene. *International Journal of the Sociology of Language* 124, 1997.
- MAGNER, Thomas F. (ed.). Yugoslavia in Sociolinguistic Perspective. *International Journal of the Sociology of Language* 52, 1985.
- RADOVANOVIĆ, Milorad, Randall A. MAJOR (eds.). Serbian Sociolinguistics. *International Journal of the Sociology of Language* 151, 2001.
- TOPOLINJSKA, Zuzanna (ed.). The Sociolinguistic Situation of the Macedonian Language. *International Journal of the Sociology of Language* 131, 1998.

Ранко Буžарски

Филолошки факултет
Катедра за англистику
Студентски трг 3, 11000 Београд, Србија
rbugarski@fil.bg.ac.rs

Александар Лома. *Топонимија Бањске хрисовуље*: ка осмишљењу старосрпског топономастичког речника и бољем познавању општесловенских именословних образаца. Београд: САНУ, 2013, 386 стр. (= Библиотека Ономатолошких прилога / САНУ, Одељење језика и књижевности, Одбор за ономастику; 2).*

Наш једини часопис посвећен искључиво ономастици, *Ономатолошки прилози*, у трећој деценији излагања обogaћен је посебном едицијом повремених издања, названом *Библиотека Ономатолошких прилога*,¹ у оквиру које се недавно² појавио већ други наслов, *Топонимија Бањске хрисовуље*.

Иако њен већи део запрема речник старосрпских топонима, ова монографија доноси много више од самог речника имена места и топографских појмова једне владарске повеље из XIV века. То је студија из српске, старосрпске и словенске ономастике какву досад нисмо имали: у нашој средини уопште није постојало ништа слично, а на ширем словенском терену, где су ономастичке студије неупоредиво развијеније него у нас, тешко да јој се може наћи пандан – не по обиму и захвату грађе већ по свестраности и продубљености анализе.

Ради се о књизи која је била предодређена да буде изузетна, већ зато што је такав сам предмет њеног истраживања, *Бањска хрисовуља* (БХ)³ – и то из више разлога ванлингвистичке и лингвистичке природе: БХ садржи не само обиман него и необично разуђен топономастички материјал,⁴ а језик

* Овај приказ је резултат рада на пројекту „Етимолошка истраживања српског језика и израда *Етимолошког речника српског језика*” (бр. 178007) који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Серију је отворила монографија Радојке Цицмил-Реметић, *Топонимија Пивске џланине*, Београд 2010, 354 стр.

² Папирна верзија је, из финансијских разлога, доста задоцнила за електронском која је одавно доступна на сајту САНУ (<www.sanu.ac.rs/Izdanja/ElIzdanja/Toponimija-1.pdf> 31.08.2015.).

³ Ова владарска повеља са златним печатом позната је и под именом Светостефанска, према свецу коме је била посвећена гробна црква краља Стевана Уроша II Милутина, али се, као дистинктивнији, све више користи епитет изведен од имена манастира (који је краљ Милутин основао 1313. године, на оброница планине Рогозне, близу Звечана). Хрисовуља је написана 1316. године, а затим је, као и мошти дародавца, краља Милутина, имала бурну историју која се завршила у турском царском архиву где су је крајем XIX века открили аустријски чиновници. Први препис је издао Љубомир Ковачевић 1890. у Београду (готово истовремено је публикован и Јагићев у Бечу), а тек недавно је, 2011. године, проф. Ђорђе Трифуновић објавио репрезентативно издање. Његов први том садржи фотографије свих листова повеље, а други том, поред преписа, и пар пропратних студија – једна од њих, посвећена анализи топонима БХ, додатном проширеном и продубљеном анализом, као и формирањем речника, израсла је у монографију која је пред нама.

⁴ Таква ситуација последица је не само широкогрудости Милутинове према манастиру у чијој је цркви намеравао да се сахрани, већ и његове владарске замисли да задужбини

којим је написана представља драгоцену сведочанство језичке историје, довољно рано – у односу на друге две значајне старосрпске повеље, *Дечанску* и *Призренску* – да чува дистинктивне црте битне за реконструкцију (в. нап. 6, 12).

Други фактор особености ове књиге заслуга је самог аутора: његова компетентност, проистекла из вишедеценијског студиозног бављења српском и словенском ономастиком, омогућила му је да читав корпус подвргне изузетно продубљеном проучавању на нивоу српског језика (попис варијаната, евидентирање историјских потврда, унакрсно поређење историјских и етнографских извора итд.) као и широкој компаративној анализи, на словенском и балтословенском плану. У домену квантитета, то је имало за последицу да су осим 651 топонима садржаног у насловима у речничком делу, описани и многи други, како старосрпски тако и савремени топоними, као и бројна лична имена и многи апелативи. Тиме ова књига прераста у истински старосрпски – и српски уопште – топономастички речник, па чак и у етимолошки речник ограниченог захвата.

Пре него што представимо неколико илустративних примера одредница речника, треба се упознати са сложеном структуром ове монографије.⁵

Након „Уводне речи” (стр. 9) следи Прво, уводно, поглавље „Предмет и циљеви истраживања” (11–18). На свега неколико страна аутор је подробно изложио све што је битно за разумевање тема његовог истраживања наведених у наслову и поднаслову – нарочито скрећући пажњу на елементе поднасловова.

Прво појашњава да су општесловенски именословни о б р а с ц и „оне топонимске и антропонимске структуре које се виšekратно реализују на једној језичкој територији у истом или варирајућем лику; варијантност може бити фонетска, морфолошка и лексичка. Однос међу појединим реализацијама, илустрован паровима старосрпских и инословенских паралела, иде од потпуне подударности (стсрп. *Галич* : рус. *Галич*), преко закономерног гласовног разилажења (стсрп. *Крабијно* : рус. *Коробейно* < псл. **Korbyjno*) и морфолошко-творбених варијација (стсрп. *Сѣуденица* : рус. *Студенка*) до различитих лексичких попуна обрасца (стсрп. *Сѣрацина сѣѣвна* : чеш. *Strašná skála*)” (стр. 12).

У наставку се прецизира да је с т а р о с р п с к и т о п о н о м а с т и ч к и р е ч н и к, заправо „жељена база речнички уобличених података о свим топонимима ... посведоченим у старосрпским и српкословенским споменицима”, коју треба конципирати тако да средишњу улогу у интерпретацији појединог имена игра опредељење творбеног типа (у оквиру неке постојеће

подарени поседи треба да буду што шире распоређени диљем „корених” српских земаља (стр. 295–296, в. и нап. 7).

⁵ На први поглед, ова монографија се обимом од 386 страница сврстава у умерено опширне. Међутим, већ летимичан преглед уводних поглавља, а нарочито речничког сегмента, открива велику графичку економичност (низом скраћеница, од уобичајених као што је ЛИ = „лично име” или ф. за „femininum”, до нестандартних као „изм. ост.” = „између осталог”, дакле 8 словних места уместо 14) као и компактност лапидарно формулисаних опаски и судова – што додатно увећава садржајност те 651 одреднице и свих коментара који су из њих проистекли, те били сумирани у завршним поглављима.

типологије) у коју сврху је овде, на основу довољно великог старосрпског узорка, начињен прелиминарни модел творбене типологије који је отворен за будуће дораде на основу новог материјала (13–15).

И најзад, описана је БХ као извор топономастичке грађе, тако што је она стављена у контекст трију великих оснивачких повеља (друге две су *Дечанска хрисовуља*, у своје три варијанте, и *Свештоарханђелска* или *Призренска хрисовуља* цара Душана) које обилују ономастичким подацима са старосрпског тла. Међу њима је БХ не само најстарија (сам почетак XIV века), него се одликује највећом верношћу и прецизношћу записа антропонима и топонима.⁶ Ова прецизност на нивоу грађије представља драгоцену полазиште за темељно етимолошко разматрање и иначе богате и квалитетне ономастичке грађе коју садржи БХ. Најзад, ту су и географски разлози јер БХ својим инвентаром имена отвара најшири (међу три повеље) увид у топографију онога што аутор назива „језгреним српским земљама преднемањихког доба”⁷ – дакле, БХ пружа најбољи узорак старосрпске топонимије, и по ширини захвата и по квалитету записа.

Друго, централно, поглавље „Речник топонима забележених у *Бањској хрисовуљи*” (19–237) почиње кратким освртом на поступак екскерпције, затим описом структуре одреднице, прегледом правила транскрипције и подсећањем на азбучни редослед (због позиције три слова којих нема у савременој српској азбуци). Затим следи речник који на 216 страна доноси 651 одредницу (осим „празних”), које су структуриране тако да поред наслова нормализованог у верзалу, и оригиналног лика речи (или синтагме) те граматичког одређења и локације (у Ковачевићевом препису, в. нап. 3) садрже коментар (ситнијим слогом!). Према прилици, чине га следећи пригодно обележени сегменти: формална запажања и појашњења у вези са начином писања, гласовним ликом, особеностима деklinације, идентификација имена у другим изворима и на терену, те творбена класификација назначена упућивањем на параграфе у посебном одељку „Творба” и, на крају, етимологија поткрепљена, по могућству, што непосреднијим паралелама из целог словенског света, те завршни етимолошки коментар. Сваки сегмент почиње одговарајућом иконицом, што олакшава сналажење у згуснутом тексту ситног фонта. За шире изводе из неколико одредница којима се илуструју битни доприноси овог речника, в. на крају ово приказа.

Треће, кључно, поглавље „Творбени типови топонима заступљени у *Бањској хрисовуљи* (239–266) доноси 36 основних типова и око стотину подтипова. Овде су размотрени: 1. Топографски термини у *Бањској хрисовуљи* и 2. (и даље) Творба топонима у *Бањској хрисовуљи*. Ту се издвајају:

1.1. Називи за физиогне топографске објекте (њих 7), 1.2. Називи за антропогене топографске објекте (њих 11) и 1.3. Метафоре и експресивне формације

⁶ Ту се слова *ѣ* и *ѥ* готово без изузетка, а *ѧ* у већини случајева, пишу управо тамо где им је етимолошко место – без супротних случајева хиперкоректног писања *ѣ* за *ѧ*, *ѥ* за *ѧ*, *ѧ* за *ѧ* и – и чува се разлика између тврдог и меког *р*. Тиме је одражена јасна дистинкција између коренских вокала у *лысьць* (од псл. **lyszь* ‘ћелав, го’) и *лисиче рав’ни* (од псл. **lisica* ‘Vulpes’ итд.) (в. стр. 15).

⁷ У питању су простори од Саве до јужног Приморја и Скадарског језера, од Пештери до извора Лима, од Лаба до источне Херцеговине (в. стр. 16, такође 295–296).

(њих 2 тј. 4). У наставку се (§§ 2–7) нижу конкретни творбени типови: 2. Атрибутивне синтагме (АС) и асуфиксална универбизација (АУ): 2.1. Примарни придеви; 2.2. АС са посесивима на *-jъ*; 2.2.1. АС (од сложених антропонима, од хипокористика и надимака, од радних именица и поименичених придева на *-ъсь* са значењем колективне припадности, од етника, од страних именских основа, од звања, од зоонима, те Проширења са *-n-* јотованог суфикса; 2.2.2. АУ (од сложених антропонима, од хипокористика типа *Будим*, од хипокористика на *-ъко* (*-ъкъ*), *-ъсь*, од изведеница на *-ъсь* са глаголом у основи, од топонима, од других словенских основа, од страних имена, од зоонима; 2.2.3. Придеви од зоонима на *-ъjъ*; 2.3. Придеви на *-ъпъ*; 2.4. Придеви на *-овъ* и међу њима АС од *и*-основа, од (*j*)*о*-основа, од *а*-основа, те АУ од *и̋*-основа, *о*-основа; 2.5. Придеви на *-инъ*, уз дистинкцију између његове посесивне и дескриптивне функције и разликовање АС од АУ, те издвајање случаја када *-ъп'ъ-jъ* > *ъи*; 2.6. Придеви на *-ъскъ*, у АС и АУ; 2.7. Придеви на *-ѣпъ*; 2.8. Глаголски придеви као *pt. perf. pass.* на *-нъ* (АС и АУ); *pt. perf. pass.* на *-тъ*; *pt. praes. act.* на *-от'*; герунд на *-тъjъ*; 2.9. Остала придевска образовања (*-атъ*, *-астъ*), у АС и АУ;

3. Универбизација са суфиксацијом: 3.1. са суфиксом *-икъ* (од основних придева, придева на *-ъпъ*, и на *-овъ*); 3.2. са суфиксом *-ика* (од основних придева, од *j*-посесива, од придева на *-ъпъ*, на *-епъ*, на *-ѣпъ* те придева на *-овъ*, *-авъ* и од глаголских придева, активних и пасивних); 3.3. са суфиксом *-ъсь* (од основних придева, од придева на *-(ъ)jъ*, на *-ъпъ*, на *-овъ*, на *-авъ*, на *-ivъ*, *-авъ* и од партиципа перфекта активног; 3.4. са суфиксом *-ъкъ*; 3.5. са другим универбизујућим суфиксима *-ар'ъ*, *-ава*;

4. Топономизовани антропоними: 4.1. Етноними и етници (у облику множине); 4.2. Називи по занимању (у облику множине: на *-ъсь*, *-аць*, *-аръ*; у облику јединине); 4.3. Лична имена (у облицима множине и јединине); 4.4. Родовски надимци (у облику множине: сложени, други, и страног порекла); 4.5. Патронимици на *-ит'и*; (у облику множине и јединине);

5. Секундарна деривација од других топонима: 5.1. Деминуција; 5.2. Плурализација; 5.3. Композиција; 5.4. „Меморативи” на *-ина*; 5.5. Етници на *-jane*; 5.6. Ктетици на *-ъскъ(jъ)*; 5.6.1. АС; 5.6.2. АУ; 5.6.3. СУ; 5.6.4. Етници на *-ъсь*, *pl. -ъси*; 5.6.5. секундарно *-ика*; 5.7. Сраслице, повратне изведенице од ктетика; 5.8. Образовања по аналогiji;

6. Синтагме: 6.1. Посесивни генитив + десигнат (једночлана генитивска допуна: у називима катуна, у називима других објеката); 6.2. Број + именица; 6.3. Препозиционе синтагме; 6.4. Предикатске синтагме;

7. Страна и нејасна имена: 7.1. Предсловенски супстрат, пренесени супстрат; 7.2. Адстрат; 7.3. Имена нејасне структуре.

Четврто поглавље „Развој и промена топонима од њиховог бележења у *Бањској хрисовуљи* до данас” (267–281) – а већина их јесте очувана, у истом или измењеном лику – осим пописа непромењених имена, садржи и детаљну класификацију фонетских и морфолошких измена и преосмишљења. Ту се налазе следеће категорије:

1. Имена очувана у неизмењеном лику;

2. Закономерни гласовни развоји: 2.1. Развоји савремени са БХ (депалатализација, делабијализација, озвучење полугласа, замена јата, прелаз *чр* > *цр*);

2.2. Развоји познији од БХ (прелаз $л > о$, елиминација $х$, ново јотовање, друге гласовне промене општејезичког домаћаја: контракције $ији > њ$, $оје > о$; упрошћења и промене у консонантским групама, као $дм > м$, $св > с$, $-сѣн- > -с-$, $ѣк > вк$, $мѣ > вѣ$; локални развоји у народним говорима, као $чј > ч$, $шк > чк$);

3. Спорадични (несистемски) гласовни развоји и колебања: 3.1. Дисимилаторно-асимилаторне промене; 3.2. Друге промене; 3.3.1. Измене у суфиксалном делу узроковане морфолошким преобликама; 3.3.2. Различити фонетски развоји (асимилација, метатеза) и народна етимологија; 3.4. Језичка интерференција;

4. Морфолошке измене: 4.1. Промена рода ($п. > ф.$, $п. > м.$, $ф. > п.$, $м. пл. > ф. пл.$); 4.2. Промена броја ($пл. > сг.$, $сг. > пл.$); 4.3. Промена рода и броја ($м. пл. > п. сг.$: $-ићи > -иће$, $-ци > -це$, $-ани > -ане$, $-арје > -аре$);

5. Универбизација: 5.1. Асуфиксална универбизација (са отпадањем апелативног члана, са променом рода и/ли броја, са отпадањем атрибутивног члана); 5.2. Суфиксална универбизација (суфиксима $-ик$, $-(j)ак$, $-ица$, $-ац$, $-ар$, $-ија$);

6. Надоградња и разградња: 6.1. Очување у секундарним АС (придодавањем атрибута, адјективизацијом апелатива); 6.2. Очување у секундарним дериватима (у основи етника на $-ане$, у основи ктетика на $-ски$, као део АС, универбизовано); 6.3. Елиминација суфикса?⁸

7. Преоблике и преосмишљења: 7.1. Секундарна суфиксација (секундарно $-ина$, страна деривација), 7.2. Надоградња суфикса; 7.3. Замена суфикса и преоблика завршетка: типске преоблике (суфиксом $-ина$, $-ача$, $-шница$ уместо $-шѣшница$ ($< *-\text{ьsk} + *-\text{ica}$), $-уша$, друге замене, сложени суфикси, друге преоблике; 7.4. Декомпозиције, прекомпозиције; 7.5. Преосмишљења: у АС, у сложеним именима, у коренском слогу.

Пето поглавље „Вантопономастички доприноси” (283–294) доноси осврт на оно што ова топономастичка енциклопедија у малом, ван своје основне тематике, пружа другим лингвистичким дисциплинама. Илуструје се то конкретним примерима који чине: а) допринос познавању *п р а с л о в е н с к е л е к с и к е* (кроз реконструкције праоблика којих нема у два водећа прасловенска речника),⁹ б) допринос познавању *с т а р о с р п с к е л е к с и к е* (кроз најраније, директне као и индиректне, потврде за око 130 речи),¹⁰ затим в) допринос познавању *с т а р о с р п с к е и п р а с л о в е н с к е а н т р о п о -*

⁸ Овде знак питања указује на различите могућности тумачења порекла неких асуфиксалних облика: плод морфолошке реанализе; упоредно постојање асуфиксалних и изведених ликова још од старине; евентуално упрошћење у страном изговору.

⁹ То су: **bьky*, *-ъve*, **byrъ*, **dьži*, *-ъve*, **golda*, **xropati*, **jelekъ*, **jьrica*, **kaslo* ($< *kat-slo-$), **kьdrьbъ*, **krivotulъ*, **kučъ*, **kyjerězъ*, **litъ*, **mьd'elъ* / *mьd'elъ*, **orstělbъ*, док се одреднице **čedlo*, **grob(l)'a*, **klěka*, **koporyja*, **korьbъji*, **lupežъ*, **orzdolъje* допуњују недостајућом старосрпском грађом.

¹⁰ Међу њима се, у обе скупине, налазе тако „обични” апелативи као *брус*, *џумно*, *дује*, *клуја*, *куѣао*, *лађа*, *ѣруд*, називи за биљни покров (*рудина*, *шума*), затим основни фитоними као *бор*, *буква*, *бресѣ*, *врба*, *драча*, *крушка*, *куѣус*, *лук*, *орах*, *ѣайраѣ*, *раж*, *ѣиква*, *храсѣ*, *ѣиѣ*, те термини за хидрографске (*бара*, *слаѣина*) и топографске објекте, укључујући антропогене: *бадањ*, *балван* ‘брвно за прелаз преко воде’, *ѣрад* ‘стаја’, *кош* ‘спремница за жито’, *ѣесѣа* (тј. *ѣьсѣа*) ‘пут’ итд. Осим основних речи, ту су и изведенице као *камичак*, *кривача*, *ѣриморје*, *бачвар*, *рибар*, *сѣрелац* (в. стр. 286–289).

н и м и ј е (кроз двадесетак имена, у старосрпском досад непосведочених, међутим одражених у топонимима)¹¹ и нарочито г) допринос и с т о р и ј с к о ј ф о н о л о г и ј и српског језика (остварен првенствено захваљујући томе што се у БХ прецизно бележи, не само полуглас и јат – што је одлика и других споменика – већ се доследно региструје и јери и палатално р).¹²

Шесто, завршно поглавље „Значај Бањске хрисовуље за културну и етничку историју” (295–300) након осврта на идеолошки и практични значај Милутиновог оснивања манастира у Бањској,¹³ истиче се да је ова анализа показала да је топонимија светостефанског поседа „у тој мери језички уједначена, (старо)српска или, на дубљој равни, словенска, да се може сматрати ... једним од најсадржајнијих и најбољих до нас доспелих узорака архаичног словенског топографског именовања. Топографски термини, деривационе основе, творбени модели – све је то највећим делом проистекло из познопра-словенског језика ...” (стр. 296). Слободно се може рећи да она заправо доприноси разбијању увреженог „мита” о алоглотији пошто битно мења представу „о топонимији српских земаља која се обликовала у науци и широким образованим круговима пре више од сто година, и добрим делом одржала до данас ... да ово тле врви траговима предсловенског, романизованог или нероманизованог становништва које су Словени затекли и мешали се са њим након досељења на Балкан. Таква слика створена је због присуства бројних „тамних” имена у данашњој топонимији, која се не тумаче из савременог језика или бар нису на први поглед препознатљива као словенска. ... Овде размотрени узорак БХ намеће закључак да је истина управо супротна, а

¹¹ То су: **Gorazdъ* (Горажде), **Gostivarъ* (ѡсѡivarски), **Gošъ* (Гошево), **Dal'ęta* (Даљешин ждребиј), **Domanęgъ* (Доманѡзи), **Dorgočaјъ* (Драѡчај), **Korimęrъ* (Кориља), **Plemęta* (Племешино), **Ręd'ъ* (Ређево), **Sadl'ękъ* / **Sadl'ęko* (Салче ѡладе), **Tušimęrъ* (Тушимља), **Хотиславъ* (Хоѡиш), **Хѡtętъ* (Хѡbѡова), **Худѡkъ* (Худач?), **Сърнипъ* (Чрнинов ѡѡѡок), **Сърnoslavъ* (Чрноша).

¹² За случајеве бележења слова јери као и јасне одразе очувања палаталности р' (назначене прејотацијом у положајима испред *ј*, *а*, *ю*), узорни су у БХ примери именице *сирење* [сырѡније] 'сир' и презимена *Видраревић* [видрарѡевики], на шта је указао још Павле Ивић 1987. Овде А. Л., будући свестан значаја те (иначе понекад оспораване) појаве указује на низ таквих потврда у виду *nomina agentis* на псл. *-ar'ъ, ген. -ar'a, пл. -ar'e (рыбарѡе, ѡведарѡево бродъ, мрѡжарѡеви лази, козарѡево), топонимима (дѡбрѡе'шѡиѡца, рѡиѡиѡа), а као крунски доказ за чување палаталности р' у језику БХ види облик *орѡахъ* иза кога „не може стајати цсл. *орѡхъ*, већ само стсрп. *орѡах* као прелазни ступањ гласовног развоја од псл. **oręhъ* ка новосрпском (новоштокавском) *орах*.” Даље у фусноти (бр. 149) А. Л. истиче да Даничић у *Рјечнику књижевних сѡарина срѡјских* има чак пет потврда ове именице (једну из народног језика, код Теодосија, остале из правних докумената), ниједном са графѡјом -рѡе-. А потом уздржано износи став да се „чини да БХ пружа довољно основа за закључак да се на делу старосрпског језичког простора почетком XIV века још говорило ѡведарѡево, орѡе, рѡиѡи 'рикати' и сл. На словенском југу то представља архаичну црту, која се до данас сачувала у словеначком” (в. стр. 290–291). На сличан начин се, аналитично и таксативно, разматрају позиције у којима се у БХ среће слово *ы*, уз идентификацију оних у којима долази до колебања са *и* – све у ширем старосрпском и словенском контексту (стр. 292–293).

¹³ Градитељски узор му је била Немањина Богородичина црква у Студеници, а поседе му је доделио „у границама „корених” српских земаља ... којима је владао родоначелник Стефан Немања, и не залазећи у територијалне тековине своје сопствене владавине” (стр. 295–296).

можемо рећи већ на основу досадашњих, иако непотпуних, увида, да га грађа других извора не би битније изменила. Када те тобожње предсловенске остатке сагледамо у њиховим изворнијим ликовима и у широком, свесловенском поредбеном видокругу, показује се да се у огромној већини случајева заправо ради о реликтима из раних слојева словенске топонимије на овом тлу” (стр. 297, уп. и ниже описани пример именица *кайџун*). Као илустрацију те чињенице, на крају поглавља четворостубачна табела доноси текст омеђена севернометохијског села Бање паралелно на четири језика: у старосрпском оригиналу из БХ, на претпостављеном познопрасловенском (из VI века, какав се говорио пред сеобу из Закарпатја), на старословенском (из IX–XI века, какав се говорио у залеђу Солуна), на савременом руском језику – са бар петнаест старих словенских топонима (међу којима је и сама *Бања*, као још прасловенска позајмљеница из латинског).

На крају књиге, као што је уобичајено, налазе се Скраћенице (стр. 301), Извори и литература (302–310), Индекси (311–381) – где се издваја Индекс имена (311–346, одвојено ћирилица, латиница, грчки), Индекс речи (347–381, сортираних по језицима)¹⁴ и најзад Резиме на енглеском (382–386). Оно што није уобичајено јесте обим индекса: на 70 страна, у два ступца, са око 50 редова у сваком, ту се нашло укупно близу 7.000 облика. Од тога српских и старосрпских тј. српскословенских речи има близу 1.300, док српска имена чине велику већину у ћириличном индексу од скоро 2.800 јединица. Несразмера између ових бројки и укупно 651 одреднице речника потиче не само од варијантности основних облика и њихових изведеница, него и отуд што већина одредница осим насловног топонима из БХ, садржи и још неки (генетски, географски, семантички) близак топоним или апелатив ван БХ: нпр. под *Валач* и *Ваљево* (в. доле), под *Дрим* и *Дрина*, под *Пећ* и *йећина*, под *Плав* и *сйлав*, под *Призрен* и *Озрен*, под *чело* и *зачеље*, *йрочеље*, *начело*. Управо то је разлог што овај речник далеко превазилази опсег не само БХ, већ и старосрпског топономастикона, претварајући се тако у прелиминарни свеукупни српски топономастички речник. Чињеница да БХ садржи многе топониме посведочене и другде значи да би се – када би се у разматрање узео ма који узорак српске топонимије, било старосрпске (нпр. из још неке хрисовуље), било савремене (из одређене географске области)¹⁵ – испоставило да је знатан део тих имена већ обрађен у овој књизи.

Овај приказ није потпун без представљања неколико одредница, изабраних да илуструју случајеве где се: а) даје нова етимологија, б) приказује деловање паретимолошког преосмишљавања, в) исцртава нова словенска изоглоса, г) исправља досад важећа хронологија, д) износе битне ванлингвистичке чињенице.

¹⁴ Њихов је редослед стандардан: српско-хрватски, старосрпски и српскословенски, прасловенски, старословенски, словеначки, македонски, бугарски, словачки, чешки, горњолужички, доњолужички, пољски, староруски и рускословенски, руски, украјински, белоруски; праиндоевропски, балтски, староиндијски, ирански језици, грчки, латински, романски језици, келтски језици, германски језици, албански, остали.

¹⁵ Само у Београдском атару данас постоје барем два топонима, *Алићина* и *Шуйља сйћена*, чије тумачење садрже прва и последња одредница овог речника, *Алићин* и *Шуйља сйћна*.

а) „Досад је владало слабо утемељено али дубоко укоренењено убеђење у несловенско порекло речи *каџун* – романско (од ит. *cantone* ‘округ, кантон’ – семантички и фонетски неубедљиво), протобугарско, иранско, а понајвише албанско, премда *katund* унутар албанског језика нема прозирне етимологије ...” (102–103). Међутим, овде се на основу старосрпских потврда, те буг. *кату́н* ‘пастирска колиба, цигански шатор’ и струс. *катоунъ* ‘логор, војни табор’ реконструише псл. дијал. **katunъ* ‘оно што се котрља’ → ‘дрвена зграда која се превози на точковима или ваљцима’ → ‘привремено насеље од таквих зграда, летње пастирско станиште у планини’ као дериват суфиксом *-унъ* од глагола **katati se* ‘котрљати се’ (од кога је, као поименичење придева **katavъ*, и срп. дијал. *каџава* ‘колиба која се превлачи на саоницама’), даље рус. дијал. *кату́н* ‘преносни точак на коњској вршалици; облутак’, *кату́нка* ‘таљиге, санке’ (ibid.).

б) Данашње село *Уџаре* (код Косова Поља), БХ *Улјарје* (< псл. **ulъjar’ъ* ‘пчелар’, pl. *-ar’i/-are* < **ulъjъ* ‘кошница’), типичан је назив за категорију зависних сељака са засебним насељима (слично *Рыбарје*) који се затим топонимизовао. Село има јасно идентификован континуитет (тако и у турском попису из 1455), и савремене пандане у *Уџарима* у Поибарју и горњем Лабу, такође преосмишљеним пошто се апелатив *уџар* изобичајно (стр. 221).

в) Данашње име села код Бањске, *Ваљач*, ген. *Ваљча* само по себи могло би потицати од различитих предлогака и не би се могло употребити као поуздана паралела чешком топониму *Valeč* (од 1358, замак код Карлових Вари), досад тумаченом од хипокористика *Valek*, од лат. *Valentinus*. Међутим, прецизни старосрпски запис из Бањске хрисовуље, *Село ваальчъ*, који бележи дужину првога *a* (помоћу *aa*) и полуглас *ъ* чијим озвучавањем је настало *a* у другом слогу,¹⁶ пружа пуну паралелу чешком називу те они заједно омогућавају да се реконструише псл. **Valъčъ*, присвојни придев словенског имена **Valъkъ*, од исте антропонимске основе **Val-* од које је још један српски топоним, иначе ван оквира БХ, *Ваљево*, такође са севернословенским паралелама.” (стр. 40). Дакле, овде се види како старосрпски налаз из БХ омогућава да се данашњи српски топоним доведе у везу са севернословенским, чије се пак тумачење успостављањем те изоглосе мења из алоглотског у идиоглотско, а са друге стране се поткрепљује објашњење порекла једног важног имена града. Ово је и пример за то како је инвентар овом књигом обухваћених топонима већи од оквира саме БХ.

г) Описна одредба *како се камы вѣлѣ / ѓреде*, преко споја речи *ками* и *валиѣи* се очврснула је у сложеницу *камивао*, *-вала* коју Шиц налази тек код Вука те је не сматра много старом. Посведоченост у БХ била је повод да се ова хронологија боље истражи: тако А. Л. скреће пажњу на инструментал *камиваломъ* из *Повеље Ивана Црнојевића* (из 1482), чак на основу споја *оу камы оу валъ* из 1260. дозвољава постојање именице *камивал* још тако рано (стр. 99).

¹⁶ Ово је у IV поглављу пример за озвучење полугласа у суфиксалном делу, насталог како би се предупредио развој *Валач*, **Ваџа*, који би затамнио основу (стр. 269, § 2.1.3.2.).

д) И најзад, ова књига врви културно-историјским занимљивостима, нпр. да је Словенима *орак* био заправо ‘лешник’ (с.в. *Орашџица*, стр. 164); поводом псл. **vydrar*’в ‘специјализовани ловац на видре’, да су ове животиње цењеног крзна угрожавале рибља ловишта – премда су их понегде припитомљавали и обучавали да помажу при хватању рибе (фуснота 147, стр. 291); у једном проширеној реченици казано је све о загонетном имену *Влах*¹⁷ (с.в. *Влашки брод*, стр. 45) итд.

Ова се монографија може читати у круговима, барем њих три: најопштију слику о предмету, коју је у стању да прати чак и образовани лаик, пружа оно што бисмо означили као први, спољни круг у који би, поред Уводног поглавља, ушла два завршна, Шесто па чак и Пето поглавље; други, најшири и централни круг чини сам речник, који се може читати или редом или циљано тј. на прескок – за ненасловне речи уз помоћ Индекса; док би трећи, најужи круг – дакле, не централни али ипак кључни – у које могу да проникну једино најстручнији читаоци, чинило само Треће и Четврто поглавље тј. анализа творбених типова и фонетских и морфолошких промена. Овако издвојени кругови преклапају се и прожимају јер су управо ова два поглавља, одговарајућим упућивањем на њихове параграфе, уграђена у сваку од 651 одреднице речника. Те унутрашње референце (в. нпр. нап. 16) представљају оно што – поред филолошких напомена и историјских коменатара, те наравно етимолошког суда и етимолошког коментара – овај речник чини не просто речником, већ збирком чланака. Другим речима, готово свака његова одредница представља, зависно од сложености проблема, мању или већу именословну студију (од краћих као *Борчане*, *Вишњицрѣв*, *Жаборова*, *Модры мѣл*, *Тучеи*, до опширних попут *Лаб*, *Лийљањ*, *Мачва*, *Морава*, *Наџоричино*, *Рас*, *Призрѣн* итд.)

Треба се надати да *Бањска хрисовуља* неће још дуго остати једини овако свестрано и темељно проучени, не само из угла (топ)ономастике, документ старосрпске писмености.

Јасна Влајић-Појовић

Институт за српски језик САНУ

Етимолошки одсек

Кнез-Михаилова 36, Београд, Србија

jasna.vlajic@isj.sanu.ac.rs

¹⁷ „Реч у основи придева је прасл. германизам који је изворно означавао једно романизовано келтско племе, а одатле Романе уопште; код дела Словена (Пољаци, Словенци, кајкавски Хрвати) сузила је значење на Италијане, код Срба и Бугара на Румуне; у средњовековној Србији, постепеном славизацијом Влаха-полуномадских сточара, етничко значење се изменило у социјално: ‘сточар’ (различит друштвеним статусом од зависног земљорадника.”

ОД ЈЕЗИКА КА СТИЛУ

Зорица Никитовић. *Сложенице у оригиналним српскословенским дјелима сакралног карактера*. Бања Лука: Филолошки факултет, 2014, 323. стр.*

Књига која је пред нама представља допуњену верзију докторске дисертације коју је Зорица Никитовић одбранила 2010. године на Филозофском факултету у Новом Саду. Она је резултат и круна вишегодишњег интересовања ауторке за лексиколошке теме из домена средњовековног и савременог религијског дискурса, а понајвише за сложенице као упадљива обележја овог функционалног стила. Ако бисмо у једној реченици желели да сажмемо у чему се огледа оригиналност и самосвојност ове студије, као и њена посебна вредност, свакако бисмо на прво место издвојили настојање да се у анализи обједине различити аспекти везани за овај творбени модел у лексичкој структури старословенског језика и његових редакција, тим пре што у постојећој славистичкој литератури, где је овој проблематици иначе поклоњена знатна пажња, то није тако чест случај. Ову тежњу јасно сликава како макро- тако и микроструктура књиге, те стога њен садржај преносимо у целости: 1. УВОД. 1.1. *Лексички систем старословенског језика*: 1.1.1. *Сложенице*; 1.1.2. *Историја и проучавања сложеница*; 1.2. *Српскословенски период*: 1.2.1. *Дијалекти и функционална раслојеност српскословенског језика*; 1.2.2. *Историја и проучавања сложеница*; 1.2.3. *О појму сложенице*; 1.3. *Предмет и циљ истраживања*: 1.3.1. *Корпус*; 1.3.2. *Методологија*; 1.3.3. *Структура рада*; 2. *РЕЧНИК*; 3. *ТВОРБЕНА АНАЛИЗА*. 3.1. *Врсте ријечи*; 3.2. *О творбеним моделима*; 3.3. *О творбеном и семантичком стању лексема које образују сложеницу (мотивне ријечи)*; 3.4. *Творбене основе*: 3.4.1. *Прва творбена основа. Лексички аспекти. Продуктивност*; 3.4.2. *Друга творбена основа. Продуктивност*; 3.4.3. *Сложена творбена основа*; 3.4.4. *Својни вокал (интерфикс)*; 3.4.5. *Префикс*; 3.4.6. *Суфикс*; 3.5. *Морфема у творбеној функцији – преглед типова*; 3.6. *Лексичка и творбена синонимија*: 3.6.1. *Лексичка синонимија*; 3.6.2. *Творбена синонимија*; 4. *СИНТАКСИЧКИ АСПЕКТИ СЛОЖЕНИЦА*. 4.1. *Синтаксичко-семантички односи дјелова сложенице*: 4.1.1. *Копулативне*; 4.1.2. *Детерминативне*: 4.1.2.1. *Атрибутивне*; 4.1.2.2. *Адвербијалне*; 4.1.3. *Дојунске*; 4.1.4. *Субјектске*; 4.1.5. *Преглед типова*; 4.1.6. *Законитости у синтаксичко-семантичким односима*; 4.2. *Сложеница као резултат синтаксичко-семантичке компресије. Лексикализација шире контекста*; 4.3. *Синтаксичке основе сложених ријечи*: 4.3.1. *Функција сложеница у реченици*; 4.3.2. *Синтаксичке основе сложених лексема и типови синтаксичких конструкција*: 4.3.2.1. *Сложене ријечи чија је синтаксичка основа синтагма*; 4.3.2.2. *Сложене ријечи чија је синтаксичка основа рече-*

* Овај приказ је настао у оквиру пројекта *Историја српског језика* (бр. 178001), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ница: 4.3.2.2.1. Синтаксички тип са којулајивним глаголом у семантичком трансформи; 4.3.2.2.2. Синтаксички тип са јунозначним глаголом у семантичком трансформи; 4.3.2.2.3. Сложенице са неексплицираним глаголом; 4.3.2.3. Сложенице код којих је првојни однос мотивације нарушен; 5. СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА. 5.1. Идејне основе средњег вијека: 5.1.1. Термилошки сјајус лексике; 5.1.2. Естетика српског аскезма; 5.2. Семантичка класификација: 5.2.1. Семантика карактеристичних основа; 5.3. Полисемантичност основа. 5.4. Екзоцентричне и ендоцентричне сложенице; 5.5. Осврћ на сложенице сакралног карактера данас; 6. СТИЛСКО-ФУНКЦИОНАЛНА АНАЛИЗА. 6.1. Види стил; 6.2. Разлике међу епохама; 6.3. Разлике међу жанровима; 6.4. Разлике међу јисцима: 6.4.1. Доменијан и Теодосије; 6.4.2. Данилов зборник; 6.4.3. Андоније Рафаил; 6.4.4. Констанин Философ; 6.4.5. Сложенице у „веку светлости”; 6.5. Стилско-семантичка функција придева; 6.6. Стилске фигуре: 6.6.1. Метафора; 6.6.2. Антонимија; 6.6.3. Етимолошке фигуре; 6.6.4. Епитети; 7. ЗАКЉУЧАК. 7.1. Стилстички преглед; 7.2. Сложенице у односу на старословенске и друге црквенословенске рјечнике; 7.3. Резултатни анализе: 7.3.1. Творбена анализа; 7.3.2. Синтаксички аспекти; 7.3.3. Семантичка анализа; 7.3.4. Стилско-функционална анализа; Summary; Прилози; Извори; Литература.

На пробраном, жанровски разноврсном корпусу текстова најпознатијих аутора старе српске књижевности од XII до XVII века ауторка је издвојила укупно 1167 лексема, у оквиру четири категорије речи. Према очекивању, највећу заступљеност бележе придеви (676) и именице (348), док је удео прилога (88) и глагола (55) знатно мањи. Овако богат и разноврстан лексички узорак, представљен у целини у другом поглављу под насловом *Рјечник*, омогућио је извођење поузданих и вредних закључака на темељима исцрпне анализе, која се креће, како се види из садржаја, од унутрашњих, структурних и овом типу речи иманентних својстава ка спољашњим, екстралингвистичким аспектима њихове реализације.

Различити творбени типови у испитиваном корпусу, који су детаљно описани у трећем поглављу ове студије, у основи одражавају старословенске прилике. Применом наслеђених механизма творбе у редакцијском периоду дошло је до богаћења лексичког фонда, у који нове лексеме улазе како калкирањем према грчком моделу тако и оригиналном творбом средњовековних писаца. Испитивање је показало да су најпродуктивније основе у првоме делу сложеница биле благ- (145), бог- (107), мног- (63), вьс- (60), јднн- (33), трн- / трь- (30) итд. У више од половине примера на месту друге творбене компоненте посведочене су глаголске основе (-люб-, -слов-, -твор- и сл.), којима се означавају различити духовни процеси, док се само осам речи састоји од три лексичке основе. Међу сложеним основама највећу продуктивност испојиле су љовѣколюб- (8), боголюб- (7), благодар- (6), благодѣт- (6), благодѣст- (5) итд., што у целини посматрано јасно одражава сакрални карактер испитиваних текстова. Важну улогу у комбиновању основа и развоју синонимизацијских односа на творбеном и лексичком плану одиграла је аналогизација. Аналошки процеси довели су до својеврсног осамостаљивања појединих морфемских спојева типа (-љубѣць, (-)любѣвь, (-)иденѣть, што онда у извесној мери релативизује и саме принципе морфемске сегментације сложеница. Ауторка веома умесно

констатује како су ти спојеви своју „самосталност” стицали „продуктивношћу, која је последица *аналогије*, па је средњовековни писац лако посезао за већ формираним образовањима тог типа, или је по властитом језичком осјећању, користећи научене механизме градње, стварао сличне облике” (стр. 141). Аналогија је стога у знатној мери допринела и развоју творбене и лексичке синонимије. И док се синонимија на пољу творбе остваривала углавном преко конкурентних суфикса (чловѣколюбнѣ — чловѣколюбство — чловѣколюбствнѣ), лексичка синонимија манифестовала се на два начина: а) на равни целе лексеме (благовѣрнѣ — православнѣ); б) преко прве или друге творбене основе (кривовѣрнѣ — дѣловѣрнѣ; иноѣзычѣннѣ — иноплемѣннѣ). У целини посматрано, са синхроног становишта, а у складу с принципима савремене дериватологије, унутар корпуса могуће је издвојити следеће творбене типове: а) префиксалне изведенице; б) суфиксалне изведенице; в) изведене сраслице; г) суфиксално-сложене лексеме; д) сложенице; ђ) сраслице.

Природан и очекиван наставак овог свеобухватног истраживања представљају свакако синтаксички односи међу елементима сложене речи, који уједно осликавају и „ширину и могућности језика на творбеном плану” (стр. 279). У оквиру четвртог поглавља међутим ауторка се не ограничава само на дефинисање синтаксичких релација које стоје у основи творбене базе композита, већ осветљава и њихову функцију у реченици, посматрајући сложенице истовремено и као „резултат семантичке и синтаксичке компресије” и важан чинилац стилистичке организације текста. Поставивши за критеријум поделе однос делова сложене речи (а не однос делова сложене основе), З. Никитовић издваја четири синтаксичка типа сложеница: а) копулативне; б) детерминативне; в) допунске и г) субјекатске. Међу посведоченим подтиповима модел атрибутског и објекатског синтаксичког односа испољили су највећу продуктивност, док је даљим разврставањем лексема према врстама речи унутар наведених група регистровано чак 29 типова сложеница, што пластично одражава посебне синтаксичко-семантичке потенцијале сложених речи у односу на друге творбене категорије. Многобројни примери стилски маркираних сложеница, а посебно хапакси, потврдили су полазну хипотезу ауторке о томе да су различите функције сложеница унутар реченице, од субјекатске и предикатске до улоге адвербијалних допуна и одредби, могле мотивисати творбу и условити синтаксичку структуру сложене речи. Прикупљен материјал показује да су полазну основу за трансформацију одређене синтаксичке структуре у лексичку јединицу представљале како синтагме тако и зависне клаузе с копулативним, пунозначним или неексплицираним глаголом. Иако се на овај начин не могу објаснити све сложенице, описан аналитички приступ у великој мери је продубио наша сазнања о њиховој природи и начину функционисања у ширем граматичком и лексичком контексту.

Пето поглавље посвећено је једном од најделикатнијих аспеката у анализи сложеница, будући да је семантичка интерпретација захтевала увођење и читавог низа ванјезичких параметара. Поред историјског контекста, тј. контекста епохе у којој су дела настајала у обзир су се морале узети и жанровске карактеристике одабраних текстова, од којих је њихова богослужбена функција свакако једно од најзначајнијих обележја. Полазећи у семантичкој кла-

сификацији од широке поделе лексема на оне којима се означава материјална стварност, на једној, а духовна реалност, на другој страни, ауторка у оквиру друге групе разликује богословске термине и песничко-богословску лексику. Већ ова подела општег типа показује да се кључ за разумевање великог броја сложеница налази у сфери православне духовности, будући да су неке речи још у канонском периоду задобиле статус термина, који ће се у великом броју очувати, током вишевековног трајања црквенословенске писмености, све до наших дана. Управо на фону православне културе ауторка је спровела анализу укупно осамнаест карактеристичних основа у саставу сложеница: *благ-*, *бог-*, *вєл-*, *вєлнк-*, *вєсє-*, *дєвр-*, *доуш-*, *живот-*, *закон-*, *зєл-*, *люб-*, *цєног-*, *сєт-*, *сєтѣ-*, *трн-/трѣ-*, *христ-*, *чуд-*, *єдин-*. Поред продуктивности, овом приликом испитивана је и полисемантичност основа у зависности од значења другог елемента сложене речи, с посебним освртом на случајеве емфазе, као и различите врсте аксиолошке и стилске маркираности. Семантичка слојевитост великог броја основа као и самих сложеница у чији састав улазе још једном је показала да стару и у литератури често примењивану поделу сложеница на ендоцентричне и егзоцентричне није увек лако а ни могуће применити, а поготово када је у питању сакрални појмовни регистар, који, како З. Никитовић с разлогом истиче, пружа „отпор ка категоризацији и уопште, елементима научног мишљења” (стр. 283).

Шесто поглавље књиге настојало је да одговори на питање каква је била улога сложених речи у стилској организацији испитиваних текстова и да ли се у том погледу испољавају одређене разлике међу жанровима, писцима и епохама. Поред житија, похвала, похвалних слова, преноса моштију, међу изворима нашле су се и различите форме црквене химнографије (служба, канон, молитва). У мањем броју случајева реч је о делима непознатих аутора, док је већина одабраних састава узета из опуса Светог Саве, Стефана Првовенчаног, Доментијана, Теодосија, Константина Философа, Димитрија Кантакузина, патријарха Пајсеја и других. И док је функционално-стиљска уједначеност испитиваних жанрова очекивана с обзиром на њихов сакрални садржај и јединствену друштвену намену, а разлике међу појединачним делима се свode углавном на степен учесталости у појављивању сложених речи (в. додатак *Прилози*), посебну пажњу привлаче индивидуалне особености писаца. Разлике у поетици и религијској природи двојице најистакнутијих хагиографа српског средњег века, Доментијана и Теодосија, нашле су тако одраз и на пољу сложеница. Код Доментијана, по свему судећи не случајно, уочена је доминација сложеница са *бог-*, док Теодосије, на другој страни, даје предност онима са *благ-*. У односу на Теодосијево, Доментијаново *Житије Свєтѣѡ Савє* одликује се и већом фреквенцијом ове лексичке категорије, која у његовом делу произлази из контекста, дакле из тематике и природе самог текста. Ово се међутим не може констатовати и за *Слово о Свєтѡм кнезу Лазару* Андонија Рафаила, где су сложенице с обзиром на обим дела такође изузетно упадљива лексичка група, али у овом случају пре свега стилски мотивисана и саставни део књижевног манира. Са преласком у ре-савско раздобље, иначе, долази не само до процентуалног умножавања сложеница, већ и до чешћег стварања нових лексема, о чему поред поменутог састава А. Рафаила веома речито сведочи и опус Димитрија Кантакузина.

У целини посматрано, допринос средњовековних аутора богаћењу лексичког фонда књижевног језика, како је испитивање показало, био је знатан и огледа се у попуњавању и ширењу наслеђених творбено-семантичких поља, с једне стране, као и у стварању неологизама по постојећим творбеним принципима, с друге стране.

На основу свега изложеног јасно је да студија З. Никитовић обиљем лексичког материјала који доноси, као и ширином аналитичког захвата представља драгоцен допринос на пољу историјске лексикологије и лексикографије. Осветљавајући карактеристике једног функционалног стила српскословенског језика, ауторка је поставила чврсту полазну основу за будућа контрастивна проучавања редакцијских писмености у духовном ареалу *Slavia orthodoxa* и сама дубоко свесна да се стање унутар једне редакције може на прави и потпун начин сагледати само у склопу црквенословенског језика као целине. На другој страни, њена књига отвара могућности за поузданије праћење категорије сложености и на хронолошкој оси, тачније на дијахроно-синхроном плану, који нарочито долази до изражаја приликом превођења црквенословенских сложености на савремени српски и друге словенске језике. Само укрштањем ова два плана – а о томе студија З. Никитовић речито сведочи – могуће је разумети и опште одлике и специфичности савременог религијског дискурса, али и на прави начин сагледати улогу средњовековне писане традиције у његовом обликовању, а самим тим и њене шире домете и свевремени значај.

Наташа Драгин

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија

natasa_dragin@yahoo.com

UDC 811.163.41'38(049.32)

Јасмина Дражић. *Лексичке и грамађичке колокације у српском језику*.
Нови Сад: Филозофски факултет, 2014, 260 стр.*

Књига Јасмине Дражић *Лексичке и грамађичке колокације у српском језику* објављена је 2014. године у издању Филозофског факултета у Новом Саду.¹ Ова студија представља значајан преглед досадашњих истраживања

* Овај прилог је настао у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и грамађичка истраживања* (бр. 178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Књига је настала у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и грамађичка истраживања* (бр. 178004), а заснована на истраживањима у оквиру докторске дисертације Јасмине Дражић под насловом *Лексичке и грамађичке колокације у настави српског језика као стандарда: лексиколошки и лексикографски аспекти*.

синтагматских односа у србистици, и више од тога, у њој су приказани различити теоријски приступи овом језичком феномену. Наиме, како је немогуће сагледати речи као основне језичке јединице само из једног угла, тако је и групе речи потребно посматрати и описивати са различитих аспеката и интегративно. Стога је и структура књиге условљена теоријскометодолошким приступом предмету истраживања, уз истицање специфичности колокација у односу на слободне синтагматске спојеве, на једној, и идиоматизоване лексичке спојеве – на другој страни, и то на формално-структурном и семантичко-прагматичком плану.

Монографија има седам поглавља. У уводном делу (стр. 13–23) истакнути су предмет, задаци и циљ истраживања. С обзиром на сложеност самог предмета анализе ауторка се опредељује за такав приступ теми у којем коегзистирају лексиколошки, лексикографски и методички аспект и указује на проблем у вези са дефинисањем и формирањем корпуса за проучавање јединица овога типа. Ауторка сматра да је за потребе истраживања колокација у српском језику најпримеренија дигитализована грађа забележена у Корпусу савременог српског језика (КССЈ) на Математичком факултету у Београду. Корпус садржи 122.000.000 речи из домаће и преведене прозне литературе, новинских текстова, као и текстова правног и научног карактера насталих након 1950. године. У истраживању је примењена квантитативна метода, која се сматра доминантном у тзв. лексичком приступу колокацијама. Анализиране јединице су тумачене и из угла компоненцијалне анализе као једне од најпоузданијих метода у сагледавању и тумачењу значења колокација. У случају јединица чији се семантички садржај не може декомпоновати, примењена је концептуална анализа. Истакнут је и домен примене резултата овог истраживања, посебно у настави страног језика на вишим нивоима учења, у превођењу и двојезичној лексикографији. Наиме, речници колокација имају нормативни карактер, истиче ауторка.

У другом делу монографије (стр. 25–69) детаљније се говори о различитим теоријским приступима и методама које се могу користити у проучавању колокација. Посебно су истакнути *лексички* и *семантички приступи* синтагматским спојевима. Лексички приступ је у складу са Фертовим схватањем да се значење речи може тумачити на основу оних речи са којима се удружује, уз уважавање статистичких фактора, фактора кохезије, односно склоности одређених лексема да се појављују заједно и граматичности. Семантички приступ полази од претпоставке да се значење лексеме изводи на основу семантике лексема с њом удруживих, при чему колокације представљају минимални контекст речи.

Основна питања којима се ауторка бави на овом месту тичу се *колокабилног* *појединачног* *речи*, *лексичке спојивости* и *лексичког слабања*. Тумачења ових феномена углавном су заснована на Апресјановом учењу о типовима спојивости речи. Укључен је и генеративни приступ који је примењен у истраживањима Каца и Фодора и структуралистички аспект у складу са Козеријељевом интерпретацијом лексичке спојивости. Ови аспекти наћи ће своју примену у образлагању самог феномена колокабилности као способности удруживања лексема и на плану ограничења у избору лексема. Као илустрација се наводе и Лајонсови, Палмерови и Крузови примери у вези са

посматраним проблемима. Представљен је и Хлебцов модел „семантичког досијеа”. Ауторка, међутим, предност даје Апресјановом схватању *лексичке сјојивости* којим се обједињује формални, лексички и семантички аспект, што ће у овом истраживању представљати основу за одређивање и дефинисање лексичких и граматичких колокација. Феномен *лексичког слагања* Ј. Дражић интерпретира према схватању Д. Гортан-Премк, док о *лексичким функцијама колокација* говори на основу критеријума које је дефинисао И. Мељчук.

Ауторка надаље истиче могућности примене корпусне методологије у испитивању колокација, која се заснива на утврђивању узајамног односа између учесталости одређених лексичких спојева и степена везаности лексема. Представљена су и два приступа истраживању лексичког значења – Филморов семантички оквир односно шематска репрезентација концептуалних структура и образаца у *Ворднети*у и принципи формирања семантичких мрежа односно умрежавање лексема на основу синонимије, антонимије, хиперонимије и меронимије. О значају статистичке компоненте у приступу колокацијама говоре резултати Стабсовог истраживања, на које се ауторка позива. На крају се дискутује о потреби и могућностима примене корпусних истраживања колокација у српском језику, што је показано на примеру глагола *изазвати* на основу узорка из КССЈ.

Ово поглавље завршава се навођењем и разматрањем различитих приступа лексичким спојевима – синтагмама и колокацијама у сербохрватистици (А. Белић, М. Ивић, Р. Драгићевић, И. Прањковић, Г. Благус Бартолец).

У трећем делу монографије (стр. 71–92) Ј. Дражић се бави проблемом дефинисања колокација и издваја пет основних одлика на основу којих се оне могу одредити. Наведени параметри за идентификацију колокација засновани су на Серетановом истраживању: 1) колокације су готове целине; 2) колокације су произвољне везе; 3) колокације су непредвидљиве везе; 4) колокације се понављају; 5) колокације су сачињене од двеју речи или више њих.

Бавећи се синтагматским лексичким односима и колокацијама, ауторка даје увид у различита истраживања, уз навођење Мељчукове класификације фразема на прагматичке и семантичке, док колокације описује као оријентисане односе зато што кључна реч бира зависни члан. Из укупног прегледа издвајамо схватање М. Радић-Дугоњић у вези с овим проблемом, која даје посебан осврт на Виноградовљев термин *фразеолошки везана значења*, као и Нејгебауерово тумачење према којем лексички спој има карактер идиома ако главни колокат или оба колоката имају пренесено значење. На основу приказаних истраживања Ј. Држић, наводи следеће параметре за разграничавање синтагматских лексичких спојева: а) остварена семантичка реализација полисемантичких речи и могућа семантичка трансформација једног од конституената колокације; б) колокациони опсег једног од чланова колокација; в) садржајно и формално јединствена веза, стабилна и блиска термину.

Потпунијем откривању природе колокација доприноси њихово сагледавање у парадигматским односима. Аутентичан допринос овом проблему представљају два огледна истраживања значајна за диференцирање значења и успостављања колокационих веза. У првом огледу представљени су антонимски парови у колокацијама, и то на примеру придева *лажан* и на основу

података који су забележени у КССЈ, а у другом – синонимски глаголски и придевски парови у колокацијама на примеру глагола *кријти* (компоненцијална мрежа глагола *кријти* и придева *тврдо* и *чврсто*).

У четвртном, централном и најобимнијем, делу књиге (стр. 93–188) најпре се говори о теоријском аспект лексичких и граматичких колокација. У основи лексичког сјајања налази се компатибилност семантичког садржаја елемената датог споја, а као релевантан параметар у реализацији колокација сматра се семантичка реализација лексема (*млаз* [точно] + [форма] + [усмереност]: *воде, крви, мокраће, млека*). За одређивање лексичког споја као колокације важна је врста односа међу елементима синтагматског споја. Уколико се селекцијом успоставља *независан однос* међу елементима синтагматског споја, такве везе се не смањују колокацијама. Ј. Дражић констатује да се фокусирањем појединачних иманентних својстава ентитета, формализованих придевско-именичком везом, остварује лексичка веза колокационог типа (јавни *настиг*, гола *истина*). Слично је и са прилогом као интензификатором значења придева (*чврсто укоричен*, тек *рођен*), као и у споју прилога и глагола (јавно *обелодани*, нетремице *зури*). У колокације се укључују и таутолошке везе с обзиром на њихову постојаност, фреквентност појављивања и експресивну маркираност. Важно својство колокација јесте *перспективизација* односно потискивање осталих компонената значења истицањем једне, што је илустровано огледним истраживањем о рестриктивној квалификацији на примерима придева *млад*, *сијар*, *зрео*, *зелен*.

Издвојен је још један параметар за идентификацију колокација – *ајсо-лујно* и *синијетичко* читање (према Тејлоровој терминологији). За разлику од апсолутног читања које значење лексичког споја своди на прост збир значења његових компонената, синтетичко читање представља суптилно прожимање семантике компонената лексичког споја, што је карактеристика колокација (*човек широких рамена* : *човек широких интересовања* : *човек широке руке*), објашњава Ј. Дражић.

Ауторка се затим бави односом метафоре и колокације и констатује да лексички спојеви који су засновани на појмовним метафорама помоћу којих разумемо и доживљавамо стварност и који су део човековог искуства имају карактер универзалности. Уз приказ резултата истраживања различитих страних и домаћих аутора у вези са колокацијама и метафорама (Кевечеш, Драгићевић, Кликовац, Ристић), ауторка као оригинални допринос теми креира огледно истраживање посвећено просторним метафорама у колокацијама. Следи још једно огледно истраживање о колокацијама са именицама емоционалних стања (*шуга, љубав, бес, ситид, ситрах, мржња*). У огледном истраживању чија је тема колокација са именицама *осећај, осећање, сјање* примењена је концептуална анализа, уз утврђивање спојева који се могу сврстати у колокације. У вези са лексемама сиромашног семантичког садржаја сагледане су колокације – фиксне, постојане везе блиске терминима или термини (*квадријни корен*), затим лексеме са релационим значењем (*мајчинска благоси* / *љубав* / *брига* / *жрдња* / *дужности* и сл.).

Огледним истраживањима обухваћени су параметри заменивости применом Хлебцеве колокацијске методе на примеру лексичких веза глагола *остави*, а феномен семантичког преклапања илустрован је примерима

колокација *леја йлайџа, ѿеџки лажов, дубоке йайиње* и сл. применом концептуалне анализе.

Изузетно је значајна класификација лексичких колокација заснована на резултатима огледних истраживања и на основу следећих параметара: семантичка реализација лексеме, заменљивост и постојаност лексичког споја, семантички аналитизам. Ауторка издваја шест основних типова са њиховим структурно-семантичким моделима:

ЛК1	$V_{\text{cop}} / V_{\text{semicop}} + (\text{prep}) + N$	<i>бийи у сйању, дайи обећање; узейи у обзир</i>
	$V_{\text{cop}} / V_{\text{semicop}} + \text{Adj}$	<i>осйайи доследан, йравийи се важан</i>
ЛК2	$N_{\text{Ispec. part.}} + N_2$	<i>йласй сена; букетй цвећа</i>
	$N_{\text{Ispec. doгађ.}} + N_2$	<i>џрижа савесйи; рок йпрајања</i>
ЛК3	$\text{Adj} + N$	<i>олакџавајућа околностй; зайворена особа</i>
	$N_1 + (\text{prep}) + N_2$	<i>вещйина љушања; особа од йоверења</i>
ЛК4	$\text{Adj}^{\text{prim.}} + N$	<i>дневна йолийика; ѿекућа вода</i>
	$\text{Adj}^{\text{secun.}} + N$	<i>влажан ваздух; жесйоко йиће</i>
	$\text{Adj}^{\text{непот.}} + N$	<i>досйојан йрезира; окован ледом</i>
ЛК5	$V^{\text{prim.}} + N$	<i>найућийи усне</i>
	$V^{\text{secun.}} + N$	<i>склойийи брак</i>
ЛК6	$\text{Adv} + V$	<i>нейремице зурийи; званично обелоданийи.</i>

Следи целина посвећена граматичким колокацијама, које су, такође, класификоване, и то према врсти речи које их чине. Први тип представљају именичке колокације с неконгруентним атрибутом формализоване следећим моделима:

$N_2 + \emptyset + N_1 \text{ Gen}$	<i>дом йензионера; йоџлавље романа; рој мува; влайй йраве; оиййремник возова; йорасй инфлације; вещьйина љушања; израз йоцййовања; йоџлед убице; џрижа савесйи</i>
$N_1 + \text{Odet} + N_2 \text{ Gen}$	<i>коџуља крайких рука; жена виийкоџ сйаса; колеџа њеџовоџ сина</i>
$N_1 + \text{Det}[N_2 \text{ Gen}]$	<i>осмех лудака, ход манекенке, корак војника</i>
$N_1 + \text{од} + N_2 \text{ Gen}$	<i>човек од амбиције, жена од укуса, чудо од дейейџа</i>
$N_1 + \text{са} + (\text{Odet}) + N_2 \text{ Instr}$	<i>жена с наочарима; дечак с великим носем</i>
$N_1 + \text{у} + (\text{Odet}) + N_2 \text{ Loc}$	<i>дейе у раном узрасйу; човек у йозним џодинама</i>
$N_1 + \emptyset + N_2 \text{ Dat}$	<i>йосейџа брайу</i>
$N_1 + \text{prep} + N_2 \text{ Acc}$	<i>найад на йредседника; молба за одсусйиво; йуи у нейознаййо</i>
$N_1 + / \text{prep} + N_2 \text{ Instr}$	<i>одбрана љушањем; џейџња џрадом; сусрей с нейознаййим</i>
$N_1 + \text{prep} + N_2 \text{ Loc}$	<i>размиџљање о друџим сйварима; џужсва на сйаници.</i>

Ауторка надаље тумачи семантичке односе у оквиру именичких колокација с неконгруентним атрибутом, као и детерминативну функцију неконгруентног атрибута као секундарног колоката и у закључним напоменама истиче да у вези с формом N_1+N_2 треба имати у виду семантичке, морфолошке, творбене особености конституената датог споја и рекцијске интерпретације. Форма именице (N_2) као комплемента садржаја управне именице (N_1) апстрактне семантике или широког и непотпуног значења остварује се најчешће у форми беспредлошког генитива.

Други тип граматичких колокација представљају колокације с придевима по моделу Adj+N. Дефинишући формалне обрасце, Ј. Дражић описује и семантичке односе међу колокатима у оквиру њих:

Adj+Ø+N _{Gen}	ЖЕЉАН (имати жељу за + Instr) мира; разговора; љубави; славе; хлеба СВЕСТАН (имати свест о + Loc) својих поступака; одговорности; кривице ДОСТОЈАН / ВРЕДАН (≈ завређивати, заслуживати) пажње, хвале; презира; <i>некога</i> ПУН (≈ имати много) утисака; љубави; беса; вере (у себе); снаге, здравља СИТ (≈ досадити <i>коме</i> <i>шћи</i>) свега, разговора, политике ГЛАДАН / ЖЕДАН (≈ недостајати) љубави, знања, доброг живота
Adj+oδ+N _{Gen}	САЧИЊЕН / НАПРАВЉЕН од стакла, од гвожђа
Adj+Ø+N _{Dat}	ДОСЛЕДАН (имати доследности у) својим идејама, уверењима, себи, традицији СРОДАН (имати сродности са) птицама; придевима ВЕРАН жени; навикама, својим идејама, себи
Adj+prep+N _{Acc}	УПУЋЕН у посао СПРЕМАН за полазак
Adj+Ø+N _{Instr}	ЗАДОВОЉАН, БОГАТ, СИРОМАШАН, ИЗМУЧЕН, ПОЛАСКАН, ЗАСЛЕПЉЕН <i>нечим</i> : положајем, оценом, кувањем; собом, децом
Adj+prep+N _{Instr}	ЛУД за <i>нечим</i> : за спортом, за науком, за влашћу; за <i>неким</i> УПОЗНАТ са: са условима, са правима, са ризиком, са обичајима, са стањем
Adj+prep+N _{Loc}	УСПЕШАН у: у послу, у политици, у спорту, у својој области; у намери <i>да</i> ПОСТОЈАН у: у вери, у намери, у ставовима.

Трећи тип граматичких колокација чине глаголске колокације репрезентоване основним моделом V + N. Најпре се разматра колокациони опсег самосталних глагола и њихови комплементи, уз констатацију да релативно мали број глагола има специјализовано значење, а самим тим и узан колокациони опсег. Издвојени су следећи колокациони типови:

а) колокације са инкорпорацијом значења именице	<i>зајросити</i> жену; <i>засноваи</i> породицу; <i>освануи</i> дан; <i>џланцаи</i> цицеле; <i>џаји</i> деце (<i>младунце</i>); <i>слегнуи</i> раменима
б) колокације са семантичко и деривационо блиским глаголима, различите рекције и семантике допуна	<i>йроневери</i> новац : <i>изневери</i> некога; <i>објави</i> текст : <i>изјави</i> саучеће
в) ситуационо условљене колокације глагола и одређених именица	<i>йлаи</i> коме рачун, <i>найлаи</i> коме рачун, <i>исйосйави</i> / <i>издаи</i> коме рачун.

За разлику од самосталних глагола, чији је колокабилност условљена њиховом семантиком, функционални глаголи као део глаголске перифразе представљају постојаније спојеве са именском речју (*даћи књиџу љријаиџељу; даћи осџавку на функцију*). У таквим спојевима самостални глаголи (обично кретања, преноса у простору или стања, чињења, бивања) губе нека од својих значења, а задржавају она којима се денотира најчешће трајање, почетак и завршетак радње, или узроковање каквог процеса. Такви спојеви су постојани и функционални глаголи се у њима не могу замењивати блискозначним јединицама (*наићи на разумевање* : * *сресџи разумевање*), наводи ауторка. Огледним истраживањем показано је како глаголи кретања постају функционални глаголи у одређеним колокационим везама, типа:

доћи / долазити до циља, (к) свести, на идеју, под окриље;
изаћи / излазити из штампе, моде, депресије, политике; у сусрет; на добро;
пред суд; на светлост дана;
ући / улазити у моду, дугове, владу, политику;
наћи / наилазити на одзив, пажњу, признање, осуду, отпор;
водити преговоре; рачуна;
довести / доводити до лудила, очаја, памети, застоја, разлике; у искушење, пропаст, питање.

Огледним истраживањем указано је на елементе који су релевантни за глаголске перифразе.

Ово поглавље се завршава постављањем смерница за учење партикула у српском као страном језику, без обзира на то што се оне не уланчавају у постојане и фреквентне спојеве, али их је потребно посматрати у најближем окружењу, па се на тај начин указује на могућност њиховог истраживања из перспективе колокација.

У петом поглављу се говори о лексичким и граматичким колокацијама са лексикографског аспекта (стр. 189–222). Осим тога, разматрања овога типа у најдиректнијој су вези са методиком учења српског језика као страног. Још је Л. Згуста нагласио да је један од најважнијих задатака лексикографске торије и праксе откривање природе лексичких јединица од више речи и њихова правилна презентација. Ј. Дражић се у овом делу своје монографије бави питањима устројства једнојезичног речника колокација на макроплану и микроплану. Сагледана је заступљеност колокација у општим и специјалним речницима (општи – пољски, словеначки, шведски, шпански и специјални – чешки, холандски, италијански). Ауторка о колокацијама у домаћој лексикографији говори на основу анализе једнотомног *Речника српскога језика* (2007), *Školskog rečnika standardnog srpskohrvatskog / hrvatskosrpskog jezika* М. Јоцић и В. Васић (1989), *Асоцијативног речника српског језика* П. Пипера, Р. Драгићевић и М. Стефановић (2005), *Речника синонима* П. Ћосића (2008), *Речника глагола са граматичким и лексичким дојунама* В. Петровић и К. Дудића (1989). Следи опис макроструктуре и микроструктуре енглеских речника колокација, уз констатацију да је у њима недовољно јасно постављена граница између колокација и идиома.

Посебно је посвећена пажња тематским речницима колокација будући да је њихова улога важна у настави језика јер је тематски принцип један од

основних принципа на коме почива концепција програма. Као добар пример речника заснованог на семантичком принципу издваја се речник колокације Б. Хлебеца.

Најзначајнији део у овом поглављу представља нацрт српског речника колокација. Његова макроструктура условљена је потребама корисника, те захтевима и исходима за поједине нивое знања у *Заједничком евројском оквиру за живе језике*, а статус носеће речи имала би оба колоката. Структура лексикографског чланка зависи од семантичке реализације лексеме, семантичке скупине секундарних колоката и њихове формалне реализације. На примерима именица *књиџа* и *љубав*, те придева непотпуног значења *одан* и семикопулативног глагола *држајши* детаљно је показано устројство одреднице у речнику колокација.

У шестом поглављу посвећеном колокацијама у педагошкој пракси (стр. 223–240) као основно питање поставља се како учити колокације, тј. како подучавати студенте колокацијама. Савремен приступ овом проблему заснива се на померању тежишта са граматике на лексику, а у фокусу је разумевање и усвајање лексичких целина (М. Луис и М. Хои). Наводе се резултати истраживања која се углавном односе на учење енглеског језика као страног код шпанских студената (М. Цингриф, Х. М. Марија) и Пољака (М. Мартињска). У овим истраживањима до резултата се долази анализом грешака и статистичким утврђивањем њихове фреквенције.

Поглавље, па и ова мнографија, завршава се разматрањем могућности примене менталног лексикона у наставној пракси. Ауторка посебно истиче значај теорије о семантичким примитивима А. Вјежбицке у проучавању менталног лексикона. Према њеном схватању, ментални лексикон је својеврсна представа велике скупине речи која се на неки начин чува у уму неке особе, а чији темељ чине семантички примитиви. Примена ове теорије у настави страног језика значајна је зато што је постојање једног базичног или основног вокабулара повезано с идејом да су нека значења основнија и једноставнија од других, те да су она обавезна како би се објаснила она комплекснија. На крају се о менталном лексикону говори из угла вербалних асоцијација. Навођење програмских захтева према *Заједничком евројском референцијном оквиру за живе језике* на нивоу B2² и могућностима организације наставног садржаја према тематском принципу претходи завршном разматрању (стр. 241–246). На крају је сажетак на енглеском језику и веома богата литература којом су обухваћене важне студије и прилози у вези са лексичким спојевима како и у страном тако и у домаћој лингвистици.

*

Мнографија Јасмине Дражић *Лексичке и граматичке колокације у српском језику* (2014) представља својеврсну синтезу разматрања о лексичким спојевима са тежиштем на колокацијама. Проблеми у вези са овим типом лексичких спојева добро су уочени, постављени и теријски поткрепљени. Њихово тумачење је тројако оријентисано – структурно, семантички и прагматички.

² B2: напредни ниво (Vantage) виши степен од нивоа Праг знања (Threshold) Вилкинс представља као компетенцију ограничене активности, а Трим као очекивани одговор у ситуацијама свакодневног живота.

Ауторка проналази теоријска упоришта у англистички, славистички и србистички оријентисаним истраживањима, што даје посебну димензију како приступу проблему тако и његовом сагледавању. Велику умешност Ј. Дражић препознајемо у повезивању различитих теоријских приступа колкацијама и усклађивању терминологије, као и у заговарању интегративног приступа предмету анализе. Управо се приказаним различитим теоријским приступима илуструје сложеност колокација као језичких јединица. Истичемо да је основни проблем и централно питање у овом истраживању – утврђивање обележја на основу којих се разликују колокације у односу на слободне лексичке спојеве, на једној страни, и идиоматизоване изразе, на другој, предочено и решено на прецизан и методолошки доследан начин.

Оригинална истраживања у виду огледа (има их укупно десет) представљају посебан и вишеструки научни допринос. Иако су различити проблеми обухваћени огледима, као заједничко обележје може се издвојити значај проучавања колокационих веза различитог семантичког и структурног типа за диференцирање значења одређених лексема у функцији колоката, како примарног тако и секундарног. Осим доприноса у теоријском (лексиколошком) смислу, ови огледи могу бити веома корисни и у практичном погледу – у лексикографским и методичким активностима. Иако је у књизи акценат на могућностима примене резултата истраживања о колокацијама у српском језику у учењу српског језика као страног, наглашавамо да су овакави резултати применљиви и у учењу српског као нематерњег, али и матерњег језика.

Гордана Шћасни

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија

gordanastasni@yahoo.com

UDC 811.163.41'28(049.32)

Драгољуб Петровић, Ивана Ћелић, Јелена Капустина. *Речник Куча*.

Српски дијалектолошки зборник, LX.

Београд: САНУ – Институт за српски језик САНУ, 2013, 4–461 стр.*

Са поетично-онеспокојавајућом посветом на почетку, *Кучима којих више нема*, у последњем броју *Српског дијалектолошког зборника* појавио се *Речник Куча*. Драгољуб Петровић, Ивана Ћелић и Јелена Капустина представљају лексичко благо Куча у речнику са око 12.000 одредница. Књига се састоји из

* Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (бр. 148001), који финансира Министарство за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије.

следећих поглавља: *Увод* (7–4), *Извори и литература* (34–35), *Скраћенице* (35), *Техничке скраћенице* (35–36) и *Речник* (39–458). На самом крају рада дат је попис насељених места (укупно 78) као и катуна (укупно 47) на територији коју насељавају Кучи. Ту је и једна географска карта и она са нумерички обележеним пунктовима који се испитују.

Готово од самог почетка бављења научним радом, као доцент на Филозофском факултету у Новом Саду, Д. Петровић интересује се за црногорске народне говоре. Од првих студија о говору Браке (1972; 1973; 1973а; 1974) на укупно сто десет страна па до ове коју приказујемо, Д. Петровић је објавио и више или мање обимне прилоге о говору Куча (1965; 1988; 1994; 1994а; 1997; 2009).

Лексикографски ангажман проф. Петровић почиње прегледом и редактуром, тј. менторским радом, више семинарских, дипломских, магистарских и докторских радова са темом из дијалекатске лексикологије на Одсеку за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду. До одласка у пензију проф. Петровић предано је подстицао студенте да сакупљају лексиколошку грађу својих матерњих говора у оквиру основних, магистарских и докторских студија. Као редактор и сарадник учествовао је у изради *Речника бачких Буњаваца* (РВВ). Такође, први је приређивач (у коауторству са С. Малин Ђурагић, Д. Милорадовим и К. Сунајко) досада најобимнијег, најкомплетнијег и технички најпримеренијег дијалекатског српског речника, *Речника српских љовора Војводине 1–10* (РСГВ). Пре четири године, у коауторству са Ј. Капустином, Д. Петровић је лексиколошки приказао и говор Качера (ПЕТРОВИЋ – КАПУСТИНА 2011).

Увод Речника Куча састоји се из следећих поглавља: *О речнику* (7); *О Кучима и њиховом љовору* (7–8); *О Кучима и – друђима* (8–9); *Неке особине љовора Куча* (9–34).

У првом поглављу под именом *О речнику*, у трећој фусноти, аутори нас обавештавају да „уз Куче, истом дијалекатском типу припадају и Пипери и Братоножићи и да се тај појас одређује као „средњоморачки” – јер захвата средњи део тока Мораче (од Платија до Подгорице)” (7). Ради се о лексички родног говора првог аутора ове студије и напомена са 7. стр. да је *Речник* „настајао (...) више од педесет година” може бити доказ да се прикупљању лексике пришло врло темељно и систематично.

У другом одељку *О Кучима и њиховом љовору* аутори истичу да се о Кучима „зна више него о било ком другом племену у Црној Гори” (7). Помиње се и незаобилазни Марко Миљанов и податак да се у грађи нашло и „понешто” из његовог списка *Живои и бичаји Арбанаса*¹. Наглашава се да говор Куча одликује „сачуван врло архаични двоакценатски систем” (7) и да његов положај на периферији српског језичког простора омогућује различите међудијалекатске и међујезичке контакте.

На непуне две странице под насловом *О Кучима и – друђима* говори се најпре о лексичком репертоару који потврђује да је „огroman број словенских

¹ Не наводи се тачан библиографски податак овог списка с образложењем „да је та књига страдала од неког прокишњавања у Матици српској” (7), а иза лексеме одатле преузете ставља се [Ж].

не укршта са *йре-* (*йригн'ай̄*, *йридрж'ай̄*). Вокал *ја̄й̄* икавски се рефлектује испред *ј* или *-л* (*в'ија̄й̄*, *џор'ио*). Ако се иза *џ*, *й̄*, *л*, *н*, *цв* нађе кратко *ја̄й̄* долази до јекавског јотовања. Само у речи *ор'а* јат се рефлектује у *а*. У морфолошким категоријама различити су рефлекси *ја̄й̄а*: 1) *-е* у Д-Лјд лич. заменица 1. и 2. л. јд, 2) *-ије-* у Ијд зам-прид. деклинације, у Г-Лмн, у Д-Имн, 3) *-и-* у 2. л. мн. императива. Вокалске *џрӯје* (1.2.1). Медијална и финална вокалска група *-ао(-)* редовно се сажима у *а̄* (*р'а̄н̄ик*, *зв'а̄*). Финална група *џо* рефлектује се у *а^е* (*ко̄й̄а̄^е*). Групе *-ео*, *-уо* остају неизмењене (*дов'ео*, *йом̄ен'уо*), а *-ое-* > *-ѳ-* (*чѳк*). Вокално [р] среће се између консонаната и на морфемској граници (*йр'с*, *џо'вра*). Консонант̄ӣи (1.3). Маркантан је податак да се међу сонантима налазе палатализовани [н'] и [л'] уместо [њ] и [љ]. Аутори констатују да се [л'] на месту [љ] јавља испред палаталних вокала, уз напомену да се у *Речнику* та појава неће нотирати. Проблематизован је паралелизам ове појаве и оне која се тиче назалних сонаната, тј. [н] ~ [њ], односно [н] ~ [н']. Истиче се чињеница да се о оваквом односу два пара сонаната досада није говорило у говорима Куча и да се „неке појединости с којима се у Кучима срећемо могле би потврдити да се и та зона зетских говора налази у кругу оних у којима је однос [н] : [н'] несумњиво потврђен, тј. у Зети, али и у појасу Мрковића, барском залеђу и у Спичу” (22). Од правих консонаната, једино је [х] искључен из свих позиција. Од осталих консонаната помињу се [в ф] као пар, уз напомену да често замењују један другог (*офца* : *к'рва̄ф*). Изразита је и африкатизација струјних гласова у контакту са периферним (*ичени'цу*, *лакчи*). Струјне африкате чувају се неизмењене као и група [*шћ*] (*шћей̄*, *шћер*). Групе [чј жј] упрошћавају се губљењем [ј] (*на̄р'уче*, *ор'уже*). Финални [-ћ -ђ] дају [-ј], а групе [-ст, -шт, -зд, (-жд)] упрошћавају се губљењем прекидног елемента. У финалној позицији у речи [-ј] се губи у облицима императива (*немо'*).

Облици (2). Кад је реч о облицима, говори се о именицама, заменичко-придевској деклинацији, глаголима, прилозима и предлозима. *Именице* (2.1). Скреће се пажња на најмаркантније појаве које се тичу именица прве деклинације у Вјд са доминантним наставком *-у* (*Милошу*), као и на поремећен однос између парадигматских и конгруенцијског индикатора (*ка^еџ је б̄й̄л'а мр'а̄к*). Неке једносложне именице не проширују основу формантом *-ов-* (*сва̄й̄и*, *м'ӣши*), док им је у Гмн обичан наставак *-и* (*ӣљаду* *й̄ӯй̄и*). Забележен је стари облик *к'ами*. Помињу се и неке хипокористичне форме у ж. роду, пл. т. (*вра̄й̄а* и *ус̄й̄а*) као и удвајање предлога (*од ис̄й̄ред вра̄й̄и*). *Заменичко-йридевска деклинација* (2.2.). Наводе се само неке падешке форме типичне за заменице и придеве у говору Куча: Дјд 1–2. л. личних заменица, енклитички облик зам. 3. л. јд. ж. рода *ју*, енклитички облици ДАмн личних заменица *ни*, *ви* / *не*, *ве*, дужи облик придева у Гјд (*-о̄џа* / *-е̄џа*) и ДЛјд (*некоме*, *з'а^еџ̄ме*, *м'а̄џ̄му*), ијекавски рефлекс *ја̄й̄а* у ДИмн (*св'ӣјема*, *др'ӯџӣјема*) и формант *-ш(-)* у компарацији придева (*цр̄нӣи*). *Глаголи* (2.3). Редован је крњи инфинитив (без крајњег *-и*), док се на крају говорног такта и цела инфинитивна граматема нулто редукује. Глаголи прве врсте, такође, регуларно су са нултом редукцијом инфинитивне граматеме. Посебно се истичу облици презента уз негацију *н'е-о̄ђе*, *н'е-о̄й̄е* који су, ипак, само старији облици од *не̄ђе*. Занимљива је експанзија V врсте и њено прикључење VI (*вӣк'а̄й̄* – *в'ика̄м*,

йомāз'аӣ – йом'āзāм). Врло је чест прелазак глагола VI врсте у V (zāh'аӣ – z'āhēm). Прилози (2.4). Такође, богат је репертоар прилога за 1) време (сју-иридан, 'увечēн, ноћно, једа'м'ā, 'уједно), 2) начин (ов'акōнā, и[з] з'āӣркē, ногечке) и 3) место (ов'бћенā, ӣ'ӯн, ӣ'ӯн'āk, нав'ище, нан'иже). Предлози (2.5). О предлозима не говори се посебно него се они региструју у прегледу предлошких спојева.

Најомене о синџакси (3). У овом делу највише се говори о синтакси следећих падежа: генитива, датива, акузатива, инструментала и локатива. Прати се појава поменутих падежа са предлозима или у слободној употреби опримерено барем једном реченицом.

Ред речи (4). Констатује се употреба атрибута иза именице и дају се примери, углавном, само из литературе.

Може се рећи да ова концизна, прецизна анализа говора Куча, са доста нових података представља више него добру основу за монографски опис говора.

Одељак који следи, *Извори и лиџераџура*, представља списак литературе од 12, углавном, етнографских монографија о Кучима, њиховом животу, обичајима и језику.

У одељку *Скраћенице* дате су словне скраћенице (26) уз пуно име насељеног места одакле се доноси грађа. *Техничке скраћенице* представљају инвентар словних скраћеница коришћених у *Речнику* везаних за граматички податак или је то стилски квалификатор у вези са одредницом.

Најобимнији део рада је *Речник*, на око 420 страница. На крају *Увода*, наводи се да су грађу за *Речник* аутори прикупили од казивача из 26 села и из 12 писаних извора. Важан је податак да су грађу проверавали и консултанти, рођењем Кучи, Милорад Предојевић (1939), Илија Петровић (1938) и др Војислав Рашовић (1942). Једнак статус у *Речнику* дат је лексемама прикупљенима на терену као и онима из литературе. Наиме, ради се, пре свега, о три књиге Стевана Дучића (1931; 1997; 2008) и једне Персиде Милачић Шујица (2004). Иако је највећи број наших дијалекатских речника диференцијалног типа, *Речник Куча* спада у оне који су потпуни, тј. није диференцијалан у односу на стандардни. Такав је и *Речник српских џовора Војводине* (РСГВ). Уосталом, и став његовог редактора (Д. Петровића) гласи „да је свака реч дијалекатска увек када се среће као интегралан елеменат одређеног дијалекатског лексичког система без обзира на то какав је њен однос према стандардном језику” (РСГВ: 1, 11). Начелно по истим принципима као и *Речник српских џовора Војводине*, устројен је и речник који приказујемо, нпр: ако је значење лексеме у нашем Речнику истоветно са оним у стандардном језику иза одреднице налази се, додуше не баш доследно, црни ромбоид који нас упућује на то поклапање (к'оњ ♦; б..., к'ућа 1. ♦. -..., р'бџ, р'ога 1. ♦; 2.а....). Статус одредница имају именичке, глаголске, придевске, заменичке, прилошке и везничке речи, а ту су и узвици, речце и предлози. *Речник* је организован по лексичким гнездима. Лексеме су узбучене, а свака изведеница графички је означена уз примарну лексему. Граматичке информације врло су сажете. Уз именицу као одредницу даје се обавезно ознака рода док се граматичка морфема наводи једино ако је удружена с неком морфонолошком алтернативом (нпр: *џр'уди џр'уд'и* ж пл т, *џреџа / џреџи'а*). Глагол се представља увек

са окрњеном инфинитивном граматемом (-*ī*) (*залиш'аī*, *замāв'аī*) или нул-то редукованом код глагола прве врсте (*изз̄р'ес*), потом следи облик 1. л. јд. презента, а у посебним случајевима облик 3. л. јд. (нпр: *искос'иī* -'осīм, *ур'ас[ī]* се -āст'е се). Од граматичких информација обавезан је и податак о виду. За похвалу је поступак аутора да се наводи значење и значењске нијансе са обавезним граматичким карактеристикама. На примеру то изгледа овако: *кр'īв* има четири наведена значења (1. 'искривљен', 2. 'који је нешто згрешио', 3. 'телесно дефектан, инвалидан' и 4. 'неправедан') која се представљају у контексту и чак 27 изведених лексема (*крīв'а*, *крив'ача*, *крив'ачица*, *кр'ивна*, *крīв'о*, *кр'ивāl*, *крив'ан...*), од којих је свака дата са прецизним значењем и у контексту. Аутори нас и сами упозоравају да су многе речи остале неразјашњене због њихове недоумице или непотпуног извора (*сенaī* сена ? 'осетити зебњу, наслутити опасност'; в. *бирек*; *буавица* ж 'тип земље' [2: 45]³, *смоница* ж 'врста земље' [2: 45]). Лексеме које су забележене на терену имају акценат док су оне из литературе, како се и очекује, без акценатског знака. Могла би се упутити примедба састављачима *Речника* да поред одреднице, тек по изузетку, стоји скраћеница пункта где је лексема забележена. На ову примедбу унапред одговарају аутори на стр. 34. оглађујући се речима „да је највећи део грађе „усвојен” на Косору” као и „да је она интензивно бележена и на Кржањи (...) и у Брскуту, а у другим селима тек узгред (...) и отуд потичу сви наши записи из оних села чије се скраћенице могу спорадично срести у речнику”. Неке од одредница забележене су и илустроване само у контексту који се среће једино у писаним изворима (са нередовним податком о извору).⁴ На примерима то овако изгледа: *измāī'уфīī* -īм св. 'посенилити'. – *Шīо īи ī'адā н'ām*, *јеси измāī'уфио*. – Но је ваша баба изматуфила [4: 69 220]⁵ и *ђемија* ж. 'лађа'; || *ђемиција* м 'лађар' [2: 402]. За сваку похвалу је и чињеница да се уз одредницу налази доста израза који се посебно нотирају уз контекст (*изр. Кукала му мајка*; *изр. ками коњски* 'плави камен'; *изр. радиī на ~*⁶; *изр. браīски ~*⁷). Лексички маркирати узвике, речце, свезе (везнике), предлоге – маргиналне врсте речи – може бити врло важно у опису једног говора, а то је детаљ који већина лексикографа народних говора превиђа. *Речник Куча* обилује различитим узвицима, као на пример: *да!* 'узвик за терање коња' [2: 17]; *ћ'а / ћ'аба-ћ'а* 'узвик за вабљење / терање стоке'; *ђа, ба, ђа; ђа!* 'узв. за вабљење оваца'; *ф'рк!* оном. 'звук који се чује при наглом исецању платна, папира или при трзању лишћа са гранчице'. Бележе се и речце (нпр: *ѣ'ја* реч. 'да, јесте', *за'исīо* реч. 'заиста, одиста'), везници (нпр: *једа* св 'не би ли'), предлози (нпр: *иза* предл 'после', *исīреко* предл 'с друге стране'). Поред одредница са експресивним семантичким набојем после

³ У угластој загради у *Речнику* налази се податак из које библиографске јединице је преузета лексема.

⁴ Пометњу уноси и недоследено обележавање скраћеница за пунктове. Тако на пример, *иза* лексеме у уводном делу кад се говори о особинама дотичног говора срећу се скраћенице *Рћ*, *Бр*, *Ор* којих нема у списку скраћеница за пунктове који се налази на стр. 35.

⁵ Прва бројка означава редослед којим је наведен извор, а друга број странице.

⁶ Графички знак ~ упућује на то да се на његовом месту налази одредница под којом је наведен израз, у овом случају је то *кѡјун'ак*.

⁷ Овде: *кол'ач*.

граматичких стоје ознаке за стилску квалификацију као што су: аугм (аугментатив), дем (деминутив), ирон (иронично), пеј (пејоративно), погрд (погдно), подсм (подсмешљиво), фам (фамилијарно), хип (хипокористик), шал (шаливо). Иако изостаје словна скраћеница *арх.* за архаичну лексику, Речник обилује лексемама којима се именују предмети, радње и обичаји којих данас више нема, нпр: *џр'ебени* / *џр'ебене* 'й пл т 'направа с дугачким густим челичним зупцима, за влачење вуне', *ујр'еӣ* м а. 'огњиште', б. 'дом'. и сл. Вредан је и податак који упућује на порекло одредничке лексеме, тј. из ког језика она потиче (алб. – албански, арб. – арбанашки, рус. – руски, слв. – словачки, тал. – талијански, чеш. – чешки). Поред наведених скраћеница у списку *Техничке скраћенице*, наводе се и оне које одређују припадност појма, означен одредницом као што су, на пример: *дув'а̄н* -а̄н'а м бот 'једногодишња биљка из породице помоћница у чијем листу има никотина', *д'ивокоза* ж зоол 'шупљороги преживар с кукастим роговима живи у тешко приступачним планинским крајевима'. Међу одредничким лексемама нема оних које су синтагматске него су оне наведене као *изр.* под одредницом која је истовремено управна реч синтагме (нпр: *св'аӣ* ...*изр.* *сӣари* ~, *дебели* ~). Топоними, такође, нису добили своје место међу корицама Речника јер је Д. Петровић посебно писао о томе (Петровић 1994).

Мада у *Уводу*, када говоре о консонантима, аутори помињу да се у *Речнику* неће нотирати чињеница да се палатализовано [л'] јавља уместо [љ] испред палаталних консонаната (5), у *Речнику* се иза одредница које почињу словом Л наводе оне које почињу словом Л', а у тој групи налазе се и оне које почињу словом Љ (*л'аба*, *л'уђи* поред *љубица*, *љубач*, *љук* и *љуљак*). Додаћемо да у *Речнику*, тек по изузетку, има лексема са [н'] док ниједна не почиње том фонемом. На истом месту (кад се говори о консонантима), помиње се да је фонема [х] искључена из свих позиција у говору Куча. У *Речнику*, пак, аутори дају чак 13 лексема са иницијалним х- од којих су 5 познате само у том лику (*хвай̄аӣи*, *хранӣӣи*, *хрӣшћанин*, *хука̄ӣ*, а хиперкорекцијом добило се *хрва̄ӣи*). Важно је напоменути да је већина лексема са иницијалним х- у *Речнику* регистрована искључиво у литератури коју аутори користе за грађу. Само су лексеме *ха̄ја̄ӣ*, *халал*, *хрӣшћанин* и *хука̄ӣ*, претпостављамо, забележене на терену (мада недостаје акценат који би то недвосмислено и потврдио) јер нема податка о извору. Порекло ових лексема из литературе доказује и пун облик инфинитива, што у говору Куча није случај.

Понекад се види да је састављачима *Речника* промакао и по неки детаљ који се тиче прецизне одредбе одреднице. Наилази се, на пример, на одредницу *крӣшца* иза које стоји ж в. *крӣжа̄ӣ*, а кад се погледа под *крӣжа̄ӣ* (под основном одредницом *кр'ӣж*) наилази се на глаголско значење док ће се тек под *кр'ӣшца* (под истом основном одредницом *кр'ӣж*) наићи на тражено значење 'комад, одсечено парче (хлеба, лубенице)'. Такође, наилазимо и на одреднице без акцента, дакле, забележене у литератури, али без податка из којег су извора и без прецизног значења (нпр: *калешин* м 'лака кола, чезе'; *камрик* м 'врста тканине, ланена или платно; фина памучна тканина, батист'; *кана̄йела* ж дем 'широк тапациран наслоњач на коме се може седети или лежати, канабе'). Овакав поступак може се тумачити најпре као већ наговештени поступак првог аутора, него као пропуст. Наиме, пре самог *Речника*,

на нешто више од једне странице, аутори напомињу да је грађа „утемељена (...) на лексичком искуству првог аутора какво је могао стећи у свом родном Косору, али треба рећи да је он, до своје девете године живота, више боравио у Пиперима (...) и почесто му није било лако да „пресуди” да ли је неку реч „понео” из Куча или из Пипера (...)” (33). Ипак, одреднице поменутог типа требало је акцентовати (ако већ нису забележене у литератури) пратећи „лексичко искуство” првог аутора.

Речник обилује и тзв. опсценом лексиком, која је неизоставни део свакодневног лексикона сваког народног говора па и овог који се приказује. Избор аутора да унесу и лексику овога типа у *Речник* само је потврда његове исцрпности и вредности. Као примедба стоји да ови вулгаризми често нису маркирани прецизнијим квалификаторима стилске природе него се само, ако је одредница именица, поред квалификатора *анай̆*, даје њено значење стручним термином или нотира (недоследно) са *йеј̆*, које се може наћи и поред одредница која не спадају у опсцену лексику.

Ова лексикографска монографија међу своје корице успела је да смести и да нам дочара некадашњи живот, обичаје и тежње старог црногорског племена Кучи. Вредни су етнолошки подаци које налазимо уз неке одреднице (*йпрекада* (...)) ‘По старом обичају морала је породица умрлога давати обилату част, даћу, на дан упокоја а тако исто и о прекадама, тј. седмодневном, четрдесетодневном, полугодишњем и годишњем помену’; или *йрий̆исковина* (...)) ‘земља која је у комуници заузета и проглашена приватном својином’).

Остаје нам да закључимо да смо добили врло вредан дијалекатски речник као и детаљан опис најмаркантнијих особености архаичног говора Куча. Уз дугогодишњи прегалачки рад првог аутора на сакупљању лексике свог родног говора, треба истаћи и добар избор грађе из писаних извора као и разноликост и богатство приказане лексике, њено зналачко представљање и тумачење. Поред тога, важно је истаћи и чињеницу да је *Речник Куча* технички беспрекорно приређен и представља незаобилазан путоказ будућим лексикографима народних говора. Без обзира на неке ситне пропусте који су неминовни када се ради овако детаљно, *Речник* доноси грађу која може бити од велике важности и за неке друге, не само лингвистичке студије. Фонологија, дериватолигија и етимологија, рецимо, овим речником добијају изузетну грађу за даљу анализу, а етнографија драгоцен извор.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Дучић, Стеван. Живот и обичаји племена Куча. *Српски етнографски зборник XLVIII (Живот и обичаји народни, књ. 20)*. Београд: СКА, 1931.
- Дучић, Стеван. *Или Куч*. Подгорица: Културно-просветна заједница, 1997.
- Дучић, Стеван. *Јуначке народне њјесме из брдског њлемена Куча у Кр. Црној Гори*. Подгорица: Унирекс, 2008.
- Милачић Шулица, Персида. *Дрвођеља краљу одан*. Београд: Књижевно друштво просветних радника Србије, 2004.
- Петровић, Драгољуб. Две особине гласовног система пиперског говора. *Прилози љроучавању језика* 1 (1965): 113–116.
- Петровић, Драгољуб. Гласовне особине говора Врачана у Зети. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду XV/1* (1972): 179–210.

- Петровић, Драгољуб. Морфолошке особине у говору Врачана. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* XVI/1 (1973): 201–233.
- Петровић, Драгољуб. Главније особине акцентатског система у говору Врачана. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* XV/2 (1973): 173–195.
- Петровић, Драгољуб. Из синтаксичке проблематике говора Врачана. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* XVII/1 (1974): 161–182.
- Петровић, Драгољуб. Топонимија Куча. *Ономастолошки прилози* IX (1988): 1–163.
- Петровић, Драгољуб. Кучко-арбанашко пограничје у светлости ономастике. *Зборник радова I. Културна, научна и књижевна манифестација Дани Марка Миљанова*. Подгорица: Културно-просвјетна заједница Подгорице – Нови Сад: Цветник, 1994а, 95–101.
- Петровић, Драгољуб. Ономастички поглед на етногенезу Куча. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* XXXVII 1–2 (1994): 451–460.
- Петровић, Драгољуб. Једна пиперска акцентатска иновација. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* XL/2 (1997): 209–214.
- Петровић, Драгољуб, Јелена Капустина. Из лексике Качера. *Српски дијалектолошки зборник* LVII (2011): 4–336.
- Поповић, Момчило, Драгољуб Петровић. О говору Спича (грађа). *Српски дијалектолошки зборник* LVI (2009): 3–275.
- РСГВ: Драгољуб Петровић (ред.). *Речник српских љовора Војводине*. 1– (А–Б). Нови Сад: Матица српска – ИК Тиски цвет, 2000.

*

RBB: Dragoljub Petrović (red.). *Rečnik bačkih Bunjevaca*. Novi Sad – Subotica: Matica srpska, 1990.

Гордана Драгин

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, Нови Сад, Србија
gordanadrugin19@gmail.com

UDC 811.163.41'373.46:392.8(497.113)(082)
UDC 811.163.41.46:641.55(497.113)(082)

Софија Милорадовић (прир.). *Обредна љракса – „речима о храни”*.
На мајеријалу из српских љовора Војводине. Нови Сад:
Матица српска, 2014, 161 стр.*

У периоду од 2009. до 2012. године Матица српска била је носилац интердисциплинарног пројекта *Обредна љракса – „речима о храни”*. *На мајеријалу из српских љовора Војводине* који је финансирало Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије. Зборник радова који приказујемо представља резултат рада на њему. Претходно му је 2011. године приручник (Ивановић-Баришић и др. 2011) којим су јавности представљене важније теоријске поставке пројекта, дефинисан објекат и циљеви рада. Према речима приређивача овог зборника, „циљ предложеног пројекта био је да се успостави базични термилошки систем (термин и етнокултурни

* Прилог је настао као резултат рада на пројекту *Дијалектолошка истраживања српског језичког љростора* (бр. 178020), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

контекст у коме дати термин функционише) везан за културу исхране код српског стариначког становништва у Војводини, као и утврђивање етнолошких промена насталих у овој области традицијске културе током друге половине 20. и прве деценије 21. века, да би се доцније истраживања могла проширити тако да обухвате целокупно већинско, српско становништво на овом простору – и старинце и досељенике, као и да се у сврху компаративног погледа укључе и српски саговорници у Румунији и Мађарској”. Приложен је и *Уиџиџник* који је пројектни тим сачинио „као примарно практично средство за теренска истраживања културе исхране у Војводини кроз обредну праксу, а који је устројен у пет тематских целина”. Замисао пројектног тима била је да се овим *Уиџиџником* „обичаји, обреди и веровања једне средине, када је у питању култура исхране, као и речи и изрази којима се све то исказује, сачувају од заборавља који прети да у скорој будућности прекрије нашу културу и наш народни језик, захваћене све више ковитлацем савремених цивилизацијских токова”.

На пројекту је било ангажовано шест истраживача из четири научне / наставно-научне установе: Институт за српски језик САНУ, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, Етнографски институт САНУ и Балканолошки институт САНУ. Руководилац пројекта је Софија Милорадовић, а сарадници на пројекту били су: Љиљана Недељков, Драгана Радојичић, Биљана Сикимић, Милина Ивановић-Баришић и Драгана Радовановић.

Према речима приређивача зборника С. Милорадовић, ова књига „представља тек пролегомену; да је речник или атлас, она би свакако била названа пробном или уводном свеском, тј. томом јер је њен обим обрнуто пропорционалан грађи која је сакупљена на терену и која ће, у надлежне државне институције се надамо, бити у блиској будућности и допуњавана, и на одговарајући начин обрађивана, и на увид стручној јавности предата”.

Радови у зборнику *Обредна ѡпракса – речима о храни* подељени су у две групе. Први део зборника чини шест ауторских радова чланова пројектног тима: Љиљана Недељков, *Исѡиѡиѡвање риѡиѡалне кулинарске лексике Војводине – доѡринос ѡѡзнавању духовне кулѡуре*, Софија Милорадовић, *Еѡнодијалекѡолошки ѡрисѡѡи кулѡури исхране кроз обредну ѡпраксу*, Милина Ивановић-Баришић, *Хлеб у ѡтрадиционалној кулѡури Срба у Војводини*, Драгана Радовановић, *Хлеб и обредна ѡпракса у Војводини – еѡнолинѡвисѡички оѡлед*, Драгана Радојичић, *Ауѡенѡични ѡвор хране*, и Биљана Сикимић, *Исѡраживач је ѡрисѡѡан: храна као ѡема и ѡвод за разѡвор и размиѡљање*. Други део зборника чине радови колега који нису били формално укључени на пројекат, али познавање културе исхране и обредне праксе на терену Војводине оправдало је њихово учешће у овој књизи: Маја Стокин, *Прилоѡ ѡроучавању семанѡичкоѡ ѡља „риѡиѡална храна у божѡћним обичајима”*, *сѡароседелаца Новоѡ Сада*, Сања Вуѡиновић, *Еѡнолинѡвисѡичка анализа семанѡичкоѡ ѡља „риѡиѡална ѡића у божѡћним обичајима”*, и Људмила Шајтинац, *Свиѡокољ – месни ваѡромейѡ, зором рано*.

У раду Љиљане Недељков, *Исѡиѡиѡвање риѡиѡалне кулинарске лексике Војводине – доѡринос ѡѡзнавању духовне кулѡуре*, на примерима из једног дела Војводине, тј. Шајкашке, указано је на недовољну истраженост и специфичност духовне културе панонског типа. У студији је представљен и

могући приступ при лексикографској и лексиколошкој обради ове грађе. На примеру од десетак одредница дат је и пробни лингвокултуролошки речник ритуалне кулинарске лексике. Аутор истиче да „за сада немамо лингвокултуролошки речник ниједног типа културе на простору српског језика, а овде се на примеру неколико одредница даје један могући модел таквог речника”.

Софија Милорадовић је у раду *Етнодијалектолошки иприсуи култури исхране кроз обредну ираксу* на основу теренских података из два насеља (Ердевик у Срему и Параге у Бачкој) представила један могући модел етнодијалекатског рекцијског речника глаголских лексема важних за културу обредне хране. Највећи број примера из етнодијалекатског лексикона могао би се представити помоћу трочланог модела (Шта + Када + Где (+ Ко)). Софија Милорадовић сматра да би то био најфреквентнији модел и у грађи из других пунктова са терена Војводине: нпр. *уносићи* – сламу + на Бадњи дан увече + у кућу (+ домаћин).

Хлеб у итрадиционалној култури Срба у Војводини представља рад Миљине Ивановић-Баришић. У прилогу се издвајају обичајне прилике – календарски празници (Света Варвара, Материце и Оци, Свети Игњатије Богоносац, Туциндан, Бадњи дан, Божић, Мали Божић, Крстовдан, Задушнице, Теодорова субота, Младенци, Велики четвртак, Велика субота, Ускрс, Ђурђевдан, Усековање, Крстовдан, црквене славе), животни циклус (рођење, свадба и смрт) и друштвени живот (мобе) – у којима је хлеб неизоставни чинилац. Аутор, такође, указује и на најважније чињенице које су допринеле томе да се хлеб у народној свести доживљава као намирница са посебним статусом.

У раду Драгана Радовановић *Хлеб и обредна иракса у Војводини – етнолингвистички оглед* приказан је инвентар лексема, односно назива којима се именују поједине врсте хлеба. Забележено је тридесетак врста обредних хлебова који се припремају у одређеним приликама у вези са празничним и животним циклусом, од којих готово половина припада божићном ритуалу.

Рад Драгана Радојичић, *Ауиенитични говор хране*, заснован је на „теоријским разматрањима проблематике коју обухвата култура исхране, условљена бројним друштвеним, историјским, климатским и другим факторима”.

Биљана Сикимић у свом раду *Испираживач је иприсуиан: храна као тема и повод за разговор и размишљање* наводи да је храна на терену тема која лако налази саговорника. Грађа за овај рад добијена је од „отпадака” теренских интервјуа вођених у сеоским срединама у српским и буњевачким заједницама на простору Војводине и Мађарске. Аутор наглашава да делови интервјуа који су овом приликом послужили као грађа јесу они који би у класичној (руској) етнолингвистици или словенској дијалектологији били изостављени. Истраживање је показало да комплименти за понуђену храну могу допринети бољем и успешнијем наставку разговора. У раду је обрађен и ритуални статус крофни као обавезног јела приликом клања свиња у појединим војвођанским локалним заједницама.

Маја Стокин је у раду *Прилог ироучавању семантичког поља „ритуална храна у божићним обичајима” сипароседелаца Новога Сада* забележила око 170 лексичких јединица истакавши да је „ове лексеме могуће свеобухватно сагледати само кроз интердисциплинарни приступ”.

Сања Вујиновић је у свом прилогу *Етнoлингвистичка анализа семантичког њоља „ригуална њића у божићним обичајима”* извршила лексичко-семантичку анализу назива трију ритуалних пића (вода, ракија, црно вино) у божићним обичајима на простору северозападног Срема. Анализира је, такође, и лексеме које се везују за одређене обичајне радње у божићним ритуалима.

Људмила Шајтинац у свом раду *Свињокољ – месни вайпромеј, зором рано* представља обичај свињокоља као значајан сегмент културе исхране у Војводини, који садржи и елементе друштвеног обичаја. Љ. Шајтинац је представила радње које се практикују пре клања свиња, за време клања и после њега, као и традиционалну поделу послова на мушке и женске.

Зборник радова *Обредна ѡпракса – „речима о храни”*. На мајеријалу из српских ѡвора Војводине сведочанство је о времену, обичајима и говору који, заједно са својим носиоцима, полако али сигурно нестају. Верујемо да су ауторски прилози као резултат теренског истраживања оправдали очекивања институција које су подржале пројекат *Култура исхране у Војводини кроз обредну ѡпраксу. Лингвистички и етнoлошки аспекти*. Зборник који смо овом приликом представили значајан је и због тога што може послужити као модел за оваква и слична истраживања и на другим теренима српског језичког простора, а не само на простору Војводине.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

ИВАНОВИЋ-БАРИШИЋ и др. Софија Милорадовић (гл. ур.). *Култура исхране у Војводини кроз обредну ѡпраксу: Лингвистички и етнoлошки аспекти*. Нови Сад: Матица српска, 2011.

Мирјана Пејировић-Савић

Институт за српски језик САНУ
Кнез Михаилова 36, 11000 Београд
Mirjana.Petrovic@isj.sanu.ac.rs

UDC 81'367.625.3

Rosanna Benacchio. *Вид и категория вежливости в славянском императиве: сравнительный анализ*. München – Berlin: Verlag Otto Sagner (= Slavistische Beiträge, Bd. 472), 2010. – 210 с.*

У аспектологији је једно од најактуелнијих питања, још од В. Матезиуса (MATHESIUS 1938), тип видских односа, односно када је могућа међусобна замена свршеног (у даљем тексту СВ) и несвршеног (у даљем тексту НСВ)

* Приказ је урађен у оквиру научног пројекта *Језици и културе у времену и ѡпростору* (бр. 178002), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

глаголског вида, а да се притом не мења основни смисао исказа већ да се добијају само његове прагматичко-стилске варијанте. Такав тип односа назива се видска конкуренција. У монографији познатог италијанског лингвисте и слависте, аутора многобројних студија, посебно из области аспектологије, редовног професора Универзитета у Падови др Розане Бенакјо, *Вид и категорија вежливости в славянском императиве* („Вид и категорија учтивости у словенском императиву”), објављеној код еминентног и у филолошким круговима светски признатог немачког издавача, коју ћемо овде приказати, анализирају се управо прагматичка значења потврђених императивних облика глагола СВ и НСВ у словенским језицима, односно видска конкуренција датих облика у свим словенским језицима, као и поређење са њиховим императивним еквивалентима у једном несловенском језику – грчком. Ауторка покушава да утврди на који начин и у којој мери избор између ова два вида у одређеним ситуацијама утиче на категорију учтивости у императивним исказима у различитим словенским језицима, што може дати значајан допринос развоју укупних аспектолошких испитивања, која у савременим лингвистичким струјањима представљају незаобилазну и увек актуелну тему интересовања најширег круга стручњака. Она, у свакој од целина, даје детаљан преглед релевантне лингвистичке литературе о проблему видске конкуренције императивних облика за сваки анализом обухваћен језик (уколико таква литература постоји) и расправља о, у конкретном раду, применом теоријским решењима, чиме нам нуди веома вредну библиографску и уопште научну основу за упознавање са поменутом проблематиком.

Књига има три целине, од којих се свака дели на поглавља и потпоглавља. У првој целини *Вид и категорија вежливости в русском императиве* (стр. 13–64), која је посвећена анализи императивних исказа у руском језику, изложене су и теоријске основе укупног истраживања. У другој целини *Сравнение русского с другими славянскими языками* (стр. 65–155) извршено је поређење међу словенским језицима, уз навођење свих најзначајнијих радова (објављених до тога тренутка) који обрађују истоветну тему у словенским језицима. Трећу целину књиге *Сопоставление с греческим языком* (стр. 157–176) представља истраживање и поређење са новогрчким, као несловенским језиком који има граматички изражену категорију глаголског вида. Након теоријско-методолошких и аналитичко-интерпретативних делова истраживања следе закључак, графички прикази, скраћенице, обимнија библиографија те раздвојени индекси имена, термина и језика.

У уводном делу прве целине изложене су теоријске основе целокупног истраживања. У императивним облицима, који ограничено указују на категорију темпоралности, глаголски вид добија секундарна значења прагматичкога типа. Сложеност описа и анализе датог проблема ауторка поткрепљује различитим ставовима и закључцима великог броја аутора као што су Е. Кошмидер, А. Мазон, Х. Галтон, С. Карцевски, В. В. Виноградов, А. Д. Шмелов, В. С. Храковски, А. П. Володин итд. Посебно се представља истраживање Ј. В. Падучеве (ПАДУЧЕВА 1996), која је издвојила и анализирала семантичке компоненте, које одговарају само императиву НСВ у различитим говорним чиновима, а то су: ‘усмереност на почетну фазу радње’, ‘непосредност’, ‘условљеност радње ситуацијом’. Императив НСВ може да прескрип-

тивном исказу (нпр. *Садитесь!*) придаје више или мање учтивости у зависности од ситуације и интонације. Такође, обраћање императивом СВ (нпр. *Сядьте!*) може да звучи као груба и неутрална наредба. Употреба СВ указује на то да прескрипција није условљена ситуацијом, већ представља личну вољу говорника. У вези с датим аспектом ауторка се позива на истраживање В. Лемана (LEHMANN 1989), где се издваја јунктивна функција императива НСВ. Другим речима, претпоставља се да се императив НСВ користи уколико постоји пресупозиција да извршилац радње има жељу и намеру да изврши прескрибовану радњу. Ауторка сматра и веома важним мишљење А. М. Пешковског (ПЕШКОВСКИЙ 1928), који дату проблематику повезује и са интонацијом. Наиме, Пешковски тврди да исказ без заповедног начина може да се изговори и са заповедном интонацијом, као и да се исказ са заповедним начином може изговорити и са „незаповедном“ интонацијом (уп. такође: LEHMANN 1989; Бирјулин 1994). Ауторка сматра да је мали број радова који је посвећен интонацији прескриптивних исказа, али не изоставља закључке Ј. А. Бризгунове (БРИЗГУНОВА 1980), која сматра да се у императивним исказима најчешће користи ИК-2, али и друге интонационе конструкције (нпр. ИК-3, која се повезује са говорним чином молбе).

У овој (уводној) глави изнесени су и критеријуми и методи истраживања. Ауторка напомиње да ће се у анализи користити глаголи који могу да образују видски пар, пре свега они са семантичким обележјем терминативности, тј. глаголи чија радња може да достигне своју унутрашњу границу преласком у ново стање, односно глаголи типа *accomplishments* (резултативни) и *achievements* (семелфактивни), код којих илокутивна снага има фокус на почетној фази радње, за који се испоставило да је веома значајан приликом стварања опозиције прагматичких значења императива НСВ и СВ. У корпус рада улазе примери са обраћањем *‘на Ви’*. Примери су добијени анкетирањем информаната са вишим образовањем, најчешће филолога, професора и студената МГУ.

У првој глави (стр. 23–32) прве целине књиге проф. Бенакјо анализира примарна видска значења императива СВ и НСВ у руском језику. Код императива СВ илокутивна снага усмерена је на крајњу фазу извршавања радње, тј. на почетак новог, резултативног стања, тако да говорник изражава жељу да се радња изврши, без обраћања пажње на претходне фазе дате радње. Прескрипција може бити извршена и одмах, али и после неодређеног временског периода. НСВ карактерише слабо центрирана структура и веома разуђена семантика. НСВ покрива значење вишекратности и узелности. Он се користи када је фокус илокутивне снаге на средњој фази радње, тј. на процесу (који подразумева наставак /обнављање/ започете радње која је била прекинута, као и начин остваривања радње) и када је фокус илокутивне снаге на почетној фази радње. Уколико је фокус на почетној фази радње, овакве прескрипције у себи имају обележје непосредности извршавања прескрипције и подстичу саговорника на аутоматско извршавање прескрибоване радње. Прескриптивна радња изражена глаголом СВ се први пут именује тек у актуелној комуникативној ситуацији, док се за прескриптивну радњу изражену глаголом НСВ претпоставља да је већ раније било речи о намери да се она изврши, или пак да постоји навика да се она врши, што, другим речима,

значи да је дата радња присутна у комуникативној ситуацији, иако то није експлицитно изражено, а императивни облик НСВ даје само сигнал да је настало време да се она изврши. Ауторка закључује да избор глаголског вида зависи од усмерености илокутивне снаге на одређену фазу радње, те да само СВ може у потпуности да буде информативан и нереференцијалан, док је НСВ референцијалан, повезан са ситуацијом и ишчекивањем прескрипције од стране извршиоца. НСВ не може да носи потпуну информацију о радњи, тј. не указује на завршну фазу радње и прелазак у ново стање.

У другој глави (стр. 33–64) прве целине ауторка анализира секундарна видска значења приликом употребе императива у руском језику. Она најпре обраћа пажњу на категорију учтивости, посебно из угла теорије говорних чинова, дајући у вези с тиме преглед радова и теорија Ц. Л. Остина, Х. П. Грајса, Г. Н. Лича, Р. Брауна, С. Левинсона, Б. Фрејзера, Р. Лејкофа и др., чиме читаоцу указује на развојни пут лингвистичке мисли о категорији учтивости. Тако, на пример, Г. Н. Лич (Лееен 1983) издваја два подтипа учтивости: ‘негативну учтивост’ (када социјални циљ не одговара илокутивном циљу говорника и он се труди да сачува дистанцираност у односу на саговорника избегавајући при томе контакт) и ‘позитивну учтивост’ (када се социјални циљ поклапа са илокутивним циљем и говорник покушава да смањи дистанцираност, тј. жели да буде близак). Важно је рећи да је у корпус анализираних примера ушла само интерперсонална хоризонтална дистанцираност, а да социјални фактори који се односе на вертикалну (асиметричну) дистанцираност (интерперсонални односи са обележјем ‘власти’) не улазе у корпус истраживања Р. Бенакјо.

Фактор дистанцираности, који је детаљно појашњен, повезан је са глаголским видом. Императив СВ се односи директно на почетну и завршну фазу радње, док се императив НСВ односи на све оно што се налази „лево“ од завршне фазе радње. Такође, НСВ указује на радњу која је већ заступљена у комуникативној ситуацији и позната је учесницима комуникације, тако да постоји претпоставка о недистанцираности адресанта и адресата. Употребом императива НСВ упућује се и на непосредно извршавање прескрибоване радње. Из свих ових разлога употреба императива НСВ указује на потирање дистанцираности, па се за овакве форме може рећи да су непосредне, директне.

Приликом одређивања негативне и позитивне учтивости, као и неучтивости, значајну улогу има и фактор бенефактивности/малефактивности радње за адресата. Уколико је прескрипција изражена императивом НСВ бенефактивна за адресата, потенцијални ефекат неучтивости се анулира и ствара се ефекат позитивне учтивости. Уколико је прескрипција малефактивна за адресата, она се прихвата као груба. СВ служи за очување дистанцираности и неутралности (нпр. *Взвесьте, пожалуйста...*!). Уколико адресант у истој ситуацији изабере НСВ (нпр. **Взвешивайте, пожалуйста...*!), добија се ефекат грубости и такве форме се не користе. У овом случају стварању ефекта грубости не доприноси фактор бенефактивности/малефактивности, већ семантичко обележје непосредног извршавања радње, које императив НСВ садржи у свом значењу.

Конкуренија вида у прескриптивним говорним чинovima у руском језику је испитана у различитим ситуацијама у којима су варирани фактори

бенефактивности/малефактивности изражене радње, дистанцираност комуниканата, односи са обележјем власти (у примерима са обраћањем милиционера грађанину). Уколико је бенефактивна за адресата радња изражена императивом НСВ, без обзира на очекивану непосредност извршавања прескрипције и упорност адресанта, прескрипција има ефекат позитивне учтивости. Уколико је радња малефактивна или нежељена, или су односи дистанцираности већи или пак постоји социјална асиметрија, користи се императив СВ, а прескрипција се доживљава као неутрална, тј. има ознаку негативне учтивости. Уколико би се у датим ситуацијама употребио императив супротног вида, овакве прескрипције би имале ефекат неучтивости (уп., поред осталог: Падучева 1996; Храковский – Володин 2002). Посебно су анализирани случајеви конкуренције вида у говорном чину дозволе и формулама етикеције (позивима, поздравима приликом одласка, изражавање жеља), где императив НСВ има ефекат позитивне учтивости.

У другој целини књиге ауторка анализира глаголски вид и категорију учтивости у императивним облицима осталих словенских језика у поређењу са руским. У уводу у другу целину књиге ауторка даје широк преглед лингвистичке литературе која се бави проблемом изучавања употребе императива СВ и НСВ у словенским језицима. Ауторка на почетку напомиње да је ова проблематика слабо проучена у осталим словенским језицима у односу на руски језик. За нас посебну улогу има навођење литературе која се односи на српски (и хрватски)¹ језик. Посебна (монографска) аспектолошка истраживања на материјалу ова два језика не постоје, али се наводе ставови из мањих научних радова и чланака. Тако, на пример, аутори П. Л. Тома и С. Анђелковић (Томас – Анђелковић 1998) издвајају способност СВ да фокусира илокутивну снагу на резултат и тенденцију употребе НСВ приликом изражавања истрајне/упорне прескрипције. Д. Војводић (2003а; 2003б) истиче да императив НСВ, посебно у српском језику, изражава негативне емоције (нпр. нетрпељивост) према адресату, док императив СВ такве емоције изражава у слабијој мери. Тома и Анђелковић долазе до закључка да за изражавање подстицања радње у неутралном стилу српски језик, по правилу, користи СВ, а руски НСВ, док за изражавање инсистирања (упорног истрајавања) у фамилијарном стилу и српски и руски користе НСВ. Такво мишљење деле и И. Грицкат, Д. Војводић, Х. Галтон, В. Станков и др. Изнесене ставове потврђује и у својој широј анализи – с времена на време конструктивно полемишући са појединим ауторима – додатно и на убедљив начин аргументује и Р. Бенакјо.

Након уводног аналитичко-синтетичког осврта на досадашња истраживања и презентовања сопствених полазних ставовова о видској конкуренцији у императивним исказима у словенским језицима следи уводна напомена ауторке о упоредној анализи корпуса, где истиче да је она спровела анализу резултата анкета које су радили изворни говорници словенских језика, с тим да је број информаната варирао у одређеним језицима. Такође, у функцији поткорпуса коришћени су и лингвистички национални корпуси

¹ Ауторка заузима став да ова два језика у току анализе треба посматрати заједно. То оправдава чињеницом да са тачке гледишта анализираног проблема не постоје никакве разлике међу њима.

руског, чешког, словачког, пољског, словеначког, хрватског и горњолужичког језика. Приликом типолошке анализе коришћен је географски критеријум: ситуација у руском језику се најпре пореди са другим источнословенским језицима – белоруским и украјинским, затим са јужнословенским који улазе у балкански језички савез (бугарским, македонским, српским), као и са хрватским и словеначким, и на крају са западнословенским – словачким, чешким, горњолужичким, доњолужичким и пољским.

У првој глави друге целине Р. Бенакјо анализира примарна значења императива СВ и НСВ у наведеним словенским језицима, пре свега у поређењу са руским језиком. После анализе сваког примарног значења СВ или НСВ дат је прегледан схематски приказ стања у свим словенским језицима за дато значење.

У другој глави друге целине анализирају се секундарна видска значења употребе императива у другим словенским језицима у истоветним ситуацијама, као што је то учињено и у претходној целини, где је подробно била размотрена употреба датог облика у руском језику. Ауторка одмах примећује да у јужним и западним словенским језицима постоји слаба видска конкуренција у прескриптивним говорним чиновима. Белоруски и украјински се понашају као и руски језик, док се код осталих словенских језика ситуација драстично мења: НСВ излази из употребе. Ситуација се не мења ни приликом обраћања *‘на њи’*. У одређеним ситуацијама, када је прескрибована радња малефактивна за адресата, конкуренција вида је могућа како у источнословенским језицима тако и у бугарском, који представља својеврстан прелаз од источнословенских ка јужнословенским језицима. У македонском видска конкуренција слаби, у српском и хрватском се видска конкуренција сматра могућом код мање од три четвртине испитаника, док је у словеначком језику могућ само СВ. Слаба конкуренција вида се појављује у словачком и чешком, у лужичким језицима конкуренција је немогућа, док је у пољском језику, који чини прелаз између западнословенских и источнословенских језика, ипак могућа видска конкуренција. Ситуација која одговара руским примерима *Уходите (отсюда)! / Уйдите (отсюда)!* идентична је у белоруском и украјинском, али и у бугарском, македонском, српском и хрватском. У словеначком НСВ излази из употребе, а тако је и у чешком, словачком, горњолужичком и доњолужичком, док пољски језик опет представља прелаз од западнословенских ка источнословенским језицима, где је конкуренција вида могућа. У говорном чину дозволе видели смо да у руском језику могу да се употребе и СВ и НСВ. Уколико се императивни облик дуплира, мања је вероватноћа да ће се искористити императив СВ. Идентична је ситуација у белоруском и украјинском језику. Приликом извођења говорног чина дозволе у осталим словенским језицима не постоји видска конкуренција и користи се само императив СВ. Даље следи анализа глаголског вида у формулама етикеције у словенским језицима. Најпре се обрађују позиви, код којих се опет издвајају источнословенски језици, у којима се користи императив НСВ, док се у осталим словенским језицима користи СВ. Треба напоменути да се НСВ у датом случају може користити и у бугарском, што је карактеристично за емоционално маркирано обраћање, којим се одликује, пре свега, говор жена, али и у македонском, српском и хрватском – са

семантичком компонентом пооштравања прескрипције, о чему сведочи и речца *ѿа*. Поздрављање приликом одласка (чин опраштања) у источнословенским језицима се, као и у чешком и словачком, изводи уз помоћ НСВ, док остали језици користе императив СВ. Формула етикеције изражавања жеља се у бугарском и источнословенским језицима образује са императивом НСВ, док се у осталим језицима користи императив СВ, уз напомену да је у пољском језику чешћа употреба императива НСВ у односу на исти облик СВ. Треба, међутим, додати да се у савременом пољском језику императивне конструкције у формулама етикеције не користе тако често.

Истраживање спроведено у другој целини представљено је и табеларно и графички (стр. 186). У источнословенским језицима искази са императивом СВ, којима је фокус усмерен на завршну фазу радње, имају обележје дистанцираности, а обележје бенефактивности/малефактивности изазива ефекат негативне учтивости, док искази са императивом НСВ немају фокус на завршној фази радње и њиховим извођењем се дистанцираност потиरे, па ако је радња бенефактивна за адресата, изазивају ефекат позитивне учтивости, а уколико је она малефактивна, изазива се ефекат грубости.

У осталим словенским језицима искази са императивом СВ, чији је фокус усмерен на завршну фазу радње, имају обележје дистанцираности, и њиховим извођењем изазива се ефекат негативне учтивости, док искази са императивом НСВ, који немају фокус на завршној фази радње, имају обележје недистанцираности, и њиховим извођењем добија се ефекат фамилијарности или неучтивости.

У трећој целини спроведено је – на истоветан начин као и у претходној анализи – упоредно истраживање словенских језика и грчког језика, који категорију глаголскога вида изражава граматички. Овакво поређење представља својеврсну допуну тези да глаголски вид има поред примарних и секундарне прагматичке функције, које се изражавају на плану учтивости. Најпре се анализирају примарна видска значења приликом употребе императива СВ и НСВ. Ту се грчки не разликује много од словенских језика. Тачније речено, приближава се јужнословенским и западословенским језицима у погледу начина доживљаја радње. Приликом анализе секундарних видских значења императива у грчком језику примећује се, као и у јужнословенским и западословенским језицима, слаба видска конкуренција и чешће коришћење СВ. У говорним чиновима дозволе и формулама етикеције одсуствује видска конкуренција и користи се само императив СВ.²

Трећа целина се завршава дијахронијским погледом на проблематику у грчком језику. Управо због дуге писане традиције грчког језика било је могуће истражити употребу императива НСВ и СВ и у старогрчком језику. У старогрчком језику се претежно користио НСВ, док је у новогрчком у

² Наставак својих контрастивних истраживања новогрчког и словенских језика с обзиром на повезаност глаголскога вида и категорије учтивости у императивним облицима ауторка је недавно објавила у посебном тематском зборнику РАН (БЕНАККИО 2011) и у *Јужнословенском филологу* (БЕНАККИО 2013), где је поједине аспекте дате теме шире развила и допунила новим материјалом, чиме су хипотезе, аналитичко-синтетичке интерпретације и закључци изнесени у монографији добили не само још једну додатну потврду већ и чвршћу емпиријску верификацију и компетентну теоријско-методолошку утемељеност.

истим ситуацијама једина могућа форма императив СВ. Тако, на пример, В. Ф. Бејкер (ВАККЕР 1966), на којег се ауторка посебно позива у овом сегменту истраживања, износи хипотезу да је савремена ситуација употребе императива СВ резултат преласка од критеријума избора субјективног типа ка критеријуму објективног типа. Наиме, СВ се могао употребљавати у случајевима када је адресант мислио да прескрибована радња мора да се изврши неодложно, док се у новогрчком језику НСВ може употребити само у случају ако сама ситуација захтева неодложно извршавање прескрибоване радње. Уколико се у ту хипотезу укључи и прагматички приступ чувања/потирања дистанцираности, добија се нова хипотеза, коју ауторка ове монографије развија и поткрепљује емпиријским материјалом. Наиме, за употребу НСВ у старогрчком језику било је карактеристично одсуство потребе да се чува интерперсонална дистанцираност, док се у каснијим епохама, када се појављује објективни критеријум, јавља и нова потреба за очувањем интерперсоналне дистанцираности, што се индиректно може повезати и са општепознатом чињеницом да је ранија култура била неформална и контактна типа. Додајмо успут да је посебно занимљиво Бејкерово (ВАККЕР 1966) поређење императивних облика на дијахроном плану у жанру молитве, које такође иде управо у прилог горенаведеној (новој) хипотези Р. Бенакјо.

Резултате спроведеног истраживања из све три целине ауторка даје у посебном, синтетичком прегледу завршног дела књиге (стр. 177–185), чиме се још једном презентују, подвлаче и уопштавју најважнији изводи и закључци.

Ова књига је вишеструко значајна за савремену славистику. Добро формулисан *tertium comparationis*, који подразумева примарна и секундарна значења глаголског вида и обухвата говорне чинове и формуле етикеције (који су подједанко карактеристични за све поређене језике), омогућује двосмерну анализу резултата добијених на релевантном језичком корпусу. Највећи део корпуса чини језички материјал добијен приликом анкетања изворних говорника анализираних језика. Исте комуникативне ситуације су употребљене за све поређене језике, што ову анализу чини егзактном и објективном. Добијени резултати су прегледно представљени и детаљно прокоментарисани и поткрепљени одговарајућом научном литературом за сваки од поређених језика. Иако је истраживање спроведено на синхронном плану, ауторка није презала да зађе и у дијахронију приликом анализе датог проблема.

Приводећи крају наш приказ, оцењујемо да овакво истраживање, које се одликује јасном, чврсто заснованом теоријском аргументацијом и широком емпиријском утемељеношћу базираној на исцрпној анализи конкретне језичке материјала и консеквентној интерпретацији њених резултата, представља значајан допринос како славистичкој аспектологији тако и аспектологији уопште. Као што и сама ауторка прижељкује у завршном делу књиге, а што и овде ваља напоменути, примењени методолошки поступак може да се искористи приликом изучавања дате проблематике у сваком од словенских језика засебно, али на већем језичком корпусу, тј. са већим бројем испитаника, што би славистици (србистици, кроатистици, русистици, полонистици, бохемистици итд.) дало посебан допринос. Практична вредност монографије огледа се и у њеном изванредном експланаторном потенцијалу, нарочито

када је реч о могућности примене резултата истраживања у превођењу и настави словенских језика. Неће бити нимало нескромно ако претходним оценама додамо да се приказано дело може сматрати једним од најзначајних прилога у области употребе глаголског вида у словенском императиву и прагматичке категорије учтивости.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БЕНАККИО, Р. Глагольный вид в императиве в греческом языке (в сопоставлении с славянскими языками). И. М. Богуславский, Л. Л. Иомдин, Л. П. Крысин (отв. ред.). *Слово и язык*. Сборник статей к восьмидесятилетию академика Ю. Д. Апресяна. Москва: „Языки славянских культур” (= Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН; *Studia Philologica*), 2011, 623–632.
- БИРЮЛИН, Л. А. *Семантика и прагматика русского императива*. Helsinki: Helsinki University Press (= *Slavica Helsingiensia*, № 13), 1994.
- БРЫЗГУНОВА, Е. А. Интонация. Н. Ю. Шведова (гл. ред.). *Русская грамматика*. Т. I. Москва: Наука (= Институт русского языка АН СССР), 1980, 96–122.
- ВОЈВОДИЋ, ДОЈЧИЛ. О вокативним и императивним типовима каузације у руском и српском језику. *Јужнословенски филолоџ* LXIX (2003а): 153–174.
- ВОЈВОДИЋ, ДОЈЧИЛ. О видско-временској ‘конкуренцији’ у српском и другим словенским језицима. Бранислав Остојић (ур.). *Пети лингвистички скуп „Бошковићеви дани”* (Подгорица, 10–11. октобар 2002). Научни скупови књ. 61, одјељење умјетности, књ. 22. Подгорица: ЦАНУ, 2003б, 139–164.
- ПАДУЧЕВА, Е. В. Семантика и прагматика несовершенного вида императива. Е. В. Падучева. *Семантиске истраживања: (Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива)*. Москва: Школа „Языки русской культуры”, 1996, 66–83.
- ПЕШКОВСКИЙ, А. М. Интонация и грамматика. *Известия по русскому языку и словесности АН СССР*, т. 1, кн. 2 (1928): 458–476.
- ХРАКОВСКИЙ, В. С., А. П. Володин. *Семантика и типология императива: Русский императив*. Изд. 2-е, стереотип. Москва: Едиториал УРСС, 2002.
- *
- BAKKER, Willem F. *The Greek Imperative: An Investigation into the Aspectual Differences between the Present and Aorist Imperatives in Greek Prayer from Homer up to the Present Day*. Amsterdam: A. M. Hakkert, 1966.
- BENACCIÒ, Rosanna. Еще раз о глагольном виде и категории вежливости в императиве: сопоставление славянских языков с новогреческим. *Јужнословенски филолоџ* LXIX (2013): 169–183.
- LEECH, Geoffrey N. *Principles of Pragmatics*. London – New York: Longman, 1983.
- LEHMANN, Volkmar. Pragmatic Functions of Aspects and Their Cognitive Motivation (Russian Aspects in the Context of the Imperative and the Infinitive). Lars-Gunnar Larsson (ed.). *Proceedings of the Second Scandinavian Symposium on Aspectology*. Uppsala: Almqvist and Wiksell, 1989, 77–88.
- MATHESIUŠ, V[ilém]. O konkurenci vidů v českém vyjadřování slovesném. *Slovo a slovesnost* IV/1 (1938): 15–19 [в. такође: MATHESIUŠ, V[ilém]. *Čeština a obecný jazykozpyt / Soubor statí*. (Czech Language and General Linguistics. Selected Papers). Praha: Melantrich, 1947, 195–202].
- THOMAS, Paul-Louis, Сава Анђелковић. О категорији глаголског вида у српском језику. *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* 28/2 (1999): 141–147.

Милорад Миљаковић

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Докторске студије: Језик и књижевност
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
darolim_90@hotmail.com

Lidia Federica Mazzitelli. *The Expression of Predicative Possession. A Comparative Study of Belarusian and Lithuanian*. (Studia Typologica 18). Berlin – Munich – Boston: Mouton de Gruyter, 2015, xiii + 239 стр.*

У последњих петнаестак година објављено је више књига које заједничку тему посесије осветљавају са различитих аспеката¹, а ове године им се прикључила и монографија коју представљамо. Посреди је типолошки заснована студија посвећена компаративној анализи конструкција којима се изражава предикатска посесија у једном словенском и једном балтском језику.

Поред уводног дела који обухвата изјаве захвалности, списак скраћеница и увод, књига садржи три веће целине с вишестепеном унутрашњом рашчлањеношћу: *Part I: Possession: An introduction*, *Part II: Belarusian and Lithuanian in context*, *Part III: Encoding predicative possession in Belarusian and Lithuanian*, за којима следе извори и литература, додаток који садржи белоруски и литавски упитник и три регистра: регистар аутора, регистар језика и предметни регистар.

Увод се састоји из четири одељка у којима се излаже тема и циљ рада, његов теоријски оквир, дефинишу границе истраживања и укратко се описује структура и садржај студије. Предмет представљене студије јесу синтаксичке конструкције којима се у белоруском и литавском кодира појам посесије на реченичном нивоу, што се означава термином *йпрэдыкацыйская ўпосесі́я*. Иако се поменути језици налазе у зони додира европских тзв. 'имати' и 'бити' језика, предикатска посесија, како истиче ауторка, није до сада била систематски анализирана у њима. Подела европских језика према глаголу којим се првенствено исказује посесивни однос преузета је од А. В.

* Приказ је настао у оквиру пројекта *Етимолошка истраживања српског језика и израда Етимолошког речника српског језика* (бр. 178007), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Уп. нпр. Doris L. Payne, Immanuel Barshi (eds.). *External Possession*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1999; Irène Baron, Michael Herslund, Finn Sørensen (eds.). *Dimensions of Possession*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2001; Thomas Stolz, Sonja Kettler, Cornelia Stroh, Aina Urdze. *Split Possession. An Areal Linguistic Study of the Alienability Correlation and Related Phenomena in the Languages of Europe*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2008; Leon Stassen. *Predicative Possession*. Oxford: Oxford University Press, 2009; William B. McGregor (ed.). *The Expression of Possession*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2009; Steven J. Clancy. *The Chain of Being and Having in Slavic*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2010; Motoki Nomachi (ed.). *The Grammar of Possessivity in South Slavic Languages: Synchronic and Diachronic Perspectives*. Slavic Eurasian Studies 24. Sapporo: Slavic Research Center, Hokkaido University, 2011; Kersti Börjars, David Denison, Alan Scott (eds.). *Morphosyntactic Categories and the Expression of Possession*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2013; Alexandra Y. Aikhenvald, R. M. W. Dixon (eds.). *Possession and Ownership. A Cross-Linguistic Typology*. Oxford: Oxford University Press, 2013; Philippe Rochat. *Origins of Possession. Owning and Sharing in Development*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.

Исаченка (ISAČENKO 1974) који је белоруском доделио прелазни статус, док је литавски убројао у неоспорно ‘имати’ језике. Један од циљева рада јесте и да се на фону резултата спроведеног истраживања преиспита место анализираних језика у тој подели. Ауторка је такође себи поставила у задатак да размотри како су на установљене синтаксичке и семантичке сличности и разлике блр. и лит. посесивних предикатских конструкција утицали фактор генетске блискости та два језика и чинилац утицаја суседних језика. Анализа је ограничена на конструкције у којима је предикат глагол ‘бити’ или ‘имати’, те су овом приликом ван истраживања остали лексички глаголи из домена посесије типа с.-х. *ірыіадаііш*, *іоседаваііш*, а добрим делом и конструкције са значењем ‘припадати’. Теоријско упориште студија налази у типолошком приступу, ослањајући се, пре свега, на резултате истраживања концепта посесивности Б. Хајнеа (HEINE 1997). Хајне је установио изворне шеме (source schemas) које представљају синтаксичке моделе и когнитивне обрасце према којима се изводе посесивне конструкције у разним језицима света. Ауторка је имала циљ да, у складу с изабраним приступом, утврди које су изворне шеме заступљене у белоруском и литавском. У случају када језици располажу с више конструкција насталих на основу различитих шема, оне обично изражавају различита посесивна значења. Отуда је Мацителі посебну пажњу посветила семантичком репертоару разматраних конструкција испитујући која специфична значења оне могу или не могу да изразе.

Прва два дела студије такође имају уводни карактер, док је језгро рада садржано у последњем, трећем делу. У првом делу се ближе разматра појам посесије који се, иако универзалан и изузетно важан у свакодневном животу, показао као врло тежак за дефинисање и описују се основни начини његовог језичког кодирања. Прво поглавље је посвећено покушају дефинисања посесије. Ауторка најпре критички излаже, указујући на њихове мањкавости, неколико најутџицајних лингвистичких погледа на посесију насталих у оквиру различитих приступа и праваца, да би се сама определила за од стране когнитивних лингвиста предложен прототипски засновани модел организације ове категорије која је, према њеном схватању, моноцентрична с поседовањем, власништвом као прототипичном посесивном релацијом. Указује затим на различите типологије посесивних односа и издваја, следећи разматрања Ј. Стасена (STASSEN 2009), три основна параметра који дефинишу природу посесије: време (као дужину посесивне релације), локацију (просторни однос између посесора и посесума који може бити конкретан, физички или апстрактан, метафорички схваћен) и контролу (допустљивост или могућност да посесор користи посесум), анализирајући детаљно како се они реализују у различитим типовима посесивних односа. Ауторка на крају представља своју класификацију посесивних значења, засновану на бинарним карактеристикама посесора, посесума и посесивне релације (+/- људски као својство оба члана релације, +/- апстрактан и +/- отуђив као својства посесума, +/- сталан као одлика саме релације), у коју улазе: отуђива стална посесија (поседовање, власништво), привремена посесија, посесија која се тиче делова тела, апстрактна посесија, социјална посесија, која може бити неотуђива када укључује сродничке и брачне односе и отуђива када се од-

носи на несродничке друштвене односе, и нежива посесија, која може бити неотуђива када обухвата односе типа део – целина и апстрактна с неживим апстрактним посесором. Хајнеова категорија неживе отуђиве посесије је искључена из класификације јер се интерпретира као део домена локације, а не посесије. Физичка посесија је, по мишљењу ауторке, прелазног типа, мада пре спада у категорију локације него посесије. Категорије неживе и социјалне посесије формиране су на основу тога што одступају од прототипа поседовања који подразумева човека у улози посесора и посесум који није човек.

У оквиру другог поглавља, посвећеног језичком кодирању посесије, указује се најпре, у оквиру формалних дистинкција, на две основне врсте реализације посесивне релације у језицима света: атрибутску и предикатску посесију, унутар ове друге на разлику између конструкција са значењем ‘имати’ и ‘припадати’, а такође и на појам предикатске спољашње посесије. Потом се презентују Хајнеова и Стасенова типологија кодирања предикатске посесије у језицима света са осам односно четири обрасца извођења. Хајнеове изворне шеме представљају, како је већ речено, истовремено концептуалне обрасце и обрасце граматикализације према којима су изворно локационе, агентивне, комитативне и егзистенцијалне конструкције претворене у посесивне. Посреди су шема локације (Location Schema), шема акције (Action Schema), шема пратње (Companion Schema), шеме егзистенције (Existence Schema) у које спадају шема генитива (Genitive Schema), циља (Goal Schema), извора (Source Schema), теме (Topic Schema) и изједначавања (Equation Schema). Определивши се за Хајнеов модел због његовог когнитивно-семантичког устројства (Стасенова типологија почива на формалним критеријумима), ауторка детаљније описује изворне шеме наводећи њима својствене типове предиката, синтаксичке улоге посесора и посесума и њихову ареалну дистрибуцију. Како Хајне не објашњава зашто су баш малопре поменути домени изабрани за изворе посесивних конструкција, ауторка износи мишљење да на концептуалном нивоу објашњење лежи у томе да изрази локације, пратње, циља итд. имају ту особеност да адекватно представљају јединство параметара контроле и локације који формирају само семантичко језгро посесије, а онда покушава да покаже како се то конкретно остварује у свакој шеми. На крају се доносе нека типолошки заснована уопштавања о вези између посесивних значења и изворних шема.

У другом делу студије белоруски и литавски језик се контекстуализују, а под контекстом се подразумевају сви чиниоци који су допринели уобличавању ових језика какви су данас: генетска припадност, географска позиција и контакти са суседним језицима, те друштвеноисторијски процеси кроз које су прошле заједнице говорника поменутих језика. Укратко, белоруски и литавски имају много тога заједничког, генетски су блиски, деле исти ареални контекст, последњих векова су под утицајем, у различитом степену и под различитим околностима, двају суседних језика, руског и пољског.

У трећем поглављу се предочавају стратегије за изражавање предикатске посесије у језицима генетски и географски повезаним с разматраним језицима (с посебним фокусом на балтске и словенске), при чему се опису-

ју савремено стање, дијахрони развој, утицаји контактних језика и њихова улога. Класификација језика из прибалтичке (Circum-Baltic) области, који припадају германским, словенским, балтским и финским језичким групама, на основу главних стратегија за исказивање предикатске посесије, показује да они примарно користе три изворне шеме: шему акције, локације и циља.

Кључне особености социolingвистичког контекста белоруског и литавског у прошлости и данас оцртане су у четвртом поглављу које садржи основне податке о историјском развоју књижевних варијетета, процесима стандардизације савремених језика, страним језичким утицајима у разним епохама, пуристичким тенденцијама, степену вишејезичности у датим језичким заједницама и сл.

У трећем делу студије прелази се на сам предмет рада: кодирање предикатске посесије у поменутим језицима. Истина, пето поглавље, прво у овом делу, посвећено је опису методологије истраживања: оно садржи податке о изворима грађе (корпуси, упитници, интернет). Анализом није обухваћен материјал из старијих језичких епоха, из дијалеката и трасјанке, мешаног руско-белоруског варијетета, али, с друге стране, колоквијални варијетети нису сасвим остали ван оквира истраживања.

У шестом поглављу су представљене различите предикатске конструкције којима се у белоруском и литавском изражава посесија и семантичке функције сваке од њих. У складу са изабраним теоријским приступом ауторка је анализирала које су изворне шеме присутне у ова два језика, како су оне формално реализоване и која значења могу да изразе. Анализа је спроведена тако што је начињена листа могућих синтаксичких кодирања посесора, посесума и предиката у датим језицима за сваку од Хајнеових шема, затим су тако добијене конструкције тражене у корпусу, да би на крају одређен број резултата био подвргнут анализи. У изношењу резултата се полази од изворних шема поређаних по фреквенцији и значају следећим редом: шема акције, шема локације, шема циља, шема пратње, шема извора и шема изједначавања. За сваку шему се предочава како се она реализује у белоруском, па затим у литавском. Овако структурисани одељци садрже информације о структури конструкција које су засноване на одређеним шемама, за конструкције с већим бројем потврда и посесивних значења табеларно се приказују квантитативни резултати семантичке анализе, затим се детаљно и на примерима описују сва посесивна значења (од најфреквентнијих до маргиналних) која анализирана конструкција реализује уз честе напомене о алтернативним конструкцијама које се јављају са истим значењем у том језику и коментаре у којима се праве поређења с оним другим језиком. Поређење резултата анализе у оба језика показује да је шема акције заступљена у оба језика и да је репрезентују глагол *turėti*, примарно средство у домену предикатске посесије у литавском, и блр. глагол *мець*, који челно место у овом домену дели с конструкцијом из шеме локације. У оба језика, међутим, за изражавање посесије везане за делове тела у дескрипцији предност имају на другим шемама засноване конструкције с глаголом 'бити'. Локациона шема, чији је експонент конструкција у + ген., једно је од два главна средства за исказивање прототипичне посесије у белоруском, док је у литавском заступљена само

у колоквијалном језику у виду конструкције *pas* + акузатив. Оба језика деле следеће одлике: циљна шема има маргинални значај у домену предикатске посесије, где се користи за исказивање апстрактне и социјалне посесије, док је изразито продуктивна за изражавање спољашње посесије, шема пратње се чешће среће у атрибутој него у предикатској посесији, шема извора је без значаја као извор посесивних предикатских конструкција, док је шема изједначавања изразито продуктивна као исходиште конструкција са значењем припадања. Посебно се разматрају амбивалентне конструкције: лит. тематизовани генитив који се налази у прелазној зони између атрибутоке и предикатске посесије и блр. конструкција с постноминалним *у* + ген. која се може тумачити као израз предикатске или пак спољашње посесије, затим конкурентски однос, фреквенција и значењске специфичности посесивних структура (с дативом, глаголом ‘имати’ и *у* + ген.) у оквиру БКИ конструкција². Поглавље закључује кратак осврт на структуре којима се исказује предикатска посесија у старолитавском и старобелоруском.

Даља анализа блр. *мець* и лит. *turėti* предмет је седмог поглавља. Ауторка се најпре усредсређује на контексте у којима је њихова употреба неграматична или у којима су друге посесивне конструкције уобичајеније и закључује да се рестрикције у употреби ових глагола јављају у примерима у којима се посесор може описати као експеријенсер или је пасиван у реферисаној посесивној релацији. Затим прелази на разматрање њихових непосесивних функција: они су граматикализовани као помоћни глаголи у одређеним модалним и, што важи само за *мець*, у темпоралним (футурским) конструкцијама, а срећу се врло ретко и у резултативним структурама. Поређење анализираних глагола с њиховим еквивалентима у суседним језицима води закључку да се лит. и блр. глагол ‘имати’ налази на пола пута између ‘јаких’ (у смислу могућности изражавања посесивних значења и непосесивних функција) глагола ‘имати’ њихових западних суседа (чешког, словачког и пољског) и ‘слабог’ рус. *иметь*, као и да су контакти с ‘имати’ и ‘бити’ језицима у окружењу имали значајан утицај на уобличење прелазне природе блр. *мець* и лит. *turėti* и уопште целог репертоара средстава из домена предикатске посесије.

У осмом, закључном поглављу ауторка се послужила мапама и табелама да сумира резултате истраживања изнете у претходна два поглавља. Двема семантичким мапама показано је како је категорија посесије, представљена скупом посесивних значења (распоређених од центра ка периферији мапе по степену прототипичности), језички кодирана предикатским конструкцијама у белоруском и литавском. Приказивачу студије је прегледнија коментарима пропраћена упоредна табела главних и споредних стратегија за изражавање различитих посесивних значења у белоруском и литавском. Анализа је показала да је класификацију посесивних појмова изнету у првом поглављу потребно проширити додатним поткатегоријама у оквиру катего-

² Посреди су конструкције „where a matrix ‘be’-clause governs a *wh*-subordinate (in Russian, the *k*- stays for the English *wh*-; Rappaport 1986)” (MAZZITELLI 2015: 156). Финално И означава инфинитив.

рија посесије везане за делове тела (језички је релевантно да ли посесија укључује и дескрипцију или не и да ли је посесив мали физички детаљ) и апстрактне посесије (уочене су дистинкције у зависности од тога да ли су у улози посесума духовне особине, године старости или болести). С друге стране, дистинкција унутар социјалне посесије није се показала релевантном у испитиваним језицима. У оба језика физичка посесија има посебно кодирање које захтева спацијалну допуну, што говори у прилог томе да се овај тип посесивог односа налази на граници између домена посесије и локације. У завршним одељцима се још једном сажето износе основне сличности и разлике у начину на који разматрана два језика исказују предикатску посесију, утврђује заједничко наслеђе и резимирају резултати утицаја језичких контаката. Ауторка на крају износи завршну оцену о томе да оба језика спадају у прелазни тип између 'имати' и 'бити' језика, не слажући се, дакле, са Исаченком који је литавски уврстио међу 'имати' језике.

На крају треба истаћи да се ауторка, по правилу, није задовољавала планом дескрипције, већ је настојала да понуди објашњење за уочене формалне, семантичке или дистрибутивне особености у употреби испитиваних структура, као и да није зазирала од разматрања примера који се могу различито интерпретирати и од анализе граничних случајева који не припадају искључиво домену посесије. Представљена студија може послужити као узор по томе како се осветљавају различити аспекти предмета истраживања укрштењем различитих приступа, метода и дисциплина. Њена тема из домена синтаксичке семантике разматрана је на материјалу двају сродних језика, што је изискивало примену контрастивне анализе. Као извори грађе коришћени су корпуси, упитници и, изузетно, интернет. Комбинована је квантитативна и квалитативна анализа материјала, као и ономасиолошки и семасиолошки приступ. Доминантно синхрона перспектива употпуњена је неопходним чињеницама из домена дијахроније. У теоријском погледу рад се заснива на резултатима когнитивистички усмерених типолошких истраживања, а посебна пажња је поклоњена и социолингвистичком контексту и утицају језичких контаката.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- HEINE, Bernd. *Possession. Cognitive Sources, Forces, and Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- ISAČENKO, Alexander V. On 'Have' and 'Be' Languages: A Typological Sketch. Micheal S. Flier (ed.). *Slavic Forum: Essays in Linguistics and Literature*. The Hague – Paris: Mouton, 1974, 43–77.
- STASSEN, Leon. *Predicative Possession*. Oxford: Oxford University Press, 2009.

Марија Вучковић

Институт за српски језик САНУ
Етимолошки одсек
Кнез Михаилова 36, 11000 Београд, Србија
marivu74@yahoo.com

Vera MITRINOVIĆ. *Południe – Północ. Serbsko-polskie paralele językowe*.
Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza
(= Seria Filologia Słowiańska nr 27), 2012. – 360 ss.*

0. Др Вера Митриновић, дугогодишњи професор на Катедри за славистику (на студијској групи за пољски језик и књижевност) Филолошког факултета Универзитета у Београду и потом на Институту за славистику Универзитета „Адам Мицкијевић” у Познању у Пољској, била је и остала до дан-данас – како се то у својој уводној ријечи књиге (коју овдје желимо да представимо широј филолошкој публици) ове истакнуте и веома компетентне представнице контрастивних и типолошких славистичких истраживања сликовито изразио познати пољски лингвиста и слависта Анджеј Богуславски – „филолошки амбасадор Срба у Пољској и Пољака у Србији” (с. 9).

Књига *Południe – Północ: serbsko-polskie paralele językowe* („Југ – Сјевер: српско-пољске језичке паралеле”) Вере Митриновић има следећу глобалну структуру: (1) предговор „из друге руке” (с. 9), гдје А. Богуславски у свом „Слову о књизи” (*Słowo o książce*) указује на значај издања, као и на посебан допринос његовог аутора славистици, лингвистици и уопште филолошким наукама; (2) краћи пропратни увод (*Wprowadzenie*) (с. 11–13), гдје ауторка у општим цртама информише читаоца о својим српско-пољским, као и укупним контрастивним славистичким испитивањима у области језика и културе, који су добрим дијелом презентовани и у датој публикацији; (3) четири тематске цјелине-главе (с. 15–356), у којима је ауторка на селективан и веома прегледан начин представила своја вишедеценијска славистичка истраживања, како она која су објављена (17 студија) тако и она која се у књизи први пут публикују (3 студије); (4) извори дати на крају књиге (с. 357–359), који садрже прегледни библиографски опис сваког од објављених и необјављених радова укључених у ово издање. Радови тематски обједињени у посебну публикацију писани су на шест језика (на српском, пољском, руском, словеначком, енглеском и француском), а они који су раније били доступни лингвистичкој јавности објављени су у реномираним часописима и међународним зборницима у различитим земљама (у Србији, Пољској, Русији, Словенији, Македонији, Чешкој и Француској). Пажљивом селекцијом и окупљањем на једном мјесту репрезентативних радова (претежно оних са наглашеном глаголском тематиком) расутих по периодичним филолошким издањима читавог словенско-европског културног круга ауторка је додатно актуелизовала контрастивна истраживања словенских језика, књижевности и култура дајући тиме важан допринос савременим струјањима у националним словенским филологијама, гдје значајно мјесто припада управо контра-

* Овај прилог настао је у оквиру научних пројеката *Језици и културе у времену и историји* (бр. 178002) и *Опис и стандардизација савременог српског језика* (бр. 178021), које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

стивним и типолошким проучавањима чији су аспекти понајвише заступљени и у овој књизи.

1. Прва тематска цјелина *Z PROBLEMATYKI PRZYIMKOWO-PRZEDROSTKOWEJ* („Из предложно-префиксалне проблематике”) (с. 15–129) садржи пет тематских јединица (поглавља) у којима ауторка разматра различите функције и значења (посебно квантитативно-градуелна, као и просторна и из њих изведена, метафоричка) префикса и предлога у словенским језицима.

У првом поглављу ове цјелине насловљеном *On an apparent correspondence: adjectives of the type **przepiękny, przesławny** in Polish and their counterparts in Serbo-Croatian* („О привидној подударности придева типа *przepiękny, przesławny* у пољском језику и њихових еквивалената у српско-хрватском”) (с. 17–26) ауторка на основу конфронтативне анализе српских придјева са префиксом *іpre-* и њихових пољских еквивалената – придјева са префиксом *prze-*, као и израза „*za* + одговарајући придјев (или прилог)” те синтаксичке конструкције „*zbyt* + основни придјев (или прилог)”, долази до закључка да српским придјевима са елативним значењем (типа *іпрекрасан*) може да одговара пољски придјев са префиксом *prze-* (*przepiękny*), док придјевима (и прилозима) са енормативним (експресивним) значењем (типа *іпреслан, іпредуџачак, іпрежласно*) због неразвијене енормативне функције код префикса *prze-* као еквиваленти одговарају наведене конструкције (уп. *Рукави су били іпредуџачки – Rękawy były **za długie**, Гостіи су џоворили іпрежласно – Goście rozmawiali **zbyt głośno***).

Поглавље *Polski prefiks czasownikowy **prze-** a serbskie/chorwackie **pre-** i **pro-** : próba konfrontacji* („Пољски глаголски префикс *prze-* и српски/хрватски *іpre-* и *іpro-* : конфронтативни оглед”) (с. 27–40) одражава преглед основних резултата до којих је ауторка дошла у својој докторској тези објављеној под сличним насловом (MITRINOVIĆ 1990). Полазећи од краће дијахроне анализе развоја прасловенских префикса (и предлога) **per(-)* **pro(-)* она напомиње да њихов пољски континуант (префикс *prze-*) и српски/хрватски континуанти (префикси *іpre-* и *іpro-*) нису прошли исте путеве развоја, што се манифестује и у диференцијацији савременог пољског и српског језика на датом плану. Проведена конфронтативна анализа ових префикса показала је постојање значајних разлика (дивергенција) у оквиру спацијалних (уп. *przejsć ulicą* – *іпроћи улицом, przejsć z domu do ogrodu* – *іпрећи из куће у баићиу*) и пенетрантних значења (уп. *prze-gryźć nitkę* – *іпре-џписићи конач, <robaki> prze-gryzły korę drzewa* – <црви су> *іпро-џризли кору дрвеића*). Поред тога, пољски глаголски префикс, за разлику од српских/хрватских префикса, творбено је ограничен и у сфери инхоативности (уп. <инхоакт.> *іпро-цвеићићи vs. <финит.> іпре-цвеићићи*), деминутивности (уп. <дем.> *іпро-суићићи vs. <аугм.> іпре-суићићи*) и репетитивности (уп. <репет.> *іпре-чисићићи vs. <дем.> іпро-чисићићи*) јер може да реализује хомонимне односе (уп. <дем./аугм.> *prze-suszyć, <спац./аугм.> prze-lać*), али је зато много продуктивнији од српских/хрватских када је ријеч о творби пердуратива (уп. *przeprasowała dwie godziny vs. *propegłala je dwa sata*). Ауторка такође запажа да глаголи страног поријекла у српском језику ријетко подлијежу префиксацији чувајући на тај начин готово потпуну аспектску неутралност (двовидност), док је у пољ-

ском уобичајена појава да се префиксацијом образује свршени вид, а тиме и видски пар од двовидског глагола (уп. *prze-transformować* – *їтрансформирати/-формисати*).

Тематска јединица ове главе *Функционирование глаголов движения с приставками до- и при-* в русском языке в сопоставлении с эквивалентными приставочными глаголами в польском и сербо-хорватском языках („Функционисање глагола кретања с префиксима *до-* и *при-* у руском језику у поређењу са еквивалентним префиксалним глаголима у пољском и српско-хрватском језику”) (с. 41–54) представља значајан прилог схватању глагола кретања у руском језику који, за разлику од осталих словенских језика, укључујући и овдје контрастивно анализирани пољски и српски, има „функционално уређен” систем дате глаголске групе са просторном семантиком. Ауторка глаголе са наведеним просторно детерминисаним префиксима анализира у свјетлу теорије семантичких локализација акад. Предрага Пипера (в., поред осталог, PIPER 1997), истичући да се – с обзиром на кинетички аспект просторних односа којим се одликују глаголи кретања – разматрани префикси *до-* (*do-*) и *при-* (*przy-*) могу сврстати у *адлативни* тип, уз напомену да је у сјевернословенским (овдје у руском и пољском) језицима дошло до предложне редупликације префикса *до-* (*do-*), услед чега је појачана његова лимитативна функција у конструкцији „*до-* (*do-*) + генитив”, док је у српском, као и другим јужнословенским језицима источне зоне, префикс *до-* преузимањем опште адлативно-директивне функције словенског префикса *при-* значајно ослабио своју лимитативну функцију (уп. *Ўйййао сам ёа зацццц нїе доццао у ёекију* – *Я спросил, почему он не пришел в текию* – *Zapytałem, dlaczego nie przyszedł do tekkie*). На сличан начин функционише и српски префикс *при-* у односу на његове руске и пољске еквиваленте *їод-/pod-* (уп. *Приццао сам їрозору* – *Я под/ошел к окну* – *Podszedłem do okna*) којима се, поред адлативне функције, реализује и проксимативна.

У поглављу под насловом *K slovensko-severnoslovanskim jezikovnim vzporodnicam, stikom in zvebam : razvrstitev predpon do- in pri- ob glagolih premikanja* („О словеначко-сјевернословенским језичким паралелама, контактима и везама: дистрибуција префикса *до-* и *при-* са глаголима кретања”) (с. 55–80) разматрају се исти типови глагола кретања и префикса као и у претходном поглављу, само што је сада конфронтативном анализом обухваћен словеначки језик у поређењу са сјевернословенским (пољским и руским) језицима. Поред словеначког језика анализом су обухваћена и њему географски два блиска дијалекатска ареала који имају богату документовану језичку грађу – кајкавски и чакавски. Утврђено је, међутим, да је на словенском југу само словеначки књижевни језик сачувао опште адлативно значење префикса *pri-*, којим се одликују и сјевернословенски језици, што додатно указује на прелазни статус словеначког језика између словенског сјевера и југа, без обзира на очуване архаизме са датим значењем тога префикса који се могу срести на рубним јужнословенским говорним подручјима (према штокавским областима) са којима је словеначки језик у дужем временском раздобљу био јаче повезан (с. 75).

Пето поглавље дате тематске цјелине *O polisemii przyimków w świetle konfrontacji polsko-serbskiej: polski przyimek przez i serbskie їреко і кроз* („О

полисемији предлога у свјетлу пољско-српске конфронтације: пољски предлог *przez* и српски *їреко* и *кроз*”) (с. 81–129), које је ауторка посветила познатом пољском лингвисти Жђислави Кронђињској, представља обиман текст (који се први пут публикује) са детаљном конфронтативном анализом групе словенских предлога са изворном просторним семантиком, односно са статичким и динамичким аспектима локализације, али и непросторним (метафоричким) значењима која се реализују у контексту захваљујући полисемној природи датих језичких јединица. Да би дошла до што потпунијих података релевантних за семантичку интерпретацију анализираних предлога ауторка приступа проблему и са дијахроног и са синхроног становишта, подробно се заустављајући на корелацији пољског вишезначног предлога *przez* и његових српских еквивалената са елементима међусобне синонимије *їреко* и *кроз* који могу да представљају својеврстан модел за сагледавање просторних односа (и њихових метафора) у словенским језицима на релацији Сјевер – Југ. У ту сврху у истраживању се примјењује концептуални апарат *їеорије семантичких локализација* који се састоји од три елемента: *објекта локализације (їрајектора)*, *локализатора (ландмарка)* и *оријентира* (в., прије свега, RІPER 1997). Различити аспекти кретања (адлативни, аблативни, перлативни) простором од једног до другог објекта којима се одликује семантика анализираних предлога представљени су графички у виду опште концептуалне схеме *Извор – Пућ – Циљ* (пољ. *Źródło – Ścieżka – Cel*). Когнитивне основе конфронтативне анализе, као и укључивање у истраживање дијахроног аспекта, допустили су аутору да уочи дивергентне и конвергентне тенденције у развоју анализираних предлога.

2. Друга глава под називом *Wokół serbsko-polskich rozbieżności w realizacji struktur gramatycznych* („О српско-пољским неподударностима у реализацији граматичких структура”) (с. 131–217) има шест тематских јединица у којима је размотрено функционисање појединих врста ријечи (глагола, замјеница, придјева), као и њихових граматичких категорија (вида, времена, лица, посесивности, степена поређења) у словенским језицима у контрастивном свјетлу.

У првој тематској јединици ове главе *Fonctionnement de l’aspect dans les verbes d’emprunt en polonais et en serbo-croate* („Функционисање вида у позајмљеним глаголима у пољском и српско-хрватском језику”) (с. 133–145), која, додајмо успут, представља својеврстан наставак разраде проблематике назначене у једном дијелу друге тематске јединице у претходној глави књиге, обрађени су словенски двовидски глаголи, тј. глаголи који немају формалне (префиксалне и/или суфиксалне) видске показатеље и чије лексичко значење обједињује функције свршенога и несвршенога вида. Ауторка се у својој анализи ограничила на глаголе дате врсте позајмљене из западноевропских језика и њихову адаптацију основној, двокомпонетној слици словенског видског система у два географски удаљена словенска језика – пољском и српско-хрватском. Она запажа да у оба поређена језика постоје двовидски глаголи који нису обухваћени префиксалном перфективизацијом (нпр. *egzystować* – *еђзистїраїи*, *manewrować* – *маневрираїи/маневрицаїи*, *asystować* – *асистїраїи* и др.). Међутим, разлике у функционисању двовидског глагол-

ског подсистема између два поређена језика су значајне јер је у српском језику (као и другим јужнословенским језицима), за разлику од пољског (и других сјеверословенских језика), двовидност заступљенија у области изворних (словенских) глагола, док у пољском префикси у позајмљеним глаголима имају далеко важнију чисто аспектуалну улогу него у српском, пошто захваљујући њима може да се у великом броју случајева образује свршени вид, а тиме и видски пар; уп. поред могућности префиксалне перфективизације у оба језика (*ис-кристализирајући/ис-кристализицајући* – *s-krystalizować*) и немогућност префиксације у српском у односу на пољски: *асфалтирајући* (сврш. и несврш. вид) – *wy-asfaltować/za-asfaltować* (сврш. вид). Уз наведене разлике ауторка уочава још неке, као, на примјер, релативно слабију повезаност категорија вида и времена у српском и другим јужнословенским језицима, за разлику од пољског и других сјевернословенских језика, гдје је та видско-временска веза веома јака. Додајмо овоме да префиксална (као и суфиксална) творба парних по виду глагола од двовидских глагола не поништава њима иманентну двовидност, што значи да глагол и даље функционише као двовидски, а префиксални (или суфиксални) пар се користи паралелно.

Друго поглавље ове цјелине *The Pluperfect : Serbo-Croatian and the North Slavonic parallels* („Плусквамперфекат: српско-хрватски језик и сјевернословенске паралеле”) (с. 147–165) посвећено је развоју и савременом статусу једне специфичне и практички изгубљене глаголске категорије у већини савремених словенских језика – плусквамперфекту – у српском (као једном од јужнословенских језика) те у пољском и руском (као најсјевернијим словенским књижевним језицима). Процес повлачења из употребе овог давнопрошлог времена, које је бројним генетским, морфолошким и семантичким односима повезано с перфектом, није текао на исти начин и истом брзином у свим дијеловима словенског ареала, што, истиче ауторка, утиче на разноврсност значења датог облика. Тако, рецимо, давнопрошло вријеме у руском језику је веома рано изишло из употребе, а његов „сукцесор” је модална конструкција са адверзативним значењем која се састоји од основног глагола у прошлом времену и ненаглашеног и непромјењљивог израза (партикуле) *было* и која представља први члан (супротне независносложене) реченице, гдје други дио реченице који почиње везницима *но, да* и сл. означава ситуацију супротну радњи (или стању) израженој конструкцијом с *было* (нпр. *Начало было морозить, но потом посветлело; Он пошел было, да еџо вернули*). Пољски плусквамперфекат, који се састоји од реструктурилизованног финитног претериталног облика основног глагола (заправо партиципа на *-ł*) и реликта копуле (постпозитивног, ненаглашеног нефинитног партиципског облика помоћног глагола *być*), почео се нагло губити у XIX и нарочито у XX вијеку, тако да га савремене граматике данас не региструју као живу глаголску категорију, без обзира на то што поједини лингвисти истичу да његова употреба има карактер маркираног стилског средства (уп. ВАЈЕРОВА 1992: 179 и д.). Као илустрација такве употребе може да послужи следећи примјер из савремене књижевности: *Mówił, że... napisał był kiedyś powieść, którą jego pamięci zadedykował* (ДАБРОВСКА 1988: 121–122). За разлику од руског плусквамперфекатског реликта и слабо очуване (архаичне) пољске форме датог облика, српско-хрватски плусквамперфекат, који се састоји од копуле (ауто-

номног финитног претериталног облика глагола *биѿи*) и партиципа на *-л* (нефинитног облика основног глагола), има статус регуларног члана глаголског система и активне граматичке категорије (о чему свједоче и примјери стилски немаркиране употребе наведени у раду, који су ексцерпирани из публицистичких текстова, као и из књижевних текстова најпознатијих писаца), иако је његова употреба у поређењу са перфектом ограничена. Поред тога, додаје ауторка, српско-хрватски плусквамперфекат је очувао и своју основну особину дистантности, односно антериорности (у односу на прошлу радњу о којој се реферише у говорном тренутку) повезану са категоријим таксиса (уп. *Они су били оѿицили, кад је он доѿао*). Исто тако, резултат радње исказане датим обликом се дезактуелизује захваљујући управо другој прошлој радњи која је уследила након те (плусквамперфекатске) радње, а о чему се такође реферише у говорном тренутку (*tempus dicendi*).

У поглављу *Uwagi o serbskich/chorwackich i polskich relatorach posesywnych čiji/czyj i koji/który* („Запажања о српским/хрватским и пољским посесивним релаторима *чију/чѿј* и *коју/ктѿру*”) (с. 167–176) анализира се посесивна функција односно-упитне замјенице *чију* (*czyj*) и генитивског облика замјенице *коју* (*który*) у српском/хрватском и пољском језику, при чему се посебна пажња усмјерава на разлике у текстуалној дистрибуцији, фреквенцији и опсегу њихове употребе. Док се у пољском језику, истиче ауторка, апсолутна предност даје генитивском (флексивном падежном) облику замјенице *który* у њеној посесивној функцији, дотле у српском/хрватском (нарочито у српском, као и у осталом јужнословенском ареалу) као основни везник у посесивној релативној конструкцији превладава релатор типа *чију*. Уочена граматичка неједнородност датих посесивних релатора утиче на њихову синтаксичку акомодацију у оквиру релативних реченичних конструкција. Њихова пак неједнака заступљеност у два поређена језика, додаје она, одређује односе преводне еквиваленције при двосмјерном превођењу текстова.

Поглавље под насловом *Zaimki 3. osoby w funkcji anaforycznej w serbskim, polskim i rosyjskim tekście narracyjnym* („Заменице 3. лица у функцији анафоре у српским, пољским и руским наративним текстовима”) (с. 177–183) представља аналитички осврт на прономинализацију као анафоризациони поступак и њен однос према другим средствима кодирања тематског континуитета у дискурсу у три словенска језика – српском, пољском и руском. Ауторка долази до закључка да највиши степен тематске повезаности са претходним контекстом кодира нулта анафора (односно – у језицима са развијеном флексијом, као што су словенски – лични глаголски наставак у условима обавезне координације субјекта са глаголом; уп. у срп. и пољ.: *Ивану Николајевичу све је ѿзнаѿо, он све зна и све разуме. Он зна да је у младосѿи /О/ ѿсѿао жрѿва злочинаца хѿиноѿизера; Iwan Nikolajewicz wie wszystko i wszystko rozumie. /О/ Wie, że za młodu /О/ padł ofiarą występnych hipnotyzerów*), затим (наглашене и ненаглашене) замјенице (уп. у рус. и срп.: *Марѿа Дмитриевна слабо улыбнулаѿ и протѿнула Гедеоновскому своју пухлѿу руку. Он приближился к ней губами, а она пододвинула к нему свое кресло; Мариѿа Дмитриевна се мало осмехну и ѿружи Гедеоновском своју ѿначку руку. Он је ѿпринесе уснама, и она ѿмаче к њему своју фѿѿељу*) и пуна именичка фраза (уп. пољ. превод претходног примјера: *Maria Dmitrijewna*

uśmiechnęła się blade i wyciągnęła do GEDEONOWSKIEGO pulchną rękę. GEDEONOWSKI przyłgnął do tej ręki ustami, a MARIA DMITRIJEWA przysunęła do niego swój fotel).

Преводи књижевног текста са руског језика на пољски и српски показали су да је текстуална дистрибуција замјеница у три поређена језика различита. Највећи контраст на датом плану испољен је између руског текста у којем се замјеничка анафора у принципу употребљава и пољског гдје се она у принципу изоставља, док српски језик заузима средњу позицију са употребом замјеница која је ограниченија него у руском језику, али свакако не до те мјере као у пољском гдје је њихова елиминација уобичајена.

Поглавље *О неким особеностима српског компаратива (у свјетлу ситуације у другим словенским језицима)* (с. 185–206) посвећено је тзв. „апсолутном компаративу” као језичкој јединици са посебним семантичким и прагматичким потенцијалом у српском језику у поређењу са другим словенским језицима у којима дата појава не налази свој пуни одраз. Такав компаратив одликује се тиме што се употребљава слободно, у апсолутној реализацији, тј. без изразитог анафорички условљеног текстуалног фона (без контекстуализације), што, другим ријечима, значи да се његовом употребом не експлицира други члан поређења (*secundum comarationis*), нити је тај члан могуће реконструисати на основу ширег контекста, као, нпр., у реченицама или изразима типа „Пале су *јаче* кише”, „хаљина за *дебљи* стас”, чија употреба има сасвим узурпан карактер у српском језику. Ареална дистрибуција апсолутног компаратива у словенском језичком свијету је веома неуједначена, истиче ауторка, додајући да је она карактеристична за западно- и јужнословенске језике те да се у том погледу могу издвојити двије зоне: зона живе употребе (словачки, чешки, лужичкосрпски, словеначки и посебно српски језик) датог типа комаратива и зона гдје је та употреба ограничена (пољски језик) или маргинална (руски језик), или чак изостаје (бугарски и македонски језик, у којима је услед „балканизације” дошло до специфичних измјена у области морфологије и синтаксе). Поређење примјера са употребом српског апсолутног компаратива експерпираних из књижевних дјела и публицистичког материјала преузетог са Интернета и њихових превода на пољски језик показује да српском апсолутном компаративу као еквиваленти у пољском могу да одговарају (поред врло ограничене употребе апсолутног компаратива) придјевски позитив и придјевски негирани антоним, као и конструкција *co + компаратив* одговарајућег придјева. Анализа је такође показала да српска језичка норма у поређењу са пољском, посебно када је ријеч о публицистичком стилу, честом употребом апсолутног компаратива постиже (и допушта) ублажену стилизацију исказа, што, за разлику од пољских еквивалената (прије свега позитива одговарајућег придјева) у оквиру датог стила, упућује на формулисање судова са мањом мјером категоричности (с. 201).

Посљедња тематска јединица ове главе *Najnowsze tendencje w zakresie akomodacji aspektowej internacjonalizmów czasownikowych w języku serbskim i polskim* („Најновије тенденције у области аспекатске акомодације интернационалних глагола у српском и пољском језику”) (с. 207–217) представља, рекли бисмо, својеврстан наставак даље разраде проблематике кратко назначене у једном дијелу друге тематске јединице у првој глави књиге (с.

27–40), као и наставак шире анализе префиксалне перфективизације (адаптације) позајмљених двовидских глагола (типа (срп.) *реаџоваџи* – *од-реаџоваџи*, (пољ.) *reagować* – *za-reagować*) презентоване у првој тематској јединици (на француском језику) дате (друге) главе (с. 133–145). Уз запажања и констатације наведене у два претходна текста са сличном проблематиком ауторка захваљујући контрастивној анализи српских и пољских глагола страног поријекла ексцерпираних из новог материјала долази до додатних закључака у погледу опсега и динамике процеса аспекатске адаптације тих (по правилу двовидских) глагола који припадају интернационалној лексици (позајмљеној првенствено из западноевропских језика). Наиме, у пољском језику механизам морфолошке (префиксалне) перфективизације двовидских глаголских посуђеница веома је активан и системски укоријењен, док у српском језику процеси (префиксалне) адаптације теку спорије, усљед чега је број морфолошки неадаптираних двоаспекатских глагола знатно већи. Међутим, истиче ауторка, у посљедњем периоду маркирање перфективности глаголских позајмљеница путем префиксације појачано је и у српском језику, што она илуструје бројним примјерима интернационалних глагола подвргнутих процесу префиксалне адаптације, чији убрзани темпо, као и наглашену фреквентност датих глагола, потврђују и истраживања других слависта. Дати иновативни процес, који је присутан у свим савременим словенским језицима, ауторка образлаже прагматичким разлозима, односно потребама прецизирања глаголских значења (свршености/несвршености глаголске радње) у условима све развијеније, до огромних размјера глобализоване (посебно у сфери политике, економије и културе) комуникације.

3. Трећа глава *Z PRAGMATYKI FORM WERBALNYCH JAKO ŚRODKA BUDOWY TEKSTU NARRACYJNEGO* („Из прагматике глаголских облика као средства за грађење наративног текста”) (с. 219–310), која је, као и претходна, подијељена на шест поглавља, посвећена је прагматичко-стилистичкој анализи употребе глаголских облика (прије свега у наративној улози) у српским, пољским и руским књижевним текстовима и њиховим међусобним преводима, а дијелом и у преводима на енглески и француски језик.

У првој тематској јединици ове главе под називом *О итеративном кондиционалу у делима Иве Андрића – у оригиналу и пољским, руским и енглеским преводима* (с. 221–234) анализира се један српски аналитички модални облик – кондиционал – као типично средство за исказивање синтаксичке (претериталне) итеративности у наративним (прије свега књижевним) текстовима (нпр. *Разговор би почео рано, у тој сенци једне надсвиришнице*) у поређењу са његовим еквивалентима у пољском, руском и енглеском. Пољски и руски, као и други сјевернословенски језици, могу да, за разлику од српског (и других јужнословенских језика), итеративност изражавају и на морфолошком нивоу (синтетички) – помоћу глагола типа (пољ.) *siadywać*, *czytuwać* и (рус.) *сидживать*, *читывать*. На сличан начин користе се и глаголи не-једносмјерног кретања (пољ.) *chodzić* и (рус.) *ходить*, који могу да исказују понављање радње, додаје ауторка. Истраживање је показало (додатно потврдило) да енглеска аналитичка модална конструкција „*would* + инфинитив” може да служи као пандан српском итеративном кондиционалу

(без обзира на то што она, напореда са другим конструкцијама, може да изражава и хабитуалност). Поређењем оригинала (неколико одабраних Андрићевих дјела) и њихових превода на три наведена језика ауторка је констатовала да се за исказивање итеративности користе (као преводни еквиваленти српског кондиционала) различита језичка средства: (1) *лексичка* – прилошке одредбе (нпр. пољ. *zazwyczaj*; (рус.) *обычно*), глаголи са хабитуалним значењем (уп. срп. *Тада би њој Никола често њоказао* *чибуком на касабу* / (пољ.) *Wtedy pop Nikola często zwykł wskazywać cybuchem na kasabę.*), модални глаголи у итеративној употреби (уп. срп. *Хаим не би издржао дуго и њрилазио би њој ффра-Пејџу* / пољ. *Chaim nie potrafił długo utrzymać się w ryzach...*), глаголи са значењем ирегуларног понављања (нпр. пољ. *zdarzać się/zdarzyć się*, рус. *случается/случилось*); (2) *џрамајџичка* – вишекратни глаголи (уп. пољ. *miewać* – *Trawniczanie miewali takie dni, gdy...* / рус. *бывают – бывали дни, когда...*), корелативно-кратне конструкције са везницима који сигнализују понављање радње (уп. срп. *Кад џод би џуо њисак локомојџиве, Алихоџа би намрџџио чело* / пољ. *Plekoć dolatywał go gwizd lokomotywy, Alihodża marszczył czoło* / рус. *Едва слышав гудок паровоза, Али-ходжа хмурился*); (3) *конџексџуална* – маркери итеративности (показатељи плуралности ситуација) у почетној секвенци текста (нпр. пољ. *często zdarza się* / рус. *часто бывает* / енг. *often (is) the case* <у случајевима када није употребљена конструкција „would + инф.”>).

Друго поглавље ове тематске цјелине *Неколико зајџажања о њлусквамџерфекџу као средсџџу сџилизације џексџа у „Сеобама” Милоџа Црњанскоџ* (у ориџиналу и њољском џреводу дела) (с. 235–245) посвећено је анализи употребе и стилских могућности српског плусквамперфекта у књижевном дјелу у поређењу са његовим пољским (преводним) еквивалентом. Уочено је, поред осталог, да, на примјер, М. Црњански необично често користи ову форму, што посебно долази до изражаја ако се упореди фреквенција датог облика у I књизи романа *Сеобе* (гдје је на 206 стр. текста регистровано чак 415 примјера) са његовом фреквенцијом у познатим дјелима других писаца (гдје је на 2805 стр. „обједињеног” текста петорице писаца – И. Андрића, М. Лалића, М. Павића, М. Селимовића и Д. Ћосића – пронађено свега 208 примјера). Поред фреквенције, стилском ефекту код М. Црњанског доприноси и начин (модел) на који се плусквамперфекат користи: варирање имерфекатске и перфекатске споне (*био је / беше* (*бијаџе*) + л-партицип), као и инверзија те споне (нпр. *доџла је била*). Иако се у пољском језику плусквамперфекат не употребљава као жива категорија, он ипак, истиче ауторка, може да се активизира (захваљујући томе што је још увијек присутан у пасивној компетенцији Пољака) у одређеној врсти текстова, прије свега као јако експресивно стилско средство, што посебно долази до изражаја у два случаја (посвједочена у датом истраживању примјерима из анализираног романа М. Црњанског и његовог превода на пољски језик): (1) приликом отварања наративног текста (у експозицији веће текстуалне цјелине) и (2) приликом примјене поступка стилистичке „инкрустације” текста (уметања текстовног сегмента / изолованих реченица / из другог, супонираног, најшире схваћеног приповједачког плана), који у нарацију уноси стилистички „предах” и „освјежење” доприносећи тиме препознатљивој љепоти пишчевог стила.

У трећем поглављу ове тематске цјелине насловљеном *Нека зајажсања о српскохрватском аористију као њреводном еквивалентију њољског оицијег ѡрејерииа у наративном ѡексију* (с. 247–264) разматра се проблем корелације између норме приповиједања и лингвистичке норме кроз призму конфронтације наративне норме у домену употребе претериталних времена у два словенска језика – пољском и српско-хрватском – који припадају различитим комплексима словенског језичког ареала – сјеверном и јужном. Насупрот устаљеној ситуацији стандардног наратива у пољском језику, који након раног губитка аориста и имперфекта у фазу свог књижевног оформљавања улази са једним општим претеритом (сложеним прошлим временом), у српско-хрватском је у току „живи” процес реструктуризације темпоралног система, нарочито у сфери претерита, с обзиром на то да је наративна норма флексибилна, подложна варијацијама. Ипак, као основна опозиција (у наративном дискурсу) у области претерита издваја се (перфективна) опозиција *ѡерфекати* (свршенога вида) као немаркирана vs. *аористи* (у савременом језику најчешће везан за перфективност) као маркирана категорија. Ауторка на основу анализе пољског претерита и његових српско-хрватских еквивалената (прије свега аориста) на текстовима приповијетки на пољском језику и њихових превода на српско-хрватски – *Госѡодо, изволиѡе у ѡлинску комору* Т. Боровског и *Мноѡо ѡеска и мало* Ј. Анджејевског – уочава да се пољски аутори за организовање наративног текста служе контрастирањем имперфективног презента (Т. Боровски) или имперфективног претерита (Ј. Анджејевски) као показатеља хабитуалних, уобичајених радњи, с једне стране, и „аористички” употребљених низова претерита свршенога вида као показатеља сцена са кулминативним набојем драмске напетости, с друге стране, те да је у српским преводима сачуван споменути контраст, с обзиром на то да се хабитуална димензија изражава презентским облицима, а динамичност и драматизација наративног тока – уланчаним облицима аориста. Анализа је такође показала да мотивацију за избор аориста у наративном тексту превода (а не њему конкурентног облика – перфекта свршеног вида) ваља тражити прије свега на прагматичком плану – у оквиру опозиције *дисѡанцираности/недисѡанцираности*, када је релевантно да ли се моменат најшире схваћеног учешћа аутора поруке у догађајима о којима саопштава активира или не. Проведена анализа има како теоријску тако и практичну вредност, јер, додаје у свом закључку ауторка, одређивање текстуалних услова који погодују употреби – на мјесту једнообразног општег претерита у пољском језику – једног од сачуваних у српско-хрватском језику претериталних облика (овдје аориста) представља важан не само глотодидактички већ и преводилачки проблем, с обзиром на то да употреба у преводу, поред сложеног прошлог времена, и других претериталних облика, прије свега аориста, доприноси пластичнијем предочавању читаоцу литерарне фактуре изворног дјела (с. 260).

Четврта тематска јединица дате главе *Еквиваленти оицијег ѡрејерииа њољског и руског језика у савременом српском наративном ѡексију (сиѡиѡус и функције ѡросѡих ѡрејерииа као ѡандана њољских и руских облика ѡроѡлог времена у најновијим српским ѡреводима)* (с. 265–281) представља на неки начин даљу разраду проблематике назначене у претходном поглављу

– сада на текстовима новијих превода са пољског и руског на српски језик, као и на материјалу више дјела најновије српске прозе. Констатујући да се насупрот релативно устаљеној наративној норми на плану прошлог времена у одабраним сјевернословенским језицима, пољском и руском, у којима се у функцији основног носиоца нарације јавља једнообразни, видски издиференциран, општи претерит, у српском језику чува више претериталних облика (пored перфекта, такође и аорист и плусквамперфекат те, у сасвим ограниченој мјери, имперфекат), ауторка додаје да је српска наративна норма у превирању, тј. да има сва обиљежја једне типолошки прелазне структуре, што се пројицира и на пољско/руско-српске односе преводне еквиваленције, због чега је важно да се утврди статус простих претерита у савременом српском наративном тексту гдје све више превладава перфекат. У анализи се скреће пажња на неравноправан положај простих претерита у српским наративним текстовима, како у преводним тако и у оригиналним. Наиме, док је имперфекат, који се од давнина гради само од имперфективних основа, одиста застарјели временски облик и у фази је нестајања, што потврђује и анализирани корпус, аорист је – као перфективна форма – још увијек жива наративна вербална категорија, што је повезано са његовим прагматичним функцијама креирања наративног текста. Укључивање у формирање наративног тока не само аспектских разлика већ и опозиције временских облика основни је фактор различитог обликовања наративне норме у српском језику у поређењу са пољским и руским, оцјењује ауторка. Закључујући своје истраживање о разликама у експресивном потенцијалу анализираних словенских језика, она истиче да „богатији репертоар глаголских облика у српском језику омогућава, пре свега, подробнију, свестранију и са више углова осветљену карактеризацију *дођађаја*. Жива употреба, у конкуренцији са перфектом, облика *аорисџа* који, осим стриктно одређених *објективних координата дођађаја*, уноси у његову карактеристику и моменат *субјективне оцјене* (захваљујући деловању ‘балканистичке’ категорије ‘евиденцијалности’) – ствара значајније него у разматраним севернословенским језицима могућности варирања ‘перспективе’ у излагању наративног материјала” (с. 276–277).

У петом поглављу овог тематског дијела *Analiza tekstu narracyjnego jako zabieg glottodydaktyczny (na materiale incipitów serbskich i polskich utworów literackich)* („Анализа наративног текста као глотодидактички поступак (на материјалу инципита српских и пољских књижевних дјела)”) (с. 283–293) представљена је контрастивна анализа функција глаголских облика у конституисању почетних фрагмената (инципита) наративних текстова у српском и пољском језику. Разлике у моделирању инципита у српским и пољским текстовима одражавају дивергенције у временско-видским глаголским системима датих језика, што се испољава у глаголима који функционишу као предикати у разматраним текстовима. У пољском језику у којем је дошло до радикалне редукције глаголских облика, нарочито прошлог времена (аориста, имперфекта, и, у великој мјери, плусквамперфекта), основно наративно вријеме је општи претерит (сложено прошло вријеме), док је српски језик очувао богатији спектар глаголских облика, захваљујући чему има на располагању низ опција за њихову стилску специјализацију. Због асиметрије у инвентари-

ма глаголских облика у два поређена језика многи облици који се јављају у српским текстовима немају прецизне еквиваленте у пољским преводима. Са те тачке гледишта анализирани су сљедећи модели инципита: (1) ретроспективно, дистантно отварање наративног тока (употреба плусквамперфекта у оба језика, нпр.: *Аранђел Исаковић био је њочео да се дави у хладној води*; *Arandjel Isaković zaczął się był topić w zimnej wodzie*); (2) отварање наратива *in medias res*, које може да се назове „отварање Хемингвејског типа” (употреба аориста у српском, нпр.: *Враћа Хенријевог ресџорана оћворише се и два човека ућоше. Они седоше за шезлгу. „Шћа желише?”, ућића их Цори. „Не знам”, рече један од њих*); (3) смјештање контекстуално неповезаних исказа у почетним сегментима текста, често у облику формулисаних израза, са S + P инверзијом, односно са рематско-тематским (субјективним) редом ријечи, тако да они информацијом о новој наративној ситуацији задају посебан тон не само датом изразу већ читавом дијелу текста у којем се употребљавају (употреба тзв. „крњег” /без копуле/ перфекта у српском, нпр.: „*Убили ђа*”, *рекао је свечано*), чиме они, као стилски маркирани икази, презентују „унутрашњи став” наратора.

Посљедње поглавље треће тематске цјелине *Wariantywnie użycie form temporalnych czasownika jako chwyt stylistyczny w opowiadaniu Iwa Andrića „Wakacje na południu”. Porównanie oryginału i przekładów polskiego i francuskiego* („Варијантна употреба темпоралних глаголских форми као стилски поступак у причи Ива Андрића *Летовање на јуџу*. Поређење оригинала и пољског и француског превода”) (с. 295–310), које је ауторка посветила успомени на истакнутог српског семиотичара, књижевног теоретичара и критичара, универзитетског професора акад. Новице Петковића, представља лингвостилистичку анализу глаголских времена у краћем прозном тексту И. Андрића. Другим ријечима, овдје се разматрају варијације временских глаголских облика као стилска стратегија писца која има за сврху обликовање кратке приче, односно постизање наративног ефекта, при чему се – ради семантичко-стилске усклађености – пореди оригинал са пољским и француским преводом. Писац користи алтернативне видско-временске глаголске форме као поступак конструисања својеврсног „контрапункта” (двогласа) између двије концептуалне и композиционе сфере наратива: „догађајне сфере” са епском оријентацијом (која се одликује употребом свршених претериталних облика) и „рефлексивне сфере” са лирским тоналитетом (која се одликује употребом имперфективне презентске форме). И у пољском и у француском преводу аутори су успјели да – у складу са потенцијалом датих језичких система (у пољском језику – опозицијом перфективне и имперфективне форме општег претерита *preteritum ogólne*/, а у француском – опозицијом форми *passé simple* и *imparfait*, које су такође видски супротстављене) – очувају концептуални и језички (граматички) двоглас, којим се одликује разматрани Андрићев текст, као и да избјегну језичку нивелацију текста, чиме је задржан стилски контраст, као основна умјетничка вриједност Андрићевих радова, закључује ауторка (с. 305).

4. Посљедња, четврта глава *Z PROBLEMATYKI NAUCZANIA JĘZYKÓW SŁOWIAŃSKICH* („Из проблематике наставе словенских језика”) (с. 311–356), која садржи три

тематске јединице из области методике наставе и усвајања словенских језика у другој словенској средини, проблематизује различите начине и приступе изучавању пољског и српског језика, као и потешкоће с којима се студенти-реципијенти том приликом сусрећу.

Прва тематска јединица ове главе *O trudnościach studentów belgradzkich w przyswajaniu wymowy polskiej* („О тешкоћама београдских студената у савлађивању изговора пољског језика”) (с. 313–324) посвећена је анализи грешака у изговору пољског језика код говорника (студената-слависта) чији је матерњи језик српско-хрватски. Уочене грешке ауторка је систематизовала представивши их у свјетлу разлика у фонетском и фонолошком систему пољског и српско-хрватског језика скрећући при том пажњу на разлике у инвентару и функционалној оптерећености фонолошких опозиција, као и на начине њихове неутрализације: (а) у корист оног члана опозиције који постоји у матерњем језику; (б) у корист члана којег нема у матерњем језику, али је присутан у систему језика који се усваја; (в) путем замјене непостојећег члана опозиције (моно- или бифонематском) фонетском реализацијом, чији је акустички ефекат најближи фонетској реализацији фонеме која недостаје. Поред наведеног, ауторка је истражила и неједнакост механизма асимилације сугласника у два језика повезаној, прије свега, са израженијим учешћем сонаната у укупном фонемском инвентару у српско-хрватском у односу на пољски.

Друго поглавље ове тематске цјелине *Конфронтативни йрисйуй изучавању йольскоџ језика на београдској йолонистички – йтрадиције и йерсийекййиве* (с. 325–337) састоји се из два дијела. У првом дијелу указује се на дуге традиције конфронтативног приступа изучавању пољског језика на београдској полонистички, гдје се *Грамайика йольскоџ језика* професора Радована Кошутића из 1898. год. издваја као прва конфронтативна граматика. Ауторка даје примјере конфронтативне егземплификације пољског граматичког материјала у споменутом приручнику упоређујући његове релевантне дијелове са текстом *Грамайике йольскоџ језика* А. А. Крињског из 1897. год., која је Кошутићу послужила као прототип. Међу теоријским и практичним концепцијама којима се одликовала полонистичка дјелатност првог предавача пољског језика на Универзитету у Београду, професора Радована Кошутића, а потом и његовог истакнутог ученика – сљедбеника његовог дјела – професора Ђорђа Живановића издвојене су: а) увјерење да изучавање другог словенског језика (у овом случају пољског) у словенској језичкој средини има своју специфику, те да оно захтијева посебан приступ, с обзиром на велики степен сродности језика словенске групе; б) претпоставка да се страни језик не може изучавати и предавати као матерњи, нити се при том могу са успјехом користити уџбеници намијењени изворним говорницима страног језика у њиховој матичној средини те да излагање страног језичког материјала захтијева одговарајуће модификационе процедуре (с. 326–327). У другом дијелу текста – о перспективама српско-пољске конфронтације – ауторка указује на неке разлике у уобличавању исказа у оба језика посматране са семантичког и прагматичког аспекта. У вези са одабраним разликама у области граматикализације одређених семантичких категорија она скреће пажњу на: а) већу спрегу категорије рода и категорије времена у пољском језику у

поређењу са српским; б) већу спрегу категорије аспекта и категорије времена, као и већу досљедност у коришћењу механизма перфективизације и секундарне имперфективизације у пољском језику у поређењу са српским; в) изразиту несклоност српског језика, у поређењу са пољским, ка одстрањивању агенса са површине текста. Из прагматично условљених пољско-српских језичких разлика ауторка је издвојила питање разлика у адресативном систему (у исказивању *Tu/Vi* односа) двају поређених језика, с обзиром на то да је пољски језик, за разлику од српског, развио изванредно диференциран и компликован систем ословљавања (специјалне лексичке јединице *pan/pani* – са глаголом у 3. л. јд. и *panowie, panie, państwo* – са глаголом у 3. л. мн., затим „вокативска форма” *pan + ыиыула*, која се јавља не само при непосредном ословљавању већ постаје једна „валенцијско-везана форма”, која прати синтаксичке конструкције текста као цјелине), као и израженије наглашавање дистанцираности међу учесницима комуникативног акта.

Посљедње поглавље књиге *Serbsko-macedońskie interferencje językowe – widziane oczyma polonisty* („Српско-македонске језичке интерференције – виђене очима полонисте”) (с. 339–356) посвећено познатом лингвисти и слависти акад. Зузани Тополињској представља проширену верзију необјављеног реферата који је ауторка изложила на јубиларном скупу поводом педесет година полонистике у Македонији одржаног у Скопљу у октобру 2009. године. Полазећи од еколингвистичког постулата да у процесу наставе језика, укључујући и словенске, не треба игнорисати њихово „природно језичко окружење”, ауторка у свом чланку разматра један тип српско-македонске интерференције која се јавља на словенско-балканској „типолошкој граници”, што може да буде од виталног значаја за представљање српског језика у пољском језичком окружењу. Поједини аспекти структурне дистанце између пољског као сјевернословенског и српског као јужнословенског језика представљени су на фону ширег пољско-јужнословенског контраста, са посебним нагласком на чињенице везане за македонски језик. Када је ријеч о временско-видском систему, онда ваља додати да је богатство глаголских облика наглашено – у посебним претериталним формама – на словенском југу, који отвара широке могућности за њихову стилску специјализацију, за разлику од поједностављеног датог система на сјеверу, којем припада и пољски језик. Предмет интересовања су – атипичне за пољски језик – српске и македонске глаголске конструкције са експресивним значењем, које су настале као резултат развоја бившег *esse*-перфекта: српски тзв. „скраћени” (без копуле) свршени вид („крњи перфекат”) и македонски адмиратив, који се реализује у неконфирмативном значењу. На основу тројезичног текста (српског, македонског и пољског) И. Андрића уочени су специфични семантички паралелизми двију наведених конструкција и разлике с обзиром на стилску разноврсност њихове употребе у српским и македонским текстовима, као и у стилски неутралном пољском тексту. На нефактичком плану глагола наглашена је карактеристична за српски језик употреба кондиционала за изражавање хабитуално-итеративних радњи – тзв. итеративна *би* кондиционална конструкција („итеративни кондиционал”). Како би се омогућило боље тумачење ове појаве, стране пољском језику, она се пореди са широком мрежом модализованих македонских конструкција са *ке*, које такође могу да имају

двоструку функцију – кондиционалну и / или итеративану. У области номинативног система у српском (не само у дијалектима већ у стандардном језику) се, за разлику од ситуације у пољском, запажа све чешћа појава редупликације предлога, што представља одраз аналитичких тенденција преузетих из балканског ареала (укључујући и македонски језик).

5. С обзиром на широку лепезу студиозно проведених и емпиријски веома добро утемељених и редовно богатом критичком библиографијом снабђених истраживања које је ауторка вјешто и са њој својственој систематичношћу и акрибишношћу тематски објединила у овдје представљеном издању, можемо са сигурношћу претпоставити да ће оно привлачити појачану пажњу различитих посленика лингвистичке славистике – од универзитетских наставника и студената до преводилаца и културолога, нарочито полониста и србиста, као и слависта компаратиста у најширем смислу те ријечи, те да ће књига заузети достојно мјесто у библиотекама не само српских и пољских славистичких центара већ и других словенских и несловенских универзитетских стјечишта научних и културних прегнућа.

На крају бисмо проф. др Вери Митриновић пожељели да сва њена вишедеценијска путовања филолошким и културним просторима формално међусобно супростављених и релативно удаљених словенског Југа и словенског Сјевера, посебно она од Србије до Пољске (и натраг), буду уграђена – као трајан залог и чврст ослонац – у темељ словенског моста језичког, културног, историјског и сваког другог националног блага, укључујући напоредо с тиме и пријатељство и разумијевање које она у својој професији и уопште у животу увијек и досљедно умије да на суптилан начин и у пуној мјери гаји, покаже и одржи.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- BAJEROWA, Irena. *Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja*, 2: *Fleksja*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1992.
- DĄBROWSKA, Maria. *Dzienniki*, 3 (wybór, wstęp i przypisy Tadeusz Drewnowski). Warszawa: „Czytelnik”, 1988.
- MITRINOVIĆ, Vera. *Poljski glagolski prefiks PRZE- i njegovi srpskohrvatski ekvivalenti PRE- i PRO-*. Beograd: Naučna knjiga, 1990.
- PIPER, Predrag. *Jezik i prostor*. Zemun: Biblioteka XX vek – Beograd: Čigoja štampa (= Biblioteka XX vek, 91), 1997.

Дојчил Војводић

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за славистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
dojcily@mail.ru

Марко Јанићијевић. *Дискурс законских аката на српском и енглеском језику: развојно-ујоредни њрисѡуј*. Београд: Јасен, 2015, 237 стр.*

У нашој се лингвистици последњих година појавило више научника који у својим радовима испитују феномене до скоро скрајнуте, занемарене или (пр)оцењене недостатно лингвистички атрактивним или недовољно у лингвистици утемељеним. Један од тих истраживача је и Марко Јанићијевић који, примењујући савремене теоријске приступе (и одговарајућу методологију), проучава у досадашњим анализама минимално истражен жанр, одн. дискурс законских аката.

Отуда овим приказом желимо скренути пажњу на ауторов докторски рад,¹ сада објављен под насловом *Дискурс законских аката на српском и енглеском језику: развојно-ујоредни њрисѡуј*, као значајан допринос и у емпиријским проучавањима различитих жанрова али и у упознавању с актуелним дисциплинарним и интердисциплинарним проседеима.

Марко Јанићијевић показује да влада апаратом критичке анализе дискурса, и то не само позивањем на релевантну литературу и цитирањем одговарајућих сегмената него и применом (и даљом разрадом) тих теоријских постулата на свом корпусу. А корпус сачињавају не само (изворни) законски акти на српском језику него и законски акти на енглеском језику, што овај рад чини значајним како за жанровска истраживања српског језика тако и за контрастивна жанровска истраживања. Да прецизирамо, корпус чине, поглавито, уставни текстови (шест устава Србије и Југославије, Устав Европске уније и Устав САД), али и Европска конвенција за заштиту људских права и слобода, у чијим се темељима [мисли се на све ове законске текстове] очекује да ће се рефлектовати „друштвено-економски и политички интерес и идеологија владајуће класе” (стр. 11).

У уводном делу Јанићијевић одређује три темељна појма релевантна у овој анализи: *дискурс*, *ѡексѡ*, *конѡексѡ*, лоцирајући своје истраживање у, искористимо Де Сосирову дихотомију, сфери говора (*parole*), тј. језика у употреби (*language in use*), односно актуализованом и контекстуализованом језику, за шта се анализа дискурса показује као оптималан дисциплинарно-аналитички оквир.

У другом поглављу аутор даје преглед и објашњава природу општих законских аката у синхронији и дијахронији. Ово је поглавље изразито интердисциплинарно и трансдисциплинарно, будући да се аутор подухватио промишљања једне комплексне правне области, о којој и у самој јуриспру-

* Овај прилог настао је у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синѡаксѡчка, семанѡѡчка и ѡраѡмаѡѡчка истраживања* (бр. 178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Докторат је одбрањен 2010. године на Филозофском факултету у Новом Саду, пред Комисијом коју су сачињавали: Вера Васић (менторка), Свенка Савић, Твртко Прѡић и Александар Милановић.

денцији има различитих приступа уз пратећу немалу литературу. Марко Јанићијевић се отуд користи увидима еминентних правних стручњака (пре свих Р. Лукић, али и Н. Висковић, В. Јовичић и др.), посебно у разматрању природе законских аката, дајући и један краћи осврт на највише правне акте – уставе – и налазећи корене уставности још у Ур-Намууовом и Хамурабијевом кодексу, затим у знаменитој *Великој повељи (Magna Carta)* Јована без Земље, као и у чувеном Кормвеловом *Инструменту владавине (Instrument of Government)*.

Треће поглавље детаљније упознаје читаоца с друштвено-правном дијахронијом анализираног корпуса. Аутор издваја релевантне документе и објашњава њихову природу, тј. наводи њихова најбитнија обележја. Ослањајући се у прегледу српске уставности највише на Ницовићеву студију, чини се да аутор покатак (преобазриво) пропушта да прокоментарише неке Ницовићеве погледе и закључке, посебно оне из наше рецентније прошлости, док у другом делу овог поглавља Јанићијевић прави кроки пресека стања у погледу друштвено-правне дијахроније корпусног материјала на енглеском језику.

У четвртном поглављу аутор нам предочава исцрпан теоријско-методолошки оквир истраживања. Ослањајући се на спознаје и тезе Н. Ферклафа, Т. ван Дејка, Р. Водак, као и других научника који заступају критичкоаналитичке дискурсне принципе у својим радовима, аутор издваја појмове и питања од врхунског значаја за своју студију; нпр. шта је друштвена моћ, шта је идеологија, шта се подразумева под доминацијом и хегемонијом и како се она реализује, како се може деконструисати идеолошки дискурс итд. Полазиште за своју анализу Јанићијевић налази у Ферклафовом моделу анализе дискурса, а то је тзв. тродимензионална дискурсна концепција: (а) дискурс као текст (што подразумева опис лексичке и синтаксичко-семантичке разине језика у употреби), (б) дискурс као дискурзивна пракса (интерпретативни сегмент који су-поставља текст и контекст) и (в) дискурс као друштвена пракса (интерпретативно-експланаторна димензија од које се очекује да критички приступа корпусном материјалу). Овај је Ферклафов модел допуњен Халидејевом системско-функционалном граматиком, чиме се долази до коначног теоријског оквира у (критичкој) анализи дискурса, односно до дванаест тачака које би требало да буду истражене како би проведена анализа претендовала на обухватност и критичност: (а) друштвени догађај, (б) жанр, (в) различитост, (г) интертекстуалност, (д) претпоставке, (ђ) семантички/граматички односи између реченица, (е) размене, функције говора, и граматички начин, (ж) дискурси, (з) репрезентација друштвених догађаја, (и) стилови, (ј) модалност и (к) вредновање. У оквиру шесте тачке – семантичких и граматичких реченичних односа – Јанићијевић имплементира Хоијево (и Винтерово) разликовање секвенцијалних (временских, просторних, логичких) и кореспонденцијских (контрастних, аналошких, егземплификативних) релација (о чему ће бити више речи даље у тексту). Ослањајући се на овакву поставку, Јанићијевић ће у наредном поглављу повезати Остинову перформативну теорију и Хартову концепцију права, те даље експлицирати шта заправо подразумева језик права, односно правни дискурс. Ту се показује А. де Богранд као значајан ауторитет и Јанићијевић се често позива

на њега, али исто тако и на Тирсму (када говори о демитологизацији правног језика), те Шкиљана и Висковића (да поменемо само неке од аутора с наших простора на које са аутор осврће). Ипак – ради текстуалне и жанровске спецификације корпусног материјала – Марко Јанићијевић ће се највише служити Хоијевом класификацијом и описом. Хои, наиме, сврстава текстуални тип закона у специфичну „релативно хомогену класу” текстова, које карактерише функционална аутономност саставних делова (тзв. дискурсне колоније), што подразумева (а) да се значење не изводи из секвенце, (б) да суседне јединице немају тенденцију образовања континуалне прозе, (в) да постоји оквирни контекст који је кључан за интерпретацију, (г) да је изражена анонимност или збирност аутора, (д) да се компонента дискурсне колоније може употребити без реферирања на друге компоненте итд. Због тога и доминирају кореспонденцијске релације међу реченицама текста, а не секвенцијалне (какве су обично превалентне у наративним текстовима).

У шестом поглављу аутор приказује како изгледа основна дијалектика у проучаваном корпусном (жанровском) материјалу: посматра се артикулација гласова у тексту, реакције на одређену артикулацију и, потом, креирање нових гласова што доводи до њиховог текстуалног (дискурсног) уобличења у наредну артикулацију, односно у следећи устав. Овде ће читалац моћи да пронађе и релевантне квантитативне податке који се тичу дистрибуције маркираних лексичких јединица у анализираним актима (нпр. колико се често јавља лексема *слобода*, *држава*, *јокрајина*, *самоуправа/самоуправљање*, *йраво*, *демокрайија*, *јавносй*, *ордан*, *зашйишйа* и др. у уставима ФНРЈ, СФРЈ [из 1963. год. и 1974. год.], СРЈ, РС [из 1990. год. и 2006. год.] или одговарајући енглески термини *democracy*, *State*, *power*, *office*, *court*, *public* и др. у Уставу САД, Уставу ЕУ и Конвенцији). Иако не следи „физички” за шестим, осмо се поглавље заправо садржајно надовезује на њега – у њему се М. Јанићијевић бави интертекстуалношћу законских аката, односно тзв. интертекстуалном референцијалношћу и показује како се у посматраним документима експлицитно упућује на друге (претходеће) законске текстове.

У седмом поглављу аутор се окреће когнитивнолингвистичком обрасцу – метафори и метонимији – наводећи прво (Лејкофове и Џонсонове) теоријско-методолошке поставке, да би потом према датом когнитивистичком обрасцу анализирао текстуалне предлошке. Уочене су структурне (АПТРАКТНА ОРГАНИЗАЦИЈА КАО ФИЗИЧКА СТРУКТУРА, КОМУНИКАЦИЈА КАО РАЗМЕНА, ДОГАЂАЊЕ КАО КРЕТАЊЕ ИТД.), оријентационе (МОЋ ЈЕ ГОРЕ, СЛИЧНОСТ ЈЕ БЛИЗИНА И ДР.) и онтолошке метафоре (ПРАВО КАО ОСОБА, ОРГАНИЗАЦИЈА КАО ОСОБА ИТД.), као и, добро познати и примерима поткрепљени, метонимијски механизми промене значења (ИНСТИТУЦИЈА ЗА ОДГОВОРНЕ ЛЈУДЕ ТЕ ИНСТИТУЦИЈЕ, ДЕЛАТНОСТ ЗА ПРОИЗВОД ДЕЛАТНОСТИ, ДЕЛАТНОСТ ЗА ВРШИОЦА ДЕЛАТНОСТИ И ДР.).

Након метафорске и метонимијске анализе, аутор прелази на испитивање текстуалне организације законских аката. Подробно се испитује макро и микротекстуална организација и издвајају логичко-семантички односи међу реченицама: адитивни, елаборативни, адверзативни. Након тога следи анализа модалности и времена у овим документима: разликују се слаби модали (гл.: *моћи*, *смећи*; имен.: *моћућносй*, *йраво*; прид.: *слободан* / гл.: *can*, *may*; имен.: *right*, *freedom*; прид.: *possible*, *free*), умерени модали (гл.: *йребайи*;

имен. *йойѣреба* / гл.: *schould, need*; прид.: *needful*) и јаки модали (гл. *морайѣи, моћи*; имен.: *дужносѣи, обавеза*; прид.: *дужан, обавезан* / гл.: *must, may*; имен.: *obligation*; прид.: *obliged, required, necessary*). Уз то, обраћа се позорност на начине репрезентације друштвених актера у законским актима (*радни народ, радник, Социјалистички савез радног народа, радна заједница, радна организација, самоуправна организација, организација удруженог рада, самоуправна интересна заједница* итд.), као и на процесе за које се везују, односно у којима партиципирају ови актери (*еџзоцентрични, ендоцентрични, репрезентативни, експресивни*). Процеси су представљени врло детаљно, уз урађену квантитативну (статистичку) анализу ексцепираних примера.

У закључном поглављу своје монографије Марко Јанићијевић даје прегледно (и табеларно) основне дискурсне особености анализираног корпуса, а потом описује како би могла изгледати перспектива у овако усмереним истраживањима. Он каже: „спроведена вишедимензионална анализа дискурса може се интегрисати са разноликим друштвенонаучним студијама права и сродних феномена”, чиме се, дакле, позивају научници да даље истражују (међу)утицаје сличних и повезаних друштвених формација и области.

С наше стране, овоме можемо додати још и да нам је драго што се у србистици појавила књига која кроз увиде о томе како функционише један институционални дискурс (законодавни, уставни), тј. преко анализе језичке праксе, пружа и слику о друштву, о одређеним и језичким и друштвеним константама али и неумитним променама.

Стефан Степанов

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија

straxstepanov@yahoo.com

UDC 811.163.3'36

Olga Mišeska Tomić. *A Grammar of Macedonian*.
Bloomington, Indiana: Slavica, 2012, 485 стр.

Олга Мишеска Томић је 2012. године на енглеском објавила *Грамаѣику македонског језика (A Grammar of Macedonian)*. Књига је издата у Блумингтону/Индијани, а издавач је *Slavica* са Универзитета Индијана. Као важну карактеристику издвајамо да је писана у генеративнограматичком кључу, што је чини првом таквом граматиком македонског језика и веома корисном за различита општелингвистичка истраживања. Ради лакшег разумевања приступа и података, ауторка се побринула за то да повеже генеративнограматички са тзв. традиционалним приступом. Стога је ограничила употребу

техничких термина, често се позивала на ранија истраживања и упућивала на друге граматике македонског језика, попут оних чији је аутор Блаже Конески (1967) или Зузана Тополињска (1974).

Књига има 485 страна, при чему је на самом почетку ауторкин предговор и списак коришћених скраћеница. Три веће целине чине *Грамајџику: Preliminaries* (4 поглавља, стр. 1–70), *The Nominal Phrase* (4 поглавља, стр. 71–213) и *The Clause* (6 поглавља, стр. 215–449). Детаљнијим представљањем изабраних тематских целина и актуелним питањима у македонистици и славистици са становишта генеративне граматике бавићемо се у наставку овог приказа. Напомињемо да је предност књиге то што садржи многобројне примере на македонском (уvek са глосама на енглеском и преводом на енглески), табеле, формулативно приказане синтаксичке структуре и схематске приказе дубинске структуре, који увек иду уз раније изложени теоријски део.

Македонски језик припада тзв. балканском језичком савезу (уз грчки, албански, румунски, бугарски и тзв. српске торлачке говоре). Будући да су поједине карактеристике македонског глаголског и именског система, у ствари, заједничке за језике балканског језичког савеза, управо ћемо на тај начин у приказу приступити представљању македонског и јужнословенског дијалекатског континуума. Највише пажње посветићемо субјунктиву и одређеном постпозитивном члану у македонском и појавама повезаним са њима.

Скуп особености балканског типа у македонском глаголском систему обухвата: губитак инфинитива и његову замену структурно упоредивом субјунктивном конструкцијом, футур и футур у прошлости са клитиком *ќе* и глаголом у презенту или аористу, такође у вези са субјунктивом, као и појаву евиденцијала.

Попут бугарског, субјунктив је и у македонском синтаксички маркиран везником *да* (1). Са друге стране, Мишеска Томић наводи македонско *дека* и *оџи*, који уводе индикативне клаузе (2), при чему је могуће да у оба случаја стоје уз исти глагол (3, 4):

- (1) *Сака да дојде.* (стр. 32)¹
Жели да дође.
- (2) *Рече дека/оџи дошла Јана.* (стр. 32)
Рекао/-ла је да је Јана дошла.
- (3) *Знам дека обично доаѓа доцна.* (стр. 357)
Знам да обично долази касно.
- (4) *Знае да дојде доцна.* (стр. 357)
Уме да дође касно. / Није необично да дође касно.

У примеру (4) глагол *знаџи* посматра се као модални у значењу ‘умети’ и потпуно је заменљив њиме, што у књизи видимо у преводу на енглески: *(S)he can come home late*. Отуда су за опозицију субјунктивног везника *да* и индикативних *дека/оџи* бољи парови са глаголом попут *ређи/казаџи*, јер у

¹ Сви примери на македонском преузети су из књиге *A Grammar of Macedonian* Олге Мишеске Томић. Превод дајемо на српском, а не на енглеском, како је дато у књизи.

комбинацији са субјунктивним везником реченица има значење индиректне наредбе, а са преосталим двама индикативним везницима могуће је само декларативно значење.

Позивајући се на рад Илијане Крапове о бугарском и модерном грчком (КРАПОВА 2001), не и на рад о нултим категоријама у бугарском (КРАПОВА 1998), Олга Мишеска Томић у својој граматици помиње поделу Илијане Крапове на два типа субјунктивних *да*-допуна с обзиром на неопходност кореференцијалности субјеката управне и субјунктивне клаузе, али их у примерима ипак не обележава. Одлучила се да у већини случајева код контролних глагола некореференцијалност субјеката покаже индиректно, додајући у субјунктивну допуну глагол у лицу и(ли) броју различитим од лица и(ли) броја управног глагола као неграматичну могућност (знаком *). Ми ћемо у наставку у преводу на српски обележавати празне категорије PRO, про и про_{ex}, с обзиром на сличности и разлике које они доносе, а детаљније су дискутоване у литератури (в. и ЈАНИЋ 2013).

У Граматикци су истакнути субјунктивни контексти са *да*-конструкцијама, било да су допунске или слободне. Тако се у македонском, попут бугарског и српског, субјунктив јавља као допуна модалним глаголима (5, 6), интенционалним и контролним попут *обидува* 'покушати' (7), каузативним попут *зайоведува* 'наредити' (8), волунтативним попут *сака* 'желети' (9) и фазним глаголима (10), а као слободна субјунктивна конструкција јавља се код изражавања наредби, жеља и сл. (11, 12).

- (5) *Треба / мора да дојдеш.* (стр. 33)
pro_{ex} Треба да pro дојдеш. / pro_i Мораш да PRO_{i/*j} дојдеш.
- (6) *Треба да дојдам/дојдеш.* (стр. 361)
- (7) *Се обидува да ја заборава (*заборавиџе).* (стр. 365)
pro_i Покушава да PRO_{i/*j} је заборава.
- (8) *Зайоведувам Марија да дојде веднаш.* (стр. 365)
pro_i Наређујем Марији_i да pro_{j/k} одмах дође.
- (9) *Пејшар сака децата да му дадат њодарокој.* (стр. 368)
Пејшар жели да му деца дају њоклон.
- (10) *Зеде/фаџи/џрџна/сџана/скокна да џрча.* (стр. 358)
pro_i Почео/-ла је да PRO_{i/*j} џрчи.
- (11) *Да одиш!* (стр. 33)
pro_{ex} Требало би да pro одеш.
- (12) *Да не си мрднал од дома!* (стр. 375)
Да ниси оџиџао од куће! / Да се ниси усудио да одеш од куће!

Примере (6) и (8) посебно ћемо прокоментарисати. Шести пример готово да је поновљени пример (5), а ауторка га у централном делу књиге издваја јер у њему наглашава могућност јављања глагола у субјунктивној допуни у различитим лицима у облику презента. Иако наводи само облике за 1. и 2. лице једнине, подразумева да се уместо њих могу наћи и остали облици глаголске парадигме у презенту. Овај пример такође показује да је обележавање експлетивног про уз управни глагол и про уз глагол у допуни довољно да покаже могућност слободе избора субјекта допунске реченице и одговарајућег облика глагола уз њега, с обзиром на то да је про слободно (напомињемо да се може заменити исказаном заменицом или именичком

синтагмом, за разлику од PRO) и да њиме не може управљати pro_{ex} из главне клаузе. С друге стране, у преводу примера (8) на српски хтели смо да покажемо да се субјекат субјунктивне клаузе може подударати и са објектом управне (индекс j), али и са неким референтом већ уведеним у дискурс (индекс k).

Још један фреквентан начин употребе (синтаксички маркираног) субјунктива у македонском (као и бугарском и српском) јесте у намерним клаузама које имају и модификацијску улогу у односу на конкретну именичку фразу, док је у управној клаузи глагол попут *и́ражии́и* (13) и *имаи́и* (14).

- (13) *Барам зџодна йлавуџа да ми зџоџви сарма за ручек.* (стр. 401)
Тражим [зџодну йлавуџу]_i / да ми PRO_i найрави сарме за ручак // која_i би ми найравила сарме за ручак.
- (14) *Имам браќа да ми йомаџнайџ.* (стр. 399)
Имам браћу_i / да ми PRO_i йомоџну // која_i би ми йомоџла.

Губитак инфинитива је и у македонском за последицу имао и другачије грађење футура. Прво са субјунктивном допуном, а онда без *да*, односно само са *ке* и глаголом у облику презента (15) за футур с једне стране, или *ке* и глаголом у облику аориста за македонски футур у прошлости, који се користи у управној реченици код исказивања иреалног услова (16). При томе, у македонском је елемент *ке* увек уопштен за сва лица, док у српским говорима призренско-тимочке зоне *ће* тежи уопштавању за сва лица, а у српском супстандарду се енклитички облици глагола *хйејџи* комбинују или са *да*-допуном (што Радоје Симић (2009) у српском назива *фуџуроидом*), или са допуном без *да* (само са пунозначним глаголом у презенту).

- (15) *Ќе џи ја чийџам/йрочиџам книџава уйџре.* (стр. 33)
Ја џу (йро)чийџаџи / (Про)чийџаџу ову књиџу ујуџру. (стандардни српски језик)
- (16) *Да/ако сакаџе, ке дојдеџе.* (стр. 33)
Ако/Да си/је желео/-ла, доџао/-ла би.

Структуру македонског будућег времена Олга Мишеска Томић наводи у виду структуре (17).

- (17) [_{ModP} NP/DP_i [_{Mod} ModCl [_{MoodP} t_i [_{Mood} Oper [_{T/AgrSP} t_i [_{T/AgrS} [_{VP} t_i V]²]]]] (стр. 380)

Наведени схематски приказ подразумева да у структури македонског будућег времена модална клитика пројектује модалну фразу, јављајући се лево од MoodP-а, T/AgrSP-а и VP-а, тим редом. Празни Mood оператор (онај који се односи на глаголски начин) проверава обележја лексичког глагола и прави поткатегорије за све форме за које субјунктивна допуна има поткатегорије. У наставку ауторка *Грамаџије* помиње да, дијахронијски гледано, грађа показује да се поменута структура развила из моноклаузалних структура са подизањем које садрже два глагола у личном глаголском облику: по-

² Овде дајемо увид у скраћенице према регистру у самој књизи, и то оне које су коришћене у структурама (17) и (18): Mod(P) = модал(на фраза), Mood(P) = начин(ска фраза), Cl = клитика, T = време, T/AgrS(P) = слагање субјеката и слагање у глаголском времену, NP = именичка фраза/синтагма, DP = детерминаторска фраза, V(P) = глагол(ска фраза), t = траг, Oper = оператор, Aux(P) = (фраза са) помоћни(м) глагол(ом).

моћну модалну клитику и лексички глагол. Управо такву структуру (в. 18) повезује са савременим српским језиком и футуром са субјунктивном допуном. Ипак, скрећемо пажњу на то да је у стандардном српском језику за грађење футура (првог) у граматикама прописан само начин са енклитичким обликом презента помоћног глагола *хћеићи* у одговарајућем лицу и *инфинитивом* пунозначног глагола (нпр. в. ПИПЕР – КЛАЈН 2013: 173), док се употреба *да*-допуне уместо инфинитива сматра супстандардном, везујући се првенствено за разговорни стил и усмену незваничну комуникацију.

(18) [_{T/AgrSP} NP/DP_i [_{T/AgrS} [_{AuxP} t_i ModCl [_{MoodP} t_i *da* [_{VP} t_i V] (стр. 380)

Друга целина приказа тиче се македонског именског система. Истичемо специфичности балканског језичког савеза у њему: постпозитивни одређени члан (мак. *шајкаџа* према енгл. *the hat*), обележавање посесивности клитикама еквивалентним дативским заменичким клитикама (мак. *ќерка њи* ‘твоја ћерка’), удвајање клитика (*Јана ѓо виде деџеџо.*), аналитичка деклинација (и компарација), те спајање локативног и директивног значења, на пример уз македонски предлог *во* (срп. у).

Олга Мишеска Томић је у номиналне фразе урачунала именичке фразе (NP) и детерминаторске фразе (DP), при чему ћемо у наставку пажњу посветити другима. Када се пореди дубинска структура западноевропских (енглеских) и македонских номиналних фраза, истиче се да су у енглеском преноминални посесиви заменљиви демонстративима, док се у македонском могу заједно јављати (уп. *These/our houses are cold.* и *Овие наџи куќи се сџудени.*). Са друге стране, енглески одређени члан је детерминатор који се јавља на левој периферији номиналног израза и заменљив је демонстративом, док је македонски одређени члан енклитика која се чак може истовремено јавити са детерминатором. Стање у македонском важно је за поређење и за истраживање статуса DP-а у суседним језицима без члана, попут српског. О статусу DP-а у српском упућујемо на радове Љиљане Проговац (1998), Жељка Бошковића (2008), Милоја Деспића (2011), Бобана Арсенијевића и Бранимира Станковића (нпр. АРСЕНИЈЕВИЋ – СТАНКОВИЋ 2009; СТАНКОВИЋ 2015) и др.

Када се упоређује статус DP-а у језицима без члана (попут српског) и у језицима са њим (попут македонског, бугарског и енглеског), аргументи за (не)постојање детерминаторске фразе у језицима који немају члан су различити тестови и генерализације: само језици са чланом дозвољавају удвајање клитика, читање реченица са лексемом синонимном са српском *већина* у значењу ‘више од половине’ и подизање у вези са негацијом (*negative raising*), док само језици без члана дозвољавају екстракцију леве гране, екстракцију предлошко-падежне конструкције (у функцији неконгруентног атрибута) из именичке фразе, не дозвољавају да транзитивне именице (именички изрази) имају допуну у виду два генитива, не показују ефекте супериорности код упитних речи које су једна до друге (немају строго утврђени редослед) и сл. С обзиром на то да грађа из македонског даје важне податке за поређење са осталим језицима са чланом, као и са онима који немају члан, у наставку приказа бавићемо се удвајањем клитика и македонским одређеним постпозитивним чланом.

Македонски директни и индиректни објекти могу бити удвојени са заменичким енклитикама. Са једне стране, код објеката у виду личних заменица обавезно долази до удвајања (19), а са друге стране код лексичких објеката и упитних речи до удвајања долази само под одређеним условима. По правилу, директни одређени лексички објекти са особиним (не)људско, (не)живо, конкретно или апстрактно се удвајају (20), неодређени директни објекти се најчешће не удвајају (21), ни са специфичном (21a), ни са неспецифичном интерпретацијом (21b), док се специфични неодређени директни објекти могу удвојити у сложеним реченицама (22).

(19) *Me vide мене.* (стр. 168)

Видео/-ла ме је.

(20) *Јана љо виде Пејка/волкој/иисмојо/облакој.* (стр. 250)

Јана је видела Пејка / љој вука / јо иисмо / љај облак.

(21) *Јана (*љо) бара еден славен режисер.* (стр. 250)

(21a) *Јана љражи славној режисера (која је јојознала јре неколико дана).*

(21b) *Јана љражи славној режисера (ко јод би јо можао бији).*

(22) *(Го) најшераа еден човек да ја извади јлочаја.* (стр. 251)

(Видео сам како) су најшерали (одређеној) човека да извади ју јлочу.

Што се тиче удвајања клитика у вези са македонским упитним речима, до удвајања долази кад дативна (кому) или акузативна форма (којо) заменице кој 'ко' реферише на специфичну особу (23, 24).

(23) *Кому му љи даде цвекињаја?* (стр. 257)

Коме (од особа које знамо) си је дао/-ла јо цвеће?

(24) *Којо љо виде?* (стр. 257)

Која (од особа које јо знајемо) је видео/-ла?

Као језике са чланом, занимљиво је упоредити македонски и енглески језик у светлу упитних реченица са више упитних речи и могућности мерења упитних речи ка иницијалној позицији. Са једне стране, енглески не дозвољава подизање упитне речи (уп. 26 и 25), док је у македонском такав ред речи заправо бољи избор (28). Да закључимо, редослед какав је у енглеском граматичан (25), у македонском чак није потпуно прихватљив (27). Поређења ради, у бугарском је неграматичан редослед попут (29), који даје Жељко Бошковић (2008: 104).

(25) *Who got what?* (стр. 425)

Ко је добио љја?

(26) **Who what got?* (стр. 425)

Ко је љја добио?

(27) *?Кој доби љја?* (стр. 425)

Ко је добио љја?

(28) *Кој љја доби?* (стр. 425)

Ко је љја добио?

(29) **Којо кој вижда?*

Која ко види?

Још једна особеност македонског која се често истиче је чланована форма модификатора попут *висјинскиој* 'истински', *самиој* 'сами', *исјиној* 'исти' у комбинацији са личним заменицама. Важно је то да се такав моди-

фикатор може наћи десно од заменице само када је она у зависном падежу (уп. 30 и 31).

- (30) *Тоа си висѣинскиоѣ ѿи.* (стр. 167)
То си истѣински ѿи.
 (31) *Го видов неѣо висѣинскиоѣ.* (стр. 167)
Видео сам истѣинскоѣ неѣа.

На крају наглашавамо значај књиге *A Grammar of Macedonian* Олге Мишеске Томић. Захваљујући њеном детаљном приступу, повезивањем са својим досадашњим истраживањем балканских језика (нпр. о македонским клитикама, субјунктиву, балканским словенским будућим временима), као и увидом у литературу о повезаним и ширим темама, ова граматика је подједнако корисна студентима и свима онима који уче македонски језик, као и лингвистима које интересују специфичности македонског језика на различитим граматичким нивоима.

Посебно је важно што ауторка кроз генеративистички приступ на примеру македонског објашњава појмове о којима (детаљније) није писано у осталим граматикама овог језика. Највише се задржава на ономе што припада актуелним истраживањима генеративних лингвиста – било да пишу на енглеском, српском или на неком другом језику. Ради се о синтаксичком субјунктиву, детерминаторској фрази, проблематици релативних клауза, те граматичком и лексичком аспект глгола. Дакле, ова граматика не само да показује и објашњава стање у македонском језику већ и покреће мноштво питања отварајући пут даљим истраживањима македонског језика и његовог односа са другим (не)словенским језицима.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АРСЕНИЈЕВИЋ, Бобан, Бранимир Станковић. Неодређени придевски вид у одређеним окружењима, Милош Ковачевић (ур.). *Српски језик, књижевност, уметност III, Српски језик у уједињенијима*, књ. 1, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2009, 241–253.
- ЈАНИЋ, Александра. Неке субјунктивне конструкције у српском језику. *Радови Филозофског факултета* 15/1 (2013): 263–274.
- КОНЕСКИ, Блаже. *Грамаѣика на македонскиоѣ лиѣературен јазик*. Скопје: Култура, 1967.
- ПИПЕР, Предраг, Иван Клалн. *Нормативна ѣрамаѣика српскоѣ језика*. Нови Сад: Матица српска, 2013.
- СИМИЋ, Радоје. Нормативни и употребни статус футуроида *ћу/ћеш...* + *да* + *ѣрезентѣ*, *Научни састајанак славистиѣа у Вукове дане* 38/1 (2009): 51–55.
- СТАНКОВИЋ, Бранимир. *Синѣакса и семантиѣика ѣридевскоѣ вида у српском језику*. Докторска дисертација. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2015.
- ТОПОЛИЊСКА, Зузана. *Грамаѣика на именскиѣа фраза во македонскиоѣ лиѣературен јазик: род, број, ѣосоченостѣ*. Скопје: МАНУ, 1974.
- *
- BOŠKOVIĆ, Željko. What Will You Have, DP or NP?. Emily Elfner, Martin Walkow (eds.). *Proceedings of the North East Linguistic Society*, 37. Amherst: GLSA, University of Massachusetts, 2008, 101–114.
- DESPIC, Miloje. *Syntax in the Absence of Determiner Phrase*. PhD thesis. Connecticut: University of Connecticut, 2011.
- КРАПОВА, Piyana. Subjunctive Complements, Null Subjects and Case Checking in Bulgarian. *Working Papers of Linguistics* 8/2 (1998): 73–93.

- KRAPOVA, Iliyana. Subjunctive in Bulgarian and Modern Greek. Maria Louisa Rivero, Angela Ralli (eds). *Comparative Syntax of Balkan Languages*. Oxford: Oxford University Press, 2001, 105–126.
- PROGOVAC, Ljiljana. Determiner Phrase in a Language Without Determiners. *Linguistics* 34 (1998): 165–179.

Александра Јанић

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за српски језик
Ћирила и Методија 2, 18000 Ниш, Србија
aleksandra.janic@filfak.ni.ac.rs

UDC 821.163.41-94
UDC 811.163.41'373.611

Ranko Bugarski. *Putopis po sećanju*.
Beograd: Biblioteka XX vek, Knjižara Krug, 2014, 269 стр.¹

Постоје разни путописи, поред оних на какве сви прво помислимо. Овом књижевном, књижевно-научном или научно-популарном врстом се, обично, кроз неизбежну призму путничког личног доживљаја, описују догађаји, места и људи на путу, попут Дикенсових слика Америке, или, ближе нашим крајевима – Челебијиних описа Отоманске империје, или, пак, нашем времену – Џумхурових лирски обојених записа и запажања из Азије. С друге стране, Вида Огњеновић је, на пример, почетком овог века у свом делу путовала у *Њујорк*, покушавајући да разуме и с читаоцима подели зашто је Исидора Секулић у *Писмима из Норвешке*, можда најлепшем и најискренијем путопису српске књижевности, на свом несвакидашњем путовању пре стотину година записала да је Норвешка „земља где је од човека до човека пусто и далеко” и тако јој, ако не у времену онда бар у простору, у свом *Путовању у Њујорк* постала сапутница кроз ову лепу, далеку и нама слабо познату земљу.

Ранко Бугарски пак путује *по свом сећању* као историјском, географском, али пре свега интелектуалном, духовном и емотивном метапростору, формираном током плодног животног века широм света познатог и признатог научника, предавача и свестраног интелектуалца. Ова књига је, наиме, и аутобиографија и мемоарска проза и, условно речено, путопис, али, истовремено, она до краја не припада нити једном од споменутих жанрова. Двозначан наслов *Putopis po sećanju* крије две међусобно комплементарне путање – мемоарски путопис као путовање по временској оси сопственог живота на којој се, не увек линеарно, већ ауторовом личном асоцијативном логиком, нижу догађаји, људи и места који заједно сачињавају ауторово сећање као „просторну” *раван по*

¹ Овај приказ настао је у оквиру пројекта *Језици и културе у времену и простору* (бр. 178002), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

којој се фрагментарна радња одвија, али, истовремено, датих *по сећању* – дакле, онако како и колико их се он сећа и присећа са данашње временске дистанце.

Пре него што крене на путовање по ауторовом сећању, читалац би, било да је лингвиста или не, требало да има у виду да дело које намерава да чита и јесте и није лингвистичка литература. Многобројни занимљиви догађаји који су у књизи описани, били они у кругу пријатеља, колега на конгресима или на многобројним путовањима по свету, могли су се догодити и професору атомске физике или медицине. Но, они би у том случају били проживљени и, што је овде још важније, *представљени* на потпуно другачији начин, чиме већ на почетку овог осврта најављујемо главни „украш“ и највећу вредност ове књиге – и лаичкој публици разумљиве језичке и лингвистичке додатке, коментаре и допуне, праве мале вишејезичне драгуље, који прате и употпуњују готово сваку епизоду, а неретко су проткани финим ненаметљивим хумором. Без обзира на то да ли се ради о успоменама из најранијег сарајевског детињства у Краљевини Југославији, илустрованима текстом ђачке заклетве на два српскохрватска писма, о језичкој слици мултиетничке Босне оличеној у именима с духовитим професионалним асоцијацијама, о ауторовом непотребном покушају да савлада мађарски изговор имена воза за Дебрецин или, пак, о комичним асоцијацијама на назив једне берлинске улице, ове својеврсне лингвистичке вињете неизоставно обогаћују текст. Све ово време, аутор, како му и доликује, није пасивни посматрач и записивач ових језичких појава, већ њихов активни чинилац – креатор, коментатор или критичар.

На овом месту вреди истаћи још једну битну одлику целог дела: Бугарски, наиме, тексту приступа са великом дозом искренности и на томе му ваља одати признање, пошто ни у ком случају не описује само догађаје у којима је ‘заблистао’, већ се, помало носталгично и са дистанце, опет обогаћујући их лингвистичким цртицама, присећа и ситуација у којима му, својом или туђом заслугом, није било ни најмање пријатно. Такав је, рецимо, догађај који се одиграо чим је први пут стигао у Њујорк, на Универзитет Колумбија, али и један каснији, у истом граду, чиме му се у сећање вратио и онај први. (Ово је одличан пример, условно речено, хипертекстуалности и интертекстуалности, којих у овој књизи не мањка – напротив, Бугарски нас веома често ‘враћа’ на већ описане епизоде, али и на догађаје представљене у књизи *Jezik i identitet*. Да је *Putopis po sećanju*, упркос ауторовом вероватном противљењу, којим случајем објављен у електронском облику, обиловао би хиперлинковима којима нас упућује на друге делове књиге, као и на своја претходна дела – овако, пак, од читаоца, али и од себе, аутор очекује активно читање и добро памћење.) Супротно ставу да непријатне епизоде из прошлости увек префарбавамо лепшим бојама и, рециклирајући их, покушавамо да их прикажемо у бољем светлу, Бугарски је на моменте неочекивано искрен према себи и својим, условно речено, манама, које су га у животу можда понекад коштале лакшег пута до неког циља.

На самом почетку, у предговору, аутор се читаоцу обраћа следећим речима које најављују карактер текста који следи: „Један калеидоскоп разноврсних интересантних догађаја из мог дугог живота и богатог искуства, који сведоче о разним временима, обичајима и људима које сам познавао. Они су представљени селективно и углавном несистематски, кроз низ сли-

ка датих у комбинацији грубог хронолошког и тематског редоследа, али са доста одступања и преклапања, како међусобно, тако и са деловима књига из 2010. и 2012. године” (стр. 6), при чему Бугарски на уму има своја претходна дела *Jezik i identitet* и *Portret jednog jezika*. Сећања на догађаје, места, познате и непознате људе, али и споменуте пропратне лингвистичке цртице, затим се нижу попут кадрова из вешто монтираног животног филма, кроз поглавља насловљена „Sarajevo”, „Polazak u svet”, „Dolazak u Beograd”, „Tri godine u svetu”, „Iskustva jednog putnika”, „Devedesete i nasleđe” и „Put po novom veku”. На овом месту ћемо направити малу дигресију, у складу с оправдано нелинеарном структуром самог дела. Наиме, како је први и највећи део (стр. 10–206), односно, главни ток *Putopisa po sećanju* одређен ауторовим успоменама на сопствена путовања и сваковрсна искуства током богатог академског живота широм света, тако ће и највећи део овог приказа бити посвећен управо овом сегменту књиге. Стога ће управо овде прво бити приказан сâм крај књиге (при чему, иако знатно краћи, он није ни по чему мање значајан), да бисмо се у остатку текста посветили горенаведеним опширнијим поглављима.

Најновије дело Ранка Бугарског има и други део, који се нумерички надовезује на први – почиње осмим поглављем насловљеним „Iz lingvističke memoaristike”. Како оно има много додирних тачака с претходним текстом, представља својеврсну спону између путописних мемоара (или мемоарског путописа) и преостала три сегмента. У овом делу књиге, према ауторовим речима, наставља се скицирање портрета четрдесет интернационално познатих лингвиста, онако како их је он доживео у сусрету с њима и њиховим делом. Наиме, обимно поглавље ауторове већ споменуто књиге *Jezik i identitet*, под насловом „Ogled iz lingvističke memoaristike” овде је у истом кључу ‘допуњено’ сећањима на познанство, сарадњу, а неретко и дружење, с америчким лингвистима Двајтом Болинцером, Делом Хајмсом и Виктором Фридманом, немачким професором Дитером Кастовским и недавно преминулим хрватским англистом Владимиром Ивиrom, присним пријатељем и колегом Ранка Бугарског још из давних дана њиховог заједничког боравка на Универзитетском колеџу у Лондону, на последипломским студијама код чувеног професора Рандолфа Кверка. О специфичном, занимљивом и пријемчивом стилу и садржини ових кратких есеја о значајним и заслужним великим лингвистима у ауторовом животу више је речено у приказу Твртка Прћића (2011: 322–327).

Девето и десето поглавље такође представљају логичне и од читаоца претходних ауторових дела сигурно радо прихваћене допуне тема којима се другде опширније бавио. „Nove slivenice” јесте наставак првог дела књиге сугестивног наслова *Sarmagedon u Mesopotamiji. Leksičke skrivalice* (BUGARSKI 2013), посвећене сливеницама – новом и доскора готово непознатом, а одскора веома продуктивном и креативном поступку творбе речи у српском језику, који већ низ година заокупља ауторову пажњу. Након уводног одељка и поделе најновијих сливеница по подручјима, с низом актуелних и духовитих примера и њихових објашњења (омладински жаргон – нпр. *џибермениџи*, децје установе и игре – *Научиониџа*, храна – *бесџицелер*, пиће – *бокални солисџиџа*, занимања – *џлоџојед*, медији – *ФЕСТИџиџиџа*, рекламе – *млекономично паковање*, политички дискурс – *џаџириоџаџиџа*, установе – *Буреџ Кинџ*, итд.), следи приказивање њихових творбених модела, дискусија приказаних категорија, исцрпан

речник наведених нових речи, те, на самом крају, додатак са „сличним вербалним експериментима”, попут *Sunce tuđeg weba*. Бугарски нас је, дакле, још једном обрадовао систематизованим корпусом изузетно креативних и забавних неологизама као вредним сведочанством о језичком, али и друштвеном, културном и политичком тренутку наше средине почетком 21. века.

Сам крај књиге – „*Selektivna bibliografija sociolingvistike 2012–2014.*” – наставак је библиографије за период 1967–2012. штампане у деловима у ауторовим ранијим књигама у едицији XX век, а састављена је према истим принципима селекције и обраде јединица. Тако овај изузетно значајан пројекат систематичног и свеобухватног бележења социолингвистичких публикација, у почетку на подручју целе СФРЈ, затим СРЈ, односно, СЦГ и, коначно, од 2007. године, у Србији, Ранко Бугарски и даље наставља истим жаром и са свешћу о неопходности постојања трага о драгоценом доприносу наше научне средине једној од свакако најактуелнијих лингвистичких дисциплина. О практичном значају и садашњој и будућој примени једне овако исцрпне библиографије сувишно би било даље писати.

Први и главни део *Putopisa po sećanju* једноставно али упечатљиво насловљен је *Sarajevo*. Кроз описе свог раног детињстваведеног у Краљевини Југославији, изгледа и духа Сарајева у то време, егзистенцијалне угрожености целе породице за време НДХ, својих најранијих преокупација и, испоставиће се – пресудног, одрастања у двојезичном и интелектуално подстицајном породичном окружењу, Бугарски читаоца преко основношколских и гимназијских дана води до својих студентских година и првих наговештаја своје будуће каријере успешног англисте.

Своја прва путовања у иностранство, тада много теже достигну и многима недоступно, аутор у поглављу „*Polazak u svet*” представља из културолошког и лингвистичког угла, кроз колаж занимљивих доживљаја и анегдота из неколико земаља западне и северне Европе, успут откривајући, потврђујући, али и демистификујући стереотипе о припадницима народа с којима се на путу сусретао. Нижу се интересантне епизоде из Келна, Хага, Ротердама, Брисела, Копенхагена, Стокхолма, Осла, Лондона... Треће поглавље, „*Dolazak u Beograd*”, читаоца накратко враћа на југословенско тле – тачније, у Београд, где Ранко Бугарски 1961. године постаје асистент за енглески језик на Одсеку за англистику Филолошког факултета. Аутор се ту присећа својих стамбених проблема и друштвеног живота – склопљених познанстава и пријатељстава, омиљених ресторана и локала, уз подсећање да је више о својој академској делатности у овом периоду написао у својим ранијим књигама.

Из Београда, Бугарски се, у три наврата (академске 1962/63, 1966/67. и 1969/70. године) отискује на „*Tri godine u svetu*”, што је и наслов четвртог поглавља – прво на постдипломске студије на Универзитетски колеџ у Лондону, код професора Кверка, затим као стипендиста Фордове фондације на Универзитет Колумбија у Њујорку и, коначно, трећи пут, као Фулбрајтов предавач за лингвистику – на Универзитет у Чикагу и гостујући професор – на Универзитет североисточног Илиноја. Из периода једногодишњег боравка у Лондону, аутор се најбоље и најрадије сећа тамошњих импресивних и богатих књижара и библиотека, а од, како их назива, ‘ваннаставних’ активности – лондонских пабова, али и једног тада склопљеног целоживотног

пријатељства, већ споменутог приликом приказивања деветог поглавља ове књиге. На првом студијском боравку у САД, 1966. године, почиње ауторова фасцинација Њујорком која ће, на основу његових даљих записа, потрајати до дана данашњег. Бугарски се бави његовим именом, улицама, ресторанима, књижарама, ни у једном тренутку не одступајући од доброг обичаја да све то пропрати сувислим и духовитим лингвистичким опажањима. Затим по највећем делу САД путује авионом, аутобусом (чувеним *Грејхаундом*) и возом (*Калифорнијским лахором* – тадашњим чудом технике и дизајна). Узвиком некадашњих америчких пионира – *Westward ho!* – започиње своје откривање америчког запада и југа. На овој великој турнеји нарочито су га импресионирали Сан Франциско и Њу Орлеанс, а посетио је и Лос Анђелес, Сан Дијего, Хјустон, Остин, Санта Фе, Велики кањон Колорада... С друге стране, мормонска престоница Солт Лејк Сити аутора није ни најмање одушевила. Ипак, најдубљи утисак на Бугарског, као предмет његовог лингвистичког и антрополошког интересовања, оставиле су посете индијанским резерватима у Њу Мексику и Аризони, нарочито обиласци резервата Индијанаца Хопи. Овом приликом преносимо и симпатичну питалицу којом аутор илуструје заинтересованост антрополога за обичаје овог племена: „Колико чланова има типична Хопи породица?” – „Четири: тата Хопи, мама Хопи, дете Хопи и антрополог.” (стр. 81). Повратак у Београд након венчања у Њујорку читаоцу је представљен и као кратак осврт на лепе и велике догађаје у тадашњем и будућем ауторовом приватном животу, пре свега на рођење синова и унукe.

Пето поглавље, насловљено „*Iskustva jednog putnika*” читаоцу доноси тематски више него хронолошки груписана запажања са стручних и научних боравака у иностранству и путовања по свету, или, како га аутор назива, „академски мотивисаног странствовања” (стр. 147). У овом динамичном, надамсе занимљивом и, сасвим оправдано, најдужем делу *Putopisa po sećanju* Бугарски прави пресек свих оних незаобилазних искустава која путнику остају као трајне асоцијација на неко путовање. Тако се аутор прво дотиче само наизглед тривијалне теме пасоша (црвеног, плавог, па опет црвеног), некадашњег лагодног преласка границе и каснијих мучних процедура добијања виза за одлазак у иностранство. Затим прелази на попис различитих типова авиона којима је летео, али и на читаоцу и аутору много занимљивије лингвистички мотивисано груписање аеродрома са којих је полетао или на које је слетао. Ту је и веома духовито представљена, како аутор каже, „многим путницима добро позната тематика јурњаве да се ухвати лет” (стр. 105), уз пропратне невоље везане за „дехуманизацију аеродромских служби”, проблеме с пртљагом (које аутор врло практично решава), „лажне” дјутифри шопове и ригорозне безбедносне контроле путника. После, авиона, Бугарски прелази на возове и аутомобиле (тачније, таксије), уз одговарајуће комичне пропратне епизоде. Последњи велики тематски круг обухвата ауторова искуства с хотелима – од „бункерхотела”, „преко друмских механа, студентских домова и приватних станова, до хотела разних категорија” (стр. 121), као и с ресторанима, односно, храном и пићем. Читајући овај део књиге, вероватно ће многи пожелети да се нађу у описаним локалима у Стразбуру, Темишвару или Хелсинкију, док ће они који, као и сам аутор, „нису заклетни противници добре капљице” (стр. 131) прочитати где се може пробати најбољи виски

и попити добро пиво. При крају поглавља, утисци се сумирају кроз набрајање аутору најлепших и најпривлачнијих градова, дела природе, паркова, грађевина, улица, тргова, музеја и галерија, споменика... Са ових далеких меридијана, Бугарски читаоца враћа на простор бивше Југославије и наглашава како ни једног тренутка није запоставио свој академски ангажман у региону, те се са извесном сетом присећа својих пријатних боравака у друштву колега и пријатеља у Загребу, Сарајеву, Дубровнику, Новом Саду, Скопљу, Љубљани, Подгорици, Охриду, Суботици...

Као оштра супротност претходним поглављима, „Devedesete i naslede” описују много мање леп период ауторовог живота и рада. И поред знатних сваковрсних потешкоћа везаних за ове ружне ратне године, Бугарски наставља да пише, путује, држи предавања и излаже своје радове у земљи и иностранству, али се у великој мери посвећује и антиратном друштвеном ангажману. Својим бескомпромисним антинационалистичким ставовима и јавним деловањем на Београдском универзитету и у оквиру Београдског круга независних интелектуалаца, и тадашњим али и потоњим дистанцирањем од било каквог политичког ангажмана, Бугарски је само учврстио свој већ изграђени неоспорни морални интегритет у времену у којем је, показаше се, недовољан број интелектуалаца поступио попут њега. Супротстављајући се ширењу шовинистичке пошаст и бујању мржње, истовремено проживљавајући веома тешке личне тренутке, аутор нам, без самосажалења али с доста горчине, описује како је доживео и преживео понижења и неправде којима је бивао изложен (па у једном тренутку, као неподобан, и присилно и противзаконито удаљен са Филолошког факултета) и како је с тешким емотивним пртљагом, али чистог образа и непољуљаног моралног интегритета своје научно и друштвено деловање, па самим тим, и свој путопис по сећању, наставио и у новом – 21. веку, представљеном у последњем поглављу.

Закорачивши у осму деценију живота, Бугарски је 2004. године одржао низ предавања на шест престижних америчких универзитета, искористивши прилику да „обнови градиво” о овој великој земљи коју је већ одраније добро познавао, али и открије много тога новог и другачијег. Две године касније изабран је за члана Комитета експерата за Европску повељу о регионалним или мањинским језицима при Савету Европе, што је значило да ће у наредних десетак година готово тридесет пута боравити у Стразбуру, граду који је читаоцу овде представљен кроз неколико илустративних историјских, лингвистичких и културолошких скица. Аутор описује и специфичну језичку ситуацију у Баскији, пошто је домаћин научног скупа о вишејезичности и унапређењу језичких права био управо њен главни град Билбао. Осврт на ауторов доживљај прве деценије 21. века приводи се крају његовим размишљањима о утицају нових технологија на неке аспекте академског стварања као што су електронско издаваштво и дигитализација књига, те процес рецензирања и публикавања научних радова. Свестан утиска који без намере може оставити на млађе читаоце, Бугарски духовито и самокритично закључује: „Ипак не желим да ширим ову тужну причу, тим пре што верујем да сам неким претходним опаскама у овој књизи дао већ довољно повода млађим читаоцима да закључе како се на њеним страницама оглашава мрзовољни и цангризави маторац коме смета све што је ново и друкчије од онога како је било у

срећна времена, кад је он био млад и леп” (стр. 201). Путопис по свом сећању аутор завршава разматрањем свог односа према ‘идентитету’ – комплексном и слојевитом појму о чијим је употребама и злоупотребама више пута говорио и који сматра изузетно значајним, нарочито у светлу сталних и опасних поживања на групни и етнички идентитет на просторима бивше Југославије.

Putopis po sećanju пружа нам јединствену прилику да завиримо иза кулиса и одшкринемо једна мање приметна врата академског света, те да од самих почетака до данашњег дана испратимо оне околности у животу аутора које су, наизглед на маргинама фактографских података о његовом животу и раду, у ствари формирале Ранка Бугарског онаквог какав јесте, каквог га познају и због чега га цене генерације његових студената, сарадника, колега и научника широм света. Уместо правог закључка, ког и Бугарски у књизи овог типа с правом сматра непотребним и непримереним, ауторки ових редова, као и свим будућим читаоцима, остаје да му се захвали што нам је та врата отворио и обогатио нас великим животним и научним искуством једног, по речима самог аутора, „васпитањем, образовањем и духом – интернационалца и Европљанина”.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

ПРЋИЋ, Твртко. Још три нове књиге Ранка Бугарског. Језик и идентитет. Београд: Библиотека XX век, Књижара Круг, 2010, 278 стр. Аутобиографски део. Приказ. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* LIV/1 (2011): 322–327.

*

BUGARSKI, Ranko. *Jezik i identitet*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2010.

BUGARSKI, Ranko. *Portret jednog jezika*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2012.

BUGARSKI, Ranko. *Sarmagedon u Mesopotamiji. Leksičke skrivalice*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2013.

BUGARSKI, Ranko. *Putopis po sećanju*. Beograd: Biblioteka XX vek, Knjižara Krug, 2014.

Олга Панић-Кавџић

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за англистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија

olgapk@sbb.rs

РЕЦЕНЗЕНТИ ЗА КЊИГУ LVIII ЗБОРНИКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

проф. др Миливој Алановић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Едита Андрић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Нада Арсенијевић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
доц. др Исидора Бјелаковић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Савка Благојевић, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет
проф. др Вера Васић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
др Јасна Влaдић-Поповић, научни саветник, Институт за српски језик САНУ
доц. др Душанка Вуловић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
академик Јасмина Грковић-Мелџор, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

проф. др. Снежана Гудурић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
доц. др Никола Добрић, Универзитет у Клагенфурту, Одсек за англистику и американистику

проф. др. Радна Драгићевић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
проф. др Душанка Звекит-Душановић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

доц. др Ана Јовановић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
доц. др Александар Кавгић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Душка Кликовац, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
академик Александар Лома, Универзитет у Београду, Филозофски факултет
проф. др Маја Марковић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Александар Милановић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
проф. др Софија Милорадовић, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет
/ Институт за српски језик САНУ

проф. др Предраг Новаков, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Слободан Павловић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
доц. др Олга Панић-Кавгић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Драгољуб Петровић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Мато Пижурица, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Твртко Прћић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
доц. др Биљана Радић-Бојанић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

академик Милорад Радовановић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

проф. др Владислава Ружић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
доц. др Дејан Средојевић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Марија Стефановић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Мирјана Стефановић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

проф. др Бјорн Хансен, Универзитет у Регенсбургу, Институт за славистику
проф. др Гордана Штасни, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
доц. др Гордана Штрбац, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
доц. др Ксенија Шуловић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

Часопис *Зборник Матџице српске за филологију и лингвистику* објављује изворне научне радове, научну критику и приказе, хронику и библиографију из области филолошких и лингвистичких проучавања. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Зборнику Матџице српске за филологију и лингвистику*. Ако је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења, податак о томе треба да буде наведен у посебној намени при дну прве странице чланка.

Језици рада су српски језик, остали словенски језици, енглески, немачки и француски. Радови на српском објављују се ћирилицом и за њих се примењује *Правилник српског језика* Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мата Пижурице (Нови Сад: Матица српска, 2010).

Аутор је обавезан да поштује научне и етичке принципе и правила приликом припреме рада, у складу са међународним стандардима. Предајом рада аутор гарантује да су сви подаци у раду тачни, како они који се тичу самога истраживања, тако и подаци о литератури која је коришћена, те наводи из литературе.

У *Зборнику Матџице српске за филологију и лингвистику* објављују се радови који имају једног или два аутора.

1. ПРЕДАЈА РУКОПИСА

Електронску верзију рукописа у Word и PDF формату послати на адресу: jdjukic@maticasrpska.org.rs. У електронској верзији не наводити податке о аутору, већ их дати у тексту електронске поруке (назив и седиште установе, електронска адреса аутора). Ако је аутора више, за свакога навести тражене податке. Верзија рукописа у PDF формату може бити замењена штампаном верзијом коју треба послати на адресу: Уредништво *Зборника Матџице српске за филологију и лингвистику*, Матица српска, Улица Матице српске 1, 21 000 Нови Сад, Србија.

Рокови за предају радова су 1. април (за прву свеску) и 1. септембар (за другу свеску).

2. ПРОЦЕС РЕЦЕНЗИРАЊА

По пријему рада Уредништво, узимајући у обзир тему и опсег истраживања, у року од недељу дана одлучује да ли рад одговара профилу часописа и да ли ће бити послат на рецензирање. Радове рецензирају два квалификована рецензента. Поступак рецензирања је анониман у оба смера. На основу рецензија уредништво доноси одлуку да ли се рад: 1) одбија, 2) прихвата за

објављивање или 3) прихвата уколико аутор изврши неопходне измене и преправке рада, у складу са примедбама рецензената. Уколико се две рецензије разликују, Уредништво може затражити и мишљење трећег рецензента. Ревидирана верзија рада шаље се рецензентима/рецензенту на поновни увид и оцену или је, у случају мањих исправки, прегледа главни уредник (или један од чланова Уредништва) и након тога Уредништво доноси одлуку о објављивању.

У року од два месеца од пријема рукописа аутор се обавештава о томе да ли је рад прихваћен за објављивање и даје му се рок за евентуалну преправу или допуну рада. Рок за објављивање прихваћених радова је 12 месеци од предаје коначне верзије рукописа. Аутор је дужан да у року од 5 дана уради коректуру рада, када то буде од њега затражено.

3. СТРУКТУРА РАДА

Рад садржи: име и презиме аутора, наслов, сажетак и кључне речи на српском, сажетак и кључне речи на енглеском, основни текст, списак цитиране литературе, резиме, афилијацију и електронску адресу аутора. Дужина рада треба да буде до једног ауторског табака. У зависности од тематике рад може, у договору са Уредништвом, бити дужи.

Обавезан редослед елемената рада:

а) име и презиме аутора: у изворним и прегледним радовима изнад наслова уз леву маргину, у приказима и хроникама испод текста уз десну маргину, италиком; назив и број пројекта/програма у оквиру којег је чланак настао наводи се у подбелешци, везаној звездицом за наслов рада;

б) наслов рада: верзалом, центриран;

в) сажетак, који укратко представља проблем, циљ, методе и резултате истраживања (до 8 редова): а) на језику основног текста, без ознаке *Сажетак*; и б) на енглеском језику; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;

г) *Кључне речи* (до 5): а) на језику основног текста; и б) на енглеском језику; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;

д) основни текст;

ђ) ИЗВОРИ; ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА: центрирано;

е) резиме (сажет опис садржине рада, тј. проширени сажетак, до 1/10 обима основног текста): име аутора уз леву маргину, наслов рада (верзалом, центрирано), испод наслова Р е з и м е (центрирано и спационирано), текст резимеа; уколико је рад на српском језику, резиме може бити на енглеском, немачком, руском или француском; уколико је рад на страном језику, резиме је на српском; ако аутор није у могућности да обезбеди резиме на одговарајућем језику, треба да га напише на језику рада, а Уредништво ће обезбедити превод;

ж) назив и адреса установе у којој је аутор запослен и електронска адреса аутора, уз леву маргину (у приказима уз десну); називи сложених организација треба да одражавају хијерархију њихове структуре, један испод другог.

Структура изворног научног рада мора бити таква да се у уводу јасно представе: научни контекст проблема, уз осврт на релевантне резултате претходних истраживања, корпус, методе и циљеви истраживања, те да се,

након анализе истраживаног проблема, у закључку јасно представе резултати.

Прегледни рад, који не садржи оригиналне резултате истраживања, треба да пружи целовит и критички приказ одређеног проблема и релевантне литературе, нову синтезу научних информација, да укаже на сличности, разлике и недостатке у постојећој литератури и др. Прегледни рад треба да садржи и теоријски заснован став аутора.

4. ФОРМАТ

а) стандардни: А4; маргине 2,5 cm;

б) фонт: Times New Roman; друге фонтове употребљене у тексту послати као посебан фајл; за црквенословенски текст користити фонт Монах (аутори га могу добити обраћањем на електронску адресу jdjukic@maticasrpska.org.rs);

в) величина слова: основни текст 12 pt, а сажетак, кључне речи, подножне напомене, извори, цитирана литература, резиме, назив и адреса установе и електронска адреса аутора 10 pt;

г) размак између редова: 1,5;

д) напомене: у дну стране (footnotes, а не endnotes), искључиво аргументативне; први ред увучен 1,5 cm у односу на основни текст;

ђ) за наглашавање се користи *иџалик* (не **болд**);

е) наслови појединих сегмената рада дају се малим верзалом, увучени за 1,5 cm и интегрисани у почетне параграфе; пожељно је да буду нумерисани (1., 1.1., 1.2., 1.2.1. итд.); параграфи 1., 2. итд. одвајају се од претходног параграфа једним празним редом, а параграфи 1.1., 1.2. итд. размаком од 6 pt;

ж) илустративни примери се дају издвојени из основног текста; увучени су за 1,5 cm у односу на основни текст и од њега одвојени размаком од 6 pt; величина фонта 11pt.

5. ЦИТИРАНЕ ФОРМЕ

а) наслови посебних публикација који се помињу у раду штампају се италиком;

б) цитати се дају под двоструким знацима навода (у раду на српском „...”, у радовима на другим језицима у складу с одговарајућим правописом), а цитат унутар цитата под једноструким знацима навода (‘...’); пожељно је цитирање према изворном тексту (оригиналу); уколико се цитира преведени рад, у одговарајућој напмени навести библиографске податке о оригиналу; доследно се придржавати једног од наведених начина цитирања;

в) краћи цитати (2–3 реда) дају се унутар текста, дужи цитати се издвајају из основног текста (увучени), са извором цитата датим на крају;

г) пример се наводи италиком, а његов превод под једноструким знацима навода (‘...’).

6. ЦИТИРАЊЕ РЕФЕРЕНЦИ ИНТЕГРИШЕ СЕ У ТЕКСТ, НА СЛЕДЕЋИ НАЧИН:

а) упућивање на студију у целини: (Грицкат 1975);

б) упућивање на одређену страну студије: (Већерка 1961: 59–60);

в) упућивање на одређено издање исте студије: (Радовановић 1986²: 66);

г) упућивање на студије истог аутора из исте године: (Бугарски 1986а: 55), (Бугарски 1986б: 110);

д) упућивање на студију два аутора: (Гамкрелидзе – Иванов 1984: 320–364);

ђ) студије истог аутора наводе се хронолошким редом: (Halle 1959; 1962);

е) уколико библиографски извор има више од два аутора, у парентези се наводи презиме првог аутора, док се презимена осталих аутора замењују скраћеницом и др./et al.;

ж) страна имена се у тексту на српском језику транскрибују; у парентези се наводе у оригиналној графици;

з) ако је из контекста јасно који је аутор цитиран, у парентези није потребно наводити његово презиме, нпр.

Ради се, очигледно, о социолингвистичким параметрима комуникације, које детаљно разматра и образлаже М. Радовановић (1986: 67–69).

и) ако се упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком следећем раду одвојити тачком и запетом, нпр. (Белић 1958; Стевановић 1968);

ј) рукописи се цитирају према фолијацији (нпр. 2а–3б), а не према пагинацији, изузев у случајевима кад је рукопис пагиниран.

7. ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

У текстовима писаним ћирилицом најпре се наводе (према азбучном реду презимена аутора) радови објављени ћирилицом, а затим (према абecedном реду презимена аутора) радови објављени латиницом; у текстовима писаним латиницом редослед је обрнут; сви редови осим првог увучени су за 1,5 cm употребом тзв. „висећег” параграфа; презиме аутора дати малим верзалом; у радовима на енглеском, немачком и француском референце ћирилицом се могу транслитерovati латиницом.

Литература се наводи на следећи начин:

а) књига (један аутор):

Грицкат, Ирена. *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд: Народна библиотека Србије, 1975.

б) књига (више аутора):

RADDEN, Günter, René DIRVEN. *Cognitive English Grammar (Cognitive Linguistics in Practice 2)*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007.

в) рад у часопису:

HAHN, Adelaide. Verbal Nouns and Adjectives in Some Ancient Languages. *Language* 42/2 (1966): 378–398.

г) рад у зборнику радова:

ПИПЕР, Предраг. О когнитивнолингвистичким и сродно усмереним проучавањима српског језика. Предраг Пипер (ур.). *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*. Београд: САНУ, 2006, 9–46.

д) речник:

ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (red. Eva Havlová), 1–. Praha: Academia, 1989.

ђ) фототипско издање:

Ивић, Милка. *Значења српскохрватског инструменџала и њихов развој (синтаксичко-семантичка студија)*. Београд, 1954. Београд: Српска академија наука и уметности – Београдска књига – Институт за српски језик САНУ, 2005.

е) рукописна грађа:

Николић, Јован. *Песмарица*. Темишвар: Архив САНУ у Београду, сигн. 8552/264/5, 1780–1783.

ж) публикација доступна on-line:

VELTMAN, K. H. *Augmented Books, Knowledge and Culture*. <<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d/6d.>> 02.02.2002.

CONTENTS

ZUZANNA TOPOLIŃSKA. Dual Analytical Approach in Linguistic Research. ORSAT LIGORIO. **Kt* in Dalmatian Romance (On Balkan Latin X). JASMINA GRKOVIĆ-MAJOR. Greek *ponēros* in Old Church Slavonic Translation of the Gospels. GORAN ZELJIĆ. Orthographic Aspect of Singular Dative and Locative of Feminine Nouns Ending with *-ka*, *-ga* and *-ha*. IVAN TRIFUNJAGIĆ. Methodological Syncretism in the Analysis of Polyfunctional Genres. MARIJA STEFANOVIĆ. On the Possibilities of Experimental Methods in the Description of the Linguistic Image of the World: Associative Field as a Source of Data (Using the Material from the Stimulus *hleb* in Russian and Serbian). EDITA ANDRIĆ. Associative Field of the Hungarian Lexeme *kenyér* and the Serbian Lexeme *hleb*. ANICA GLOĐOVIĆ, SANDRA STEFANOVIĆ. Some Issues on the Serbian Verbal Prefix *na-* and English Adverbial Particle *up*. MARINA KATIĆ, JELISAVETA ŠAFRANJ. Translating E-business Terms: Translation Techniques Through the Prism of Contrastive Analysis. SONJA FILIPOVIĆ-KOVAČEVIĆ. Transferred Meanings of Lexical Units Containing the Concept of Blue Colour in English and Serbian: A Cognitive Linguistic Analysis. ANŽELA PROHOROVA. Iconic Content of the Concept *pravda* in Russian and its Equivalent *istina* in Serbian. DRAGANA DROBNJAK, KSENIJA ŠULOVIĆ. *Soul* in Serbian, French and Spanish Phraseology. ANETA TRIVIĆ. Serbian and Spanish Idioms with Lexemes *ruka* and *mano* ('hand') as Human Characterizers. BILJANA SIMIĆ VELIČKOVIĆ. The Lexeme 'Eye' in Chinese and Serbian Idioms Expressing Emotions. ELEONORA KOVAČ-RAC. Linguistic Attitudes and Bilingualism of Hungarians in Vojvodina in Relation to the Level of Education and Age. CHRONICLE. REVIEWS.

Зборник Матице српске за филологију и лингвистику
Издаје Матица српска
Излази двапут годишње
Уредништво и администрација: Нови Сад, Улица Матице српске 1
Телефон: 021/6622-726
e-mail: zmsfl@maticasrpska.org.rs
www.maticasrpska.org.rs

Редакција LVIII/2 књ. Зборника Матице српске за филологију и лингвистику
закључена је 23. октобра 2015.

За издавача: доц. др Ђорђе Ђурић, генерални секретар Матице српске

Стручни сарадник Одељења: Јулкица Ђукић

Технички уредник: Вукица Туцаков

Штампање завршено децембра 2015.

Компјутерски слог: Владимир Ватић, ГРАФИТ, Петроварадин

Штампа: Сајнос, Нови Сад

Штампање ове свеске Зборника омогућило је
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад
80/81(082)

ЗБОРНИК Матице српске за филологију и лингвистику –
Archivum philologicum et linguisticum / главни и одговорни уред-
ник др Јасмина Грковић-Мејџор. – 1984/1985, књ. 27/28–. – Нови
Сад : Матица српска, Одељење за књижевност и језик, 1985–.
– 24 cm

Наставак публикације: Зборник за филологију и лингвистику

ISSN 0352-5724

COBISS.SR-ID 9630978